Kürdistan: Yasaklanmış Bir Kimlik

Hawrê Qandil

Tüm Devrimcilere ve Özgürlük ile Bağımsızlık Yolunda Yürüyen Şehitlere Adanmıştır

Kitap Başlığı: *Kürdistan: Yasaklanmış Bir Kimlik*
Yazar: Hawrê Qandil
Yayın Tarihi: Kürdî Takvimi Galawej 2725 (Miladi Eylül 2025)

Kürdistan: Yasaklanmış Bir Kimlik" adlı eser, ilk olarak Kürdçe kaleme alınmış, daha sonra yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Bu kitabın basım, paylaşım ve dağıtım hakkı; Kürdistan'ın ulusal özgürlük ve kendi kaderini tayin mücadelesine gönülden bağlı tüm yurtsever bireylere, özgürlük savaşçılarına ve adanmış katkı sunuculara açıkça tanınmıştır.

Kürd milletinin, dilinin ve haklı vatanının gerçeğini görünür kılmak amacıyla, bu kitabı her türlü erişilebilir biçimde —dijital dosya, basılı nüsha veya ses kaydı olarak, nerede ve hangi imkânlarla olursa olsun— yaygınlaştıran siz değerli yurtseverlere, vicdan sahibi yurttaşlara, insancıl duyarlılığa sahip özgürlük savunucularına en derin şükranlarımı sunarım.

Özellikle siz değerli ve ilkeli okuyucuya teşekkür ederim; çünkü bu mesajın Kürdler, Türkler, Azeriler, Farslar, Araplar, Beluçlar, Asurîler, Süryaniler, Keldaniler ve bölgenin ve dünyanın tüm halklarının eline ulaşmasına aracılık etmektesiniz. Böylece bu kitabın hakikat, adalet ve uzlaşı mesajından herkesin faydalanabilmesine katkı sunmuş oluyorsunuz.

Kitabın kişisel maddi kazanç amacıyla kullanılmamasını rica ederim. Bunun yerine, yayımı ve dolaşıma sokulması özgürce, gönüllü olarak ve iyi niyetle; ahlaki, insani ve ulusal bir görev olarak gerçekleştirilsin. Gayretleriniz Kürd halkına hizmet etsin; bölgede barış ve adaleti desteklesin; Kürdistan'ın kimliğini korusun ve özgür ile egemen bir Kürd yurdunun davasını ilerletsin.

En derin şükran ve en yüksek saygılarımla—
Hawrê Qandil

Tarih, Kimlik ve Dilin Değeri

Geçmişini bilmeyen bir insan, ne bugünü gerçek anlamda anlayabilir ne de anlamlı bir geleceği şekillendirebilir. Tarihiyle övünmeyen, bugünüyle ya da geleceğiyle de sahici bir gurur duyamaz. Kendi tarihsel yolculuğuna saygı göstermeyen, şimdiki ya da gelecekteki çabaları için de hak ettiği saygıyı kazanamaz. Geçmiş üzerine düşünmeyen, bugünü ve yarını net bir biçimde göremez. Ulusunun tarihini yok sayan, bugünde ya da gelecekte gerçek bir onur ve özdeğer kazanamaz. Ve kendisini tanımayan bir insan, asla başkalarını da doğru ve haklı bir biçimde anlayamaz.

İşte bu nedenle, ulusal tarihin ve kimliğin bilgisi yalnızca bilgilendirici bir unsur değildir; toplum içindeki bireyin uyanışının **hayati anahtarıdır**.

Aynı şekilde, kendi dilini bilmeyen bir kimse, başka hiçbir dili tam anlamıyla öğrenemez. Anadilini tanımak, korumak ve onurlandırmak yalnızca kültürel bir zorunluluk değil; aynı zamanda derin bir **etik sorumluluktur**.

Ulusunun geçmişinden ders çıkarmayanlar, bugünde başarı sağlamakta zorlanır, gelecekte ise tökezler; çünkü bilgide ne açıklık ne de gurur barındırabilirler.

Bu sebeple, atalarımızın hatalarını tekrar etmemek için, tarihimizi incelemeli ve ondan öğrenmeliyiz. Ancak o zaman geçmişin bilgeliği, bugünümüzü aydınlatır ve bizleri onurlu bir geleceğe yöneltir.

Hawrê Qandil

Önsöz

Kürd, Türk, Fars ve Arap halklarının kökenleri, dilleri ve erken uygarlıkları üzerine uzun yıllar boyunca çok çeşitli tarihî kaynakları inceledikten sonra derin bir huzursuzluk içinde kaldım. Karşılaştığım anlatılar eksik, çarpıtılmış ve çoğu durumda kasten manipüle edilmiş görünüyordu. En çok sarsıldığım nokta, yalnızca Kürd tarihinin yok sayılması değil, aynı zamanda onu silmeye yönelik bilinçli ve sistematik bir çabaydı. Hakikatler bastırılmış, yalanlar yüceltilmiş, kritik gerçeklerse ya yanlış sunulmuş ya da tamamen silinmişti.

Bu metinlerin pek çoğu — hatta bazıları Kürd yazarlarca kaleme alınmış olsa dahi — yüzyıllardır Kürdistan'ı işgal eden güçlerin ideolojik ve dilsel çerçeveleri içinde yazılmıştır. Kimi baskı altında, kimisi ihtiyatlı bir suskunlukla kaleme alınmıştır. Sadece çok azı, 80 milyondan fazla nüfusa sahip Kürd halkının tarihini, dilini ve kimliğini tüm çıplaklığıyla anlatmaya cesaret edebilmiştir. Ne kadar çok okursam, bu sansürlenmiş ve susturulmuş tarihin yeniden sahiplenilmesinin sorumluluğunun biz hakikat arayışına devam edenlerin omuzlarına düştüğünü o kadar net gördüm.

Bölgenin tarih yazımı büyük ölçüde işgalci rejimlere sadık yazarlarca şekillendirilmiştir — bu sadakat kimi zaman çıkar, kimi zaman korku, kimi zaman da ideolojik uyumdan kaynaklanmıştır. Bu anlatılar, tarihsel doğruluktan ziyade siyasi gündemlere hizmet etmiştir. Bazı yazarlar bilinçli biçimde baskı aygıtlarının temsilcisi olmuş, diğerleri ise farkında olmadan anti-Kürd çerçevelerin sözcülüğünü yapmıştır. Kürd yazarlar bile kimi zaman sansür ya da bilgiye sınırlı erişim nedeniyle hâkim anlatıları tekrar etmek zorunda kalmıştır.

Uluslararası akademisyenler de bu soruna katkıda bulunmuştur. Rejim yanlısı tarihçilerle iş birliği yaptıktan sonra, çoğu Kürd tarihini dünyaya çarpıtılmış merceklerle sunmuştur. İhmal ya da kasıt yoluyla, çalışmalarında Kürd halkını tarih sahnesinden marjinalleştiren daha geniş bir kampanyanın ilerlemesine hizmet etmişlerdir.

Dini ve ideolojik yapılar bu tahribatı daha da derinleştirmiştir. Kürdler kabilevi anekdotlara indirgenmiş, baskın Arap-Müslüman ya da Aryan-Fars imparatorluk

miraslarının gölgesinde tali bir topluluk olarak gösterilmiştir. Kürd ulusu kavramı reddedilmiş, “sonradan icat edilmiş” bir kimlik olarak damgalanmış; ancak bu kadar büyük bir kimliğin ne zaman, nasıl ve kimler tarafından “icat edildiği” asla açıklanmamıştır.

En ağır haksızlıklardan biri, MS 11. yüzyılda Orta Asya’dan gelen ve Kürd topraklarının büyük bölümünü ele geçiren Türkî gruplar — Türkmenler, Azeriler ve Türkler — tarafından işlenmiştir. Bu gruplar kendi dillerini dayatmış, Kürd yer adlarını silmiş ve Kürdistan toprakları üzerinde Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi modern ulus-devletler inşa etmiştir. Benzer şekilde, Arap yarımadasından gelen Kureyş ve Abbasî kabileleri Kürd bölgelerine yayılmış, Suriye ve Irak gibi Arap yönetimindeki devletleri kurmuştur. Orta Asya kökenli Tacikler ise eski Med topraklarına yerleşerek Kürd nüfusunu asimile etmiş ve modern İran’ı Kürdlerin marjinalleşmesi ve baskısı üzerine inşa etmiştir.

Bütün bu uzun süreli silinmeye rağmen, hem Kürd hem de Kürd olmayan yurtseverler tarafından Kürd tarihini dürüstçe ve cesaretle korumaya yönelik onurlu çabalar olmuştur. Ancak bu eserler dahi çoğu kez Kürd deneyiminin tüm genişliğini ve derinliğini aktarmakta yetersiz kalmıştır. Ben, bu tarihsel geri kazanıma katkıda bulunmanın ahlaki bir sorumluluk olduğuna inandım.

Bu kitap, Kürd tarihini, Kürd diline dayanarak ve işgalci ideolojilerden bağımsız şekilde açık ve doğru biçimde yeniden kurma girişimimdir. Amacım, gelecek kuşaklara bir kaynak sunmak; Kürdlerin kimliklerini gurur, bilinç ve berraklıkla yeniden keşfedebilecekleri bir temel oluşturmaktır. Diliyorum ki özellikle genç Kürdler, kökleriyle yeniden bağ kursun ve yüzyıllardır inkâr ve çarpıtmanın altında gömülü kalmış Kürd ulusunun özgünlüğünü kucaklasın.

Var olan literatür, çoğunlukla, dinamik ama marjinalleştirilmiş bir halkın gerçek yaşanmışlıklarını yansıtmaktan uzaktır. Bu yetersizlik beni Kürd kaynaklarına geri dönmeye ve onları modern, erişilebilir ve kronolojik bir biçimde sunmaya yönlendirdi. Kitap, yalnızca akademisyenler için değil, eğitimciler, araştırmacılar ve sıradan okuyucular için de hem Kürdistan’da hem dünyada faydalı olmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmada bilinçli olarak kişisel önyargılardan kaçındım. Eklediğim kısa yorumlar yalnızca açıklık getirmek içindir, yönlendirmek için değil. Okuyucuların, vicdanları, mantıkları ve hakikat arayışlarıyla özgürce malzeme ile yüzleşmelerini istedim.

Tarih kimi zaman yoğun ve zorlayıcı görünebilir. Bu nedenle, materyali açık ve düzenli biçimde sunmaya gayret ettim. Hanedanlıkları, devlet oluşumlarını ve tarihsel zaman çizelgelerini kolaylaştırmak için özet tablolar ve şemalar ekledim. Çok sayıda kaynağı inceledim, dikkatle gözden geçirdim ve en doğru olduğuna inandığım temel hakikatleri damıttım.

Bu eser klasik anlamda dipnotlarla ve kaynakça yığınlarıyla dolu akademik bir tez değildir. Bu, bir halk kitabıdır — akademik prestij için değil, hakikat arayışı için bir kaynak. Amacım, yansıtıcı, okunabilir ve geniş bir kitle için faydalı bir eser ortaya koymaktı. Eğer bu çalışma, benden çok daha yetkin kişilerin Kürdistan'ın susturulmuş tarihini açığa çıkarma sürecini devam ettirmesine ilham verirse, çabam boşa gitmiş olmayacaktır.

Dilerim ki bu sayfalar, Kürd kimliğine yeniden gurur kazandırır ve tanınma, adalet ve kendi kaderini tayin mücadelesine katkıda bulunur. İçindeki hakikatler, üç bin yıllık baskının karanlığında parlayan yıldızlar gibi gelecek nesillere özgürlük ve onur yolunu aydınlatsın.

Bir zamanlar böyle bir kitabı aradım, ama olmadığını gördüğümde beklememeye karar verdim. Ulusal ve ahlaki sorumluluğun yükünü kabul ettim. Elinizde tuttuğunuz şey, bu tercihin sonucudur — araştırma, adanmışlık ve hakikatin gücüne olan inançla doğan bir emektir.

Eksiklikleri olabilir. Eğer varsa, hem Kürd halkının hem de hakikat ve adalet savunucularının anlayışını rica ederim. Bu, Kürd davasına katkımın bir ifadesidir.

Genel Not

Hiç tereddüt etmeden belirtilmelidir: Ortadoğu'da kimliğinin daha sistematik bir biçimde silinmesine, tarihinin çarpıtılmasına ve vatanının sömürülmesine Kürdlerden

daha çok maruz kalan başka bir halk yoktur. Yüzyıllar boyunca Kürd ulusu bu adaletsizliklere rastlantı eseri değil, doğrudan Kürd oluşunun sonucu olarak katlanmıştır.

Bugün Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, İran, Irak ve Suriye gibi modern devletlerde, kendilerini Türk, Azeri, Türkmen, Fars ya da Arap olarak tanımlayan nüfusun büyük bölümü gerçekte etnik olarak Kürd kökenlidir; ancak zorla ya da kademeli biçimde asimile edilmiştir. Bu asimilasyon yalnızca dil veya kültürel değişimle sınırlı kalmamış; çoğu durumda, kendi Kürd köklerini reddeden ve Kürd hafızasının silinmesine katkıda bulunan trajik sonuçlara yol açmıştır.

Tarih bize acı bir ders vermektedir: Kürdlerin ölümüne yol açanların önemli bir bölümü, kimliğini terk ederek işgalci rejimlere hizmet eden asimile olmuş Kürdlerdir. Bu kişiler, tamamen Türkleşmiş, Araplaşmış veya Farslaşmış olarak, kendi halklarının bastırılmasında yıkıcı roller üstlenmiş ve Kürdistan'ın kültürel yok oluşunu hızlandırmıştır.

Bugün bu devletlerdeki nüfusun %80'inden fazlası köken itibariyle Kürddur. Ancak bu inkâr edilemez gerçek, "İranlı," "Türk" veya "Arap" gibi dayatılmış kimliklerin altında gömülmüştür. "Kürd" sözcüğü bile tahrifattan kurtulamamıştır. Türkçede, "kurt" (yani kurt hayvanı ya da kısa) biçimine dönüştürülmüştür. Farsçada, "krd" (yaptı ya da eylem) köküyle ilişkilendirilmiştir. Arapçada ise Kürdler uzun süre boyunca, aslında "çoban" anlamına gelen ve tarihsel olarak Araplar tarafından küçümseme ve aşağılamanın bir aracı olarak dayatılmış olan **el-Rāʿī (الرَّاعِي)** yerine, **el-Akrād (الْأَكْرَاد)** adıyla anılmıştır

Bu kitabı okudukça, Kürd kasabalarının, dağlarının, nehirlerinin ve şehirlerinin sistematik olarak Türkçe, Farsça veya Arapça adlarla yeniden adlandırıldığı sayısız örnek göreceksiniz. Bu tesadüf değildir. Bu, yalnızca Kürd kültürünü değil, aynı zamanda Kürd hafızasını da Ortadoğu coğrafyasından silmeye yönelik uzun vadeli, bilinçli bir kampanyanın parçasıdır.

İçindekiler

Numara	Bölüm	Sayfa
	Giriş	1
	Birinci Bölüm	5
1	Hristiyanlık Öncesi Dönemde Medlerin ve Bölgelerinin Tarihi	5
1.1	Kura–Araxes Uygarlığı ve Hakimiyeti (MÖ 3400–2000)	6
1.2	Lullubi Uygarlığı ve Hakimiyeti (MÖ 3000–2000)	8
1.3	Elam'daki Awan Hanedanlığı'nın Uygarlığı ve Hakimiyeti (MÖ 2700–2100)	14
1.4	Sümer Uygarlığı ve Hakimiyeti (MÖ 2700–2004)	18
1.5	Hamazi (Khamazi) Krallığı (yakl. MÖ 2530–2010)	25
1.6	Subartu Krallığı (yakl. MÖ 2334–2240)	27
1.7	Hurri Uygarlığı ve Hakimiyeti (MÖ 2300–1200)	29
1.8	Gutî Uygarlığı ve Hakimiyeti (yakl. MÖ 2150–2100)	33
1.9	Elam'ın Shimashki Hanedanlığı'nın Hakimiyeti (yakl. MÖ 2100–1900)	36
1.10	Elam'ın Sukkalmah Hanedanlığı Dönemi (yakl. MÖ 1900–1600)	39
1.11	Babil Hakimiyeti (MÖ 1894–539)	41
1.12	Arzawa Krallığı (yakl. MÖ 1700–300)	54
1.13	Hitit Hakimiyeti (yakl. MÖ 1680–1178)	57
1.14	Kassi Uygarlığı (yakl. MÖ 1595–1155)	61
1.15	Mitanni Hakimiyeti (yakl. MÖ 1500–1200)	63
1.16	Luwiler Dönemi (yakl. MÖ 1430–700)	66
1.17	Elam'ın Igihalkid Hanedanlığı Dönemi (yakl. MÖ 1400–1200)	70
1.18	Elam'ın Shutrukid Hanedanlığı Dönemi (MÖ 1200–1100)	75
1.19	Pers–Aryan Kabilelerinin Media'ya Göçü (yakl. MÖ 1000–500)	76
1.20	Kadusii Hakimiyeti (yakl. MÖ 1000–300)	77
1.21	Kayanî Monarşisi (yakl. MÖ 900–500)	78
1.22	Urartu Krallığı (yakl. MÖ 860–585)	81
1.23	Mannae Hakimiyeti (MÖ 850–616)	83

1.24	Neo–Elam Hanedanlığı Dönemi (yakl. MÖ 760–688)	88
1.25	Demirci Kawa ve Kürd Ulusal Kimliğinin Ortaya Çıkışı (yakl. MÖ 700)	89
1.26	Med Monarşik İmparatorluğu (MÖ 678–550)	93
1.27	Elam'daki Humbanid Hanedanlığı (MÖ 688–645)	97
1.28	Neo–Elam Hanedanlıkları (MÖ 645–520)	97
1.29	Ahameniş Pers İmparatorluğu (MÖ 550–330)	101
1.30	Atropatene Kürdistan Hakimiyeti (MÖ 323 – MS 224)	105
1.31	Part (Arsaklı) Kürd İmparatorluğu (MÖ 247 – MS 224)	109
1.32	Kommagene Monarşisi (MÖ 163 – MS 17)	112
1.33	Adiabene Krallığı (MÖ 145 – MS 116)	115
1.34	Osroene Krallığı'nın Hakimiyeti (MS 132–244)	119
1.35	Corduene'de Kürd Hakimiyeti (MÖ 90 – MS 69)	120

	İkinci Bölüm	123
2	Miladi Dönemde Kürd Halkının ve Bölgelerinin Tarihi	123
2.1	Kürd Sasani İmparatorluk Hanedanlığı (MS 244–651)	124
2.2	Arap Ulusunun Kürdistan'a Gelişi (MS 610–632)	131
2.3	Emevî Arap Halifeliği (MS 661–750)	134
2.4	Abbasi Arap Halifelik İmparatorluğu (MS 750–1258)	138
2.5	Pers'in Samanî Hanedanlığı Hakimiyeti (MS 819–999)	147
2.6	Kürd Hadhaban Hanedanlığı'nın Hakimiyeti (MS 906–1144)	148
2.7	Kürd Büveyhî Hanedanlığı'nın Hakimiyeti (MS 934–1048)	150
2.8	Kürd Şeddadî Hanedanlığı (MS 950–1258)	154
2.9	Kürd Revadî Hanedanlığı (MS 950–1071)	157
2.10	Kürd Hasan Vahidi Hanedanlığı (MS 959–1015)	159
2.11	Türk Ulusunun Kürdistan'a Gelişi (MS 977–1186)	161
2.12	Kürd Mervanî Hanedanlığı (MS 983–1085)	164
2.13	Kürd Annazî Hanedanlığı (MS 990–1117)	166
2.14	Selçuklu Türklerinin Kürdistan'a İstilası (MS 1030)	167
2.15	Kürd Şwankara Hanedanlığı'nın Hakimiyeti (MS 1050–1180)	169

2.16	Âlim Kürd Hanedanlığı Danishmend Qazi'nin Hakimiyeti (MS 1072–1100)	171
2.17	Kürd Fethalawî Hanedanlığı (MS 1155–1432)	173
2.18	Kürd Khurşadî Hanedanlığı'nın Güneybatı Kürdistan'daki Hakimiyeti (MS 1184–1598)	174
2.19	Eyyubî Hanedanlığı'nın Hakimiyeti (MS 1171–1250)	178
2.20	Hârizmşah Türk Hanedanlığı'nın Hakimiyeti (MS 1193–1220)	182
2.21	Moğol Türklerinin Kürdistan İstilası (MS 1218–1220)	182

	Üçüncü Bölüm	186
3	MS 12. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Kürd Halkının ve Bölgelerinin Tarihi — Son 800 Yıl	186
3.1	Kuzey Kürdistan'da Colemêrg (Hakkari) Emirliği (MS 1133–1847)	187
3.2	Kuzey Kürdistan'da Bitlis Emirliği (MS 1187–1847)	188
3.3	Kuzey Kürdistan'da Çemişgezek (Chamishkizak) Beyliği (MS 1220–1663)	189
3.4	Kuzey Kürdistan'da Heskîf Emirliği (MS 1232–1525)	190
3.5	Kuzey Kürdistan'da Botan Emirliği (MS 1271–1847)	194
3.6	Celâyirli Türk Hanedanı (MS 1336–1410)	195
3.7	Qara Qoyunlu (Karakoyunlu Türkmen Konfederasyonu) Hakimiyeti (MS 1374–1468)	196
3.8	Aq Qoyunlu (Akkoyunlu Türkmen Konfederasyonu) Hakimiyeti (MS 1378–1501)	197
3.9	Özerk Kürd Emirlikleri (MS 12.–19. yüzyıllar)	200
3.10	Safevî Tarikatı ve On İki İmam Şiiliğinin Yayılması (MS 1252–1334)	202
3.11	Safevî Şahı I. İsmail'in Hükümdarlığı (MS 1501–1524)	204
3.12	Çaldıran Savaşı (MS 1514)	206
3.13	Mokriyan Beyliği (MS 1500–1610)	207
3.14	Kürdistan'ın Türkî Demografik Dönüşümü (1500'lerin başı)	208
3.15	Safevî Şahı I. Tahmasp'ın Hükümdarlığı (MS 1524–1576)	209

3.16	Safevî Şahı II. İsmail'in Hükümdarlığı (MS 1576–1577)	211
3.17	Safevî Şahı Muhammed Hüdabende'nin Hükümdarlığı (MS 1578–1587)	211
3.18	Safevî Şahı I. Abbas'ın Hükümdarlığı (MS 1588–1629)	212
3.19	Safevîlerin Lepzerin Mirliği'ne Saldırısı (MS 1610)	213
3.20	Safevî Şahı I. Abbas'ın Kürd Topraklarını Türkleştirme ve Farslaştırma Politikası (MS 1620)	216
3.21	Safevî Entrikaları ve Kürdlerin Suçlanması	217
3.22	Safevî Türklerinin Mokri Beyliği'ne İstilası	218
3.23	Safevî Şahı I. Safi'nin Hükümdarlığı (MS 1629–1642)	218
3.24	Zuhab (Kasr-ı Şirin) Antlaşması (MS 1639)	218
3.25	Safevî Şahı II. Abbas'ın Hükümdarlığı (MS 1642–1666)	219
3.26	Safevî Şahı Süleyman'ın Hükümdarlığı (MS 1666–1694)	219
3.27	Safevî Şahı Sultan Hüseyin'in Hükümdarlığı (MS 1694–1722)	219
3.28	Safevî İmparatorluğu'nu Canlandırma Girişimleri (MS 1729–1749)	220
3.29	Soran Beyliği (MS 1570–1837)	220
3.30	Ardalan Beyliği (MS 1590–1868)	220
3.31	Luristan'daki Kurossi Beyliği (MS 1590–1715)	221
3.32	Baban Beyliği (MS 1670–1850)	223
3.33	Safevî Türklerinin Bilbas Emiri'ne Saldırısı (MS 1693)	225
3.34	Afgan İstilası ve Safevî İmparatorluğu'nun Çöküşü (MS 1709–1722)	226
3.35	İran ve Doğu Kürdistan'da Afşar Türk Hanedanlığı (MS 1736–1796)	227
3.36	Doğu Kürdistan'da Kürd Zand Hanedanlığı (MS 1751–1794)	229
3.37	Afşar Türk Hakimiyetinin Sonu ve Kaçar Türklerinin Yükselişi (MS 1797)	231
3.38	Bedirhan İsyanı (MS 1821–1847)	232
3.39	1867'de Kürdistan Valiliği (Sine Eyaleti)	234
3.40	1867'de Jaf'ar Ağa Şikak'ın Suikastı	234
3.41	Bilbas Beyliği'nin Hakimiyeti (MS 1713–1873)	235
3.42	İran ve Kürdistan'da Azerbaycanlı Türk Kaçar Hanedanlığı'nın Hakimiyeti (MS 1789–1925)	237

3.43	Doğu Kürdistan'da Türk Kaçar Baskısı	238
3.44	Şeyh Ubeydullah Nehrî'nin İsyanı (MS 1879)	241
3.45	Hamza Ağa Mangur'un Suikastı (MS 1880)	242

	Dördüncü Bölüm	244
4	Kürd Halkının Modern Tarihi (20. Yüzyıldan Günümüze)	244
4.1	Abdulrazzaq Bedirxan'ın Aydınlanma–Ulusalcı Ayaklanması (1912)	244
4.2	Ermeni Soykırımı (1915)	245
4.3	Şeyh Mahmûd Tamrxanî'nin Ayaklanması (1919–1924)	246
4.4	Osmanlı Türk İmparatorluğu'nun Kuruluşu (1299)	247
4.5	Birinci Dünya Savaşı (1914)	252
4.6	Simko Şikak Ayaklanması (1918–1930)	254
4.7	Sevr Antlaşması (1919–1920)	259
4.8	Erzurum Kongresi (1919)	261
4.9	Şeyh Mahmud Berzencî'nin İsyanı (1919–1930)	261
4.10	Misak-ı Millî (Ulusal Yemin), 1920	265
4.11	Dersim Ayaklanması (1937–1938)	267
4.12	Lozan Antlaşması (1923)	270
4.13	Kızıl Kürdistan Özerkliği (1923–1929)	271
4.14	Şeyh Said Piran Ayaklanması (1925)	274
4.15	İran'da Türk–Azeri Pahlavi Hanedanlığı'nın İktidara Yükselişi (1925–1979)	281
4.16	Qadamkheir Ayaklanması (1925–1928)	283
4.17	İhsan Nuri Paşa Ayaklanması (1926–1930)	286
4.18	Seyid Rıza'nın Dersim Ayaklanması (1937)	291
4.19	İkinci Dünya Savaşı (1939–1945)	298
4.20	Mahabad'daki Kürdistan Cumhuriyeti (1946)	299
4.21	General Mustafa Barzanî'nin Ayaklanması (1961)	304
4.22	Cezayir Antlaşması (1975)	308
4.23	Ahmed Tawfiq (Abdullah Ishaqi) Ayaklanması (1950)	309

4.24	Abdullah Öcalan (Apo) Önderliğinde Kuzey Kürdistan'daki Ayaklanma (1970'ler)	313
4.25	Güney Kürdistan'daki 1991 Ayaklanması	322
4.26	Kızıl Kürdistan'daki Kürd Ayaklanması (1992)	327
4.27	Rojava (Batı Kürdistan) Halkının Ayaklanması (2011–2025)	329
4.28	Kürdistan'daki Asurîler, Keldaniler ve Süryaniler	332

	Beşinci Bölüm	336
5	Kürd Dili	336
5.1	Kürd Dilinin Kökenleri	337
5.2	Avestaca'nın Değerlendirilmesi ve Tarihsel Dönemindeki Kullanımı	340
5.3	Zagros, Mezopotamya ve Çevre Bölgelerin Halklarının Dilbilimsel Değerlendirmesi	346
5.4	Kürd Dilinin Tarihsel Aşamaları	351
5.5	Kürdçenin Tat Lehçesi	353
5.6	Goran Kürdlerinin Kökenleri	358

	Altıncı Bölüm	360
6	Kürd Mirasının Üretilmesi, Yeniden Markalanması ve Silinmesi	360
6.1	Aşqanî Daryas (Daryas Âşıkları)	361
6.2	Chêrawa'nın Tuz Adamları	364
6.3	Zêwa Hazinesi	365
6.4	Bastam Kalesi	367
6.5	Ayanis Kalesi	369
6.6	Şanidar Mağarası	372
6.7	Sna'nın Kraliyet Mumyası	374
6.8	Yagheh Tepe'nin Soylu Kadını'nın Gömütü	383
6.9	Heskîf	384

6.10	Kalmakareh Mağarası Hazinesi	387
6.11	Taq-e Bostan (Bahçe Kemeri)	392
6.12	Afrin'in Gözler Tapınağı	395
6.13	Girê Navrast	400
6.14	Kanîya Zalal'ın Kutsal Kaynağı	403
6.15	Nibor (Nippur, Nifr)	405
6.16	Babil'in Tören Yolu	407
6.17	Nînewa'nın Aslan Kabartmaları	409
6.18	Göz İdolleri	411
6.19	Nîmrûd Sarayı	413
6.20	Xorsawa'nın Lamassusu	415
6.21	Gozan Heykelleri	417
6.22	Urartu Bronzları	420
6.23	Zewa'nın Fildişi ve Altın Eserleri	422
6.24	Daryas'ın Altın Kasesi	426
6.25	İştar Kapısı ve Tören Yolu	428
6.26	Nibor Tabletleri	431
6.27	Zagros Aslanının Öldürülüşü	433
6.28	Nînewa Çivi Yazılı Tableti ve Gılgamış Destanı	436
6.29	Çoğa Zanbil Zigguratu	439
6.30	Kürd Mirasının Silinmesi ve Sahiplenilmesi: Tarihsel ve Siyasal Bir Süreklilik	441
6.31	Silinmiş İsimler ve Çalınmış Miras: Kürd Kimliğinin Kültürel ve Tarihsel Yeniden Atfedilmesi	443
	Sonuç	447
	Ekler	452
	Kaynakça	498

Giriş

Yüzyılı aşkın bir süredir Kürd halkı kültürel, dilsel, coğrafi ve tarihsel alanlarda sistematik bir silinme ile mücadele etmektedir. Modern Ortadoğu'da ulusal anlatılar imparatorluk inşası, ideolojik yönlendirme ve devlet destekli revizyonizm tarafından şekillendirilirken, Kürdistan'ın hikâyesi çoğu zaman dış kaynaklara dağılmış parçalara, taraflı tarih yazımlarına ve siyasi amaçlarla çarpıtılmış yorumlara indirgenmiştir. Böyle bir ortamda Kürd kimliği yalnızca göz ardı edilmemiş; bilinçli bir şekilde gölgelenmiş, yeniden yazılmış ve başkalarına mal edilmiştir. Bu kitap, sahiplerinden uzun süre saklanmış bir tarihe berraklık kazandırma ihtiyacından doğmuştur. *Kürdistan: Yasaklanmış Bir Kimlik*, yeni bir anlatı oluşturmayı veya efsaneleştirilmiş bir tarih sunmayı hedeflemez; aksine, zaten var olan fakat siyasi gündemler, kültürel baskılar ve akademik ihmal altında gizlenmiş hakikati gün yüzüne çıkarmayı amaçlar. Gerçek Kürd kaynaklarına dönerek, bölgenin kadim uygarlıklarını yeniden inceleyerek ve binyıllar boyunca gelişen dilsel, kültürel ve siyasi süreklilikleri takip ederek bu çalışma, tarihsel çarpıtmaları düzeltmeyi ve okuyucuya Kürdlere dair kronolojik, tutarlı ve gerçek bir perspektif sunmayı hedefler.

Bugün Kürd ulusu Türkiye, İran, Irak, Suriye, Ermenistan ve Azerbaycan arasında bölünmüş olsa da tarihî kökleri bu dayatılmış sınırların çok ötesine uzanır. Zagros Dağları'nı, Yukarı Dicle havzasını, Fırat'ın verimli ovalarını ve Medya vadilerini yurt edinmiş halklar, insanlığın en erken dönemlerinden itibaren birbirine bağlı kültürel alanlar oluşturmuştur. Hurriler, Subariler, Lullubi, Guttiler ve Medler gibi kadim uygarlıklar, Kürd ulusunun etnogenezini şekillendiren en temel unsurlardandır. Buna rağmen, antik çağlardan modern dönemlere kadar siyasi güçler bu uygarlıkları "Pers", "Türk", "Semitik" veya "Hint-İranî" olarak yeniden tanımlayarak Kürd kökenlerini sistematik biçimde silmiştir. Bu Giriş bölümü, kitabın amacı, kapsamı ve yöntemine dair bir rehber niteliği taşır. Bölümlerin yapısını, kaynakların nasıl analiz edildiğini ve belirli tarihsel yorumların neden sorgulandığını açıklar. Her şeyden önemlisi, kitabın yanıtlamayı hedeflediği temel soruyu ortaya koyar: **Nasıl oldu da 80 milyondan fazla nüfusa sahip bir ulus, kendi tarihsel coğrafyasının anlatılarından dışlanabildi?**

Bu çalışmanın amacı üç başlık altında özetlenebilir: Birincisi, en eski dönemlerden günümüze kadar uzanan Kürd tarihini bütüncül bir şekilde yeniden kurmak; beş bin yılı aşan kültürel, dilsel ve siyasi gelişimi kesintisiz bir tarihsel çerçeveye oturtmaktır. İkincisi, sömürge yöneticileri, işgalci rejimler ve ideolojik tarihçilerin ürettiği çarpıtılmış anlatılara karşı bilimsel bir düzeltme ortaya koymaktır; çünkü Batılı ve bölgesel birçok çalışma taraflı veya eksik kaynaklara dayanarak Kürd mirasını başka uluslara mal etmiştir. Üçüncüsü ise, Kürd tarihini; kimliğini arayan genç Kürdlere, Ortadoğu tarih yazımındaki boşlukları inceleyen araştırmacılara ve dünyanın en eski ama en çok dışlanmış uluslarından birinin kökenlerini merak eden genel okurlara erişilebilir kılmaktır. Metin, gereksiz teknik detaylardan kaçınırken doğruluk, derinlik ve akademik titizlikten ödün vermez.

Bu eser; tarihsel, dilbilimsel ve arkeolojik kanıtların kronolojik analizine dayanır ve özellikle Zagros ile Yukarı Mezopotamya'nın yerli uygarlıklarını merkeze alır. Konvansiyonel çalışmalardan farklı olarak, dışarıdan dayatılmış kimlik sınıflandırmaları sorgulanmadan kabul edilmez. "İranî", "Pers", "Semitik" veya "Anadolu" gibi etiketler yerine bölgesel, kültürel ve dilsel süreklilik dikkate alınarak yeniden değerlendirme yapılır. Kullanılan kaynaklar arasında antik yazıtlar, tabletler, Kürdistan ve çevresindeki arkeolojik saha raporları, Kürdce el yazmaları ve sözlü gelenekler, karşılaştırmalı dilbilim araştırmaları ve modern akademik yayınlar yer alır. Amaç, mevcut literatürü reddetmek değil; eksik, çarpıtılmış veya bilinçli olarak manipüle edilmiş noktaları görünür kılmak ve Kürd tarihsel sürekliliğini bilimsel temelde ortaya koymaktır.

⭐ Kitabın Yapısı

Bu çalışma, Kürd tarihinin farklı dönemlerini, siyasi dönüşümlerini ve kültürel sürekliliklerini derinlemesine ele alan altı ana bölümden oluşmaktadır. Her bölüm, hem bağımsız olarak okunabilir hem de bütünün tamamlayıcı bir parçası olarak bir sonraki bölüme doğal bir şekilde bağlanır. Böylece okuyucu, Kürd ulusunun uzun soluklu tarihsel yolculuğunu kesintisiz bir çerçevede izleyebilir.

Bölüm Bir, Hristiyanlık öncesi Zagros ve Yukarı Mezopotamya uygarlıklarını kapsamlı bir biçimde inceleyerek başlar. Kura-Araxes kültüründen Lullubi, Subartu, Gutti ve Hurri-Med uygarlıklarına kadar geniş bir kronolojik çerçeve sunar. Bu bölüm, Kürd kimliğinin yalnızca etnik bir tanım olmadığını; coğrafi, kültürel ve dilsel temelleri binlerce yıl öncesine uzanan bir medeniyet mirası olduğunu ortaya koyar. Kadim halkların etkileşimleri, kentleşme süreçleri, dini yapıları ve siyasi ilişkileri üzerinden Kürdlerin en eski kökleri açıklanır.

Bölüm İki, Ortak Çağ ve erken Orta Çağ boyunca gelişen Kürd beyliklerini, hanedanlıkları ve bölgesel güç dengelerini inceler. Arap fetihleri, Sasani sonrası boşluk, Abbasi politikaları, Selçuklu yayılması gibi büyük tarihsel süreçler bağlamında Kürd toplumunun rolü analiz edilir. Bu dönem, Kürdlerin askeri, siyasi ve kültürel varlığının belirginleştiği bir kırılma noktasıdır.

Bölüm Üç, yaklaşık 800 yıllık bir süreklilik içinde varlık gösteren Botan, Soran, Babân, Bradost, Ardalan ve diğer Kürd emirliklerini ele alır. Bu bölümde emirliklerin yönetim modelleri, diplomatik ilişkileri, kültürel üretimleri ve askeri mücadeleleri değerlendirilir. Kürd edebiyatı, mimarisi, devlet yönetimi ve bölgesel ittifakları bu çerçevede ele alınır. Emirliklerin Osmanlı-Safevi rekabeti içindeki stratejik rolü üzerinde durulur.

Bölüm Dört, modern çağın en çalkantılı ve yıkıcı dönemlerini inceler. 20. ve 21. yüzyıllarda yaşanan isyanlar, ulusal hareketler, devlet politikaları, etnik baskılar, soykırımlar, sınır düzenlemeleri, zorunlu göçler ve direniş biçimleri bütün yönleriyle analiz edilir. Simko Şikak hareketinden Mahabad Cumhuriyeti'ne, Barzanî mücadelesinden Rojava Devrimi'ne kadar geniş bir tarihsel yelpaze sunulur. Bu bölüm, modern Kürd kimliğinin nasıl yeniden şekillendiğini ve hangi bedellerle korunduğunu gösterir.

Bölüm Beş, Kürd dilinin temel yapısını ve tarihsel gelişimini ele alır. Kürd dilinin kökenleri, sesbilgisel ve biçimbilimsel yapısı, lehçeleri, söz varlığı, diğer kadim dillerle olan ilişkisi ve tarihsel evrim süreci bilimsel bir çerçevede incelenir. Hawramî, Kurmancî ve Sorani'nin kökleri ve yapısal özellikleri karşılaştırmalı şekilde ele alınır. Bu bölüm, dilin bir iletişim aracından öte; bir hafıza, bir kimlik ve tarih taşıyıcısı olduğunu vurgular.

Bölüm Altı, kimlik silme ve kültürel yeniden yazım süreçlerini inceler. Şehir isimlerinin değiştirilmesi, Kürd coğrafyasının farklı ulusal kimliklere bağlanması, Kürd tarihî şahsiyetlerinin başka uluslara mal edilmesi, arkeolojik alanların tahrip edilmesi ve kadim uygarlıkların yeniden sınıflandırılması gibi uygulamalar detaylı bir şekilde açıklanır. Bu bölüm, Kürd tarihinin neden bilinçli olarak gölgede bırakıldığını ve bu kitabın neden zorunlu hâle geldiğini belgeler.

Bu altı bölüm bir araya geldiğinde, Kürdistan tarihinin yalnızca parçalanmış bir coğrafyanın hikâyesi olmadığı; aksine, binlerce yıllık bir kültürel, siyasi ve toplumsal devamlılığın ürünü olduğu ortaya çıkmaktadır. Kitabın bu yapısı, okuyucunun hem geniş tarihsel panoramayı hem de dönemlerin kendi dinamiklerini anlamasını sağlar.

⭐ Bu Çalışmanın Önemi

Tarih kimliği, kimlik ise kaderi belirler. Dağınık, baskılanmış ve çoğu zaman zorla asimile edilmiş Kürd halkı için geçmişin geri kazanılması, geleceğin de geri kazanılması anlamına gelir. Bu kitap, hakikatin hem güçlü hem tehlikeli olduğu bir dönemde — devletlerin Kürd ulusunun derin köklerini inkâr etmeye devam ettiği ve genç Kürdlerin kimliklerini yeniden tanımlamaya çalıştığı bir zamanda — kaleme alınmıştır. Hakikati görünür kılarak bu çalışma, yüzyıllardır süren sessizliğe bir düzeltme niteliği taşır. Bir siyasi manifesto değildir; ancak siyasi gerçekleri ele alır. Bir akademik tez değildir; fakat disiplinli bir araştırma yaklaşımına dayanır. Her şeyden önce bu eser, hiçbir inkârın silemeyeceği kadim bir ulusal geçmişin varoluş beyanıdır. Kürdistan'ın içinde ve dışında yaşayan okuyucular için bu Giriş bölümü, Zagros dağlarında yakılan en eski ocaklardan bugünün onur, kimlik ve vatan mücadelesine uzanan bir yolculuğa davettir. Kürdistan'ın hikâyesi, bölgesel tarihin marjinal bir dipnotu değil; merkezi bir sütunudur. **Bu kitap, o hakikati yerine koymayı amaçlar.**

Birinci Bölüm

1 – Medlerin ve Bölgelerinin Hristiyanlık Öncesi Dönemdeki Tarihi

Medler, tarihsel olarak “Media” adıyla bilinen topraklarda birleşik bir siyasi yapı kuran en eski halklardan biri olarak kabul edilmektedir. MÖ 9. ve 6. yüzyıllar arasında Med İmparatorluğu’nu kurmuş ve yönetmişler, bölgede kurumsal devlet geleneğinin temellerini atmışlardır. Yaklaşık üç yüzyıl boyunca Medler kendi topraklarında hüküm sürmüş, Yakın Doğu’nun siyasal, kültürel ve etnik dokusunu derinden şekillendirmişlerdir.

Çeşitli antik tarihsel kaynaklara göre, Kürd halkının doğrudan Medlerin torunları olduğuna yaygın biçimde inanılmaktadır. Zamanla “Med” adı, hem dilsel hem kültürel açıdan dönüşerek “Kürd” terimine evrilmiş ve böylece antik ve modern halklar arasında önemli bir ata bağı korunmuştur.

Medlerin ortaya çıkışını ve kültürel temellerini tam olarak anlayabilmek için, Med monarşisinin yükselişinden önce Media’da ve çevre bölgelerde yaşamış uygarlıkları ve halkları incelemek gereklidir. Bunlar arasında şunlar yer alır:

- Kura–Araxes kültürü
- Lullubi
- Elamlılar
- Sümerler
- Hurriler
- Gutîler
- Hititler
- Luviler
- Urartular
- Akadlar
- Babilliler
- Asurlular
- Adiabeneliler

- Partlar
- Persler
- Maniheistler
- Ahamenişler
- Atropateneliler

Bu antik toplulukların her biri bölgenin kültürel, dilsel, dinsel ve siyasal gelişimine kendine özgü katkılar sunmuştur. Onların tarihini incelemek, yalnızca Med İmparatorluğu'nun oluşumunu değil, aynı zamanda Kürd kimliğinin erken köklerini kapsamlı biçimde anlamak için de zorunludur.

1.1 – Kura–Araxes Uygarlığı ve Hakimiyeti (MÖ 3400–2000)

Kura–Araxes uygarlığı — Erken Transkafkasya kültürü olarak da bilinir — MÖ 3400 civarında Ararat Ovası'nda ortaya çıkmış, bugünkü Ermenistan ve Kuzey Kürdistan topraklarını kapsayan bölgede gelişmiştir. Bu kültür bin yılı aşkın bir süre varlığını sürdürmüş, yaklaşık MÖ 2000'e dek devam etmiştir. Merkezi bir devlet ya da hanedanlık monarşisi biçiminde değil; kültürel ve ekonomik bir konfederasyon olarak, kabile yerleşimleri ve aşiret temelli liderlik yapılarıyla örgütlenmiştir.

Kraliyet hanedanı ya da birleşik bir merkezi otoriteye dair kanıt bulunmamaktadır. Toplum, bölgesel özerkliğini koruyan aşiret reisleri tarafından yönetilmiştir. Bu uygarlık, Güney Kafkasya, Doğu Anadolu ve Kuzey ile Doğu Kürdistan'ın büyük bölümlerine yayılmış; Yakın Doğu'nun en geniş kapsamlı erken kültürel ağlarından birini oluşturmuştur.

Kura–Araxes halkı özellikle şu özellikleriyle tanınmaktadır:

- Kırmızı–siyah perdahlı, kendilerine özgü çanak-çömlek üretimleri (kültürel bir ayırt edici unsur olarak görülür).
- Bakır ve bronz aletlerde gelişmiş metal işçiliği teknikleri.
- Stratejik olarak yükseltilmiş alanlara inşa edilmiş tahkimatlı yerleşimler.

- Sümerler, Hurriler ve Elamlılar gibi komşu uygarlıklarla bağlantılı geniş ticaret ağları.

Bireysel hükümdarlara dair yazılı kayıtlar günümüze ulaşmamış olsa da bu uygarlığın uzun süreli etkisi, Hurri devleti ve diğer bölgesel güçlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. MÖ 2200 civarında Kura–Araxes kültürü gerilemeye başlamış; muhtemelen iklim değişimleri, artan bölgesel rekabet ve Mezopotamya ile Zagros bölgesinde gelişen daha merkezi devletler tarafından soğurulma sonucunda tarih sahnesinden silinmiştir.

Her ne kadar bağımsız bir kültürel varlık olarak zamanla kaybolsa da Kura–Araxes uygarlığının mirası, teknolojik yenilikleri ve ardıl toplumlar üzerindeki kültürel etkileriyle varlığını sürdürmüştür. Modern birçok araştırmacı, Kura–Araxes halkının Kürd ulusunun etnogenezinde temel bir rol oynadığına; hem dilsel hem kültürel açıdan Kürd halkının ataları arasında bulunduğuna inanmaktadır.

Dil ve Din

Kura–Araxes halkının, dilbilimciler ve tarihçiler tarafından proto-Kürd dili olarak kabul edilen *Hori (Khori)* dilini konuştuğu düşünülmektedir. Dinsel inançları Hori ruhani geleneklerine dayalıydı; özellikle güneş kültüne tapınma, bölgenin dini kimliğini yüzyıllar boyunca etkilemeye devam etmiştir.

Siyasal ve Kültürel Merkez

Bu uygarlığın ana kenti — başkent olarak görülen — Aras Nehri yakınında, tarihsel olarak *Kızıl Kürdistan* adıyla bilinen bölgede bulunmaktaydı. Kent, ticaretin, kültürün ve siyasal koordinasyonun canlı bir merkeziydi. Ancak zamanla yıkılmış ve günümüz arkeolojisi tarafından henüz tam olarak ortaya çıkarılamamıştır.

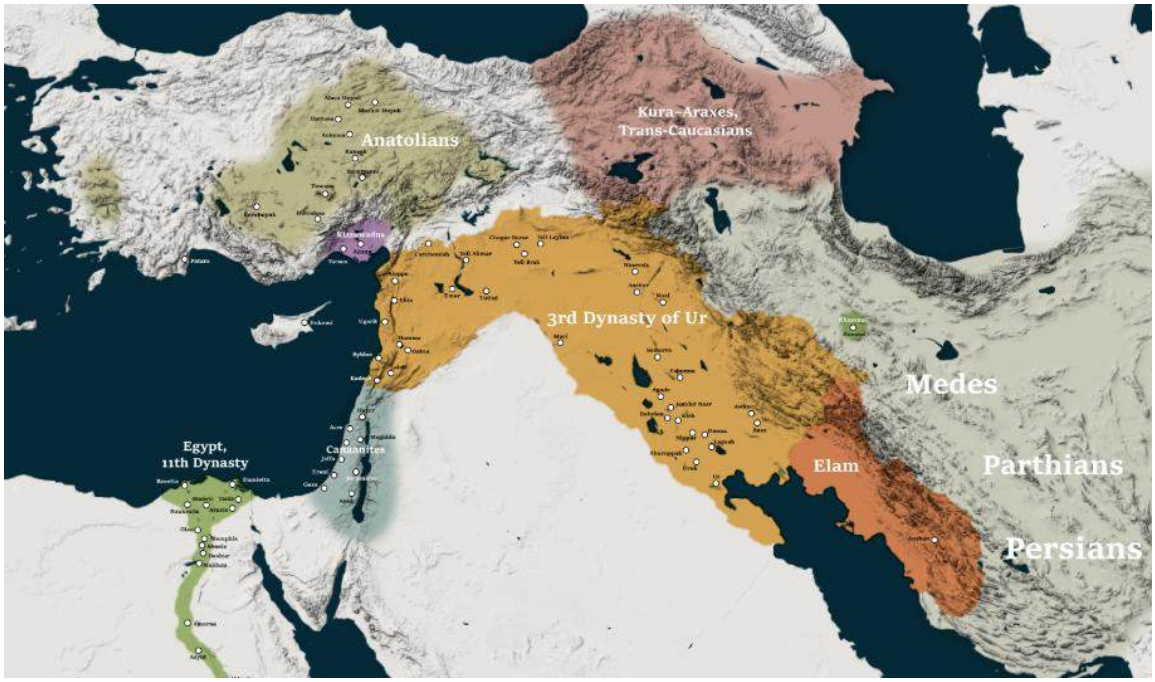

Kura–Araxes Haritası

1.2 – Lullubi Uygarlığı ve Hakimiyeti (MÖ 3000–2000)

Lullubiler (Lulubi olarak da yazılır), yaklaşık MÖ 3000'den MÖ 2000'e kadar Zagros Dağları'nda yaşayan kadim bir dağ halkıydı. Lullubi kraliyet soyuna dayanan bir monarşi kurmuş, Şarezor, Kirmaşan, Luristan ve Zagros silsilesinin sarp dağlık bölgelerini kapsayan stratejik bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Coğrafi avantajlarına rağmen, Lullubiler sık sık komşu güçlerin askeri istilalarıyla karşılaşmış; özellikle topraklarını ve hayati öneme sahip dağ geçitlerini ele geçirmek isteyen Akadlar ve Sümerlerle mücadele etmişlerdir (Bkz. Ek 1).

Lullubilerin en ünlü hükümdarlarından biri, yaklaşık MÖ 2300'de tahta çıkan **Kral Anubanini** idi. Günümüzde Kirmaşan yakınlarında bulunan Sar-e Pol-e Zahab kaya kabartmasını yaptırmasıyla tanınır. Bu görkemli anıt, onun askeri zaferlerini tasvir eder ve Lullubi egemenliğinin simgesi olarak kabul edilir. Anubanini'nin hükümdarlık dönemi, Büyük Sargon'un torunu Akadlı Naram-Sin'in (MÖ 2254–2218) yayılmacı seferleriyle aynı döneme rastlar. Karşılaşmalarının kronolojisi tartışmalı olmakla birlikte, her iki

lider aynı jeopolitik çağda faaliyet göstermiş, çoğu kez Lullubi toprakları üzerinde karşı karşıya gelmiştir.

Anubanini'den sonra, yaklaşık MÖ 2250'de **Kral Satuni** iktidara yükselmiştir. Tarihsel kaynaklar, Satuni'ye Naram-Sin'e karşı elde ettiği büyük bir zaferi atfeder. Bu olağanüstü başarı, Akad yayılmacılığını bir süreliğine durdurmuş ve Lullubi direnişini güçlendirmiştir. Onun liderliği, Lullubi özerkliğinin savunusunda önemli bir dönüm noktası olmuştur.

MÖ 2100 civarında ise **Kral Irtum**, hem Akadların hem de Mısırlıların baskısı altında geçen çalkantılı bir dönemde öne çıkmıştır. Bu yoğun saldırılara rağmen Irtum, krallığın bağımsızlığını korumayı başarmış, stratejik zekâsı ve diplomatik direnci sayesinde Lullubi hakimiyetini bölgesel kargaşa içinde ayakta tutmuştur.

MÖ 2000'e doğru, **Kral Tarduni** tahta çıkmış ve Lullubi Krallığı'nın ikili başkentleri olarak Kerkûk ve Şarezor'u tayin etmiştir. Onun döneminde bu şehirler siyasi ve kültürel merkezler olarak gelişmiş, Lullubi nüfuzunu dağlık bölgelerde daha da pekiştirmiştir.

Tarihleri boyunca Lullubiler, Akadlar, Üçüncü Ur Hanedanlığı ve sonrasında Asur gibi güçlü Mezopotamya imparatorluklarıyla sık sık çatışmaya çekilmiştir. Bu mücadeleler hem toprak kazanma hırsı hem de Zagros dağ geçitlerinin stratejik önemi nedeniyle yaşanmıştır. Zira bu geçitler ticaret, iletişim ve savaş yolları olarak hayati bir rol oynamıştır.

Yaklaşık bin yıl boyunca hüküm sürmelerine ve olağanüstü bir direnç göstermelerine rağmen, Lullubiler sonunda daha güçlü komşularının ezici askeri gücüne boyun eğmiştir. MÖ 2000–1500 arasında tekrarlanan istilalar karşısında Kürdistan'ın iç kesimlerindeki daha sarp dağlık bölgelere çekilmişlerdir. Bu stratejik geri çekiliş, onların siyasi hakimiyetlerinin sonunu işaret etse de Lullubilerin kültürel kimliklerini korumasına imkân tanımış; böylece krallıkları siyasi haritalardan silinse bile, uzun süre bağımsız bir dağ topluluğu olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Lullubi Kralı Anubanini, kudretli ve cesur bir savaşçı olarak tanınmış, güçlü düşmanları dize getirmesiyle ün kazanmıştır. Onun mirası, MÖ 2300 ile 2000 yılları arasında işlenmiş ve Doğu Kürdistan'daki Kirmaşan ilinde, Sarpol-e Zahab bölgesinde bulunan bir kaya kabartmasıyla ölümsüzleştirilmiştir.

Yaklaşık MÖ 2500 yılına tarihlenen, **Lullubi ordusunu ve krallarını tasvir eden bir askeri kabartma**, Doğu Kürdistan'daki Kirmaşan ilinde, Sarpol-e Zahab bölgesinde keşfedilmiştir.

Asurlular tarafından esir alınmış Lullubi tutsaklarını tasvir eden bir kabartma, Doğu Kürdistan'daki Kirmaşan ilinde, Sarpol-e Zahab bölgesinde keşfedilmiştir.

Kirmaşan'daki Sarpol-e Zahab kayalıklarına işlenmiş figür, binlerce yıllık aşınma ve tahribata rağmen günümüzde hâlâ korunmaktadır ve Kürdler tarafından kendi miraslarının bir parçası olarak sahiplenilmektedir.

Doğu Kürdistan'daki Kirmaşan ilinde, **Sarpol-e Zahab'ta bulunan bir Lullubi yapısının temelleri**, yaklaşık MÖ 2300 yılına tarihlendirilmektedir.

Yaklaşık MÖ 2250 yılına tarihlenen **Akad (Asur) imparatorunun Lullubi kralı üzerindeki zaferi**, bir kaya kabartmasında tasvir edilmiştir. Yazıtlı bu taş bugün Paris'teki **Louvre Müzesi**nde sergilenmektedir.

1.3 – Elam'daki Awan Hanedanlığı'nın Uygarlığı ve Hakimiyeti (MÖ 2700–2100)

Elamlılar, insanlık tarihinde kaydedilen en eski uygarlıklardan biri olup iki bin yılı aşkın süre boyunca varlığını sürdüren güçlü bir krallık kurmuşlardır. En geniş etki dönemlerinde Elam devleti; günümüz Huzistan'ı, Luristan, Bandar-e Mahshahr (antik Mangshar), Çaharmahal ve Bahtiyari, Kohgiluyeh ve Boyer-Ahmad (Kewegle), Anshan (günümüzde Şiraz), ve Buşehr (tarihsel Reyshahr) bölgelerini kapsıyor, hatta Med Körfezi'nin (bugünkü "Basra / Fars Körfezi") kıyılarına kadar uzanıyordu.

MÖ 2700 civarında ortaya çıkan Elam Krallığı, Awan Hanedanlığı ile başlayan bir dizi hanedanlık döneminden geçerek gelişimini sürdürdü. Elam, yüzyıllar boyunca bağımsızlığını korudu; ancak nihayetinde MÖ 539'da Ahameniş İmparatoru Büyük Kyros tarafından fethedildi. Elam hâkimiyeti boyunca Elamca devletin resmî diliydi. Dilbilimcilerin bir kısmı bu dili modern Kürdçenin bazı lehçelerinin önemli öncüllerinden biri olarak görür; bu da Elam'ın bölgedeki kalıcı kültürel mirasını vurgular.

Elam'ın başkenti, dünyanın en eski sürekli yerleşimlerinden biri olan **Susa** (günümüzde Şûş) idi. Diğer önemli Elam merkezleri arasında Anshan, Dur-Untaş (Dezful'un güneyindeki Çoga Zanbil arkeolojik alanı) ve tam yeri kesin olarak saptanamamış, ancak Susa'nın güneyinde olduğu düşünülen tarihsel öneme sahip **Madaktu** şehri bulunuyordu.

Awan Hanedanlığı ve sonraki Elam kraliyet soylarından birçok seçkin kral çıkmış, hem kültürel hem de askerî başarılarıyla kalıcı bir miras bırakmıştır:

- **Peli (yakl. MÖ 2700):** Awan Hanedanlığı'nın kurucusu olarak kabul edilen Kral Peli, Elam devletini inşa etmiş ve onun idari ve siyasi yapısının temelini atmıştır. Onun hükümdarlığı, Elam'ın bölgesel bir güç olarak yükselişinin başlangıcını temsil eder.
- **Puzur-Inşuşinak (Kutik-Inşuşinak olarak da bilinir, yakl. MÖ 2100):** Elam'ın en güçlü ve etkili hükümdarlarından biri olup refah dönemine öncülük etmiştir. Onun zamanında Elam topraklarını genişletmiş, Elam kültürü ve mimarisini teşvik etmiştir. Yönetimi, erken Elam krallığının "altın çağı" olarak anılır.

- **Şutruk-Nahhunte (yakl. MÖ 12. yüzyıl):** Belki de en ünlü Elam hükümdarıdır. Babil'e karşı askerî seferleriyle tanınmıştır. Naram-Sin'in Zafer Steli ile Hammurabi Kanunları'nı Elam'a getirerek onları zaferin sembolleri haline getirmiştir. Ancak iç karışıklıklar ve yerel direniş, hanedanının giderek zayıflamasına yol açmıştır.
- **Tepti-Humban-Inşuşinak (MÖ 8. yüzyıl ortaları):** Şutrukid Hanedanlığı'nın bilinen son kralıdır. Onun dönemi, Asurluların Elam'ı fethetmesiyle sona ermiştir. Bu, Elam'ın bağımsızlığının sonunu simgelemekte; bir zamanların güçlü krallığı giderek Asur İmparatorluğu'na katılmış ve bir daha siyasal bağımsızlığını kazanamamıştır.

Elam uygarlığı; gelişmiş devlet yapısı, yazılı dili, anıtsal mimarisi ve kalıcı kültürel katkılarıyla İran platosu ve Geniş Kürdistan'ın erken tarihinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Bu, **Elam'daki Awan Hanedanlığı'nın dikkate değer kralları ve hükümdarlarının**; hüküm sürdükleri yılları, başkent şehirlerini ve dönemlerindeki başlıca olayları içeren bir listedir.

Elam'daki Awan Hanedanlığı'nın Önemli Hükümdarları

Hükümdarın Adı	**Hüküm Dönemi**	**Başkent**	**Başlıca Olaylar**
Peli	yakl. MÖ 2700	Awan (Kārūn deltası yakınları, Huzistan)	Awan Hanedanlığı'nın bilinen ilk kralı; başkente hanedanının adını vermiştir.
Hishi-Prašini	yakl. MÖ 2450	Susa (Şuş)	Elam kraliyet soyunu devam ettirmiştir.
Luhhi-işan	yakl. MÖ 2300	Susa (Şuş)	Hishi-Prašini'nin oğlu; Akadlı Sargon tarafından yenilgiye uğratılmıştır.
İmmahsini	yakl. MÖ 2270	Susa (Şuş)	Akadlı Rimush tarafından mağlup edilmiştir.
Puzur-Inşuşinak (Kutuk-Inşuşinak)	yakl. MÖ 2100	Susa (Şuş)	Akad'a karşı bağımsızlığı korumuş; Elam dilini ve kültürünü teşvik etmiştir. Ölümünden sonra Ur III hanedanının Elam üzerinde yükselişi başlamış ve Awan Hanedanlığı sona ermiştir.

Elam Krallığı'nın Hakimiyet Haritası

1.4 – Sümer Uygarlığı ve Hakimiyeti (MÖ 2700–2004)

Sümer uygarlığının kökleri MÖ 4500'e kadar uzansa da, örgütlü monarşilerine dair kayıtlar MÖ 2700 civarında başlamaktadır. Sümer hâkimiyetinin merkezi, günümüz Güney Irak'ına karşılık gelen **Güney Mezopotamya**'da bulunuyordu. Sümerler, insanlık tarihinin en eski ve en etkili şehirlerinden bazılarına — **Uruk, Ur, Eridu, Lagaş ve Nibor** — yerleşmiş ve hükmetmişlerdir.

Sümerler, dünyanın bilinen en eski uygarlıklarından biri olarak geniş ölçüde kabul görmektedir. Kentsel yönetim, yazılı iletişim, dini kurumlar ve tarımsal altyapı geliştirme konusunda öncülük etmiş; bölgedeki gelecek toplumların temellerini atmışlardır.

Onların en dikkate değer başarıları şunlardır:

- **Çivi yazısının icadı:** Dünyanın bilinen en eski yazı sistemi. Yönetim, edebiyat ve hukuk kayıtlarında kullanılmıştır.
- **Anıtsal dini yapılar inşası:** Özellikle **zigguratlar**, tapınaklar ve kent yaşamının merkezleri olarak öne çıkmıştır.
- **Gelişmiş matematik, astronomi ve hukuk sistemleri:** Hukuk kodları ve bürokratik kurumlar dahil olmak üzere.
- **Tahta ve metalden yapılmış iki ve dört tekerlekli arabaların geliştirilmesi:** Ulaşımda, tarımda ve savaşta at ve eşeklerin yardımıyla kullanılmıştır.
- **Takvim sistemleri ve zaman ölçme uygulamalarının ortaya konması:** Daha sonraki bilimsel gözlemler için temel oluşturmuştur.

Önemle belirtmek gerekir ki, **Sümerce devlet işlerinin resmî diliydi**. Çivi yazısıyla yazılan bu dil, yönetim, edebiyat, din ve eğitim alanlarında yaygın biçimde kullanılmıştır. Günümüze binlerce Sümerce tablet ulaşmış ve dünyanın birçok müzesinde korunmaktadır. Bu tabletler, insanlığın ilk karmaşık toplumlarından biri hakkında paha biçilmez bilgiler sunmaktadır.

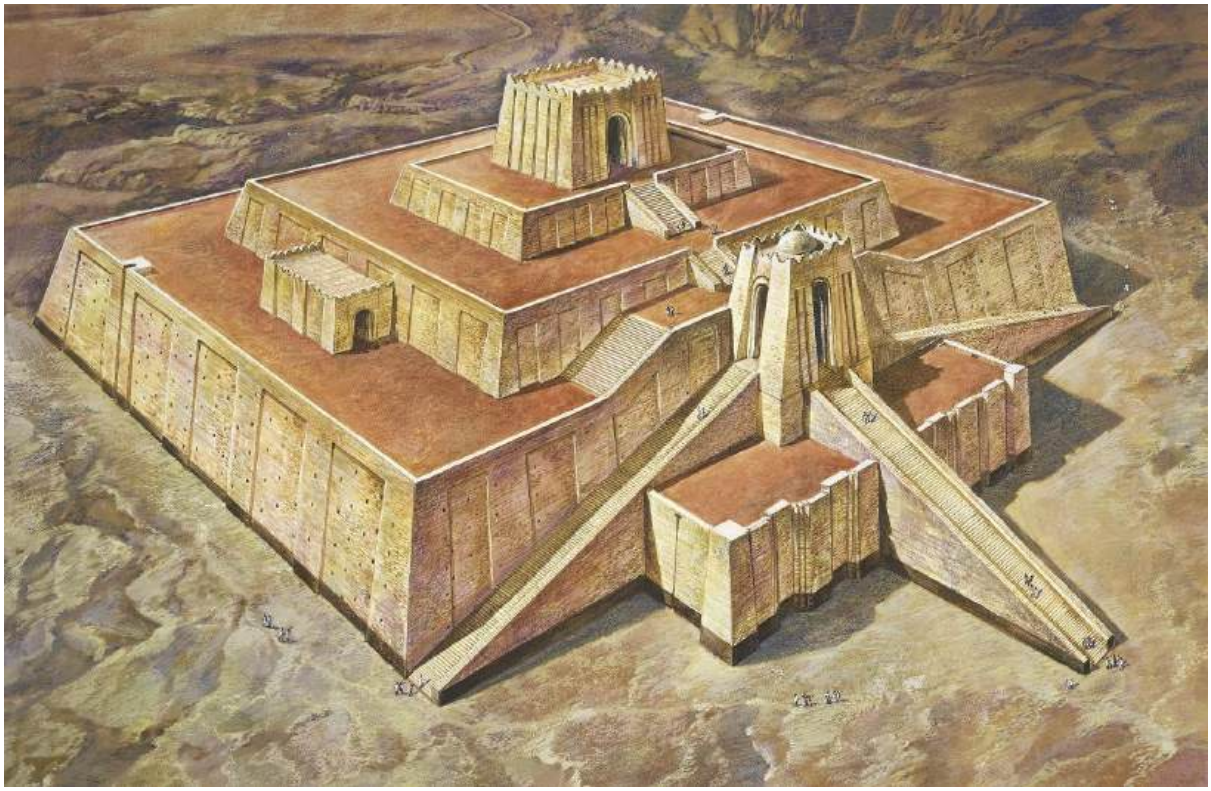

Sümer Kil Silindiri – Ur şehrinin basamaklı tapınak yapısı, yani zigguratının dijital bir görüntüsü.

Yukarıdaki yapı, **MÖ 2112–2095** yıllarına tarihlenmekte olup, günümüzde Irak'ın Nasıriye kenti yakınlarında bulunan **Ur şehrinde** Sümer kralı **Ur-Nammu** tarafından inşa edilmiştir. Zamanla Sümer Krallığı, Akadların ve Babillilerin hâkimiyeti altına girmiştir.

Aşağıda, **Sümer hanedanlığının bilinen krallarının**, hüküm sürdükleri yıllar, başkent şehirleri ve dönemlerindeki önemli olaylarla birlikte listesi sunulmaktadır.

Sümer Hanedanlığının Bilinen Kralları

Hükümdarın Adı	**Hüküm Dönemi**	**Başkent**	**Din / Tanrılar**	**Başlıca Olaylar**
Gılgamış	MÖ 2700–2500	Uruk (Warka, günümüzde Irak'ta Nasıriye ile Divaniye arasında arkeolojik alan)	Çoktanrıcılık; Anu, Enlil, İnanna	Uruk'un ilk kralı; dünya çapında Gılgamış olarak tanınır.

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi	Başkent	Din / Tanrılar	Başlıca Olaylar
Urukagina	MÖ 2350	Lagaş (Tell al-Hiba, Nasıriye yakınları, Irak)	Çoktanrıcılık; Ningirsu (Lagaş'ın Tanrısı)	Lagaş'ta reformlar başlattı; "Lagaş Yasaları" ile bilinir.
Lugalzagesi	MÖ 2340–2270	Umma (Divaniye ile Basra arasında, Irak)	Çoktanrıcılık; Enlil ve Ninlil	Akad İmparatorluğu'nun yükselişi öncesi Sümer'in son hükümdarı.
Akadlı Sargon	MÖ 2334–2279	Akad (Bağdat ile Tikrit arasında bir bölge, Irak)	Çoktanrıcılık; Anu, Enlil, İştar	Akad İmparatorluğu'nun kurucusu; Sümer'in büyük kısmını fethetti.
Ur-Nammu	MÖ 2112–2095	Ur (Nasıriye yakınları, Irak)	Çoktanrıcılık; Nanna (Ay Tanrısı), Enlil	Ur III Hanedanı'nı kurdu; "Ur-Nammu Yasaları"nı oluşturdu.
Şulgi	MÖ 2095–2047	Ur (Nasıriye yakınları, Irak)	Nanna (Ay Tanrısı)	Ur-Nammu'nun oğlu; imparatorluğu büyük ölçüde genişletti.
İbbi-Sin	MÖ 2028–2004	Ur (Nasıriye yakınları, Irak)	Nanna (Ay Tanrısı)	Ur III Hanedanı'nın son kralı; Elamlılar tarafından mağlup edildi.
Şamşi-Adad I	MÖ 1813–1781	Şubat-Enlil (Tell Leilan, Kamışlı yakınları, Rojava)	Çoktanrıcılık; Asur Tanrısı	Asur ve Kuzey Mezopotamya hükümdarı; Sümer'i daha geniş bir imparatorluğa entegre etti.

Sümer Ülkesi

İnsan uygarlığına ait bilinen en erken yazılı kayıt, Sümerler tarafından oluşturulmuştur.

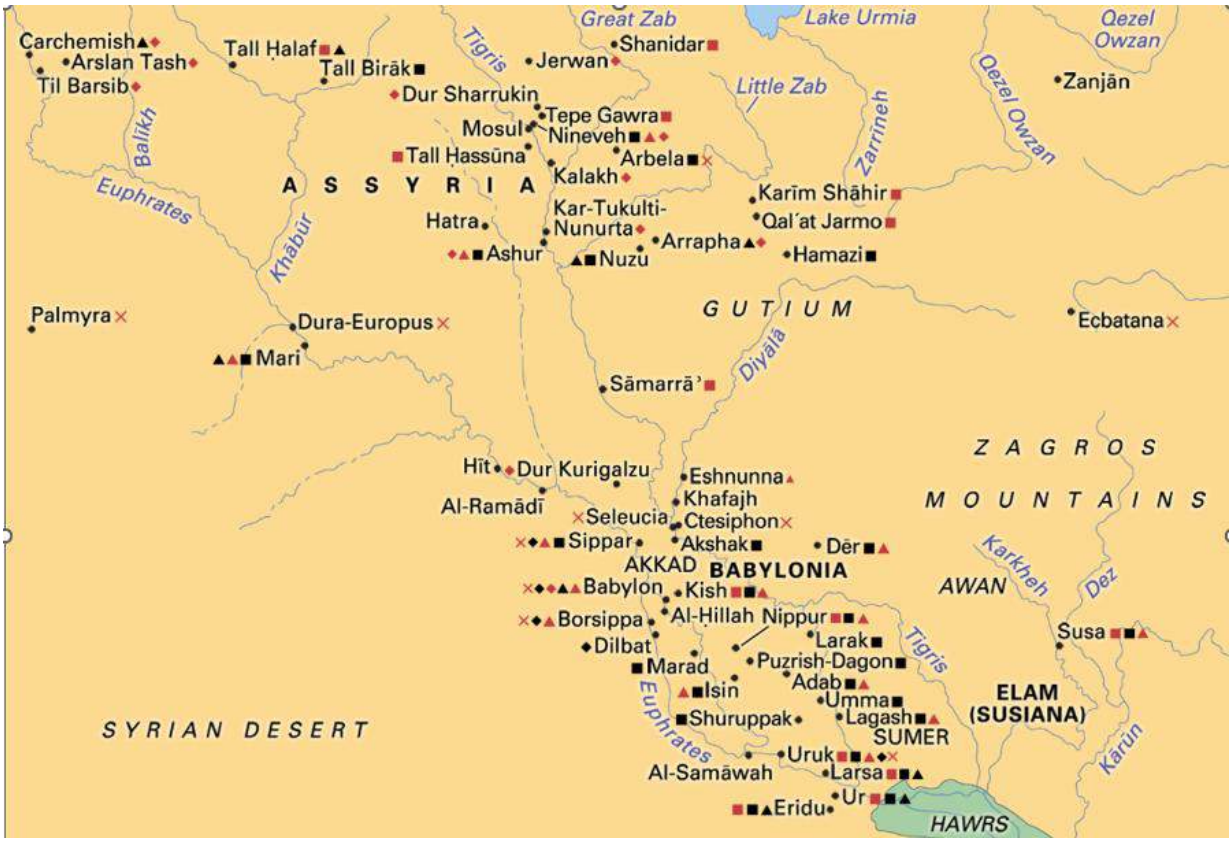

O dönemin bölgelerinin ve şehirlerinin adları

Sümer uygarlığının otoritesine ait bir duvar süslemesi.

Yaklaşık MÖ 2600–2400 yıllarına tarihlenen Ur Standardı, Ur Kraliyet Mezarlığı'nda keşfedilmiştir.

1.5 – Hamazi (Khamazi) Krallığı (yakl. MÖ 2530–2010)

Hamazi Krallığı, Khamazi olarak da yazılır, Mezopotamya'nın erken hanedanlık döneminde, yaklaşık MÖ 2530'da ortaya çıkan kadim bir monarşi ya da şehir-devletiydi. Konumu, Güney Kürdistan'daki Halepçe ile Doğu Kürdistan'daki Ekbatan (Hemedan) arasındaydı; Büyük Zap ile Diyala Nehirleri arasındaki bölgeyi kapsıyordu. Bu stratejik coğrafya, İran platosunu Mezopotamya ile birbirine bağlayan kilit bir geçit niteliğindeydi.

Sümer Krallar Listesi, Hamazi için tek bir hükümdarı kaydetmektedir: **Hadaniš**. Ona 360 yıl süren bir saltanat atfedilir; bu rakam muhtemelen hanedanın uzun ömrünü simgeleyen sembolik bir sayıdır, gerçek bir kronoloji değildir. Hadaniš, Irak'ta günümüzde Tell al-Uhaymir yakınlarında bulunan büyük Sümer şehir-devleti **Kiš'in kralını** mağlup ettikten sonra kısa bir süre için tüm Sümer üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Ancak onun hükümdarlığı — ve Hamazi'nin bağımsızlığı — Uruk kralı **Enshakushanna** tarafından sona erdirilmiş, Sümer egemenliği yeniden tesis edilmiştir.

Hamazi ile bağlantılı bir diğer önemli tarihsel şahsiyet ise **Ziziya**'dır. Ziziya, günümüzde Suriye'de bulunan Ebla kralı Irkab-Damu'nun diplomatik arşivlerinde geçmektedir. Bu tabletler, Ebla ile Hamazi arasındaki diplomatik ve ticari ilişkileri belgelendirir; malların resmî değişimi ve karşılıklı talepler kaydedilmiştir. Bu durum, Hamazi'nin dönemin daha geniş siyasi ve ekonomik sahnesinde etkin bir rol oynadığını göstermektedir.

Ur III Hanedanlığı dönemine (yakl. MÖ 2046–2037) gelindiğinde, Hamazi genişleyen Neo-Sümer İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline getirilmişti. Kral **Amar-Sin** zamanında Hamazi'nin bölgesel yönetimi, Nemhani'nin oğlu **Lunanamu** ve **Ur-Işkur** gibi yerel idareciler tarafından yürütülmüştür; her ikisi de çağdaş idari kayıtlarda anılmaktadır. Ur III devletine katılımından sonra krallığın bağımsız statüsü giderek zayıflamıştır. MÖ 2010 civarında ise Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın çöküşünü takiben Hamazi, **İsin güçleri** tarafından işgal edilmiş ve yağmalanmıştır; bu durum çöküşünü hızlandırmıştır.

Hamazi halkı **Hori (Khori)** dilini konuşuyordu. Başkentleri **Kani-Cûzî**, günümüzde Halepçe yakınlarında bulunmaktaydı. Hamazililer **güneş kültüne dayalı bir inanç**

sistemi uygulamışlardır; bu inanç, muhtemelen sonraki bölgesel dini gelenekleri de etkilemiştir.

Hamazi'nin yönetimini belgeleyen ve çivi yazısıyla yazılmış bir tablet, bu şehir-devleti ve onun monarşisini tanımlamaktadır. Tablet günümüzde **Birleşik Krallık'ta, Oxford'daki Ashmolean Müzesi**nde muhafaza edilmektedir.

1.6 – Subartu Krallığı (MÖ yaklaşık 2334–2240)

Subartu—antik kaynaklarda Subar, Shubur veya Subartushi olarak da anılmıştır—MÖ üçüncü binyılın ortalarında Kuzey Mezopotamya'da önemli bir kültürel ve jeopolitik bölgeydi. Etkisi, günümüz Kürdistan'ının kuzey, güney ve doğusundaki dağlık alanlara kadar uzanarak, antik Mezopotamya'daki güç dengelerinin şekillenmesinde kilit bir rol oynamıştır.

Akkad İmparatorluğu açısından Subartu, kuzey sınırını temsil ediyordu; tıpkı Sümer'in güneyi, Martu'nun batıyı ve Elam'ın doğuyu temsil etmesi gibi.

Sümer veya Akkad gibi merkezî monarşilerin aksine, Subartu bir birleşik devlet değildi. Bunun yerine, şehir devletlerinden, kabile topluluklarından ve bölgesel ittifaklardan oluşan bir konfederasyondu. Bu yapılar komşu imparatorluklarla hem işbirliğine dayalı hem de çatışmalı değişken ilişkiler geliştirmişlerdir. Tarihsel kaynaklarda Subartu ile ilgili etkileşimler şu şekilde kaydedilmiştir:

- Lagash'ın önde gelen Sümer kralı En-temena, Subartu'ya karşı askerî zafer kazandığını ve onu geçici olarak boyunduruk altına aldığını iddia etmiştir.
- Akkad Kralı Sargon (hükmü: MÖ 2334–2279) Subartu üzerine seferler düzenleyerek bölgeyi Akkad topraklarına katmıştır.
- Sargon'un torunu Naram-Sin (hükmü: MÖ 2254–2218), Subartu'yu hâkimiyeti altındaki bölgeler arasında listelemiştir.
- İsin kralı İshbi-Erra ve Babil kralı Hammurabi de kayıtlarında Subartu'ya yönelik askerî harekâtlardan bahsetmiştir.

MÖ 13. yüzyılın başlarında Mitanni kralı Shattuara'nın Adad-nirari I tarafından mağlup edilmesinin ardından Subartu Asur hâkimiyetine girmiş ve bir süre vasal devlet olarak işlev görmüştür.

Subartu'nun belirgin bir başkenti olmamakla birlikte, arkeolojik ve yazılı bulgular bölgenin Yukarı Dicle Vadisi'nden başlayarak Kuzey Kürdistan'ın dağlık kesimlerine, özellikle Van Gölü'nün batısına kadar uzandığını ve burada antik Ermenistan ile Hurri bölgelerine komşu olduğunu göstermektedir.

Subartu, yazılı kayıtlarda en erken MÖ üçüncü binyılın ortalarında anılmış, referanslar MÖ 8. yüzyıla kadar devam etmiştir. Halkın temel dili Hurrice idi; “Subar dili” ifadesi zaman zaman onların dilini ve kültürel kimliğini tanımlamak için kullanılmıştır.

Din ve İnanç Sistemi

Subartu’nun inanç dünyası derin biçimde Mezopotamya dinî geleneğine bağlıydı. Panteonları, komşu uygarlıklarınkine oldukça benziyordu. Güneş tanrısı Şamaş ve bilgelik ile düzen tanrısı Marduk gibi tanrılar büyük saygı görüyordu. Dinsel pratikler ruhsal arınmaya, tapınak ritüellerine ve çok çeşitli tanrılara ibadete dayanıyordu.

Zamanla merkezî bir yönetimden yoksun oluşu, Subartu’nun parçalanmasına ve giderek zayıflamasına yol açtı. Bölge nihayetinde Asurlar ve daha sonra Urartular gibi büyük imparatorluklar tarafından absorbe edildi. MÖ 9. yüzyıla gelindiğinde Subartu, Urartu Krallığı’nın bir parçası olmuştu; yine de bazı yerel Subar topluluklarının Urartu hâkimiyetine direndiği kaydedilmiştir.

Miras ve Kürd Kökeni

Modern tarihçiler ve araştırmacılar, antik Subarlar ile günümüz Kürdlerinin atasal kabileleri arasında bağlantılar kurmuşlardır. Özellikle Badînan, Hakkari ve Wirme (Urmia) bölgelerinde bu izler belirgindir. Zêbar ve Hakkar gibi yer adlarının, Subar adının etimolojik izlerini taşıdığı ve Subarlar ile günümüz Kürd halkı arasında derin kültürel ve dilsel bir süreklilik bulunduğu düşünülmektedir.

Hâkimiyet Döneminde Subartu Krallığı Haritası

1.7 – Hurriler Medeniyeti ve Otoritesi (MÖ 2300–1200)

Hurriler—*Khurrians* veya *Horitler* olarak da bilinir—MÖ yaklaşık 2300'den 1200'e kadar Dicle ile Fırat nehirleri arasındaki bölgelerde yaşamış eski bir halktır. Bu halk, hem antik Kürdistan'ın hem de daha geniş Yakın Doğu'nun tarihi ve kültüründe kurucu bir rol oynamıştır.

Hurri medeniyeti, MÖ 1500 ile 1300 yılları arasında doruk noktasına ulaşmış, çevresindeki imparatorluklarla büyük siyasi ve askerî karşılaşmalara giren krallıklar ve konfederasyonlar kurmuştur. Özellikle bu dönemde güçlü Mısırlılarla savaşmış ve önemli askerî zaferler elde ederek bölgesel etkilerini ortaya koymuşlardır.

Hurriler ayrıca Asurlularla da çatışmış ve birçok durumda topraklarını başarıyla savunmuşlardır. Ancak iç bölünmeler ve hanedanlık çekişmeleri, zamanla birliklerini

zayıflatmış; bunun sonucunda Hurri otoritesi giderek gerilemiş ve toprakları Asur ve Urartu gibi yükselen imparatorluklara katılmıştır.

Hurri medeniyetinin en dikkat çekici kalıntılarından biri, Amed'in (günümüzde Kuzey Kürdistan'daki Diyarbakır) surlarıdır. Bölgenin en eski ve en önemli savunma yapılarından olan bu görkemli surlar, Hurrilerin mimarî ve savunma kapasitesinin bir kanıtı niteliğinde olup, erken Kürd kentleşmesinin delilleri arasında gösterilmektedir.

Hurri dünyasının bilinen hükümdarları arasında Tuppi-Khi ve Tish-Atal yer almakta; her ikisi de Hurri siyasi ve askerî gücünün doruk dönemindeki liderlikleriyle hatırlanmaktadır.

Hurri (Khurrite) Monarşik Otoritesinin Yapısı

Unutulmuş Hurri Kenti Urkeş’in Keşfi

Urkeş: Hurri Medeniyetinin Antik Kenti

Urkeş, Hurri medeniyetine ait antik bir kenttir. 1980 yılında Batı Kürdistan'da (Rojava), Kamışlı ile Haseke şehirleri arasında yer alan Tell Mozan köyü yakınlarında keşfedilmiştir. Bu keşif, arkeologların Tell Mozan'ı kayıp Urkeş kenti olarak tanımlamalarını mümkün kıldığı için büyük önem taşımaktadır.

Urkeş, Hurri medeniyetinin başlıca merkezlerinden biri olmuş ve MÖ II. binyıla ait kaynaklarda açık biçimde zikredilmiştir. Tell Mozan'daki kazılar, Hurri kentleşmesinin ve siyasi otoritesinin bilinen en eski kanıtlarını gün yüzüne çıkarmıştır.

Kent, aynı zamanda büyük bir dinsel öneme sahipti ve güneş tanrısına adanmış bir tapınak ikametgâhı olarak işlev görüyordu. Burada bir dinî merkez niteliği taşıyan büyük bir tapınak kompleksi bulunmaktaydı. Tapınağın altında ise ölüler âlemiyle bağlantılı ritüeller için inşa edilmiş benzersiz bir yeraltı yapısı yer almaktaydı. Başka bir deyişle, ölüler yeraltına gömülüyor ve burada dinî törenler ile ayinler icra ediliyordu.

Hurri Monarşisinin Gerileme Dönemindeki Mezarlarından Elde Edilen Bir Görsel.

"Hurri" (*Khurrite*) adının kökeni, güneş kültüne dayalı dinlerinden gelmektedir.

1.8 – Gutium Medeniyeti ve Hâkimiyeti (MÖ 2150–2100)

Gutialılar, Akkad İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından öne çıkan, yaklaşık MÖ 2150–2100 yılları arasında Mezopotamya'nın geniş bölgelerinde hâkimiyet kuran kabile kökenli bir halktı. Tarihsel kayıtlarda "Gutialılar" olarak anılan bu topluluk, siyasi parçalanma ve istikrarsızlık döneminde Mezopotamya tarihinde geçişsel bir rol oynamıştır.

Akkad hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte Gutialılar, otoritelerini tesis etme fırsatını yakaladılar. Güney Mezopotamya'nın büyük kısmını yöneten bir krallar hanedanı kurdular; ancak onların iktidarı genellikle dağınık ve merkezsiz bir yönetim olarak nitelendirilir. Erken dönemde bazı idarî başarılar elde etmiş olsalar da düzeni sürdürmekte zorlanmış ve yerel Sümer halklarının sürekli direnişiyle karşı karşıya kalmışlardır.

Gutium hanedanının bilinen hükümdarları şunlardır:

- **Sarlagab (MÖ 2150 civarı):** Mezopotamya'daki Gutium hâkimiyetinin başlangıcını simgeleyen ilk kaydedilmiş Gutium kralıdır.
- **Şulme (MÖ 2145 civarı):** Gutium hâkimiyetini sürdürmüş ve kabilenin Mezopotamya'daki önemli şehirlerdeki varlığını pekiştirmiştir.
- **Elulmeş (MÖ 2140 civarı):** Birkaç Sümer kentini ele geçirerek Gutium nüfuzunu kısa süreliğine genişletmiştir.
- **La-erabum (MÖ 2135 civarı):** Sümer şehir-devletlerinin halklarının isyan ve ayaklanmalarıyla karşı karşıya kalmış, bu durum Gutium kontrolünün zayıfladığını göstermiştir.
- **Tirigan (MÖ 2130 civarı):** Bilinen son Gutium kralıdır. Uruk hükümdarı Utu-hegal tarafından mağlup edilmesiyle Gutium egemenliği sona ermiş ve yerli Sümer yönetimi yeniden tesis edilmiştir.

Uruk kenti (günümüzde Varka), bugünkü Irak sınırları içinde Samarra'nın yaklaşık 30 km güneyinde yer almakta olup, Gutium hâkimiyetinin sona ermesinde kilit bir rol oynamıştır. Utu-hegal'in buradan başlattığı askerî sefer, Sümer'i Gutium denetiminden

kurtararak Mezopotamya tarihinde kısa fakat etkili bir dönemin kapanışını simgelemiştir.

Gutium Dönemiyle İlgili Yer Adlarını İçeren Antik Yakın Doğu'nun Coğrafi Haritası

Zagros Dağları’ndaki Mağaralardan Elde Edilen Bir Guti Savaşçısının Dijital Olarak Yeniden Kurgulanmış Görseli

Gutium Döneminde Kürdlere Ait Kentsel Planlama, Mimari ve Şehir Tasarımının Dijital Rekonstrüksiyonu

Bu yapı, Gutium hâkimiyeti altındaki en büyük şehir olan ve aynı zamanda medeniyetin başkenti işlevini gören Arapha'da (günümüzde Kerkük) yer almaktaydı.

1.9 – Elam'ın Şimaşki Hanedanının Hâkimiyeti (yaklaşık MÖ 2100–1900)

Şimaşki hanedanı, MÖ II. binyılın başlarında, Awan hanedanının sona ermesiyle ortaya çıkan önemli bir Elamlı hükümdarlar soyudur. Bu dönem, Elam tarihinin dikkate değer

bir bölümünü oluşturmakta olup, özellikle Sümer'deki III. Ur Hanedanı ile olmak üzere Mezopotamya güçleriyle tekrar eden çatışmalarla karakterize edilmiştir.

Şimaşki yönetimi altında idarî ve konuşma dili, tarihsel olarak *Elamca* olarak adlandırılan Kürdçenin güney lehçesiydi. Bu dil, günümüz Luri ve Laki lehçeleriyle dikkate değer benzerlikler göstermekte olup, bölgedeki derin dilsel sürekliliğe işaret etmektedir.

Aşağıda, Şimaşki hanedanının bilinen kralları, onların saltanat yılları, ilişkili başkentleri ve hükümdarlıkları sırasında meydana gelen başlıca olaylar listelenmektedir:

Hükümdarın Adı	**Hüküm Dönemi**	**Başkent(ler)**	**Önemli Olaylar**
Girnamme I	MÖ 2100	Şimaşki (Sus'un doğusu)	Şimaşki hanedanının bilinen ilk kralı.
İbarti I	MÖ 2095	Şimaşki	Hanedan yönetiminin devamı.
Girnamme II	MÖ 2090	Şimaşki	Ur'un III. hanedanından Şulgi ile çağdaş.
Tazitta I	MÖ 2070	Şimaşki, daha sonra Susa (Şuş)	Başkenti Susa'ya taşıdı. Ur'un III. hanedanından Amar-Sin ile çağdaş.
Tazitta II	MÖ 2050–2040	Susa (Şuş)	Tazitta I'in oğlu; aynı yönetimi sürdürdü. Ur'un III. hanedanından Şusin ile çağdaş.
Kindattu	MÖ 2040–2020	Susa (Şuş)	Ibbi-Sin'i mağlup ederek Ur kentini ele geçirdi; öne çıkan kral.
İmazu	MÖ 2020–2000	Susa (Şuş), Anşan (Şiraz)	Kindattu'nun oğlu; Anşan'ı ikinci başkent ilan etti.
Lurak Luhhan	MÖ 2000–1980	Susa (Şuş)	İmazu'nun oğlu; Elam kraliyet otoritesini başarıyla sürdürdü.

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi	Başkent(ler)	Önemli Olaylar
Şilhak-İnşuşinak	MÖ 1980–1975	Susa (Şuş)	Özellikle Sümerlilere karşı askerî zaferleriyle ünlü. Hanedanın mirasını güçlendirdi.
Kudur-Lagamar	MÖ 1975–1970	Susa (Şuş)	Tevrat'ta (Yaratılış 14) anılır; bölgesel çatışmalara karıştı.
İndattu-İnşuşinak I	MÖ 1965–1950	Susa (Şuş)	Geniş bölgesel otoriteyi korudu.
Tan-Ruhuratir II	MÖ 1950–1935	Susa (Şuş)	İndattu-İnşuşinak I'in oğlu; başarılı Elam yönetimini sürdürdü.
İndattu-İnşuşinak II	MÖ 1935–1930	Susa (Şuş)	Tan-Ruhuratir II'nin oğlu; Elam hâkimiyetini korudu.
Siwe-Palar-Huppak	MÖ 1930–1925	Susa (Şuş), Şimaşki	En güçlü Şimaşki kralı; Babil'e karşı koalisyonu yönetti, kısa süre Mezopotamya'nın bazı bölgelerinde hüküm sürdü.
İdaddu II	MÖ 1925–1920	Susa (Şuş)	Mezopotamya ile diplomatik ilişkileri sürdürdü.
Tan-Ruhuratir	MÖ 1920–1912	Susa (Şuş)	Önemli bir diplomat olarak öne çıktı.
Kudur-Nahhunte	MÖ 1912–1900	Susa (Şuş)	Elam, bu dönemde bölgesel gücünü pekiştirdi; Sümer ve Akkad krallarına karşı başarılı seferler düzenledi.

Şimaşki hanedanının en dikkat çekici hükümdarlarından biri, MÖ yaklaşık 2040 yılında tahtta bulunan **Kral Kindattu** idi. Kindattu, Ur'un III. Hanedanı'nın çöküşünde belirleyici bir rol oynamış; özellikle bu hanedanın son Sümer kralı **İbbi-Sin**'i mağlup ederek Ur kentinin ele geçirilmesini sağlamıştır. Bu olay, Mezopotamya tarihinde büyük bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Şimaşki soyunun son öne çıkan hükümdarı ise **Siwe-Palar-Huppak** olmuştur. Onun otoritesi öylesine geniş çapta tanınmıştı ki, kendisine Mezopotamya dünya görüşünde evrensel hâkimiyeti simgeleyen prestijli Sümer unvanı **“Dört Bölgenin Kralı”** verilmiştir. Bu unvan genellikle yalnızca dünya hâkimiyetini temsil eden hükümdarlara atfedilirdi.

Bununla birlikte, onun hükümdarlığının ardından hanedanın gücü giderek azalmaya başlamıştır. Sonunda denetim, yönetimini Susa kentinden sürdüren **Sukkalma hanedanına** geçerek Elam siyasal tarihinin bir sonraki evresini başlatmıştır.

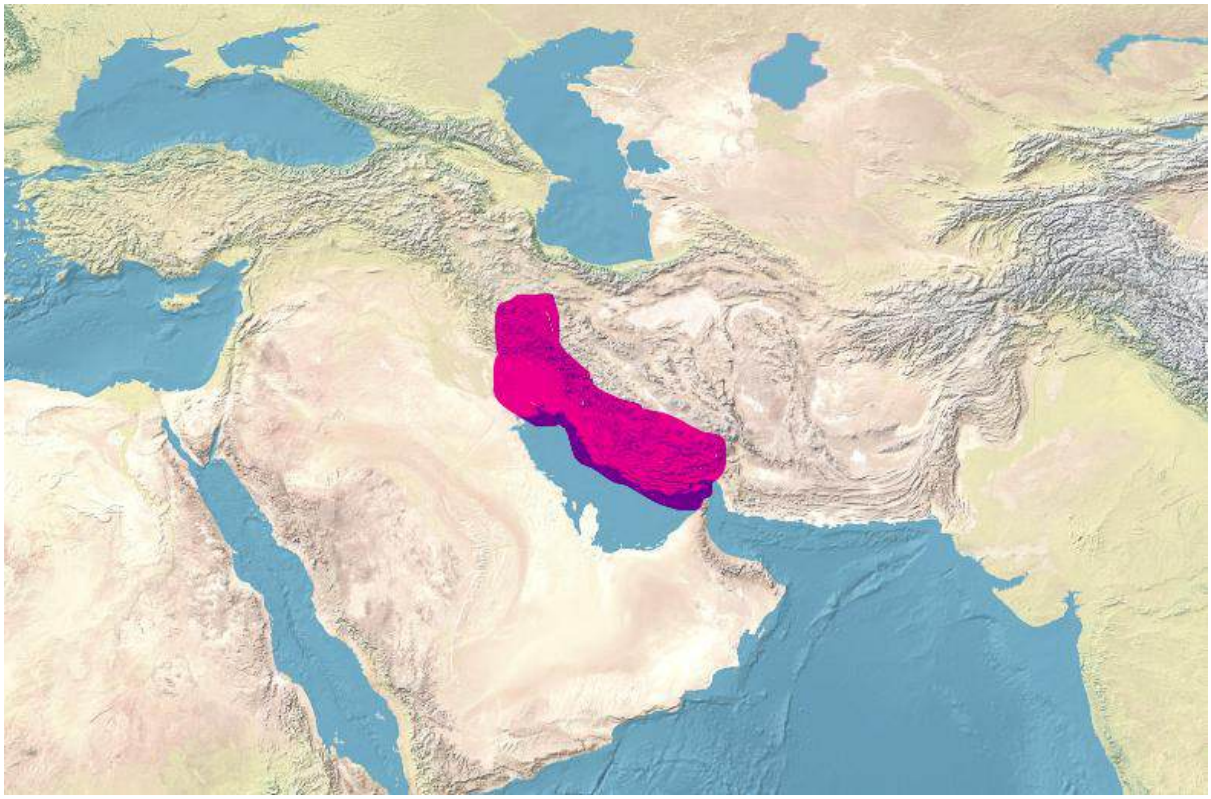

Elam Siyasal Hâkimiyet Haritası

1.10 – Elam’ın Sukkalmah Hanedanının Hüküm Dönemi (yaklaşık MÖ 1900–1600)

Sukkalmah hanedanı—*Elam’ın Sukkalmahları* olarak da bilinir—MÖ II. binyılın başlarından ortalarına kadar hüküm süren önemli bir Elamlı yönetici ailesiydi. Bu hanedan, Elam tarihinde şekillendirici bir dönem olarak kabul edilir; hükümdarları iç yönetim, askerî işler ve diplomatik ilişkiler üzerinde kayda değer bir otorite icra

etmişlerdir. Özellikle Akkad ve Sümer gibi büyük Mezopotamya uygarlıklarıyla ilişkiler dikkat çekicidir.

Sukkalmah sarayının idarî dili, eski Proto-Kürd lehçelerinin güney kolu olarak kabul edilen **Elamca** idi. Hanedan, siyasal merkezini antik Elam'ın en önemli kentsel ve kültürel merkezlerinden biri olan **Susa**'da (günümüzde Şuş) tesis etmiştir.

Aşağıda, Sukkalmah hanedanının bilinen hükümdarları; onların hüküm süreleri, başkentleri ve saltanatlarını tanımlayan temel olaylar listelenmektedir:

Hükümdarın Adı	**Hüküm Dönemi**	**Önemli Olaylar**
Puzur-Sukalma	MÖ 1900–1890	Şimaşki hanedanının yıkılışından sonra Sukkalma hanedanı kuruldu. Bu dönemde Elam'da siyasal güç merkezileşti.
İbarti II	MÖ 1890–1880	İç anlaşmazlıkların ardından otoritesini istikrara kavuşturdu ve yetkiyi oğlu ile paylaştı.
Şilhaha	MÖ 1880–1860	İbarti'nin oğlu; Sukkalma hanedanının otoritesini genişletti.
Kuk-Naşur I	MÖ 1860–1840	Şilhaha'nın oğlu; iktidarını başarıyla pekiştirdi.
Palar-İşan	MÖ 1840–1820	Hanedanın öne çıkan hükümdarlarından biri.
Kuk-Sanit	MÖ 1820–1800	Palar-İşan'ın en büyük oğlu; saltanatını başarıyla sürdürdü.
Lankuku	MÖ 1800–1780	Palar-İşan'ın ikinci oğlu; aynı şekilde başarılı bir hükümdar oldu.
Kuk-Kirwash	MÖ 1780–1760	Palar-İşan'ın kardeşi; ünü sayesinde Elam, Şimaşki ve Susa'nın Sukkal unvanlarını taşıdı.
Tem-Sanit	MÖ 1760–1740	Kuk-Kirwash'ın oğlu; otoritesini başarıyla sürdürdü.
Kudur-Nahhunte	MÖ 1740–1720	Kuk-Kirwash'ın oğlu; iktidarını başarıyla devam ettirdi.

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi	Önemli Olaylar
Atta-Kushu	MÖ 1720–1700	Kudur-Nahhunte'nin oğlu; Sukkal unvanını ve İpir ile Susa hâkimiyetini taşıdı.
Tetep-Mada	MÖ 1700–1680	Kuk-Naşur I'in oğlu; Susa halkının "çobanı" olarak biliniyordu.
İdadtu-Napir	MÖ 1680–1660	Tetep-Mada'nın halefi ve Sukkalma hanedanının bilinen son hükümdarı.

Bu hanedanın en dikkat çekici hükümdarlarından biri, Elam'ın bölgenin geniş kesimleri üzerinde üstünlük kurmasını sağlayan güçlü bir askerî komutan olan Şilhaha idi. Onun liderliği altında Elam orduları birçok seferde önemli zaferler elde etmiş, özellikle Sümer gibi rakip güçlere karşı kazandıkları başarılar sayesinde Elam'ın güçlü bir krallık olarak konumunu pekiştirmiştir.

Bir diğer önemli figür ise MÖ 19. yüzyılda hüküm süren Kutir-Nahhunte olmuştur. Onun döneminde Sukkalmah hanedanı yeniden güç kazanmış ve Elam büyük bir bölgesel güç olarak ortaya çıkmıştır. Kutir-Nahhunte'nin yönetiminde Elam, doğrudan Akkad İmparatorluğu'nun otoritesine meydan okumuş; askerî başarıları ve diplomatik stratejisi sayesinde Elam'ın bölgesel konumu yükselmiş ve Mezopotamya hâkimiyeti karşısında bağımsızlığını pekiştirmiştir.

1.11 – Babil Hâkimiyeti (MÖ 1894–539)

Babil uygarlığı, birçok hanedan ve yönetici soyunun şekillendirdiği uzun ve karmaşık bir tarihe sahiptir. Bu tarihin en belirgin ve kültürel açıdan en etkili dönemi, yaygın olarak Babil gücünün ve başarısının altın çağı kabul edilen **Yeni Babil İmparatorluğu**'dur. MÖ 626–539 yılları arasına tarihlenen bu dönem, özellikle mimari, din ve siyaset üzerinde kalıcı etkiler bırakan ünlü hükümdar **II. Nebukadnezar**'ın saltanatıyla öne çıkmıştır.

Bununla birlikte Babil devlet geleneğinin kökenleri çok daha erken bir döneme, **Eski Babil Hanedanı**'na (MÖ 1894–1595) kadar uzanmaktadır. Bu dönemin en önemli hükümdarlarından biri, insanlık tarihinde bilinen en eski hukuk kodlarından birini ilan etmesiyle ünlenen **Hammurabi** olmuştur. Bu çağda Babil hem siyasal başkent hem de önemli bir kültürel merkez konumundaydı; Babilce krallığın resmî idarî dili olarak kullanılıyordu.

Aşağıdaki bölümde, Babil'in öne çıkan hükümdarlarının isimleri, hüküm sürdükleri dönemler ve yönetimleri sırasında gerçekleşen başlıca tarihsel gelişmeler sunulmaktadır:

Hükümdarın Adı	**Hüküm Dönemi**	**Din**	**Önemli Olaylar**
Hammurabi	MÖ 1792–1750	Çoktanrıcılık (baş tanrı Marduk)	Doğal nedenlerle öldü. Hammurabi Kanunlarını ilan etti. Saltanatı, askerî başarılar ve Babil İmparatorluğu'nun merkezîleşmesiyle tanınır.
II. Nebukadnezar	MÖ 605–562	Çoktanrıcılık (baş tanrı Marduk)	Kudüs'ün fethi ve Birinci Tapınak'ın yıkımı dahil olmak üzere önemli seferler düzenledi. Babil'in Asma Bahçeleri ona atfedilir. Babil'de doğal nedenlerle öldü.
Amel-Marduk	MÖ 562–560	Çoktanrıcılık (baş tanrı Marduk)	Kız kardeşinin eşi Neriglissar tarafından öldürüldü. Ölümü bir iktidar mücadelesi başlattı. İncil'de adı geçen ilk Babil kralı olup, Yahuda Kralı Yehoyakin'i serbest bırakmasıyla bilinir.

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi	Din	Önemli Olaylar
Neriglissar	MÖ 560–556	Çoktanrıcılık (baş tanrı Marduk)	Amel-Marduk'u öldürerek iktidarı ele geçirdi. Askerî faaliyetlere daha fazla odaklandı.
Labashi-Marduk	MÖ 556	Çoktanrıcılık (baş tanrı Marduk)	Yalnızca birkaç ay hüküm sürdü, ardından öldürüldü. Ölümü, Yeni Babil krallarının doğrudan soyunu sona erdirdi. Tahta Nabonidus geçti.
Nabonidus	MÖ 556–539	Çoktanrıcılık, ancak Ay Tanrısı Sin'e yönelim	Elitler arasında hoşnutsuzluk yaratan dinsel reformlara odaklanarak Babil otoritesini zayıflattı. Pers istilasının ardından imparatorluk MÖ 539'da çöktü. Büyük Kiros tarafından esir alınıp tahttan indirildi.
Belşassar	MÖ 553–539	Çoktanrıcılık (Marduk'un yüceltilmesi)	Nabonidus ile birlikte eş-hükümdar oldu. Babil'in Persler tarafından fethi sırasında öldürüldü. Düşüşü, İncil'deki "duvardaki yazı" ile simgesel biçimde önceden haber verilmiş olarak anlatılır.

Etemenanki (𒀭𒌓𒀭𒌓𒌓) Etemenanaki, “gök ile yerin temellerinin evi” anlamına gelmektedir.

Yukarıdaki görsel, **Etemenanki**’nin dijital rekonstrüksiyonudur. Etemenanki, genellikle **Babil Kulesi**’nin İncil’deki anlatısına ilham verdiğine inanılan efsanevî Babil ziguratıdır. Bu anıtsal yapı, Babil’in baş tanrısı **Marduk**’a adanmış olup, antik kentin kalbinde yükselmekteydi.

Etemenanki’nin kökenleri geleneksel olarak Eski Babil hanedanının en ikonik hükümdarlarından biri olan **Kral Hammurabi**’nin (MÖ 1792–1750) saltanatına dayandırılmaktadır. Ancak zigurat, Babil’in mimarî ve kültürel etkisinin zirveye ulaştığı

dönem olan **II. Nebukadnezar** (MÖ 605–562) zamanında en görkemli biçimine kavuşmuştur.

Yaklaşık **91 metre (300 ayak)** yüksekliğe ulaşan Etemenanki, pişmiş tuğla ve sağlamlaştırılmış kerpiçten inşa edilmiş yedi basamaklı teras katından oluşuyordu. Yapı yalnızca teknik yaratıcılığı değil, aynı zamanda göğe doğru ruhsal yükselişi de simgeliyordu.

Ziguratı çevreleyen tapınak kompleksi; **bakımlı bahçeler, hurma ağaçları, su kanalları** ve gelişmiş bir kentsel planlamanın unsurlarını barındırıyordu. Burası, Babil'in bir **ticaret, din ve imparatorluk yönetimi merkezi** olarak gelişen rolünü gözler önüne sermekteydi. Çevredeki canlı pazarlar ve düzenli kentsel dokusu, Babil'in antik dünyanın büyük kentlerinden biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Etemenanki, hem **dinsel bağlılığın hem de siyasal kudretin** bir sembolü olmuş, birçok uygarlıkta mitlerin konusu haline gelmiştir. En çok ise, kentin ihtişamı ve hırsını yansıtan **Babil Kulesi** anlatısıyla hatırlanmaktadır.

Günümüzde Etemenanki'nin kalıntıları, Babil'in arkeolojik mirasının hayati bir parçası olarak tanınmakta; daha geniş alan ise resmî olarak **UNESCO Dünya Mirası Listesi**'nde yer almaktadır.

Görsel, bir zamanlar Babil'in iç kentine açılan ana törensel giriş olan görkemli **İştar Kapısı**'nı tasvir etmektedir. Yaklaşık **MÖ 575** yılında **II. Nebukadnezar**'ın saltanatı sırasında inşa edilen bu kapı, Babil'in ihtişamının ve dinsel bağlılığının anıtsal bir simgesi olarak yükselmiştir.

İştar Kapısı, ünlü **parlak mavi sırlı tuğlalarla** kaplanmış olup, yüzyıllardır gözlemcileri büyüleyen çarpıcı bir görünüme sahipti. Duvarlarını süsleyen kabartmalar arasında mitolojik yaratıklar—**ejderhalar (mušḫuššu)** ve **boğalar**—yer almaktaydı. Bu figürler, tanrıların kudretini ve özellikle Babil'in baş tanrısı **Marduk**'un ilahî koruyuculuğunu simgeliyordu.

Kapı, aslında Babil'de bulunmasına rağmen 20. yüzyılın başlarında kısmen kazılarla gün yüzüne çıkarılmış ve Berlin'deki **Pergamon Müzesi**'nde yeniden inşa edilmiştir. Müzenin rekonstrüksiyonu, orijinal tuğlaların ve kabartmaların büyük bir bölümünü içermekte olup, antik Mezopotamya mimarisinin modern dünyadaki en ikonik temsillerinden birini sunmaktadır.

Bununla birlikte, İştar Kapısı'nın orijinal temelinin ve alt yapılarının bir kısmı hâlâ Babil arkeolojik alanında, günümüz Irak'ındaki **Hilla** kenti yakınlarında varlığını sürdürmektedir. Bu kalıntılar, antik dünyanın en görkemli anıtlarından birinin kalıcı mirasına tanıklık etmektedir.

Babil Kentindeki Kraliyet Yapısı

Ne yazık ki bu zigurat yapısı, tıpkı Kürd tarihinin büyük bir kısmı gibi, sistematik biçimde gizlenmiş, yağmalanmış ve ihmal edilmiştir. Anıtsal önemine rağmen, **UNESCO Dünya Mirası** statüsünü ancak **2019 yılında** alabilmiştir—bu gecikme, Kürd halkının siyasî açıdan marjinalleştirilmesinin açık bir göstergesidir.

Ne kadar devletsiz, ne kadar güçsüz bırakılmıştır Kürd ulusu—bir zamanlar uygarlığın beşiği, imparatorluk kudretinin ve yeniliğin merkezi olan bir toprakta yaşamışken. Bugün aynı toprak harabeler hâlindedir ve iki binden fazla yıldır Kürdler kendi mirasları üzerinde egemenlikten mahrum bırakılmışlardır.

Tarihin acı bir cilvesi olarak, Kürdler artık hem siyasî hem de fiziksel anlamda antik Babil kentinden öylesine uzak düşmüşlerdir ki, bu kültürel hazineleri ziyaret etme, koruma veya hatta üzerlerinde hak iddia etme özgürlüklerinden, imkânlarından ve korumadan yoksundurlar. Bir zamanlar dünya uygarlığının temeli olan bu miras, bugün çürümeye terk edilmiş, koruyucuları susturulmuş ve gerçek tarihi, işgal ve silinmenin katmanları altında gömülmüştür.

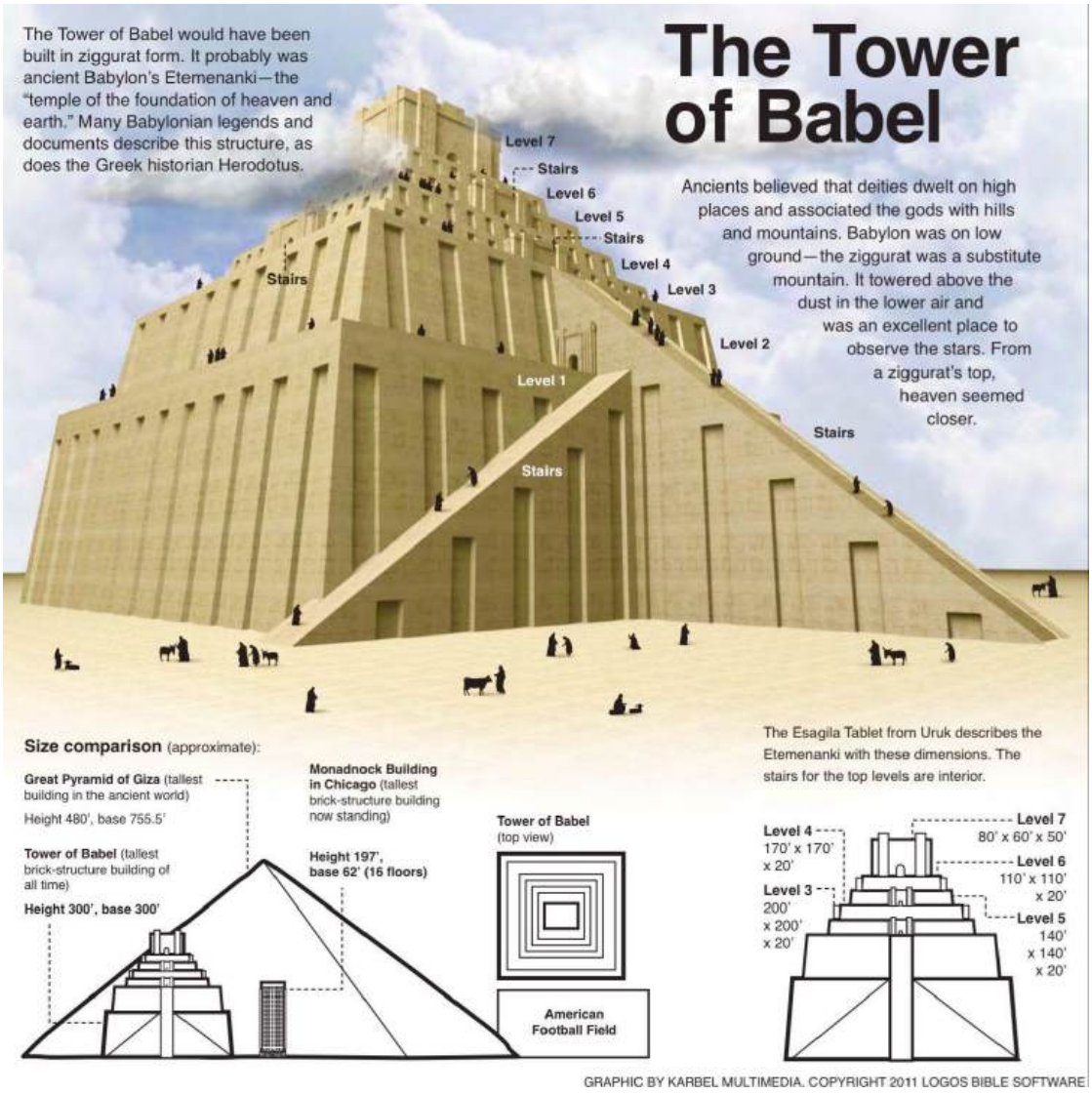

Babil Ziguratının Dijital Görseli

Marduk (Mardokh): Güneşin Oğlu, Işığın Kudreti

Antik Elam, Babil ve Sümer Kürd geleneklerinde **Marduk** (diğer adıyla **Mardokh**), ışığın ve kozmik düzenin tanrısı olarak yüceltilmiş; mitoloji, din ve siyaset alanlarında etkisi

hissedilen güçlü bir ilah kabul edilmiştir. Marduk'la ilgili inançlar arasında ona atfedilen kutsal bir tablete dair efsane de bulunur. Rivayete göre bu tablete sahip olan kişi, binlercesinin kaderi üzerinde hâkimiyet kazanacak; on bin insanın ölümüne sebep olabilecek ve bütün âlemlerin bahtına erişebilecekti. Yüzyıllar boyunca bu tablet uğruna savaşlar verilmiş, onun ilahî kudretine olan inancı pekiştirmiştir.

Marduk, ilk olarak yerel bir Sümer tanrısı olarak ortaya çıkmış, ancak Babil'in güçlenmesiyle birlikte tapınım merkezi buraya kaymıştır. **Kral Hammurabi** (MÖ 1792–1750) döneminde Marduk, Babil Krallığı'nın ve nihayetinde bütün Yakın Doğu'nun baş tanrısı hâline gelmiştir. **Yeni Babil İmparatorluğu** döneminde—özellikle **II. Nebukadnezar**'ın (MÖ 605–562) saltanatında—Marduk, "tanrıların kralı" mertebesine yükseltilmiştir.

Onun ilahî otoritesi, Babil yaratılış destanı **Enuma Eliş**'te ifadesini bulur. Bu destanda Marduk, kaos ejderhası **Tiamat**'ı yenmiş ve onun parçalanmış bedeninden dünyayı yaratmıştır. Bu anlatıya göre Marduk, hem göğün hem de yerin hükümdarı olmuş; ışık, rüzgâr, bitki örtüsü, adalet ve düzen ile ilişkilendirilmiştir. Böylelikle o yalnızca bir dinî figür değil, aynı zamanda denge ve yenilenmeyi simgeleyen kozmik bir güç olarak görülmüştür.

Marduk'un başlıca tapınağı **Esagila**, Babil kentindeki görkemli zigurat **Etemenanki**'nin yakınında yer almaktaydı. Bu mimarî şaheser, İncil'deki **Babil Kulesi** anlatısına ilham verdiği kabul edilen yapılardan biridir. Her yıl onun onuruna düzenlenen **Akitu Bayramı**, ilahî düzenin ve kraliyet meşruiyetinin yenilenmesini sağlıyordu. Bu ritüel, Marduk'un yalnızca Babil dininde değil, aynı zamanda antik dünyanın felsefî ve siyasî sistemlerinde de merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Akitu Bayramı ve Babil Yeni Yılı

Babil Yeni Yılı, **Nisan ayında** (Mart sonu – Nisan başı) başlardı ve bahar ekinoksu ile örtüşürdü. Bu tarih aynı zamanda **Newroz**, yani Kürdlerin Yeni Yılı ile de kesişmektedir;

bu da Kürdlerin Sümer ve Babil geleneklerinin kültürel mirasçıları olduğunu göstermektedir.

Akitu Bayramı, Babil takviminin en önemli olaylarından biri olup, hem doğanın yeniden doğuşunu hem de ilahî ve siyasal düzenin yenilenmesini kutlardı. Genellikle **12 gün** sürerdi ve astronomik takvime bağlı olarak Adar veya Nisan ayında yapılırdı. Aynı zamanda tarım yılının başlangıcını da işaret eder, güneşin Koç burcuna girişiyle uyumlu olarak yeniden doğuşu ve yenilenmeyi simgelerdi.

Akitu Bayramı'nın Temel Tören Unsurları

1. Marduk'un Yeniden Doğuşu

Akitu Bayramı sırasında **Marduk** simgesel olarak yeniden doğar, bu da **Enuma Eliş**'te anlatılan kaosa karşı zaferini anımsatırdı. Bu mitolojik zafer, kozmosun yaratılışını ve düzenle kaos arasındaki döngüsel mücadeleyi temsil ederdi. Bayramın ilk gününde Babil kralı, Marduk'a bağlılığını alenen yinelerdi; bu da onun ilahî otorite altında yönetme meşruiyetini ve tanrının yeni yıl için desteğini güvence altına alırdı.

2. Alaylar, Ritüeller ve Halk Kutlamaları

Rahipler, soylular ve halktan oluşan alaylar, tanrı heykellerini ve kutsal eşyaları taşıyarak Babil'in törensel caddelerinden geçerdi. Kutlamalar; ilahiler, danslar, hayvan kurbanları ve kentin ritüel arınmasını içerirdi. Halk, koruma, refah ve ilahî rehberlik için dualar ederken aynı zamanda müzik, yiyecek ve neşe içinde topluca kutlama yapardı.

3. Kralın Aşağılanması ve Yeniden Tahta Çıkışı

Bayramın en güçlü sembolik eylemlerinden biri, kralın simgesel olarak aşağılanmasıydı. Kral, saltanat alametlerinden arındırılır, başrahibin önüne getirilir, diz çökmeye ve kendi değersizliğini itiraf etmeye zorlanırdı. Bu ritüel alçakgönüllülük, kralın gücünün kendisinden değil, tanrılardan geldiği inancını vurgulardı. Kral bağışlanıp kutsandıktan sonra tahtına iade edilirdi; bu da saltanatının ilahî onayını yeniden teyit ederdi.

4. Birlik, Sevinç ve Yenilenme Ruhu

Modern yılbaşı kutlamalarına benzer biçimde, Akitu toplumsal sevinç ve yenilenme zamanıdır. Babil toplumunun tüm kesimlerini bir araya getiren bir olay olarak din,

yönetim ve gündelik yaşam arasında köprü kurardı. İnsanları düşünmeye, iyimserliğe ve toplumsal uyum ile ilahî düzenin yeniden onaylanmasına teşvik ederdi.

Bu derin sembolik anlamlarla yüklü ve ruhsal açıdan zengin bayram, Babil dünya görüşüne dair çok şey ortaya koyar ve Kürd **Newroz** geleneğinde ve toplumsal hafızasında hâlen yankılanan kültürel-dinî sürekliliğe ışık tutar.

Bu tabletin başlığı, Babil Yeni Yılı Bayramı'na (Akitu) atıfta bulunmaktadır.

1.12 – Arzawa Krallığı (yaklaşık MÖ 1700–300)

Arzawa Krallığı, Batı Anadolu'da yer alan ve Geç Tunç Çağı'nda gelişen etkili bir siyasî varlıktı. Arzawa, büyük bölgesel güçlerden **Hitit İmparatorluğu** ve **Antik Mısır** ile eşzamanlı olarak var olmuş, kimi zaman ise onlara rakip olmuştur. Stratejik konumu, onu Yakın Doğu'nun güç dengelerinde kilit bir aktör hâline getirmiştir.

Arzawa'nın toprakları, günümüz Batı Türkiye'sini kapsıyor ve **Mira, Hapalla, Seha Nehri Bölgesi** ile birçok bilim insanı tarafından **Troya** kentine karşılık geldiği düşünülen **Wilusa** gibi önemli bölgeleri içeriyordu.

Arzawa halkı, **Hurri dil ailesine** bağlı bir dil konuşuyordu; bu dil, Hititler, Hurriler ve Mitanni İmparatorluğu'nun dilleriyle kökensel bağlar taşıyordu. Toplumları derin biçimde dindardı; doğa güçlerine ve gök cisimlerine odaklanan çoktanrılı bir inanç sistemine sahiptiler. Başlıca tanrıları şunlardı:

- **Tarhunt**, Fırtına Tanrısı: güç ve korumayı simgelerdi.
- **Arma**, Ay Tanrısı: döngüler, zaman ve bilgelikle ilişkilendirilirdi.
- **Güneş tanrıları**, yaşam gücü, hakikat ve ilahî otoritenin temsilcileriydi.

Bu tanrılar, krallığın kültürel kimliğinde, devlet törenlerinde ve kraliyet meşruiyetinde merkezi bir rol oynamaktaydı.

Arzawa'nın Hititlerle ilişkileri karmaşıktı—ittifaklar, ticaret ve sık sık savaşlarla işaretlenmiştir. Bazen bağımsızlığını pekiştirmiş, bazen de Hitit nüfuzu veya işgali altına girmiştir. Bu dalgalanmalara rağmen, krallık kendi kimliğini ve dinsel geleneklerini korumayı başarmıştır.

Aşağıda, Arzawa'nın bilinen hükümdarlarının kronolojik bir listesi, tahmini saltanat yılları, başkentleri ve özellikle Hitit İmparatorluğu, Mitanni ve Mısır gibi komşu güçlerle olan diplomatik ya da askerî etkileşimleri verilmiştir:

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi	Başkenti	Notlar / Önemli Olaylar
Kupanta-Kurunta	MÖ yaklaşık 1600–1550	Apasa	Arzawa'nın erken bağımsızlığı; sonradan mitolojik bir figür hâline gelmiştir.
Tarḫuntaradu	MÖ yaklaşık 1450–1430	Apasa	"Büyük Kral" olarak tanındı; III. Amenhotep'e mektup yazdı.
Tarkasnawa	MÖ yaklaşık 1320	Mira	Mira kralı; Arzawa'ya bağlıydı; ünlü Luvice mührü ile bilinir.
Uhha-Ziti	MÖ yaklaşık 1320–1300	Apasa	Arzawa'nın son büyük bağımsız kralı; Hititlerle savaştı.

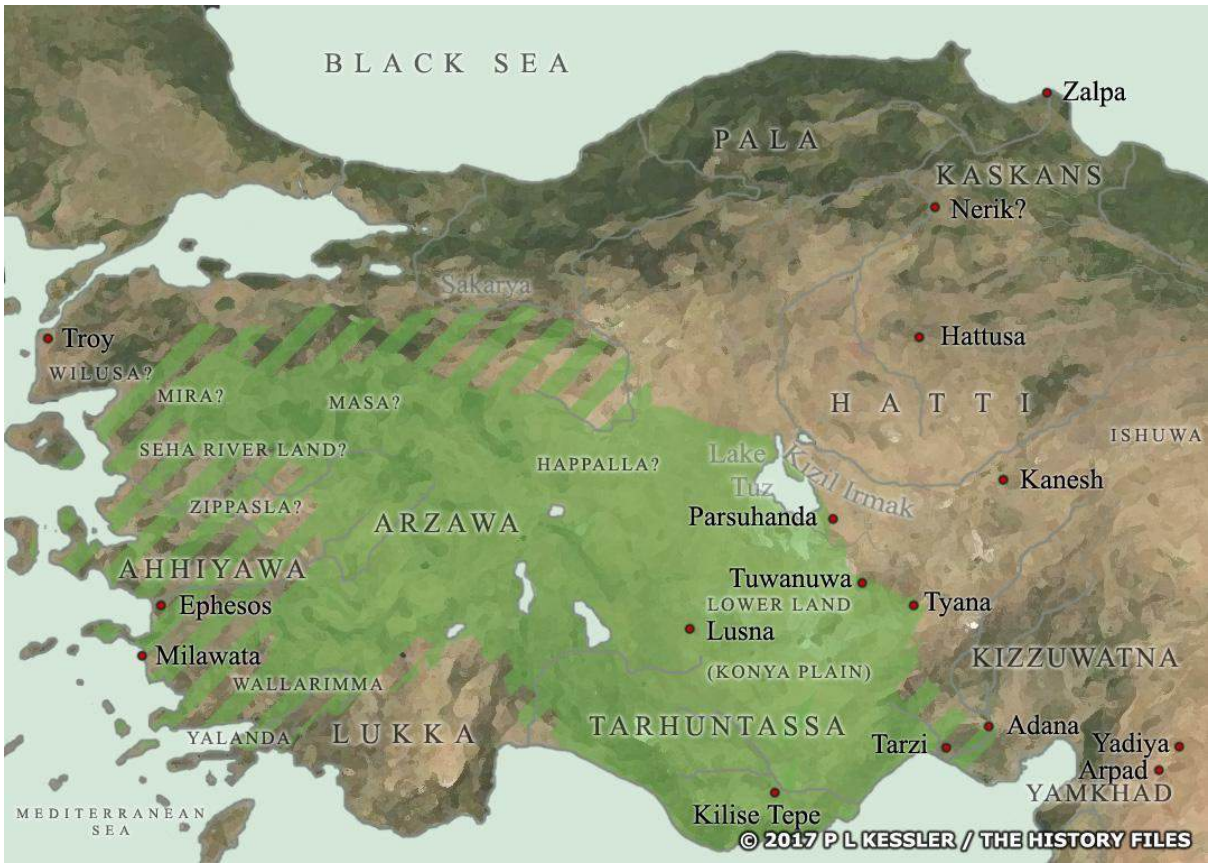

The Map of the Kingdom of Arzawa

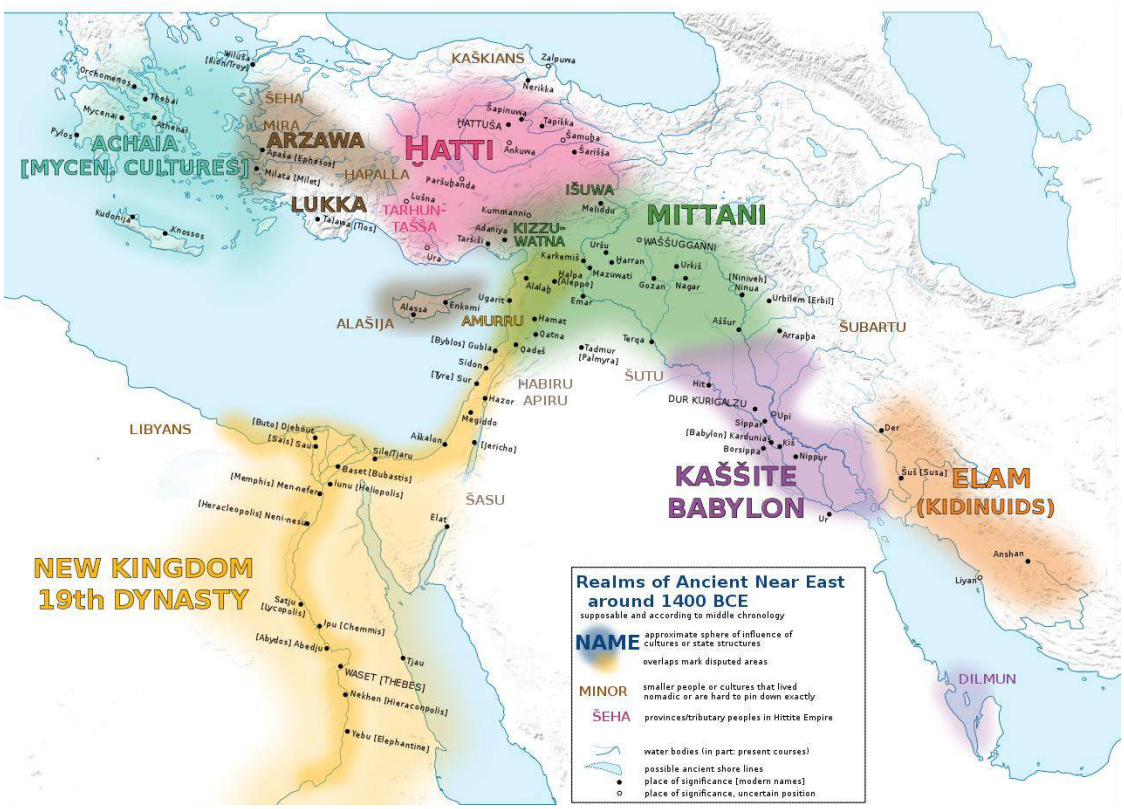

Arzawa, Hitit, Mitanni, Kassit, Elam ve Subartu Krallıklarının Haritası

Apasa, Arzawa Krallığı'na ait bir kent olup günümüzde harabe hâlindedir. Anadolu'da, modern İzmir ili Selçuk kenti yakınlarında yer almaktadır.

1.13 – Hitit Otoritesi (yaklaşık MÖ 1680–1178)

Hitit İmparatorluğu, MÖ II. binyılda Anadolu'da güçlü bir siyasî ve askerî güç olarak ortaya çıkmıştır. Başkenti, günümüz Türkiye'sinde Çorum iline bağlı Boğazkale yakınlarındaki **Hattuşa** idi. Bu imparatorluk, Yakın Doğu'nun en baskın güçlerinden biri hâline gelmiş; etkisi **Ege Denizi'nden Fırat Nehri'ne** kadar uzanmıştır. Zirve döneminde Hititler, **Mısır, Mitanni ve Asur**'un gücüne rakip olmuşlardır.

Hititler, **Hint-Avrupa kökenli bir dil** konuşmaktaydı ve gelişmiş bir hukuk, siyaset ve askerî sistem geliştirmişlerdi. Tunç Çağı'nın uluslararası sisteminde belirleyici bir rol oynamış; komşu güçlerle sık sık diplomasi ve savaş yoluyla etkileşim kurmuşlardır.

Aşağıda, başlıca Hitit krallarının kronolojik listesi, tahmini saltanat dönemleri, başkentleri ve saltanatlarını belirleyen önemli olaylar sunulmaktadır:

Hükümdarın Adı	**Hüküm Dönemi**	**Başkenti**	**Saltanat Döneminde Önemli Olaylar**
Labarna I	MÖ 1680	Hattuşa	Eski Hitit Krallığı'nın kurucusu olarak tanınır.
Hattuşili I	MÖ 1650	Hattuşa	Krallığı genişletti; Halep'e sefer düzenledi.
Murşili I	MÖ 1620	Hattuşa	Babil'i fethetti; dönüşünde suikasta uğrayarak öldürüldü.
Şuppiluliuma I	MÖ 1344–1322	Hattuşa	Mısır ile çatışmaya girdi.
Muvatalli II	MÖ 1295–1272	Hattuşa	Mısır Firavunu II. Ramses'e karşı Kadeş Savaşı'nda mücadele etti.
Hattuşili III	MÖ 1267–1237	Hattuşa	Mısır ile tarihte bilinen ilk yazılı barış antlaşmasını yaptı.
Tuthaliya IV	MÖ 1237–1209	Hattuşa	Asur tehdidiyle karşılaştı; kuraklığa karşı ekonomik reformlar başlattı.
Hattuşili III (?)	MÖ 1207–1178	Hattuşa	Bilinen Hitit monarşisi ve imparatorluğu onun döneminde çöktü.

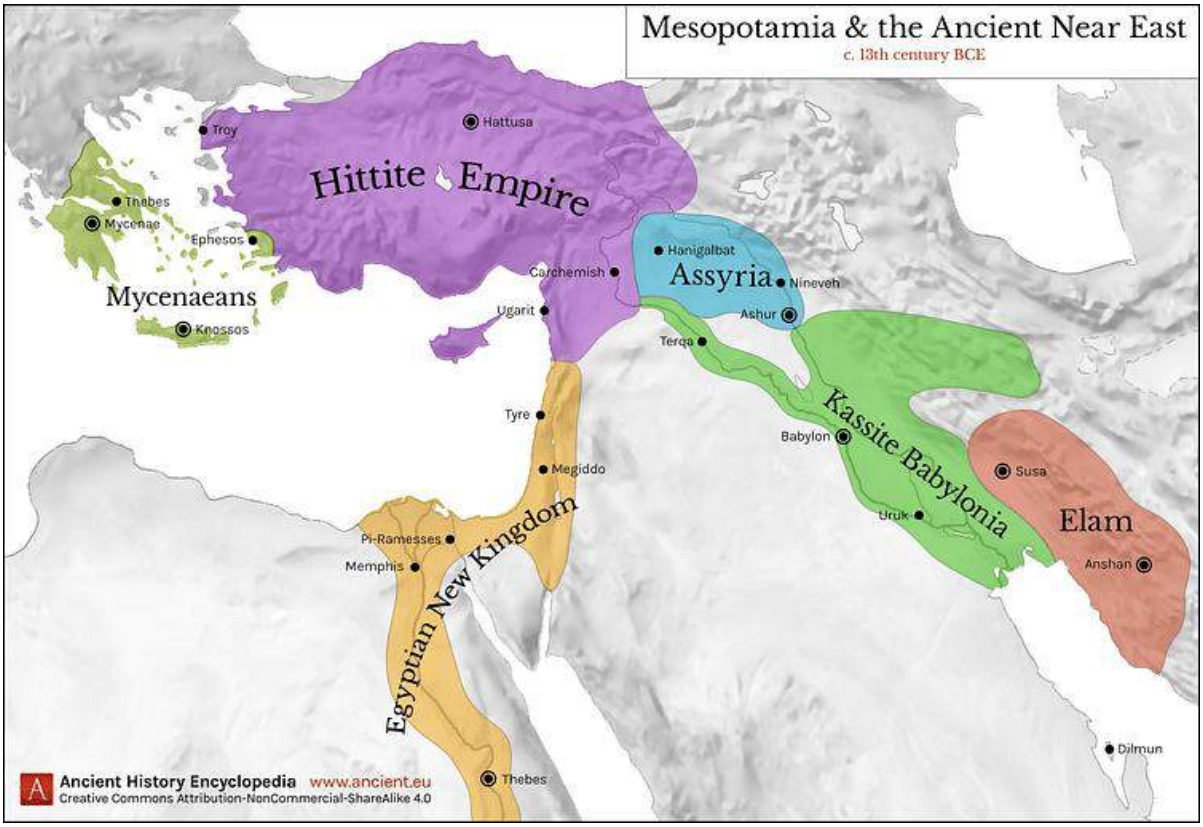

Hattuşa – Hitit İmparatorluğu'nun MÖ 1420–1200 yılları arasındaki başkenti olup, günümüzde Anadolu'da Çorum kenti yakınlarındaki Boğazkale köyünde bulunmaktadır.

MÖ 14. yüzyılda hüküm süren bir Hitit kralı olan Šuppiluliuma'nın heykeli. Heykel günümüzde Anadolu'daki Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

1.14 – Kassit Medeniyeti (yaklaşık MÖ 1595–1155)

Kassitler—tarihî kaynaklarda *Kaşşu* veya *Kossaeanlar* olarak da bilinir—Mezopotamya tarihinde belirleyici bir rol oynamış etkili bir antik halktır. İlk olarak **Zagros Dağları**'nda, yani günümüz **Güney Kürdistan**'ının bir kısmına tekabül eden bölgede yaşamışlar; ardından yaklaşık MÖ 1595'te Eski Babil İmparatorluğu'nu fethederek öne çıkmışlardır.

Yaklaşık dört yüzyıl boyunca Kassitler, Babilonya'da hüküm sürmüş ve istikrar, süreklilik ve idarî reformlarla anılan bir dönem başlatmışlardır. Bu yönetim, Babil tarihinin en uzun hanedanlıklarından biri olup yaklaşık MÖ 1595'ten 1155'e kadar sürmüştür. Kassitler, **Babil'i resmî başkent** edinmiş ve Babil'in dinsel ve kültürel hayatının büyük bölümünü kendi yönetimlerine entegre etmişlerdir.

Onların döneminde bir diğer önemli kent ise **Dur-Kurigalzu** idi. Günümüzde Bağdat yakınlarında bulunan bu şehir, **I. Kurigalzu** ve **II. Kurigalzu** tarafından kurulmuş ve Kassit hâkimiyeti süresince önemli bir siyasî ve dinî merkez olmuştur.

Kassitler, Babil'in dinî geleneklerine uyum sağlamış; **Marduk, Enlil ve İştar**'a tapınmış, aynı zamanda özellikle krallık ve savaşla ilişkilendirilen kendi tanrılarına—**Şuqamuna** ve **Şumaliya**'ya—saygı göstermişlerdir.

Aşağıda, başlıca Kassit hükümdarları ve onların saltanat dönemlerinde öne çıkan olaylar verilmiştir:

Hükümdar	**Hüküm Dönemi (MÖ)**	**Başkenti**	**Katkıları / Önemli Olaylar**
Agum II (Agum-Kakrime)	yaklaşık 1500	Babil	Marduk'un heykelini Hititlerden geri aldı; Babil'de Kassit otoritesini yeniden tesis etti.
Karaindaş	yaklaşık 1410	Babil	Tapınaklar inşa ettirdi; Mısır ile diplomatik ilişkileri sürdürdü.
Kudur-Enlil	MÖ 13. yy ortaları	Babil	Büyük tapınaklar inşa etti; barış ve refah dönemine öncülük etti.

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MÖ)	Başkenti	Katkıları / Önemli Olaylar
Kaştíliaş IV	MÖ 1232–1225	Babil	Asur ile savaştı; I. Tukulti-Ninurta tarafından mağlup edilerek tahttan indirildi.
Enlil-nadin-ahi	MÖ 1157–1155	Babil	Son Kassit kralı; Elamlılar tarafından devrildi ve Kassit yönetimi sona erdi.

Babil'deki hanedanlıklarının çöküşünden sonra Kassitler, Zagros Dağları'nın bazı bölgelerinde etkinliklerini sürdürmüşler; ancak Mezopotamya üzerinde bir daha denetim sağlayamamışlardır. Komşu uygarlıkların dış kaynaklarında ise genellikle **Kaşşu** veya **Kaşiu** olarak anılmışlardır.

Birçok tarihî ve dilbilimsel çalışma, Kassitlerin etnik açıdan Güney Kürdistan'ın erken dönem Kürdleriyle akraba olduklarını göstermektedir. Onların Zagros yaylalarındaki uzun süreli varlığı ve kültürel süreklilikleri, bölgedeki Kürd medeniyetinin derin köklere dayandığını ortaya koymaktadır.

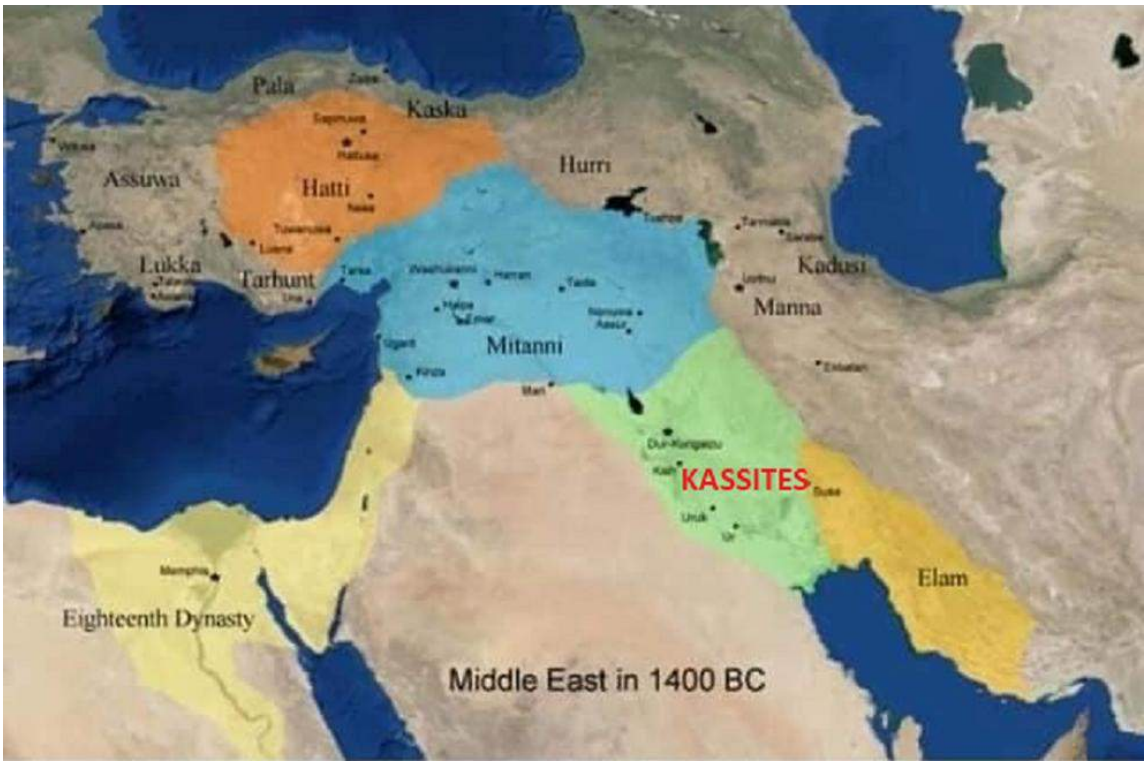

Kassit İmparatorluğu'nun Haritası

1.15 – Mitanni Hâkimiyeti (yaklaşık MÖ 1500–1200)

Mitanni medeniyeti, MÖ II. binyılın ortalarında **Hurri dili konuşan halklar** tarafından kurulmuş etkili bir antik krallıktı. **Kuzey Mezopotamya** merkezli bu krallık, **Güney, Kuzey ve Batı Kürdistan**'ın geniş bölgelerini kapsıyordu. Mitanni Krallığı, antik dünyanın iki büyük imparatorluğu—batıda **Hitit İmparatorluğu**, güneyde ise **Mısır İmparatorluğu**—arasında güçlü bir güç olarak ortaya çıktı. Tarihi boyunca Mitanni, bağımsızlığını ve bölgesel üstünlüğünü korumak için hem diplomasiye hem de savaşa aktif biçimde başvurmuştur.

Krallığın başkenti **Washukanni** idi. Çoğu arkeolog, bu kentin günümüzde Batı Kürdistan'daki **Serekaniye** (Habur Nehri yakınlarında) civarında yer aldığını kabul eder. Her ne kadar kesin yeri hâlâ tartışmalı olsa da, tarihsel ve arkeolojik veriler Washukanni'nin Yukarı Mezopotamya'da—Kürdistan'ın kültürel ve coğrafi alanı içinde—bulunduğunu güçlü biçimde göstermektedir.

Aşağıda, öne çıkan Mitanni hükümdarları, yaklaşık saltanat dönemleri ve başlıca katkıları yer almaktadır:

Hükümdar	**Yaklaşık Hüküm Dönemi**	**Katkıları / Önemli Olaylar**
Kirta	MÖ yaklaşık 1500	Mitanni krallığının kurucusu; bağımsız Mitanni hâkimiyetinin temellerini attı.
Şuttarna I	MÖ yaklaşık 1480	İç yönetimi ve askerî savunmayı güçlendirdi.
Şuttarna II	MÖ yaklaşık 1450	Mısır Firavunu II. Amenhotep ile diplomatik ilişkiler başlattı; Mitanni-Mısır bağlarının zirvesi.
Artatama I	MÖ yaklaşık 1400	Kızı ile IV. Tutmosis arasındaki evlilik yoluyla Mısır ile ittifakı pekiştirdi.
Tušratta	MÖ 1350'ler	Güçlü ve hırslı bir hükümdar; Mısır ile ittifakları sürdürdü ancak Hitit istilaları sırasında suikast sonucu öldürüldü.

Hükümdar	Yaklaşık Hüküm Dönemi	Katkıları / Önemli Olaylar
Šattiwaza	MÖ yaklaşık 1340	İç karışıklıkların ardından Hititler tarafından tahta çıkarıldı; bu dönem Mitanni'nin gerileyişinin başlangıcı oldu.

Mitanni Krallığı yaklaşık üç yüzyıl (MÖ 1500–1200) varlığını sürdürdü. Onun yükselişi, **Hurri-Kürd** medeniyetlerinin gelişmiş sosyo-politik yapılarının bir yansımasıydı. Ancak iç istikrarsızlıklar, hanedan mücadeleleri ve dış baskılar nihayetinde yıkılışa yol açtı. MÖ 13. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hititler, Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'da imparatorluklarını genişleterek Mitanni topraklarını ilhak etmiş ve bağımsızlığına son vermiştir.

Buna rağmen Mitanni'nin mirası, **Kürd tarihinin daha geniş anlatısında hayati bir bölüm** olarak varlığını sürdürmektedir. Bu miras, antik Kürdistan halklarının uzun süreli devlet geleneğinin, diplomasisinin ve kültürel derinliğinin bir kanıtıdır.

Note: Current international boundaries shown.
0 100 200 mi
0 100 200 km
EUROPE
BULGARIA
BLACK SEA
GEORGIA
ARMENIA
ASIA
AEGEAN SEA
GREECE
TURKEY
IRAN
MITANNI
CYPRUS
SYRIA
IRAQ
MEDITERRANEAN SEA
© Encyclopædia Britannica, Inc.

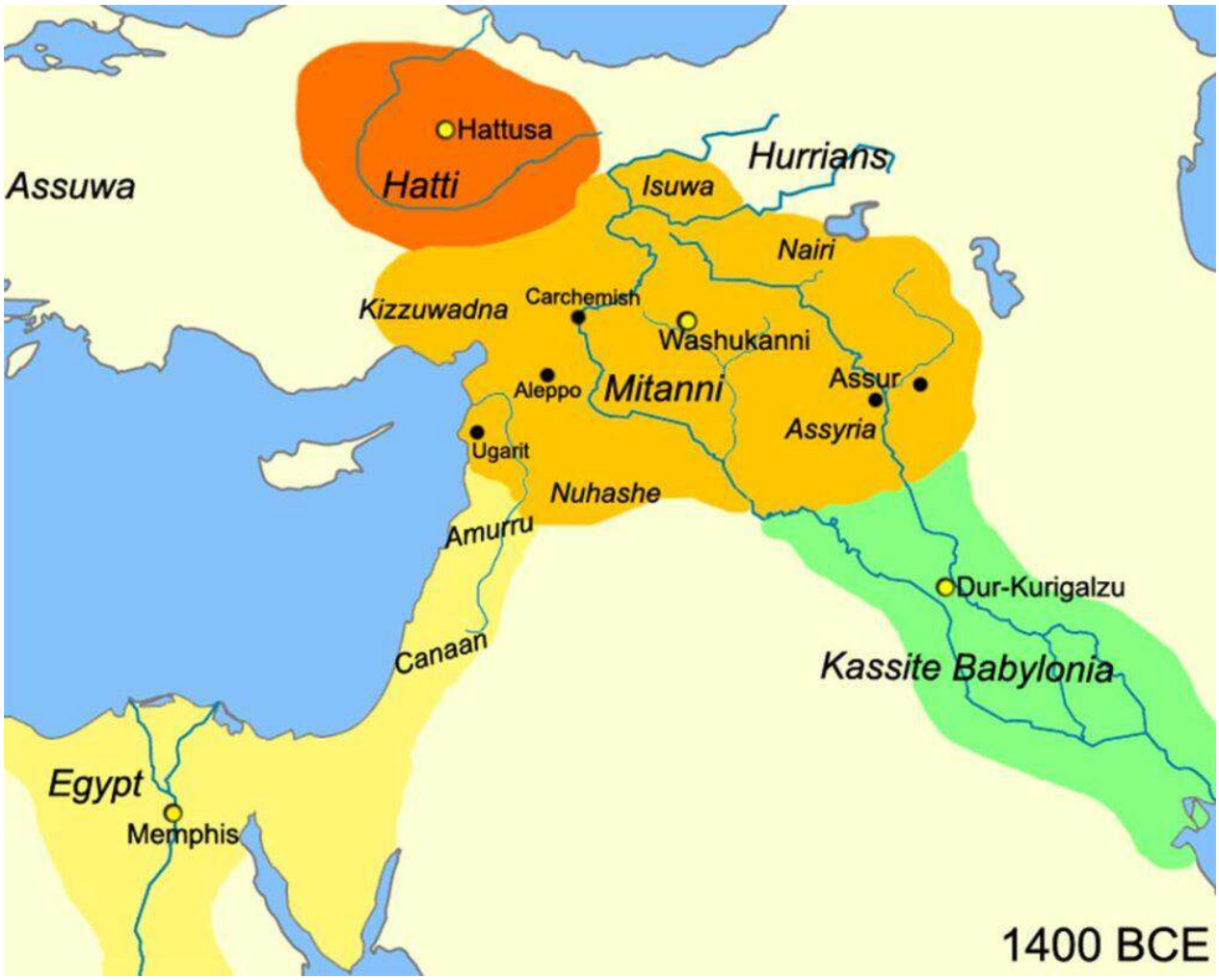
Hattusa
Hatti
Assuwa
Hurrians
Isuwa
Nairi
Kizzuwadna
Carchemish
Washukanni
Aleppo
Mitanni
Assur
Assyria
Ugarit
Nuhashe
Amurru
Dur-Kurigalzu
Canaan
Kassite Babylonia
Egypt
Memphis
1400 BCE

Kuzey Kürdistan’daki Hakkâri Dağları’ndaki mağaralarda keşfedilen Mitanni savaşçılarına ait dijital bir tasvir.

1.16 – Luvi Hâkimiyeti (yaklaşık MÖ 1430–700)

Luvi halkı, Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı’nda Anadolu’nun batı ve güney kesimlerinde yaşamış eski bir Hint-Avrupa topluluğuydu. Medeniyetleri, Yakın Doğu’nun kültürel ve siyasî dokusunu şekillendirmede önemli bir rol oynamış, özellikle günümüz Türkiye’sinin **Çukurova, Likya ve Ege kıyıları** gibi bölgelerinde etkili olmuştur.

Tek bir merkezî imparatorluk kurmak yerine, Luviler ortak bir dil, din ve kültürel miras etrafında birleşmiş bir dizi bağımsız krallık ve beylik hâlinde örgütlenmişlerdi. Luvi etkisi altındaki önemli kentler arasında **Kizzuwatna** (günümüzde Çukurova), **Arzawa** (Selçuk yakınları) ve **Lukka** (Likya) yer almaktaydı. Bu kentlerden bazıları özerkliklerini korurken, bazıları özellikle Geç Tunç Çağı’nda **Hitit İmparatorluğu’nun nüfuzu veya doğrudan hâkimiyeti** altına girmiştir.

Luviler, **Luvice** adı verilen bir Hint-Avrupa dili konuşuyorlardı. Bu dil hem **çivi yazısı** hem de **hiyeroglif yazı sistemi** ile ifade edilmekteydi. Diplomatik yazışmaları ve yazıtları, özellikle idarî ve dinî belgelerde güçlü **Mezopotamya etkileri** taşımaktadır.

Din ve Kültürel Kimlik

Luvilerin inanç sistemi çoktanrılı olup, Hitit ve Hurri dinî uygulamalarıyla birçok benzerlik göstermekteydi. Panteonlarında şunlar yer almaktaydı:

- **Tarhunza** – fırtına tanrısı; Hititlerin **Tarhunt**'u ile eşdeğer ve Hurri tanrısı **Teşub** ile yakından ilişkiliydi.
- **Arma** – ay tanrısı.
- **Kamrusepa** – büyü, şifa ve ritüel arınma ile ilişkilendirilen tanrıça.

Karahöyük, Melid ve Karkamış'ta bulunan tapınaklar, kutsal alanlar ve taş kabartmalar, onların tanrılarını ve törensel geleneklerini betimlemektedir. Bu sanatsal ve arkeolojik buluntular, Luvi dinî ve toplumsal yaşamının zenginliğini ortaya koymaktadır.

Önemli Luvi Hükümdarları ve Siyasal Gelişmeler

Hükümdar Adı	**Hüküm Dönemi**	**Başkenti**	**Önemli Olaylar ve Başarılar**
Tuthaliya I	MÖ 1430–1400	Hattuşa	Hititler ile Batı Anadolu (Luvi bölgeleri) arasındaki ilk bütünleşmeyi sağladı.
Šuppiluliuma I	MÖ 1350–1322	Hattuşa	Luvi topraklarını Hitit İmparatorluğu'na kattı; diplomasi yoluyla nüfuzu genişletti.
Kurunta	MÖ 1300–1280	Tarhuntassa	Hitit denetiminden bağımsızlığını ilan etti; Güney Luvi bölgelerinde özerk olarak hüküm sürdü.
Bilinmeyen Krallar	MÖ 1180–700	Melid, Karkamış,	Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra çeşitli Neo-Hitit ve Luvi şehir

Hükümdar Adı	Hüküm Dönemi	Başkenti	Önemli Olaylar ve Başarılar
		Tapikka-Kara	devletleri ortaya çıktı; bunlar daha sonra genişleyen Asur İmparatorluğu tarafından fethedildi.

Miras

Luvi halkı, çoğu zaman Hititlerin gölgesinde bırakılmış olsa da, sanatları, dilleri, dinsel sentezleri ve bölgesel siyasî etkileriyle antik dünyada kalıcı bir iz bırakmıştır. Hitit sonrası ardıl devletleri—kimi zaman **Neo-Hitit beylikleri** olarak anılan yapılar—yüzyıllar boyunca varlıklarını sürdürmüş, daha sonra **Asur İmparatorluğu**'na katılmıştır.

Onların Hint-Avrupa kökenli dili, özgün mitolojisi ve dirençli şehir devletleri, Luvileri **antik Kürdistan ve Anadolu'nun karmaşık tarihsel ve kültürel mozaiğinin** önemli bir bileşeni hâline getirmiştir.

O Dönemin Kentleri, Otoriteleri ve Bölgeleri

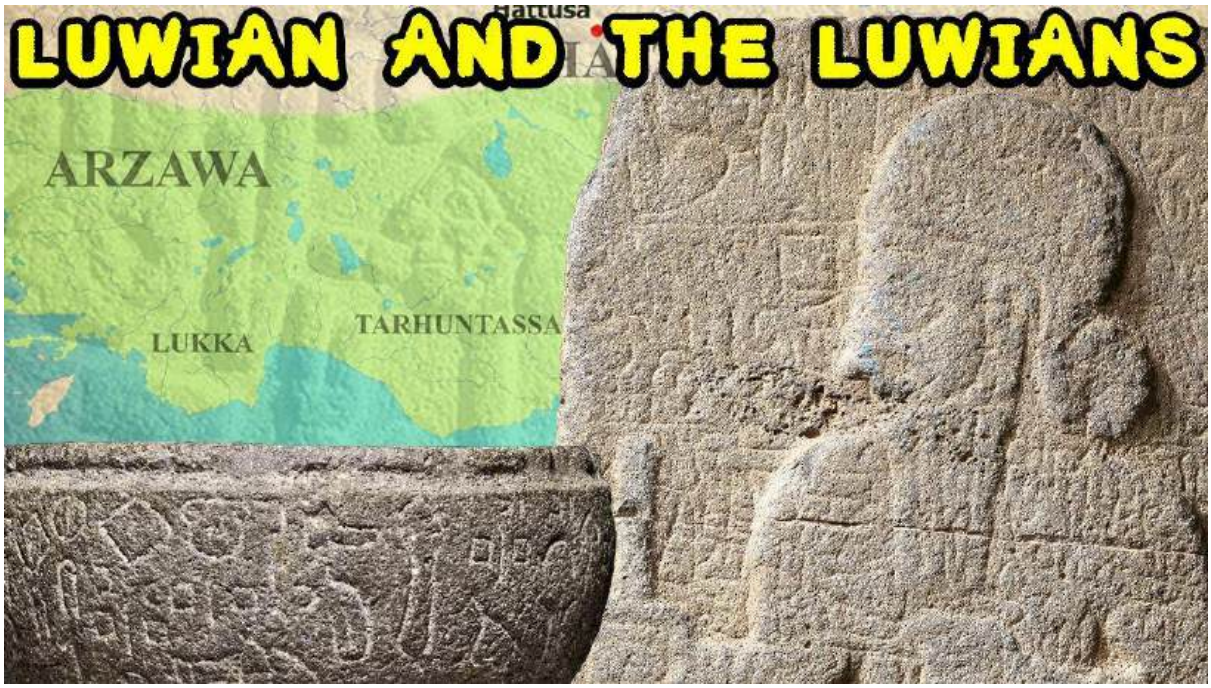

Luvi Otoritesine Ait Kalan Bir Yapı

1.17 – Elam’da İgihalki Hanedanının Hâkimiyeti (yaklaşık MÖ 1400–1200)

İgihalki hanedanı, antik Elam tarihinin en önemli yönetici ailelerinden biri olup, yaklaşık iki yüzyıl boyunca **Güneydoğu Kürdistan** ve Güneybatı İran’ın bazı bölgelerinde hüküm sürmüştür. Bu dönem, özellikle **Babil İmparatorluğu** ile yoğun siyasî ilişkilerle karakterize edilmiştir ve kalıcı kültürel ile mimarî eserler bırakmıştır.

Yönetici elit, Kürd dil ailesinin güney lehçelerinden biri olan **Elamca** konuşmaktaydı ve dinî yaşamları **Napiraşa** ile **İnşuşinak** gibi tanrılar etrafında şekillenen çoktanrılı bir inanç sistemine dayanıyordu. Hanedan, başkentlerini **Susa (Şuş)** ve **Anşan (günümüzde Şiraz)**’da sürdürmüştür.

İgihalki Hanedanının Hükümdarları

Hükümdar	**Hüküm Dönemi**	**Tarihsel Olaylar**
İgi-Halki	MÖ 1400–1385	Hanedanın kurucusu.
Pahir-İşan	MÖ 1385–1371	İgi-Halki’nin oğlu; Babil kralı I. Kurigalzu’nun kızıyla evlendi.
Attar-Kitta	MÖ 1371–1360	İgi-Halki’nin oğlu.
Humban-Numena	MÖ 1360–1341	Attar-Kitta’nın oğlu; Babil kraliyet ailesiyle evlilik yoluyla ittifak kurdu.
Untash-Napirişa	MÖ 1341–1310	Humban-Numena’nın oğlu; II. Burnaburiaş’ın kızıyla evlendi; Mezopotamya’ya sefer düzenledi.
Kidin-Hutran I	MÖ 1310–1296	Babil kralı II. Kurigalzu tarafından mağlup edildi.
Hurbatila	MÖ 1296–1293	Pahir-İşan’ın oğlu.
Unpahaş-Napirişa	MÖ 1293–1286	Pahir-İşan’ın oğlu.
Kidin-Hutran II	MÖ 1286–1275	Unpahaş-Napirişa’nın oğlu.
Untash-Napirişa	MÖ 1275–1240	Kidin-Hutran II’nin oğlu; Çoğa Zanbil ziguratını inşa ettirdi.

Hükümdar	Hüküm Dönemi	Tarihsel Olaylar
Kidin-Hutran III	MÖ 1240–1200	Babil'e karşı savaş açtı; kısa süreliğine Babil topraklarını işgal etti.

Askerî Çatışmalar ve Hanedanın Gerileyişi

Kidin-Hutran III döneminde hanedan askerî açıdan en güçlü noktasına ulaşmıştır. Babil İmparatorluğu'na karşı önemli seferler düzenlemiş ve Babil topraklarını kısa süreliğine işgal etmiştir. Ancak bu kazanımlar kalıcı olmamış; sonraki savaşlarda alınan yenilgiler, Babil'in yeniden toparlanmasına yol açmış ve Elam içinde parçalanma başlamıştır.

Daha sonraki dönemde öne çıkan hükümdarlardan **Humban-Nimena**, Asur kralı **II. Sargon**'a karşı direnmiştir. Ancak onun saltanatı iç isyanlarla zayıflamış; bu isyanların çoğu Babil çıkarlarıyla ittifak halindeydi. Bu iç istikrarsızlık, Elam topraklarına Asur istilalarının yolunu açmıştır.

Çoğa Zanbil'in Mirası

Untash-Napirişa (MÖ 1275–1240) döneminde Elam, kültürel ve mimarî açıdan bir altın çağa ulaşmıştır. Bu dönemde **Çoğa Zanbil**, antik dünyanın en dikkat çekici ziguratlarından biri olarak inşa edilmiştir.

- **İnşa süresi:** yaklaşık 20 yıl
- **Malzemeler:** esas olarak kerpiç; Zagros Dağları'ndan taş ithal edilmiş, **Dez Nehri** üzerinden taşınmıştır
- **Amaç:** dinî ve astronomik (ne askerî ne de konut amaçlı)
- **Konum:** günümüz Susa'sı yakınında, Doğu Kürdistan'daki Huzistan bölgesinde

Anıtsal önemine rağmen **Çoğa Zanbil**, antik Kürd medeniyetinin bir mücevheri olarak ihmal edilmiştir. 1979'da **UNESCO Dünya Mirası Listesi**'ne alınmasına karşın,

yağmalara, erozyona ve siyasî ihmale karşı savunmasız bırakılmıştır. Bunun başlıca nedeni, devletin bu eserin Kürd kimliğini öne çıkarmaktan kaçınmasıdır.

İgihalki Hanedanının Çöküşü

MÖ 1200 yılına gelindiğinde İgihalki hanedanı gücünü kaybetmiştir. İç karışıklıklar, Babil'in misillemeleri ve yeni imparatorlukların baskıları sonucunda hanedan parçalanmış ve nihayetinde ortadan kalkmıştır. Bir zamanların güçlü Elam krallığı, Yakın Doğu'nun büyüyen jeopolitik mücadeleleri içinde erimiştir.

Buna rağmen **İgihalki mirası**, yalnızca Çoğa Zanbil'in görkemli kalıntılarında değil, aynı zamanda siyasî direnişlerinde, kültürel etkilerinde ve stratejik diplomasilerinde yaşamaktadır. Onların hanedanı, Elam, Kürdistan ve daha geniş İran platosunun antik tarihindeki kritik bir döneme işaret etmektedir.

Doğu Kürdistan’daki Huzistan bölgesinde, antik Susa kenti yakınlarında yer alan Çoğa Zanbil Ziguratı, dünyanın en büyük ve en eski ziguratları arasında bulunmaktadır. MÖ 13. yüzyıla tarihlenen bu yapı, Elam kralı **Untash-Napirişa** tarafından yaptırılmış ve Elam medeniyetinin doruk döneminde yirmi yıllık bir süreçte inşa edilmiştir.

Çoğa Zanbil Ziguratı, yalnızca Kürdistan’ın değil, aynı zamanda tüm insanlığın kültürel hazinesi olarak değerlendirilmektedir. Tarihî önemi ve mimarî görkemiyle, dünyanın en önde gelen arkeolojik ve turistik merkezlerinden biri olarak tanınma potansiyeline sahiptir.

Buna karşın, bu eşsiz eser sürekli ihmal edilmiş, ciddi tahribata uğramış ve yağmalanmıştır—bu durum fotoğrafik belgelerle de açıkça görülmektedir. Bu kayıtsızlık tesadüfi değildir. **Kürd topraklarında** yer alan Çoğa Zanbil, Kürdistan’ı işgal eden otoriteler tarafından bilinçli bir şekilde göz ardı edilmiştir.

Bu anıtın kasıtlı biçimde marjinalleştirilmesi, Kürd tarihinin bastırılmasına yönelik daha geniş bir stratejinin yansımasıdır. Böylesi bir yapının tanınması ve korunması, kaçınılmaz olarak Kürd halkının bölgede derin köklere sahip olduğunu; onların

medeniyet, özerklik ve egemenlik mirasının yabancı istilalardan çok önceye dayandığını ortaya koyacaktır.

Günümüzde Çoğa Zanbil'in kalıntıları, Dezful'un güney eteklerine kadar uzanmaktadır. Burası bir zamanlar Kürd halkı için başkent, kale ve kültürel merkez işlevi görmüştür. Ancak tarihî ve arkeolojik önemine rağmen, alan ağır bir ihmal altındadır. Çoğa Zanbil her ne kadar 1979 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmış olsa da, korunması ve muhafazası için kayda değer hiçbir adım atılmamıştır.

Alan, bugün hâlâ korumasız ve savunmasız durumdadır; bozulmayı ya da tahribatı önleyecek kalıcı bir gözetim veya engel bulunmamaktadır. İran otoriteleri bugüne dek anlamlı koruma tedbirleri uygulamayı reddetmiş, böylece bu paha biçilmez Kürd ve insanlık mirası sürekli tehdit altında bırakılmıştır.

1.18 – MÖ 1200–1100 Yılları Arasında Elam'da Şutrukid Hanedanlığı'nın Hükümranlığı

Şutrukid Hanedanlığı, Elam devletinin yeniden yükseliş dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde askerî fetihler ve kültürel gelişmeler, hanedanın en belirgin özellikleri arasında yer almıştır. Hanedanlık, Sümer, Akad, Babil ve Asur ile sürekli siyasi ve askerî ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Bu krallığın başkentinin Susa (Şuş) şehri olduğu ve konuşulan dillerinin Aşağı Kürtçe olduğu belirtilmektedir.

Aşağıda, Şutrukid Hanedanlığı'nın tanınmış hükümdarları, hüküm sürdükleri yıllar ve bu dönemin önemli olayları yer almaktadır.

Hükümdarlar	Hüküm Yılları	Önemli Olaylar
Şutruk-Nahhunte	MÖ 1185–1155	Egemenliğini Elam'dan Mezopotamya'ya kadar genişletti. Babil'i fethederek Naram-Sin Steli ile Hammurabi Kanunları'nı Susa'ya getirdi. Bu dönem, askerî ve kültürel başarıları nedeniyle Elam'ın Altın Çağı olarak bilinmektedir.
Kutir-Nahhunte II	MÖ 1155–1150	Babil'e yönelik askerî seferleri sürdürdü ve bu savaşlar sırasında Marduk heykelini ele geçirdi.
Şilhak-İnşuşinak I	MÖ 1150–1120	Elam egemenliğini genişletti ve Mezopotamya meselelerinde etkin rol oynadı. Çivi yazısı alfabesiyle Kürtçe yazımın bu dönemde başladığı ifade edilmektedir.
Humban-Nimena	MÖ 1120–1110	Asur kuvvetlerine karşı savaştı ve II. Sargon'a karşı direniş gösterdi. Babil'in Asur'dan bağımsızlığını desteklemesiyle tanınmaktadır.
Hutelutuş-İnşuşinak	MÖ 1110–1100	Babil hükümdarı I. Nebukadnezar'ın saldırısıyla karşı karşıya kaldı. Marduk heykelini kaybetti ve bu saldırının ardından Elam hâkimiyeti zayıflamaya başladı.

MÖ 1185 yılında hüküm sürmeye başlayan Şutruk-Nahhunte, krallığının sınırlarını doğu ve batı yönlerinde genişletmiştir. Babil'i fethederek başkentini ele geçirmiş, Naram-Sin Steli ile Hammurabi Kanunları'nı Şuş'a taşımıştır. Şutruk-Nahhunte dönemi, Elam'ın askerî ve kültürel gücünün zirveye ulaştığı bir "Altın Çağ" olarak değerlendirilmektedir.

Şilhak-İnşuşinak I döneminde ise, yaklaşık MÖ 1230 yılında, Elam çivi yazısının geliştirildiği ve Elam dilinde okuma-yazmanın teşvik edildiği belirtilmektedir.

1.19 – Pers-Aryan Kabilelerinin Medya'ya Göçü (yaklaşık MÖ 1000–500)

Arkeolojik ve tarihî kayıtlar, **MÖ 1000 yılından önce** tarihsel olarak **Medya** adıyla bilinen bölgenin—ki bu bölge günümüz İran, Kürdistan ve Azerbaycan'ın bazı kısımlarını kapsamaktadır—yalnızca **Medler (Kürdler)** ve **Beluçlar** tarafından iskân edildiğini göstermektedir. Bu iki yerli etnik topluluk, bölgenin dağlık coğrafyasında hâkimiyet kurmuş ve yüksek yaylaların kontrolünü ellerinde bulundurmuşlardır.

MÖ 10. yüzyıldan itibaren, daha sonra **Persler** ve **Tacikler** olarak tanımlanacak olan **Hint-Aryan kabileleri**, Orta Asya'dan Medya'ya göç etmeye başlamışlardır. Bu göçlerin temelinde ekonomik zorluklar ve daha verimli toprak arayışı yatmaktaydı. Yeni gelenler ilk olarak **Kuzey Medya**'ya, özellikle **Horasan** bölgesine yerleşmiş, ardından yavaş yavaş **İsfahan** ve **Bandar-e Run** (günümüzde **Bender Abbas**) gibi güney bölgelerine doğru yayılmışlardır.

Bu dönemde Medler, bölge üzerinde siyasî ve kabilesel otoriteye sahipti. Pers ve Tacik yerleşimciler ise küçük ve dağınık gruplar hâlinde gelmişlerdi. Derhâl bir çatışmanın yokluğu ve bölgenin genişliği sayesinde, bu gruplar fazla dirençle karşılaşmadan yerleşebilmişlerdir.

Medler, çoğunlukla pastoral ve kendi kendine yeten bir yaşam tarzı sürdürmekteydi; kıtlık ya da yabancı istilalarıyla karşılaşmadan varlıklarını koruyorlardı. Buna karşın Pers ve Tacik göçmenler, tekrar eden kuraklık ve kıtlık döngülerinden çıkıp, verimli **Medya**

platosunu bir fırsatlar diyarı olarak görmüşlerdi. Zamanla ailelerini, hayvanlarını ve eşyalarını buraya taşımaya başladılar.

MÖ 1000–500 yılları arasında süren bu yavaş ve istikrarlı göç, Medya'nın demografik ve siyasî yapısını kökten dönüştürdü. Günümüz **Tacikistan** ve **Kazakistan** bölgelerine tekabül eden yerlerden gelen onlarca Pers kabile konfederasyonu, Medya topraklarında kalıcı yerleşimler kurdu. Bu dönüşüm, sonraki **Pers imparatorluklarının** oluşumunda kritik bir rol oynadı; güç dengesi yavaş yavaş yerli Med kabilelerinden yeni gelen Aryan topluluklarına kaydı.

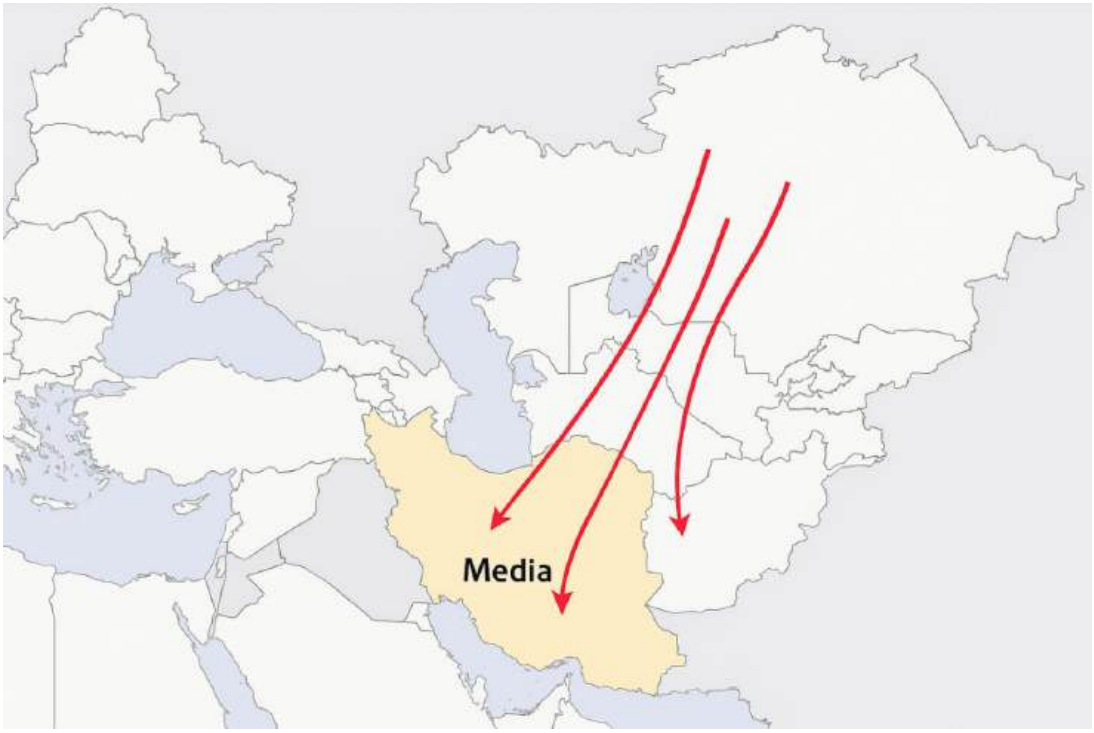

Yukarıdaki haritadaki kesik oklar, MÖ 1000–500 yılları arasında Perslerin Orta Asya'dan İran, Afganistan ve çevre bölgelere göçünü göstermektedir.

1.20 – Kadusii Hâkimiyeti (yaklaşık MÖ 1000–300)

Kadusii —klasik kaynaklarda *Cadusii* veya *Curdossi* olarak da anılır— antik bir **Kürd halkı** olup, günümüzde İran'ın kuzeybatısında yer alan **Gilan, Erdewel (Ardabil)** ve **Mazenderan'ın kuzeybatı kesimleri**ni kapsayan, Hazar Denizi'nin güneybatı kıyılarında yaşamaktaydı. Onların toprakları, **Talış ve Helhal dağ sıralarını** içine almakta, kıyı ovasındaki ormanlara ve nehirlere kadar uzanmaktaydı. Bu engebeli ve yoğun ormanlık

coğrafya, Kadusii halkının yüzyıllar boyunca siyasî bağımsızlıklarını ve kabilesel özerkliklerini koruyabilmelerinde kritik bir rol oynamıştır.

Çok sayıda klasik tarihçi—**Strabon, Plutarkhos, Ksenophon ve Arrianos**—Kadusii halkından dağlık bölgelerin güçlü savaşçıları olarak söz etmektedir. Zaman zaman **Med İmparatorluğu** ile gevşek bir bağlılık içinde bulunmuş olsalar da, **Ahameniş Perslerinin** genişleyen otoritesine sürekli direndiler. Tarihsel kayıtlarda Kadusiilerin:

- Ahameniş İmparatorluğu'nun kurucusu **Büyük Kiros**'a karşı ayaklandıkları,
- **I. Darius**'un yönetimine karşı koyarak merkezî Pers otoritesine boyun eğmedikleri,
- MÖ 4. yüzyılda **II. Artakserkses**'e karşı Satraplar İsyanı'na katıldıkları belirtilmektedir.

Kadusii, merkezî bir monarşi kurmak yerine, **aşiret reisleri** veya **ihtiyar meclisleri** tarafından yönetilen kabile konfederasyonları hâlinde örgütlenmişti. Dilleri, **Medce'ye yakın erken bir Kürd lehçesi** idi; kültürleri ise kabilesel özyönetim, göçebe hayvancılık ve toprak savunması gelenekleriyle şekillenmişti.

Ana akım tarih anlatılarında sıklıkla göz ardı edilseler de, Kadusii halkı İran platosu ile Hazar kıyıları arasındaki hassas sınır bölgesinde yerel egemenliği korumada stratejik bir rol oynamıştır. Onların imparatorluk hâkimiyetine karşı direnişleri, Zagros ve Hazar dağlık bölgelerinde **yüzyıllar sürecek Kürd özerkliğinin temellerini** atmıştır. Bu anlamda Kadusii, sonraki tarihî dönemlerde bölgede ortaya çıkacak Kürd beyliklerinin öncüsü olarak değerlendirilebilir.

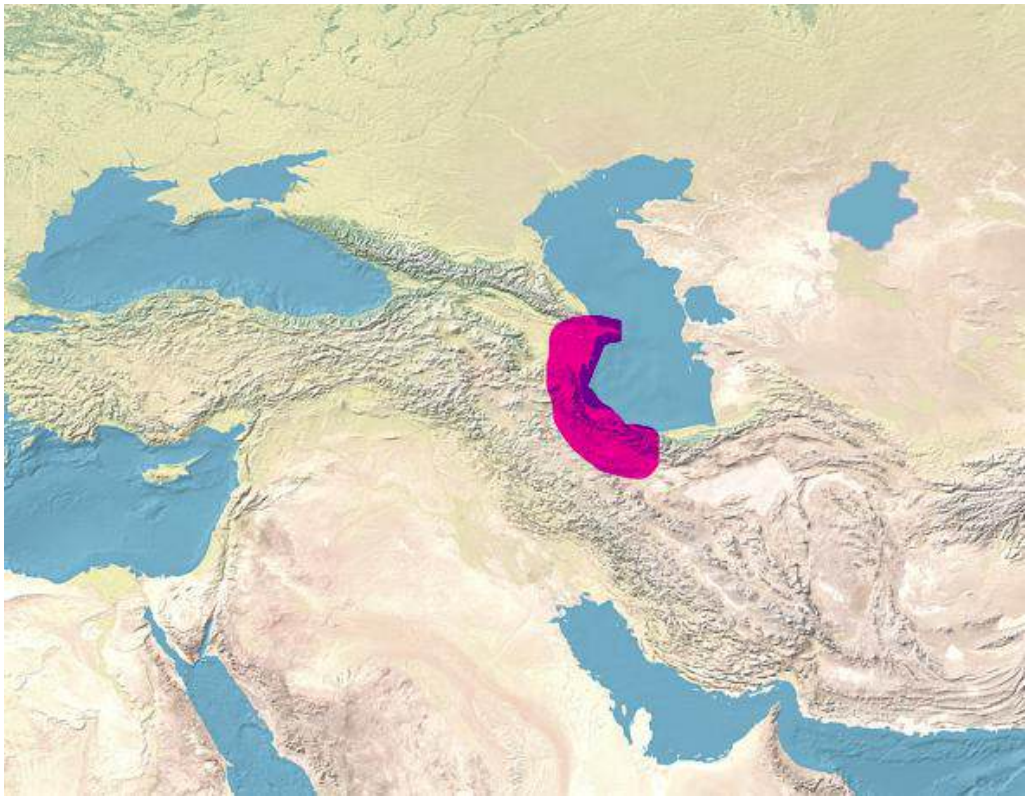

Kadusii Haritası

1.21 – Kayanî Monarşisi (yaklaşık MÖ 900–500)

Kayanî (Kiyani) hanedanı, yaklaşık MÖ 900–500 yılları arasında **Kuzey ve Doğu İran'ın** bazı bölgelerinde, günümüz Türkmenistan'ının da dâhil olduğu alanlarda hüküm sürmüş, yarı-efsanevî fakat kültürel açıdan son derece önemli bir kraliyet soyudur. Çoğunlukla **Pers destanlarının mitolojik çerçevesi** içinde konumlandırılsa da, Kayanî kralları erken İran platosunun ruhsal ve siyasal kimliğini biçimlendirmede önemli bir rol oynamıştır.

Başlangıçta yeni dinî reformculara kuşkuyla yaklaşan Kayanî hükümdarları, zamanla **Zerdüştlüğü** benimsemiş ve kendi dönemlerinde resmî devlet dini hâline getirmişlerdir. Bu dönüşüm, bölgenin ideolojik gelişiminde bir dönüm noktası olmuş ve ilerideki Pers dinî ve imparatorluk modellerine zemin hazırlamıştır.

Hükümdar	Hüküm Dönemi	Başkenti	Din	Önemli Olaylar
Keykubad	MÖ 900–800	Elburz Dağları	Erken Zerdüştlük	Turan kralı Afrasyab ile savaştı; Kuzey Medya üzerinde hâkimiyet kurdu.
Keykâvus	MÖ 800–700	Mazenderan	Zerdüştlük	Turan istilalarını, efsanevî kahraman Rüstem'in yardımıyla püskürttü.
Keyhüsrev	MÖ 700–650	Zabulistan (Sistan)	Zerdüştlük	Afrasyab'ı yendi; adaletiyle ünlendi; tahtı kendi isteğiyle bıraktı.
Lohrasp	MÖ 650–600	Belh (Afganistan)	Zerdüştlük	İç muhalefetle karşılaştı; savaşta öldü.
Gushtasp	MÖ 600–550	Belh	Devlet Zerdüştlüğü	Zerdüşt'ün hamisi oldu; Turan kralı Arjasb ile savaş yürüttü.
Bahman	MÖ 550–500	Belh	Zerdüştlük	Horasan'da askerî seferleri sürdürdü.

Geleneksel rivayetlere göre peygamber **Zerdüşt**, MÖ 570'te Turan kralı Arjasb'ın ordularının Belh'e saldırısı sırasında öldürülmüştür. Bu olayın tarihî gerçekliği tartışmalı olsa da, İran kültürel hafızasında derin bir yer edinmiş ve hem sözlü gelenekte hem de dinî literatürde korunmuştur.

Kayanî monarşisi, yalnızca efsanevî savaşları ve hükümdarlarıyla değil; aynı zamanda **Zerdüştlüğün yaygınlaşması, din ile devlet gücünün birleşmesi ve sonraki İran hanedanlıklarını etkilemesi** açısından da önem taşımaktadır. Mit, inanç ve erken siyasal örgütlenmenin birleşimini temsil eden bu dönem, İran kimliğinin evriminde kilit bir aşamadır.

1.22 – Urartu Krallığı (yaklaşık MÖ 860–585)

Urartu Krallığı, Van Gölü çevresindeki yüksek dağlık bölgelerde ortaya çıkmış, günümüz **Ermenistan, Doğu Türkiye ile Kuzey ve Doğu Kürdistan** bölgelerini kapsayan güçlü bir antik devletti. MÖ 9. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar Urartu, kuzeyde **Kafkas Dağları'ndan** güneyde **Orta Zagros Dağları'na** kadar uzanan geniş dağlık alanda askerîleştirilmiş ve merkezîleşmiş bir monarşi olarak gelişti.

Krallığın başkenti **Tuşpa** (günümüz Van), siyasal ve dinî merkez konumundaydı. Hükümdar hanedanı etnik olarak Urartulu olsa da, özellikle güney eyaletlerinde askerî ve idarî liderlikte **Mannae (Kürd) kabilelerinden** birçok unsur yer alıyordu. Bu durum, yerel Kürd önderliğinin merkezî Urartu otoritesine entegre edildiği **melez bir yönetim sistemi** ortaya koymaktaydı.

Urartu dili, **Hurri diline yakın** olup resmî yazıtlarda, idarî işlerde ve dinî ritüellerde kullanılıyordu. Urartular, çoktanrılı bir inanç sistemine sahipti; başlıca tanrıları şunlardı:

- **Ḫaldi** – savaş ve krallık tanrısı,
- **Teişeba** – fırtına tanrısı,
- **Şivini** – güneş tanrısı.

Urartu kralları, yarı-tanrısal figürler olarak kabul edilmekteydi; tanrılar ile halk arasında aracı sayılıyorlardı. Bu anlayış, **anıtsal mimarî, yazıtlar ve askerî fetihler** yoluyla sürekli pekiştirilmiştir.

Urartu Kralları ve Katkıları

Hükümdar	Hüküm Dönemi	Katkıları / Önemli Olaylar
Arame	MÖ 860–840	Urartu Krallığı'nın kurucusu; ilk kraliyet soyunu tesis etti.
Lutipri	MÖ 840–825	Urartu'nun toprak tabanını genişletti; merkezi otoriteyi güçlendirdi.
Sarduri I	MÖ 825–810	Asur'a karşı askerî seferler başlattı.

Hükümdar	Hüküm Dönemi	Katkıları / Önemli Olaylar
Menua	MÖ 810–785	İç denetimi güçlendirdi; kaleler ve sulama sistemleri inşa etti.
Argişti I	MÖ 785–760	Urartu gücünü Ermeni Yaylaları'na kadar genişletti; Erebuni Kalesi'ni Kurdu.
Sarduri II	MÖ 760–740	Süregelen Asur baskısına karşı savunma yaptı.
Rusa I	MÖ 740–714	Asur karşısında yenilgiler aldı; Urartu gerilemesinin başlangıcını oluşturdu.
Argişti II	MÖ 714–680	Asur yayılmasına karşı direnişi sürdürdü; iç reform girişimlerinde bulundu.
Rusa II	MÖ 680–645	İç huzursuzluklarla karşılaştı; toprak kayıpları yaşandı.
Rusa III	MÖ 645–620	Zayıflamış Urartu'yu yönetti; Asur güçleri tarafından baskıya uğradı.
Rusa IV	MÖ 620–585	Son hükümdar; dış saldırılar ve iç baskılar sonucu krallık çöktü.

Etnik Yapı ve Tarihî Miras

Modern **Ermeni ulusal kimliği**, sıklıkla Urartu uygarlığıyla geriye dönük olarak özdeşleştirilmiştir. Ancak arkeolojik ve dilbilimsel kanıtlar, özellikle krallığın güney ve doğu bölgelerinde **çok etnikli bir yapıya** işaret etmektedir. **Mannae (Kürd kabileleri)**, Zagros eteklerinde yaşamış ve Urartu otoritesi altında askerî komuta ile yerel yönetimde merkezi bir rol üstlenmiştir.

Urartu'nun bütünüyle "Ermeni devleti" olarak etiketlenmesi, esasen **19. ve 20. yüzyıl milliyetçi tarih yazımının ürünü olan modern bir kurgudur**. Tarihsel gerçeklikte Urartu, etnik açıdan çeşitlilik gösteren bir devletti ve toprakları büyük ölçüde antik Yakın Doğu'nun **Kürd nüfuslu bölgeleriyle** örtüşmekteydi.

Urartu Krallığı'nın Hâkimiyet Alanı Haritası

1.23 – Mannai Hâkimiyeti (MÖ 850–616)

Mannailer, esas olarak **Zagros Dağları**'nda, **Tawrez (Tebriz), Sine (Sanandaj), Wirme (Urmia) ve Hewlêr (Erbil)** arasındaki bölgede yaşamış etkili bir antik halktı. Onların devleti olan **Mannai Krallığı**, MÖ 850–616 yılları arasında gelişti. Boyut olarak mütevazı olsa da, Mannai stratejik bakımdan son derece önemli bir konumda bulunuyordu; güneyde **Asur**, kuzeyde **Urartu**, daha sonra ise **Med İmparatorluğu** arasında sıkışmıştı. Bu coğrafî konum, Mannaileri MÖ 9.–7. yüzyıllar arasındaki bölgesel güç dengelerinde belirleyici aktörler hâline getirdi.

Siyasal Yapı ve Başkent

Mannai Krallığı'nın başkenti, günümüz **Doğu Kürdistan**'ındaki **Sakkız (Saqqez)** çevresinde yer alan **İzirtu** kentiydi. Asur yazıtlarında sıkça bahsedilen İzirtu, özellikle

Asur kralı **II. Sargon** döneminde önemlidir; kral, MÖ 716'da düzenlediği Zagros seferinde bu kente saldırmış ve yağmalamıştır.

Mannailer, tarihleri boyunca güçlü komşularıyla değişken ilişkiler sürdürmüşlerdir. Kimi zaman **Asur İmparatorluğu** ile ittifak yaparak vasal ya da tampon devlet olarak hareket etmiş, kimi zamansa Asur saldırılarına doğrudan direnmişlerdir. Ayrıca kuzeydeki **Urartu Krallığı** ile sık sık çatışmışlar; siyasi varlıklarının sonuna doğru ise giderek **Med hâkimiyeti** altına girmişlerdir.

Önemli Hükümdarlar

Tarihî kaynaklarda kaydedilen bazı Mannai kralları şunlardır:

- **İranzo** – Mannai gücünün erken dönem konsolidasyonu ile tanınır.
- **Aza** – Komşu devletlerle diplomasi ve çatışma politikalarını birlikte yürütmüştür.
- **Ullusunu** – Asur yönetimiyle karmaşık ilişkileri ve iç istikrarı sağlamaya yönelik çabalarıyla bilinir.

Bu krallar, büyük imparatorlukların hâkim olduğu jeopolitik ortamda askerî direniş, siyasî ittifaklar ve toprak savunması gibi stratejiler kullanarak Mannai özerkliğini yaklaşık iki yüzyıl boyunca korumayı başarmışlardır.

Dil, Din ve Miras

Mannai halkı, **Hurri temelli bir dil** konuşuyordu. Her ne kadar bu dil günümüzde yok olmuş olsa da, birçok araştırmacı tarafından erken dönem Kürd lehçelerinin, özellikle **Med kültür sahasının** yakın akrabası veya öncüsü olarak değerlendirilmektedir.

Mannailerin inanç sistemi, dönemin yaygın çoktanrılı geleneklerinden farklı olarak **monoteist** özellikler göstermekteydi; bu durum, onları komşu imparatorluklardan ayıran özgün bir dinî kimlik ortaya koyuyordu.

Med İmparatorluğu'nun yükselişiyle birlikte Mannailer, giderek kültürel ve dilsel olarak Med kimliğine katıldılar. Zamanla hem kendilerine özgü dilleri hem de siyasî adları tarih kayıtlarından silinmiş olsa da, onların mirası özellikle **Orta Zagros bölgesindeki Kürdlerin etno-kültürel mirasında** yaşamaya devam etmiştir.

Çöküş ve Medya'ya Entegrasyon

MÖ 616 sonrasında Medlerin etkisi genişledikçe, Mannailer tarihî kayıtlarda ayrı bir kimlik olarak anılmamaya başlamıştır. Bu noktadan itibaren kaynaklarda **Medler** adı altında belgelenmişlerdir. Bu durum, hem siyasî birleşmeyi hem de kültürel bütünleşmeyi simgelemektedir.

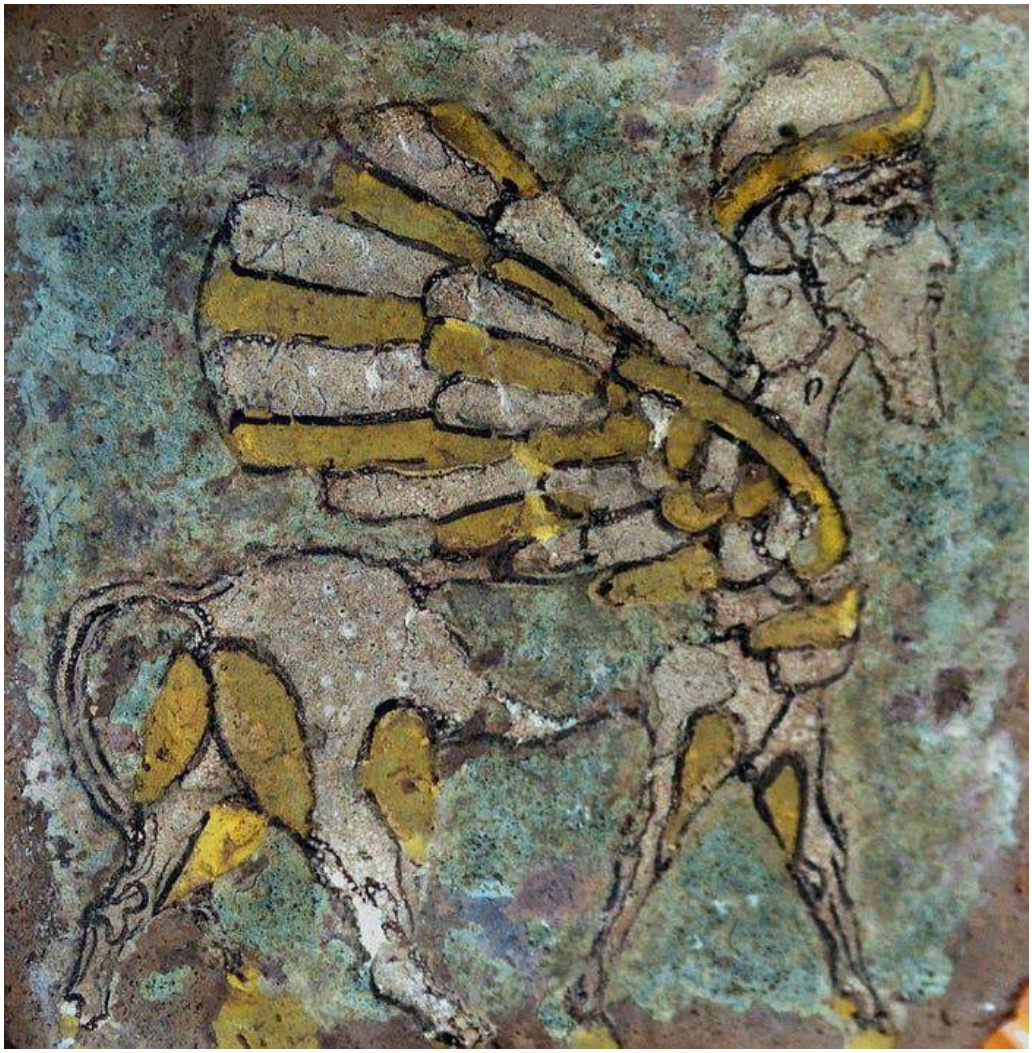

Mannai Hanedanına Ait Bir Arkeolojik Figürin

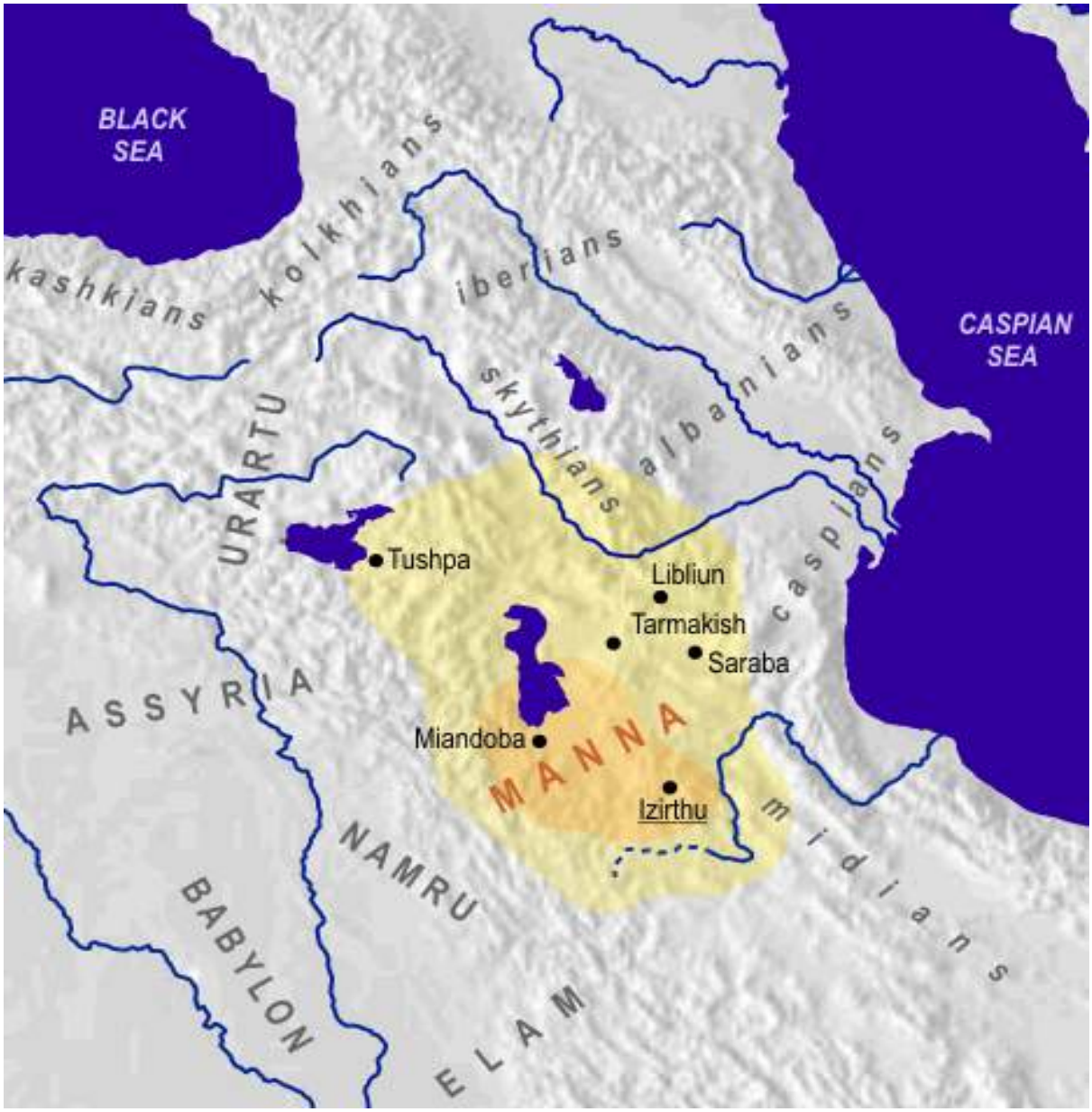

Mannai Krallığı'nın Haritası

Mannai Krallığı'nın Önemli Hükümdarları

Aşağıdaki tablo, Mannai hanedanının bilinen hükümdarlarını; onların hüküm dönemlerini, başkentlerini ve saltanatlarıyla bağlantılı önemli tarihî olayları göstermektedir:

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi	Başkenti	Önemli Olaylar
Eranzu	MÖ 716–709	İzirtu (günümüz Seqiz, Doğu Kürdistan)	Asur kralı II. Sargon döneminde çıkan çatışmalarda öldürüldü; saltanatı iç isyanlar ve zayıflayan otoriteyle sona erdi.
Aza (Eranzu'nun oğlu)	MÖ 709	İzirtu	Saltanatı kısa sürdü; Asur yanlısı rakipleri tarafından devrilip öldürüldü.
Ualli	MÖ 709–700	İzirtu	Aza'nın ölümünden sonra II. Sargon tarafından tahta çıkarıldı; Asur ile barışçıl ilişkiler sürdürdü; doğal nedenlerle öldü.
Ahšari (muhtemelen Ulusunu)	MÖ 8. yy sonları	İzirtu	Başlangıçta Asur hâkimiyetine karşı ayaklandı; daha sonra Asurlular tarafından yakalanarak sürgüne gönderildi.
Mani	MÖ 7. yy	İzirtu	Saltanatı sık sık Asur akınlarıyla karşı karşıya kaldı; sonunda Asur toprakları ilhak etti ve Mannai bağımsızlığına son verdi.

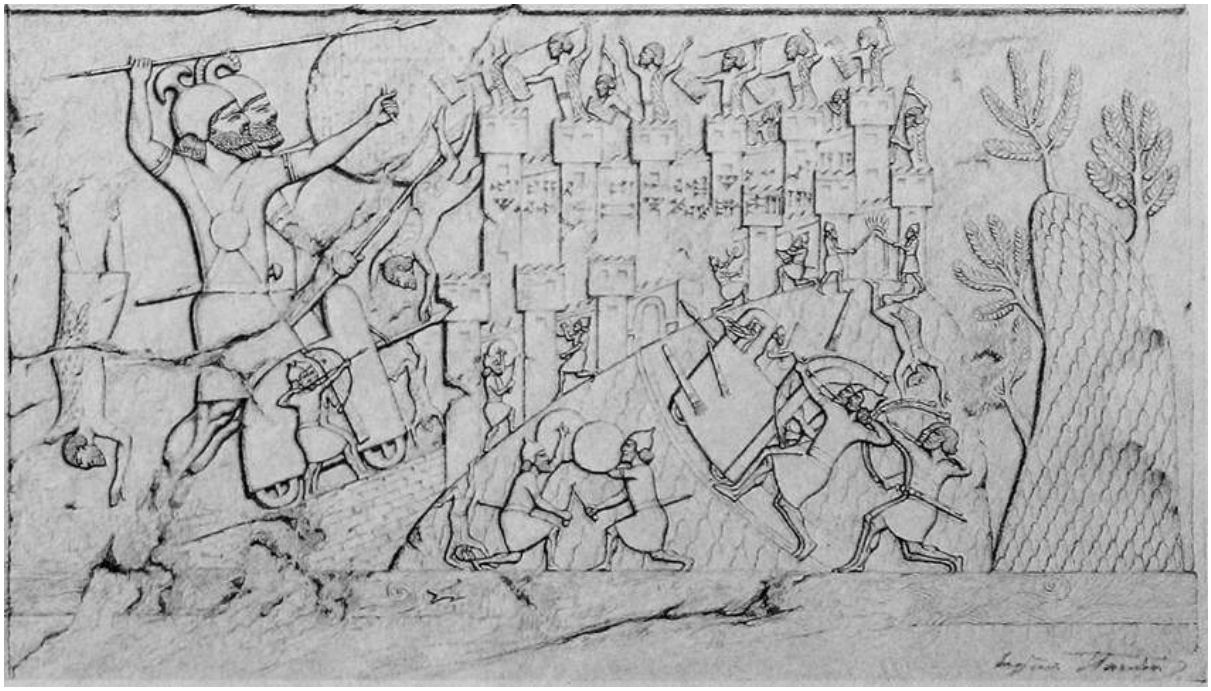

Mannai Krallığı'nın Asur İstilası

1.24 – Yeni Elam Hanedanının Hâkimiyeti (yaklaşık MÖ 760–688)

Elam'ın **Şutrukid hanedanının** yaklaşık MÖ 1100'deki çöküşünden sonra bölge, sırasıyla önce **Babil**, ardından **Asur** imparatorluklarının denetimi altına girmiştir. Yaklaşık üç buçuk yüzyıl boyunca Elam'ın egemenliği, yabancı hâkimiyet altında kesintiye uğramıştır.

Ancak yaklaşık **MÖ 760 yılında** Elamlılar başarılı bir ayaklanma başlatmış ve bağımsız bir hanedan kurarak, bugün tarihçilerin **Yeni Elam dönemi** olarak adlandırdığı süreci başlatmışlardır. Bu yeniden dirilişle birlikte **Susa (günümüz Şuş)** yeniden Elam krallığının başkenti olmuştur. Bu dönemde sarayda ve yönetici elit arasında kullanılan idarî ve konuşma dili, günümüz **Lurî** ve **Lakî** lehçelerine yakın olan **güney Kürd lehçesiydi**.

Bu dönem, özellikle **Babil** ve **Asur** ile yürütülen diplomatik ve askerî ilişkilerle şekillenmiştir. Elam, çalkantılı jeopolitik ortamda egemenliğini ve bölgesel nüfuzunu korumaya çalışmıştır.

Yeni Elam Hanedanı'nın Bilinen Hükümdarları

Hükümdar	Hüküm Dönemi	Önemli Gelişmeler
Humban-Tehrra	MÖ 760–743	Yeni Elam hanedanının kurucusu; saltanatı Babil tarihsel yıllıklarında kaydedilmiştir.
Humban-Nikaş I	MÖ 743–730	Büyüyen Asur yayılmacılığına karşı Babil ile ilişkileri güçlendirdi.
Humban-Minanu	MÖ 730–717	Babil yanlısı ittifakı sürdürdü; Asur'a karşı Babil direnişini destekledi.
Şutruk-Nahhunte	MÖ 717–699	İç hizipleşme ve dış saldırılarla mücadele etti; sonunda Asur güçleri tarafından de

Her ne kadar **Yeni Elam hanedanı** görece kısa ömürlü olsa da, bu dönem **yerli Elam-Kürd yönetimi, kültürü ve direnişinin yeniden canlanmasını** temsil etmektedir. Hanedanın özellikle gücünün zirvesindeki Asur'a karşı sergilediği meydan okuma, **Elam-Kürd mirasının kalıcı direncini** somutlaştırmaktadır.

1.25 – Demirci Kawa ve Kürd Ulusal Kimliğinin Ortaya Çıkışı (yaklaşık MÖ 700)

Demirci Kawa efsanesi, Kürd ulusal kimliğinin en kalıcı ve en güçlü sembollerinden biri olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık **MÖ 700 yılı**na tarihlenen bu anlatı, bir zorba hükümdara karşı gerçekleşen ayaklanmayı ve bir halkın kolektif bilincinin doğuşunu betimler.

Efsanenin merkezinde, aşırı zulümle hükmeden despot bir kral olan **Zuhak (Zahhak)** vardır. Zuhak, başkenti **Ninova** (günümüz Musul) olan geniş bir bölgeyi, Mezopotamya'nın ve Zagros Dağları'nın bazı kısımlarını yönetiyor; hem Mannai halkını hem de Asurluları eziyordu. Rivayete göre Zuhak, gizemli bir hastalıktan mustaripti: omuzlarından çıkan iki yılan, yalnızca Zagros bölgesinden getirilen genç erkeklerin beyinleriyle beslenerek yatıştırılabiliyordu.

Gerçekte bu yılanlar, sistematik kıyımı meşrulaştıran sembolik bir uydurmaydı. Her gün iki genç seçilip kurban edilirdi. Ancak infazla görevli kişi, vicdanının sesine kulak vererek bu gençlerden birini gizlice kurtarmaya başladı. Koyun beyniyle kurbanın beynini karıştırarak tiranı aldattı ve kurtardığı gençleri Zagros dağlarının, özellikle Qendîl Dağları'nın yükseklerinde sakladı. Kurtarılanların ilklerinden biri Kürd adındaki bir gençti; zamanla bu topluluk onun adını benimsedi ve kendilerini "Kürdler" olarak tanımladı.

Efsane, Zuhak'ın, mütevazı fakat cesur bir demirci olan **Kawa'nın** iki oğlunu idam etmesiyle doruğa ulaşır. Bu kişisel kayıp ve yıllarca süren zulüm, Kawayı harekete geçirdi. Kawa, **Bîstun (Kirmaşan)** bölgesinden Ninova'ya giderek halkı örgütledi. Gençleri kurtaran kişiyle birlikte bir direniş cephesi kurdular. Hep birlikte kaleyi bastılar ve Kawa, çekiciyle Zuhak'a son darbeyi indirerek onun dehşet saltanatına son verdi.

Baharın ilk gününde, Kawa kalenin tepesinde büyük bir ateş yaktı. Bu ateş, Mezopotamya ve Zagros halklarına özgürlüğün işareti oldu. Bu an, özgürlüğün simgesi ve **Newroz'un** (Kürd Yeni Yılı) kökeni sayıldı. Newroz, bugün hâlâ direnişin, yenilenmenin ve kimliğin sembolü olarak kutlanmaktadır.

Zuhak'ın düşüşünden sonra kısa bir barış dönemi yaşandı. Altmış yaşındaki Kawa, o sırada otuz yaşında olan Kürd'u yeni hükümdar ilan etti ve başkent olarak **Ekbatana'yı** (günümüz Hemedan) seçti. Bu dönemde **Fereydun Cemşidî**, Tacik kökenli bir Pers soylusu, Kawaya bağlılığını bildirdi ve zaferin kutlanması için **Anşan'a** (günümüz Şiraz) davette bulundu. Yaklaşık 200 Kürd önderi şenliğe katıldı; 1.000'den fazla Pers ev sahibi tarafından karşılandı. Etkinlikler arasında at yarışları, oyunlar ve özgürlük çağını kutlayan törenler yer aldı.

Ancak kutlama bir ihanete dönüştü. Şölen sırasında Fereydun, Kürd konukları zehirledi; iki saat içinde tüm heyet öldü. Persler, Kawanın mirasını kendilerine mal etti ve Kürd tarihini sistematik olarak kayıtlardan silmeye başladılar.

Modern tarihçiler Demirci Kawa anlatısını çoğunlukla mit olarak sınıflandırsa da, bu efsanenin **2.700 yıllık Kürd sözlü geleneğinde** canlı kalışı, onun daha derin bir hakikati

ifade ettiğini göstermektedir. **Newroz**, sadece sembolik bir bayram değil; direnişin ve Kürd ulusallığının yaşayan hafızasıdır. Bu anlatının folklor düzeyine indirgenmesi, uzun süredir Kürd kimliğini inkâr etmeye çalışan devletlerin siyasî çıkarlarına hizmet etmektedir.

Unutulmamalıdır ki antik tarih, bağımsız Kürd kronikçileri tarafından değil, imparatorlukların saray kâtipleri tarafından yazılmıştır. Örneğin **Firdevsî'nin Şehname'sinde** Kawa hikâyesi, Pers bakış açısıyla aktarılmış; Kürdlerin öznel rolü tahrif edilmiş ya da görmezden gelinmiştir.

Yüzyıllar süren sömürgeci hâkimiyet ve kültürel silme girişimlerine rağmen, Kawa anlatısı **Kürd mücadelesinin güçlü bir alegorisi** olarak varlığını sürdürmektedir: direnişin, dayanışmanın ve adaletin sembolü. Kürdlerin kolektif hafızasında bu mitin ısrarla yaşatılması, **tiranlığa karşı direniş, mazlumların birliği ve egemenliği yeniden kazanma iradesi** gibi tarihî gerçeklerin mit içinde vücut bulduğunu göstermektedir.

Bu mirasın hâlâ hâkim tarih anlatıları tarafından reddedilmesi, derin bir korkunun yansımasıdır: **Kawaya benzer şekilde Kürdlerin, bir gün yeniden tarihte hak ettikleri yeri alma ihtimali.**

1.26 – Med Monarşik İmparatorluğu (MÖ 678–550)

Med İmparatorluğu, MÖ 7. yüzyılın sonlarında kurulmuş olup, antik Yakın Doğu tarihinde **Kürdler tarafından yönetilen ilk büyük ölçekli devlet** olarak kabul edilmektedir. **MÖ 678 yılında**, ileri görüşlü bir lider ve Med aşiretlerini birleştiren önder olan **Diyako (Deiokes)**, Tacik-Pers hâkimiyetine karşı bir isyan başlatmış ve merkezî bir Med monarşisinin temelini atmıştır.

Diyako, **Ekbatana'yı** (günümüz Hemedan) Pers hâkimiyetinden kurtarmayı başarmış ve yeni imparatorluğun başkenti ilan etmiştir. Yenilenme ve ulusal uyanışla sembolik olarak özdeşleşmiş olan **baharın ilk günü**, Med Krallığı'nın resmen kuruluşu olarak duyurulmuştur. Diyako, 31 yıl boyunca bilgelik ve diplomasiyle hüküm sürmüş ve **MÖ 647 yılında** doğal bir ölümle hayata veda etmiştir. Onun mirası, tahtı devralan oğlu ve halefi **Fravartiş (Phraortes)** tarafından sürdürülmüş, birleşik bir Med devleti vizyonu devam ettirilmiştir.

Tahta çıktığında Fravartiş, imparatorluğun nüfuzunu genişletmeye yönelik bir dizi askerî sefer başlatmıştır. Asur İmparatorluğu'nun bazı bölgelerini topraklarına katmayı başarmış, böylece Med hâkimiyetini pekiştirmiş ve sınırlarını genişletmiştir. Ancak Asurlularla uzun süren bir askerî çatışma sırasında **Asur kralı Asurbanipal** tarafından **MÖ 625 yılında** öldürülmüş, 22 yıllık hükümdarlığı bu şekilde sona ermiştir.

MÖ 620'de Med İmparatorluğu'nun Haritası

Bu dönemde Med devleti, **İran, Kürdistan ve Mezopotamya'nın** büyük bir bölümünde hâkimiyet kurarak güçlü bir bölgesel imparatorluğa dönüşmüştür.

Fravartiş'in (Phraortes) ölümünden sonra, oğlu **I. Keyhüsrev (Kaykhosrow / Cyaxares I)** tahta çıkmıştır. Üstün bir askerî stratejist ve devlet adamı olan Keyhüsrev, **Babillilerle güçlü bir ittifak kurmuş** ve **MÖ 612 yılında** Asur İmparatorluğu'nu yıkarak antik dünyanın en önemli jeopolitik dönüşümlerinden birine öncülük etmiştir. Onun liderliği altında **Med İmparatorluğu**, gücünün ve toprak genişlemesinin zirvesine ulaşmıştır.

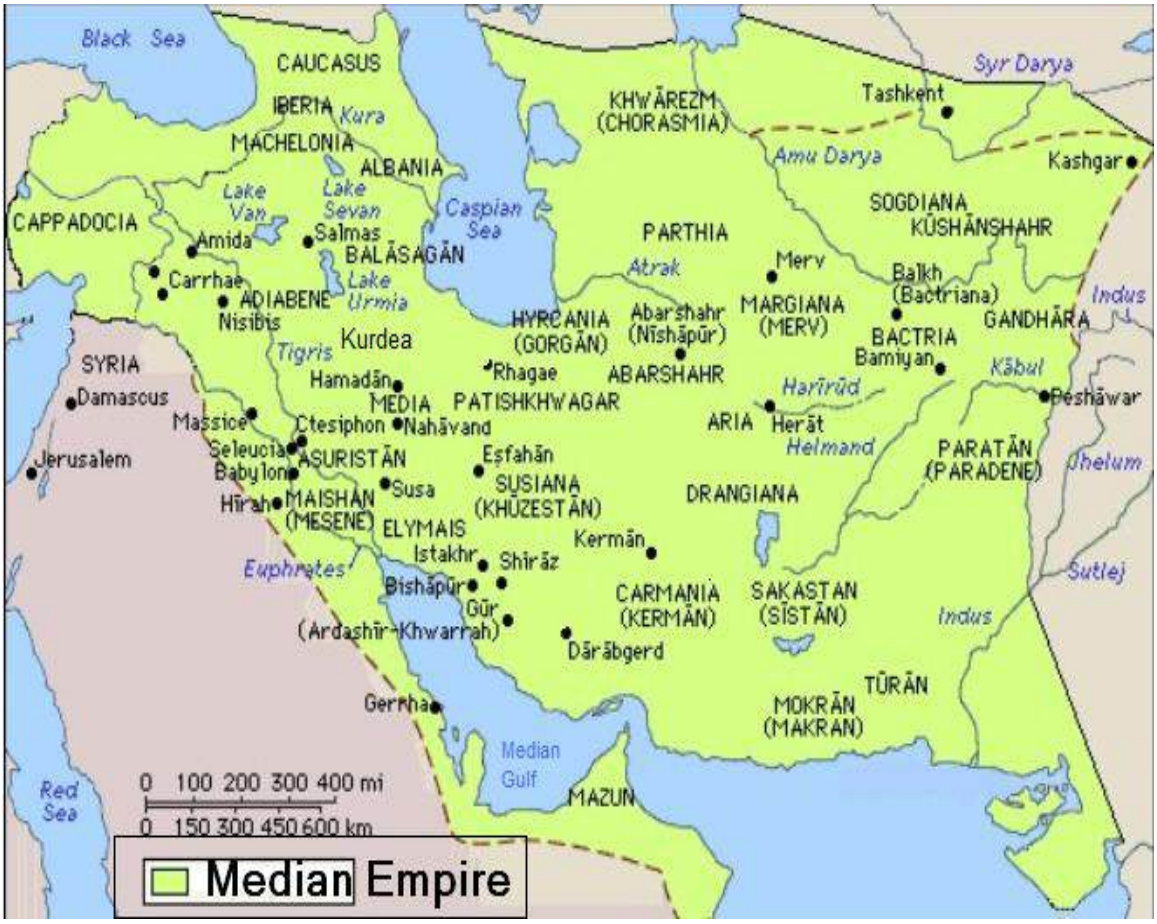

MÖ 612'de Med Krallığı'nın Haritası

İmparatorluk, en geniş sınırlarına ulaştığında **Akdeniz'den Hazar Denizi'ne** kadar uzanıyor; günümüz **İran'ı, Irak ve İran Kürdistan'ını**, ayrıca **Ermenistan, Türkmenistan, Tacikistan** ve diğer Orta Asya topraklarının bir kısmını kapsıyordu.

I. Keyhüsrev'in (Cyaxares I) hükümdarlığı, Med devletinin altın çağına işaret etmiş; onu antik Yakın Doğu'nun büyük güçleri arasında kalıcı bir konuma taşımıştır. Onun ölümünün ardından, **MÖ 585 yılında** taht, oğlu **Astyages**'e geçmiştir. Astyages, birlik, hakikat ve barışı öne çıkaran **Zerdüştlüğün** sadık bir takipçisiydi. Bu ideallere uygun olarak, çok çeşitli topluluklardan oluşan imparatorluk içinde uyumu teşvik etmiş ve sadık müttefiklerine güvenmiştir. Bunlar arasında, Pers soyluluğuna mensup yükselen bir general olan **Kûruş (Cyrus)** da bulunmaktaydı.

Her ne kadar Med elitleri ağırlıklı olarak **Kürd kökenli** olsa da, bölgeye yönelik uzun süreli Tacik-Pers göçleri, demografik yapıyı ve siyasî dengeleri değiştirmeye başlamıştı. **Tacik-Pers etnisitesine** mensup olan Kûruş, bu değişimlerden faydalanmayı amaçladı.

Kraliyet hanedanı içindeki konumunu güvenceye almak isteyen Kûruş, **Astyages'in kızıyla evlilik teklifinde bulundu**; bu teklif kabul edilerek akrabalık bağı resmileştirildi. Ancak **MÖ 550 yılında** Kûruş, Med sarayına ihanet etti. Kraliyet şöleni bahanesiyle, Med kraliyet ailesini zehirledi ve hanedan soyunu ortadan kaldırdı. Ardından iktidarı ele geçirerek **Ahameniş Pers İmparatorluğu'nun** kurulduğunu ilan etti. Bu olay, Med monarşisinin sonunu simgeler.

Bu tarihî dönüm noktası, yalnızca **Kürd Med egemenliğinin gasbı** değil, aynı zamanda bölge tarihindeki köklü bir dönüşümün başlangıcıdır: **Kürdlerin önderliğindeki bir imparatorluktan Pers imparatorluk hâkimiyetine geçiş**, bölgenin siyasî manzarasını yüzyıllar boyunca belirleyecek bir sürecin önünü açmıştır.

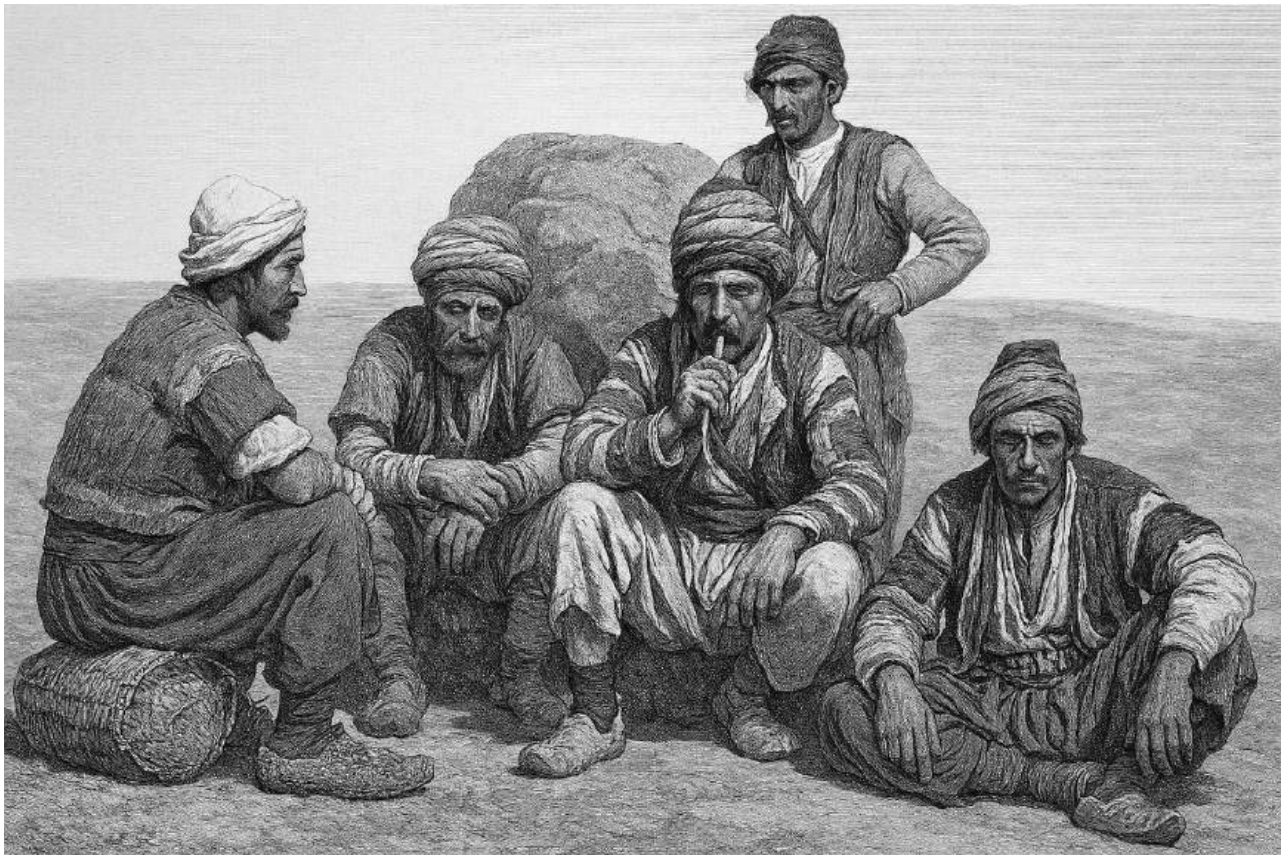

Med Halkı

1.27 – Elam'da Humbanid Hanedanı (MÖ 688–645)

MÖ 688 yılında, iç ayaklanmalar ve siyasî parçalanma nedeniyle merkezî Elam otoritesinin çöküşünün ardından, **Humban-Haltash I** önderliğinde yeni bir hanedan ortaya çıkmıştır. Bu yeniden diriliş, **Humbanid Hanedanı'nın** kurulmasına yol açmış; hanedan **43 yıl boyunca** hüküm sürmüş ve başkent olarak **Susa (Şuş)**'u kullanmıştır. Bu hanedanın resmî dili **Kürdce** idi; bu durum Elam dağlık bölgesinin yerli dilsel kimliğini yansıtmaktadır.

Humbanid Hanedanı'nın Bilinen Hükümdarları

Hükümdarın Adı	**Hüküm Dönemi**	**Önemli Olaylar**
Humban-Haltash I	MÖ 688–681	Hanedanı kurdu; iktidara geçtikten kısa süre sonra hastalıktan öldü.
Humban-Haltash II	MÖ 681–674	Elam hâkimiyetini pekiştirmeye devam etti.
Urtak	MÖ 674–664	Babil'e saldırı düzenledi; savaşta yaralandı ve kısa süre sonra öldü.
Tiuman (Tepti-Humban-Inşuşinak I)	MÖ 664–645	Asur yanlısı güçlere karşı direndi; Ulai Savaşı'nda oğlu Tammaritu ile birlikte Asurlular tarafından öldürüldü. Ölümü Humbanid hanedanının sonunu getirdi.

1.28 – Yeni Elam Hanedanlıkları (MÖ 645–520)

MÖ 647 yılında Asur kralı **Asurbanipal**, **Susa'yı** yağmalamış ve Elam otoritesini geçici olarak ortadan kaldırmış olsa da, Elamlılar bir on yıl içinde yeniden hâkimiyet kurarak bağımsız bir monarşi tesis etmişlerdir. Elam hâkimiyetinin bu son evresi, **MÖ 539 yılında** bölgenin **Büyük Kûruş (Cyrus) tarafından kesin olarak ilhak edilip Ahameniş Pers İmparatorluğu'na katılmasıyla** sona ermiş; böylece yüzyıllarca süren Elam direnişinin ardından Elam bağımsızlığı nihayet son bulmuştur.

Bu dönemin **Yeni Elam hükümdarları**, çoğunlukla **Susa'dan** yönetmiş, zaman zaman da **Anşan (günümüz Şiraz)** gibi bölgesel merkezlerle iktidarı paylaşmışlardır. Dönem, değişken ittifaklar, Asur baskısı ve iç iktidar mücadeleleriyle şekillenmiş olsa da, aynı zamanda **Elam (Kürd) devletinin direncini** de ortaya koymuştur.

Yeni Elam Dönemi Hükümdarları (MÖ 645–520)

Hükümdar	**Hüküm Dönemi**	**Başkenti**	**Önemli Olaylar**
Tammaritu II	MÖ 652–649	Susa	Babil'in Asur'a karşı savaşına katıldı; generali İndabibi tarafından tahttan indirildi ve Asur'a sığındı.
İndabibi	MÖ 649	Susa	General olarak iktidarı ele geçirdi; başlangıçta Asur'a direndi fakat daha sonra barış istedi; kısa ve kırılgan bir saltanat sürdü.
Ummanalda	MÖ 645–635	Susa	Susa soylularının desteğiyle İndabibi'yi devirdi.
Şutur-Nahhunte	MÖ 635–610	Susa	Ummanalda'nın oğlu; Babil ile diplomatik bağları korudu; Asurluların yağmaladığı kutsal Elam heykellerini geri aldı.
Humban-Kitin	MÖ 690–598 (tartışmalı)	Susa	Hanedanlık yönetimini sürdürdü; muhtemelen diğer hükümdarlarla eşzamanlı hüküm sürdü.
Hallutaş-Inşuşinak II	MÖ 598–583	Susa	Babil kroniklerinde adı geçen hükümdar; hanedan geleneğini sürdürdü.
Humban-Şuturuk	MÖ 6. yy başları	Susa	Çalkantılı dönemde hanedan otoritesini devam ettirdi.
Ummanunu	MÖ 6. yy ortaları	Susa	Asur arşivlerinde güçlü bir bölgesel hükümdar olarak anılır.

Hükümdar	Hüküm Dönemi	Başkenti	Önemli Olaylar
Bahuri	MÖ 6. yy ortaları	Susa	Adı Mezopotamya çivi yazılı kaynaklarında geçmektedir.
Şilhak-Inşuşinak II	MÖ 6. yy ortaları	Susa	Babil yazıtlarında kraliyet unvanıyla tanınmıştır.
Atta-Hamiti-Inşuşinak	MÖ 6. yy başları	Susa / Anşan	Hanedanın son öne çıkan hükümdarı; onun dönemi Elam çöküşünün başlangıcını işaret eder.
Tepti-Humban-Inşuşinak II	MÖ 550–539	Susa	Pers istilasına karşı koymaya çalıştı; Büyük Kûruş tarafından savaşta öldürüldü.
Aššina	MÖ 532	Elam Dağlık Bölgesi	Pers hâkimiyetine karşı isyan etti; Pers güçleri tarafından yenildi ve Susa'da kazığa oturtularak öldürüldü. Onun ölümü Elam bağımsızlığının kesin sonunu simgeledi.

Elam-Kürd Kimliği ve Coğrafya

Elam devleti, bugün şu bölgelere tekabül eden geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı:

- **İlam**
- **Luristan**
- **Huzistan (eski adıyla Xorestan)**
- **Kohgiluye ve Boyer-Ahmed (eski adıyla Kewegla)**
- **Çaharmahal ve Bahtiyari (eski adıyla Bahtyari)**
- **Anşan (Şiraz)**
- **Reyşehr (Buşehr)**
- **Ekbatana (Hemedan)**
- **Merkezi Eyalet (Kürd Rojhelat)**
- **Kirmaşan**

Bu bölgeler tarihsel olarak, kökenlerini antik Elam'a dayandıran **Elamlı Kürd toplulukları** tarafından iskân edilmiştir. Bunların arasında **Lurî, Bahtiyarî ve Xorî halkları** yer almakta olup, kültürel ve dilsel soy hatlarını Elam uygarlığına kadar uzatmaktadırlar.

Bu **Elamlı Kürd topluluklarını betimleyen dijital bir illüstrasyon**, onların **Kürd uygarlığının temelini atmadaki katkılarını** görselleştirmeye yardımcı olacaktır. Nitekim bu uygarlık, yüzyıllar boyunca tekrarlanan yabancı istilalarına ve baskılara rağmen varlığını sürdürmüş ve binyıllar boyunca yaşamaya devam etmiştir.

1.29 – Ahameniş Pers İmparatorluğu (MÖ 550–330)

Ahameniş İmparatorluğu, **MÖ 550 yılında**, Büyük Kûruş'un (Cyrus the Great) Med İmparatorluğu'nu fethetmesinin ardından kurulmuştur. Zaferinin ardından Kûruş, Med hanedanının kökeninin **Anşan'a** (antik bir Pers devleti) dayandığını ilan etmiş, böylece kendi otoritesini meşrulaştırarak eski Med ve Pers topraklarını yeni bir imparatorluk yapısı altında birleştirmiştir. Bu olay, antik dünyanın en büyük ve en güçlü imparatorluklarından birinin resmî başlangıcını simgeler.

MÖ 539'da Kûruş, başarılı bir seferle Babil'i ele geçirerek **Yeni Babil İmparatorluğu'na son vermiş** ve geniş topraklarını kendi büyüyen imparatorluğuna katmıştır. Bu zaferle birlikte Ahamenişler, Yakın Doğu'nun baskın jeopolitik gücü hâline gelmiş, siyasal ve askerî kontrol kesin biçimde **Pers soylularının eline geçmiştir**.

MÖ 530'da Kûruş, Orta Asya'da muhtemelen Türk kökenli bir kabile konfederasyonu olan **Massagetler**'e karşı giriştiği bir sefer sırasında savaşta öldürülmüştür. Yerine geçen oğlu **II. Cambyses**, babasının yayılmacı siyasetini sürdürmüş; **Mısır'ı fethederek** Firavunlar diyarını Pers hâkimiyetine katmıştır. Ancak **MÖ 522'de**, seferi sırasında aldığı bir yaranın iltihaplanması sonucu ölmüştür.

Kambyses'in ölümünden kısa süre sonra kardeşi **Bardiya** tahta çıkmış, fakat birkaç ay içinde öldürülmüş ve yerine **I. Darius** geçmiştir. Darius, iktidarı ele geçirerek geniş kapsamlı idarî, askerî ve hukukî reformlar başlatmıştır. İmparatorluğu **satraplık adı verilen eyaletlere** ayırmış, kapsamlı bir **yol ağı** inşa etmiş ve **düzenli bir daimi ordu** kurmuştur. **MÖ 522–486 arasındaki saltanatı**, Ahamenişlerin gücünün ve idarî örgütlenmesinin zirvesini temsil eder.

Darius'un ölümünden sonra oğlu **I. Xerxes MÖ 486'da** tahta çıkmıştır. Xerxes, Yunanistan'a karşı ünlü seferler düzenlemiş; **Termopylai** ve **Salamis savaşları** bu dönemde gerçekleşmiştir. Ancak **MÖ 465'te**, komutan **Artabanus** tarafından düzenlenen bir saray darbesinde öldürülmüştür. Taht, Xerxes'in oğlu **I. Artaxerxes**'e geçmiş, onun döneminde görece istikrarlı bir yönetim sağlanmıştır.

I. Artaxerxes'in ardından taht çalkantılı bir döneme girmiştir. Oğlu **II. Xerxes** kısa süre hüküm sürmüş, ardından üvey kardeşi **Sogdianus** tarafından öldürülmüştür. Ancak Sogdianus da kısa sürede **II. Darius** tarafından devrilmiştir (**MÖ 423**). Darius II'nin döneminde merkezî otorite zayıflamış, **Mısır imparatorluk hâkimiyetinden kopmuştur**.

MÖ 404'te tahta çıkan **II. Artaxerxes**, kardeşi **Genç Kûruş'un isyanı** ile karşı karşıya kalmış; bu isyan başarısız olmuş ve Genç Kûruş öldürülmüştür. Yerine geçen **III. Artaxerxes** (**MÖ 358**) kısa süreliğine Mısır üzerinde Pers hâkimiyetini yeniden sağlamıştır.

Ancak **MÖ 336'da** III. Artaxerxes, kendi yakın çevresi tarafından zehirlenmiştir. Yerine geçen **III. Darius**, Büyük İskender'in seferleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bir dizi yenilginin ardından, **MÖ 330'da** geri çekilişi sırasında generali **Bessus** tarafından öldürülmüş ve böylece Ahameniş İmparatorluğu resmen sona ermiştir.

Ahameniş toprakları, daha sonra **Büyük İskender'in Makedon imparatorluğuna** katılmış ve İskender'in **MÖ 323'teki ölümüne** kadar onun hâkimiyetinde kalmıştır.

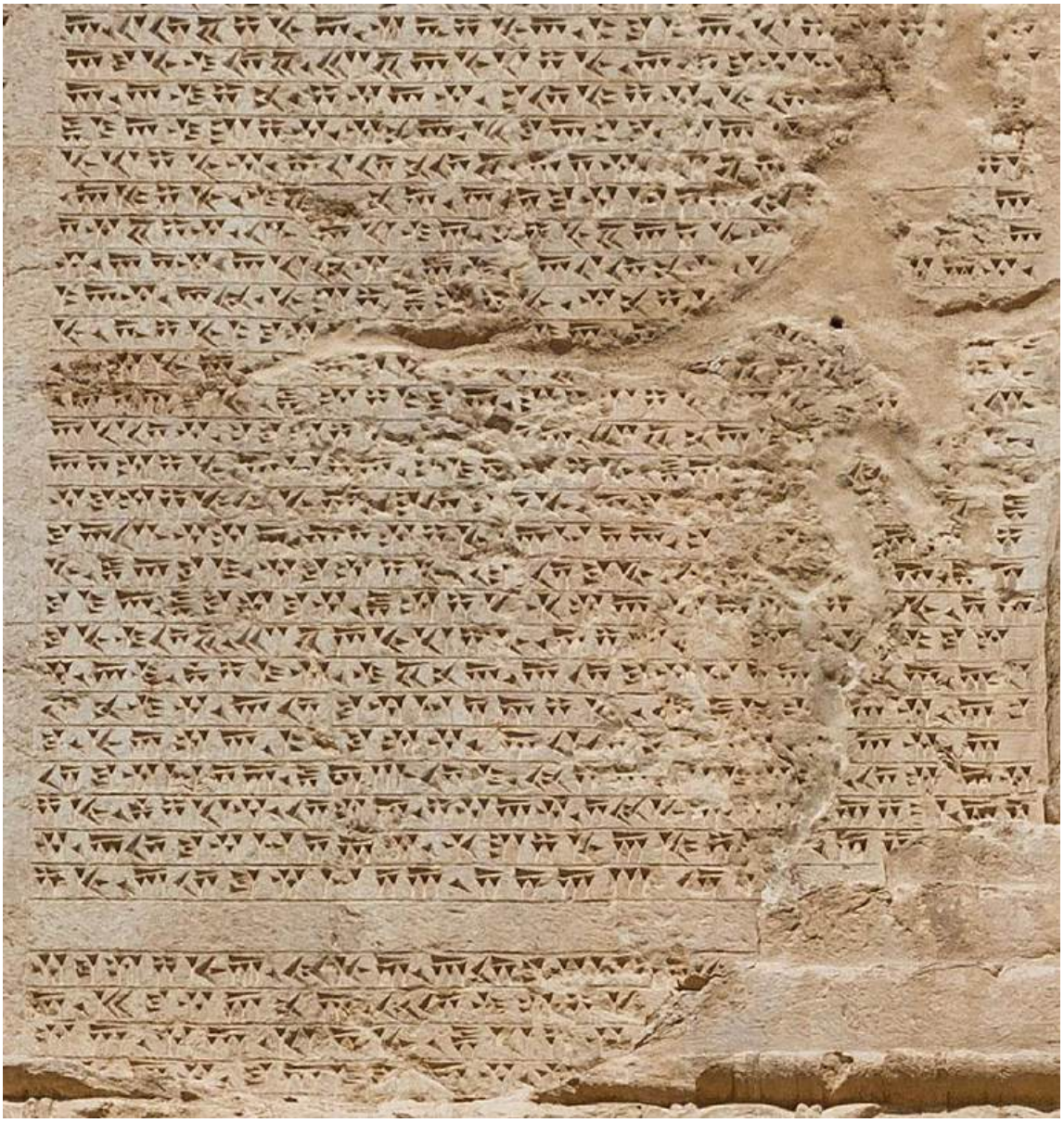

Bu dönemin en dikkat çekici eserlerinden biri, yaklaşık **MÖ 500 yılına** tarihlenen ve **I. Darius**’a atfedilen **Nakş-ı Rüstem’deki Eski Pers yazıtıdır**. Bu yazıt, **Eski Pers çivi yazısıyla (Pehlevî alfabesi)** kazınmış olup, şu ifadeleri ilan etmektedir:

“Ben, Darius’um; Büyük Kral, Kralların Kralı, tüm halkların kralı, bu engin ülkenin hükümdarıyım. Ben, Hystaspes’in oğlu, Ahameniş hanedanına mensubum; Pers’im, Arya’yım, saf Arya soyundanım. Ben, Medya, Elam, Babil, Asur, Arabistan, Mısır, Ermenistan, Kapadokya, Lidya, İyonya, İskitya, Soğdiana, Horasmia, Zaranka, Aria (Herat), Baktriya (Belh), Sattagydia ve daha birçok ülkenin üzerinde hüküm

sürmekteyim. Bu toprakları egemenliğim altına almamda Ahura Mazda bana yardım etti. Bu sözleri işiten herkes bilsin ki, fiillerim adil ve doğrudur. Ahura Mazda'ya tapının; O, bu ülkeyi düşmandan, kıtlıktan ve yalandan korusun."

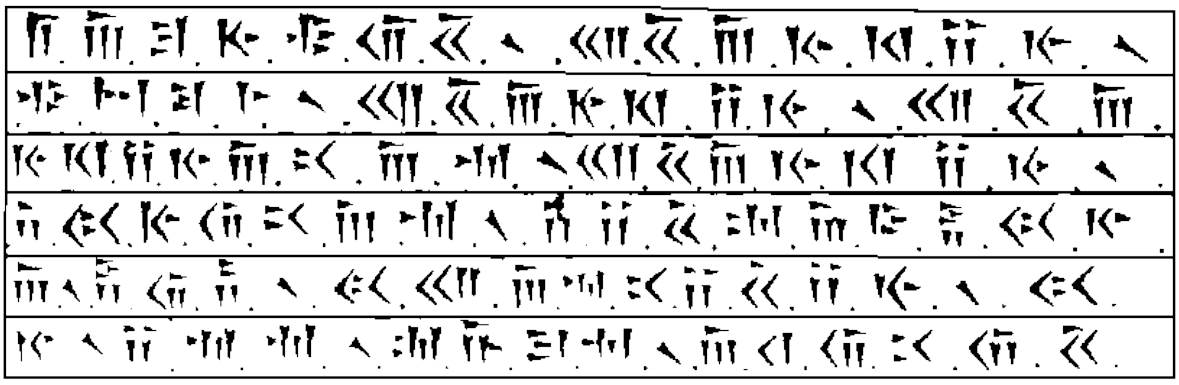

Bu yazıt, Darius'un kendisini **Aryan kökenli bir Pers** olarak tanımladığını göstermektedir. Bu iddia, **MÖ 1000–500 yılları arasında İran Platosu'na gerçekleşen Hint-İranî göçlerle** uyumludur. Ancak burada kastedilen **Aryan kimliği**, antik **Part** ve **Medya** bölgelerine göç eden topluluklara işaret etmektedir. Bu topraklar ise çok daha önceden **Elamlılar, Kürdler ve Zagros Dağları'nın diğer yerli uygarlıkları** tarafından iskân edilmekteydi.

Kürd Kökeninin Ayrımı

Ahamenişlerin Aryan soy iddiasının aksine, **Kürdler Aryan kökenli değildir**. Onlar esas olarak **Medya, Part ve Elam'ın yerli halklarından** türemiş olup, kökleri **Sümerler, Babilliler, Hurriler (Xurri), Guttiler ve Lullubiler** gibi antik Mezopotamya uygarlıklarına dayanmaktadır.

Fars dili, aslında Orta Asya kökenli bir dildi. Aryan göçlerinin ardından **Elamca (Proto-Kürdce) lehçelerin** ve daha sonraki dönemlerde **Arapçanın** yoğun etkisiyle büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Yüzyıllar süren bu etkileşim sonucunda ortaya çıkan **Modern Farsça**, Eski Pehlevice'nin yapısal mirasıyla ancak sınırlı benzerlik taşımakta olup, birçok araştırmacı tarafından farklı bir dil ailesi olarak değerlendirilmektedir.

Buna karşılık, **Kürd dili**, **Elamca, Hurri ve Lullubi** kökleriyle önemli bir sürekliliği korumakta; bu da onun **benzersiz etno-dilsel kimliğini** teyit etmektedir.

1.30 – Atropatene Kürdistan'ın Hâkimiyeti (MÖ 323 – MS 224)

MÖ 330'da Ahameniş İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, III. Darius'un ordusunda görev yapmış önemli bir Med generali olan **Atropates**, **MÖ 328'de Büyük İskender tarafından Medya satrapı (vali)** olarak atanmıştır. Ancak **İskender'in MÖ 323'teki ölümünün** ve imparatorluğunun parçalanmasının ardından Atropates bağımsızlığını ilan etmiş ve **Doğu ve Güney Kürdistan'ın merkezinde özerk bir krallık** olan **Atropatene'yi** kurmuştur.

Atropatene Krallığı, başkentini **Ganzak** (günümüz Duwawan veya Miyandoab) yaparak güçlü bir bölgesel güç olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla sınırlarını genişleterek tarihî Kürdistan'ın pek çok önemli şehrini hâkimiyetine katmıştır. Bu şehirler şunlardır:

- **Lankaran**
- **Aras**
- **Kürdawa** (günümüzde Azarşehr)
- **Zangiyan** (günümüzde Zencan)
- **Rebar** (günümüzde Reşt)
- **Ramswar** (günümüzde Ramsar)
- **Ardewel** (günümüzde Erdebil)
- **Wirme** (günümüzde Urmiye)
- **Tawrez** (günümüzde Tebriz)
-

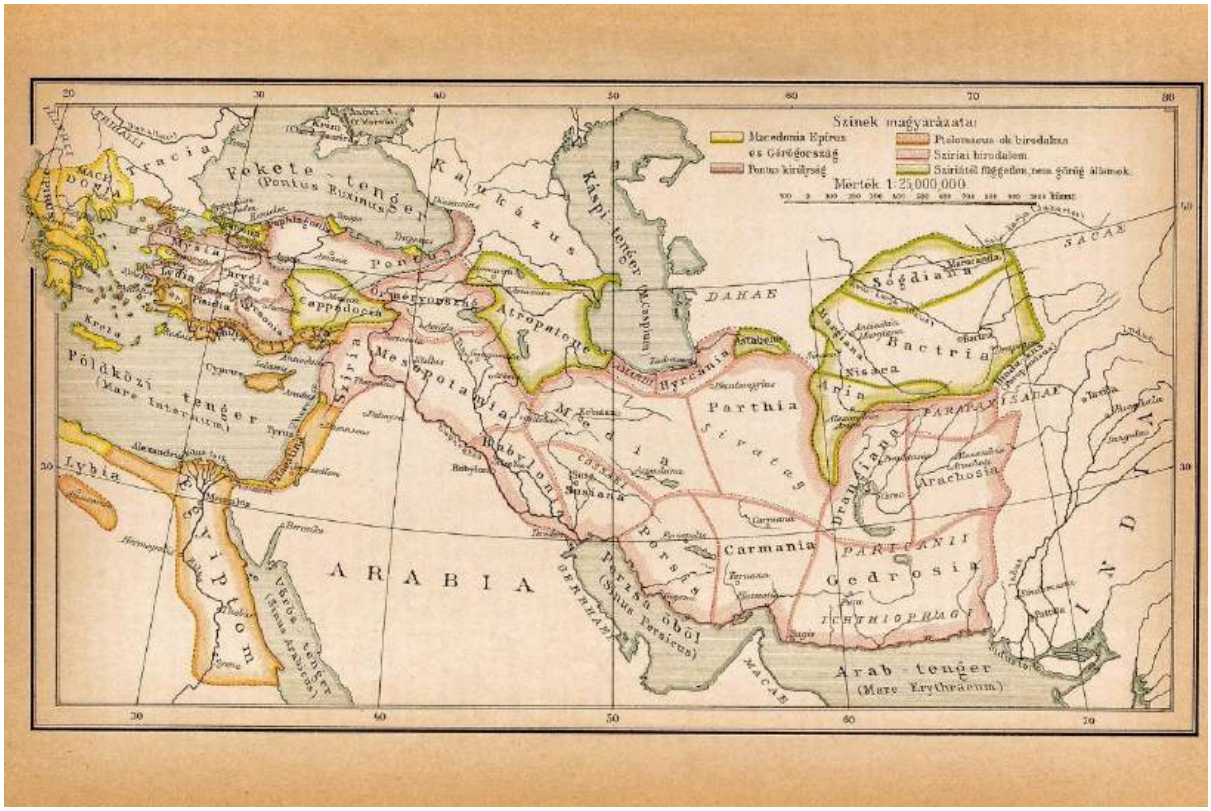

Atropates'in İlk 200 Yıldaki Hâkimiyeti

Atropatene: Doğu ve Güney Kürdistan'da Bir Kürd Otoritesi

Atropatene Krallığı, Büyük İskender'in imparatorluğunun parçalanmasının ardından ortaya çıkan en erken belgelenmiş **Kürd yönetimlerinden biri** olarak kabul edilmektedir. Devletin resmî idarî dili **Medce – Proto-Kürd bir dil** – olup, resmî dini ise Med ve Ahameniş geleneklerinden miras alınan **Zerdüştlük** idi.

Krallık, **550 yıldan uzun bir süre** varlığını sürdürmüş; bu süreçte, giderek daha fazla **Helenistik, Ermeni ve ardından Part (Arsaklı) etkisine** giren bir bölgede belirli ölçüde **siyasî bağımsızlık, kültürel süreklilik ve dilsel kimliği** koruyabilmiştir. Bölgesel özerkliğini muhafaza etmesine rağmen Atropatene, sık sık **Seleukoslar, Ermeniler ve Partlar** gibi komşu imparatorluklarla **ittifaklar** veya **vassallık düzenlemeleri** yoluyla dış baskılarla başa çıkmıştır.

Atropates'in Son 352 Yıldaki Hâkimiyeti

Atropatene'nin Çöküşü ve Sasani Fethi

MS 224 yılında, Atropatene Krallığı, yeni yükselen **Sasani İmparatorluğu** tarafından saldırıya uğramıştır. Başkenti **Tizpon** (günümüz Bağdat yakınları) olan ve kökeni **Kürd-Elamî** bir hanedana dayanan Sasaniler, **I. Erdeşîr** önderliğinde yürüttükleri kanlı bir sefer sonucunda Atropatene krallığını yenilgiye uğratmış; bu süreç, **katliamlar, yağmalamalar ve mevcut Kürd siyasal yapısının dağıtılması** ile sonuçlanmıştır.

Her ne kadar Sasaniler **Elamî-Kürd kökenli** olsalar da, iktidarı **Tizpon'da merkezîleştirmiş** ve imparatorluk otoritesini pekiştirmek için sık sık diğer Kürd siyasî oluşumlarıyla çatışmışlardır. Buna rağmen onların yükselişi, **Kürd hanedanlık hâkimiyetinin** Orta 7. yüzyıldaki Arap fethine kadar **Kürdistan'ın geniş bölgelerinde sürmesinin** bir devamı olmuştur.

Atropatene Krallığı Hükümdarları

Hükümdar	Saltanat Dönemi	Önemli Olaylar
Atropates	MÖ 328	III. Darius'un eski generaliydi. İskender'in ölümünden sonra krallığı kurdu; başkent olarak Ganzak'ı tesis etti.
Artabazanes	Bilinmiyor	III. Antiochus döneminde Seleukos hâkimiyetini kabul etti; iç özerkliği korudu.
Mithridates	Bilinmiyor	Ermeni kraliyet ailesiyle evlilik ittifakları kurarak diplomatik bağları güçlendirdi.
I. Ariobarzanes	MÖ 65–56	Ermenistan ile stratejik ittifakları sürdürdü; barışı korudu.
I. Artavasdes	Bilinmiyor	Ermeni komşularla barışçıl ilişkileri devam ettirdi.
Asinnalus	Bilinmiyor	Ermenistan ile siyasî uyumu muhafaza etti.
II. Ariobarzanes	MÖ 20 – MS 4	Gaius Caesar ile Ermenistan'a gitti; direnişle karşılaştı; MS 4'te öldü.
II. Artavasdes	Bilinmiyor	II. Ariobarzanes'in oğluydu; hükümdarlığı hakkında ayrıntılar sınırlıdır.
Artabanus	Bilinmiyor	Part (Arsaklı) hanedanındandı; hanedan bütünleşmesi yoluyla Kürd hâkimiyetini sürdürdü.
Vonones	Bilinmiyor	Artabanus'un oğlu; saltanatı krallığın son evresini işaret etti.
Pacorus	MS 200–226	Atropatene'nin son hükümdarı; Sasani İmparatorluğu'nun kurucusu I. Erdeşîr tarafından tahttan indirildi.

1.31 – Part (Arsaklı) Kürd İmparatorluğu (MÖ 247 – MS 224)

Part İmparatorluğu, diğer adıyla **Arsaklılar İmparatorluğu**, antik Yakın Doğu'nun en önemli siyasî güçlerinden biriydi. **MÖ 247 – MS 224 yılları** arasında hüküm sürmüş; etkisini **Kürdistan, İran, Mezopotamya, Kafkasya ve Ortadoğu'nun bazı bölgeleri** üzerinde yaymıştır. Bu imparatorluğun liderliğini üstlenen **Arsaklı hanedanı**, tarihsel olarak **Kürd kökenli** kabul edilmektedir.

Part İmparatorluğu Hükümdarları

Hükümdar	**Saltanat Dönemi**	**Önemli Olaylar**
I. Arsakes	MÖ 247–211	Part İmparatorluğu'nun kurucusu; Seleukos hâkimiyetine karşı isyan başlattı.
II. Arsakes	MÖ 211–185	Yönetimi pekiştirdi; askerî ve aşiret yapısını birleştirdi.
Priapatius	MÖ 188–170	İdarî istikrarı korudu.
I. Phraates	MÖ 170–165	Hirkanya'ya doğru imparatorluğu genişletti.
I. Mithridates	MÖ 165–132	Medya ve Babil'i fethederek batıya doğru genişledi.
II. Phraates	MÖ 132–127	Sakalara ve Seleukoslara karşı savaştı.
I. Artabanus	MÖ 127–124	Yüeçilerle savaşta öldürüldü.
II. Mithridates	MÖ 124–88	İmparatorluğun "Altın Çağı"na önderlik etti; Roma ve Çin ile diplomatik ilişkiler kurdu.
I. Orodes	MÖ 88–38	İç karışıklıklar ve Roma ile çatışmalarla karşı karşıya kaldı.
II. Orodes	MÖ 57–37	Roma generali Crassus'u Kuzey Kürdistan'da mağlup etti.
IV. Phraates	MÖ 37 – MS 2	Yönetimi güçlendirdi; Roma ile ilişkileri kesti.
I. Vonones	MS 8–12	İstikrarsız bir saltanat dönemi yaşadı.
II. Artabanus	MS 12–38	Arsaklı yönetimini yeniden tesis etti; Roma ile savaşlara girdi.

I. Vardanes	MS 38–50	Çalkantılı bir dönemde hüküm sürdü.
I. Vologases	MS 51–78	Roma ile devam eden savaşlara rağmen imparatorluğu istikrara kavuşturdu.
II. Pacorus	MS 78–105	Mezopotamya topraklarını geçici olarak kaybetti.
I. Osroes	MS 109–129	Roma istilalarıyla karşılaştı; İmparator Traianus Tizpon'u ele geçirdi.
III. Vologases	MS 129–191	İç ayrılıklar ve iç savaşlarla karşı karşıya kaldı.
IV. Hormizd-Artabanus	MS 213–224	Son hükümdardı; I. Erdeşîr tarafından mağlup edilerek Part İmparatorluğu'na son verildi.

İdarî Merkezler ve Dil

Part İmparatorluğu'nun başlıca şehirleri ve idarî merkezleri şunlardı:

- **Nisa** (günümüz Türkmenistan) – Erken başkent
- **Tizpon (Ktesifon)** (Bağdat yakınları) – Merkezi idarî başkent
- **Ekbatana** (günümüz Hemedan)
- **Seleukia** (Bağdat'ın kuzeyi)
- **Ragha** (günümüz Rey, Tahran güneyi)

Resmî idarî dil **Medce** olup, yazımda **Aramî alfabesi** kullanılmıştır.

Din

Partlar, dinî ve hukukî geleneklerin merkezinde yer alan **Zerdüştlüğü** benimsemişlerdi. Tapınaklar ve ritüeller, kamusal ve kraliyet yaşamında önemli bir rol oynamıştır.

Çöküş ve Sonrası

Güçlü miraslarına rağmen, Arsaklı hanedanı **iç parçalanmalar ve iç savaşlar** nedeniyle zayıflamıştır. Merkezî otoritenin çözülmesi, **Sasani İmparatorluğu'nun kurucusu I. Erdeşîr'in** isyanına zemin hazırlamıştır. **MS 224'te**, Erdeşîr, **IV. Hormizd-Artabanus'u** mağlup etmiş; böylece **Part Kürd İmparatorluğu'nun sonu** gelmiş ve **Sasani Kürd hanedanı** dönemi başlamıştır.

Part İmparatorluğu'nun Haritası

Kommagene Krallığı

Kommagene Krallığı, **Nemrud Dağı** merkezli olarak, Part etkisi altında yarı bağımsız bir statü sürdürmüştür. Krallarından **I. Antiochus Theos (MÖ 69–34)**, ilahî krallık anlayışını ve kültürel sentezi özellikle vurgulamıştır. **Nemrud Dağı'ndaki anıtsal heykeller**, **Yunan ve Kürd geleneklerinin bir sentezini** yansıtmakta olup, bölgenin etnik yapısının ağırlıklı olarak **Kürd** olduğunu göstermektedir.

Tarihsel Tanınırlık ve Silinme

Part İmparatorluğu yalnızca askerî ve siyasî bir güç değil, aynı zamanda **Doğu ile Batı arasında bir kültürel köprü** işlevi de görmüştür. Ancak modern anlatılarda, **Arsaklı hanedanının ve Kommagene gibi komşu devletlerin Kürd kimliği** sıklıkla küçümsenmiş ya da tümüyle silinmiştir.

Part mirasının içindeki **Kürd kültürel kökenlerini tanımak**, hem tarihsel doğruluğu yeniden tesis etmek hem de **Kürd halkının Yakın Doğu'daki derin tarihsel ve kültürel köklerini** teyit etmek açısından vazgeçilmezdir.

1.32 – Kommagene Monarşisi (MÖ 163 – MS 17)

Kommagene Krallığı, **Kuzey Kürdistan'da** yer almakta olup, **MÖ 163 – MS 17 yılları arasında** 180 yıl boyunca hüküm sürmüştür. Part ve Roma İmparatorlukları arasında konumlanan bu krallık, her iki tarafla da dostane ilişkiler kurmaya çalışmış, ancak çoğu kez aralarındaki gerilimlerin ortasında kalmıştır. Krallığın hanedanı Yunan kökenli olmakla birlikte, bölgedeki yerel yöneticiler büyük ölçüde **Kürd** idi; zira bölgenin halkı esasen Kürdlerden oluşuyordu.

Krallığın başkenti **Samosata** şehriydi. Bugün bu şehir, **Atatürk Barajı'nın suları altında** kalmış olup, **Adıyaman** yakınlarında yer almaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye bu tarihî Kürd kentini su altında bırakmıştır.

Kommagene Kralları

Hükümdar	Saltanat Dönemi	Tarihî Olaylar
Ptolemaios	MÖ 163–130	Bağımsız hüküm sürdü. Kürd Part İmparatorluğu ile dostane ilişkiler kurdu; Roma Seleukosları ile iş birliği yaptı.

Hükümdar	Saltanat Dönemi	Tarihî Olaylar
II. Sames Theosebes Dikaios	MÖ 130–109	İç barışı sağladı; komşu bölgelerle iyi ilişkiler sürdürdü.
I. Mithridates Callinicus	MÖ 109–70	Ermeni soylu bir aileyle evlilik bağı kurdu; diplomaside başarılı oldu; doğal ölümle öldü.
I. Antiochus Theos	MÖ 70–38	Krallığın sınırlarını genişletti; Nemrud Dağı'ndaki anıtsal heykelleri inşa ettirdi; kendisini **Kürd** olarak tanımladı.
II. Mithridates	MÖ 38–20	Roma baskısı nedeniyle otoritesi zayıfladı; doğal ölümle öldü.
II. Antiochus	MÖ 29–20	Roma tarafından komplocu olmakla suçlanarak idam edildi.
III. Mithridates	MÖ 20–12	Doğal ölümle öldü.
III. Antiochus	MÖ 12 – MS 17	Ölümünden sonra Kommagene Krallığı Roma İmparatorluğu'na ilhak edildi ve krallık sona erdi.

Kommagene Krallığı'nın Haritası

(Bu dönemde Kommagene'nin sınırlarını ve komşu devletlerle ilişkilerini gösteren bir harita eklenmelidir.)

Nemrud Dağı Heykelleri ve Kommagene'nin Kültürel Mirası

Krallığın hüküm sürdüğü dönemde inşa edilen **Nemrud Dağı heykelleri** günümüzde hâlen ayakta kalmıştır. Ancak bu heykellerin birçoğu **19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı ve ardından Türkiye yönetimleri tarafından tahrip edilmiş**, bazıları ise yağmalanarak

dünyanın farklı yerlerindeki müzelere satılmıştır. Buna rağmen, bu anıtlar hâlen büyüleyici ve benzersiz bir tarihî miras olarak varlığını sürdürmektedir.

Kommagene Krallığı, Nemrud Dağı çevresinde merkezlenmiş yarı bağımsız bir monarşi olmakla birlikte, Part İmparatorluğu ile karmaşık bağlarını korumuştur. Partların etkisi, Kommagene dahil olmak üzere pek çok küçük komşu devlette hissedilmiştir. Tarihî kaynaklar, Kommagene nüfusunun büyük kısmının **Kürd** olduğunu açıkça göstermektedir.

Antiochus I (MÖ 69–34) döneminde dikilen Nemrud Dağı'ndaki anıtsal heykeller, onun **ilahî krallığını meşrulaştırma çabasının** ve **kültürel miras bırakma arzusunun** bir yansımasıdır. Bu anıtlar, bölgenin nüfusunun ağırlıklı olarak **Kürd** olması sebebiyle hem **Helenistik-Yunan** hem de **Kürd kültürel unsurlarını** bünyesinde barındırmaktadır.

Kültürel ve Tarihî Önemi

Kürd halkı, Anadolu ve Mezopotamya'da çok köklü bir tarihî ve kültürel mirasa sahiptir. Kommagene Krallığı, güçlü **Kürd bağlantısıyla**, bu kimliğin önemli bir parçasını oluşturur ve bu nedenle **Kürd tarihsel sürekliliğinin bir unsuru olarak tanınmalıdır**. Nemrud Dağı'ndaki heykeller ve kraliyet kompleksi, yalnızca **Yunan ve Helenistik etkilerin** değil, aynı zamanda **Kürd tarihî ve kültürel değerlerinin** de somut kanıtıdır.

Modern Silinme ve Tarihsel İhmalkârlık

Tarihsel anlatılarda **Kürd kimliğinin göz ardı edilmesi veya silinmesi** – özellikle Nemrud Dağı gibi yerlerle ilgili olarak – daha geniş bir **kültürel ve siyasî marjinalleşmenin** parçasıdır. Günümüzde bu durum, Kürd kimliğinin çarpıtılması, bastırılması veya tarihî kayıtlardan silinmesi şeklinde devam etmektedir.

Bu nedenle, böylesi antik miraslarda **Kürdlerin rolünün tanınması ve korunması** hayati önem taşımaktadır. Aksi hâlde, bu kültürel anıtların yeniden yorumlanması veya siyasî gerekçelerle yeniden çerçevelenmesi, çoğu kez **Kürd katkısını görmezden gelmekte veya küçümsemektedir**.

1.33 – Adiabene Krallığı (MÖ 145 – MS 116)

Adiabene Krallığı, yaklaşık **261 yıl boyunca** hüküm sürmüş antik bir **Kürd devleti** olup, günümüzün **Hewlêr (Erbil), Kerkük, Süleymaniye ve Hakkari** bölgelerini yönetmiştir. **MÖ 145'te**, Seleukos İmparatorluğu'nun çöküşüyle oluşan siyasî boşlukta ortaya çıkmış ve **Kuzey Mezopotamya'nın jeopolitiğinde önemli bir rol** oynamıştır.

Başlangıçta Adiabene hükümdarları **Zerdüştî** idi ve isimleri **Kürd ya da Mezopotamya kökenli**ydi. Ancak **1. yüzyılın başlarında**, kraliyet ailesi – özellikle **Kraliçe Helena** ve oğulları – **Yahudiliğe geçti**. Bu dönüşüm, Adiabene'nin **Yahudi tarihindeki konumunu güçlendirdi**.

Kraliçe Helena ve Yahudi Bağı

Adiabene Kraliçesi Helena, dönemin en tanınmış şahsiyetlerinden biri olmuştur. Bunun nedeni, **Kudüs'e yaptığı hayırseverlik katkılarıdır**. Josephus gibi tarihçilerin aktardığına göre, Helena bir kıtlık döneminde Kudüs'e gitmiş ve **yoksulları desteklemek için büyük miktarda altın ve yiyecek bağışlamıştır**. Ayrıca Kudüs'te **bir saray ve bir anıt mezar** inşa ettirmiştir. Bu eserler onun kalıcı mirasının sembolleri olmuştur.

Böylece Adiabene, özellikle Roma işgalinin erken döneminde, **Yahudi halkı ile güçlü kültürel ve dinî bağlar** kurmuştur.

Jeopolitik Önemi ve Çöküş

Adiabene'nin başkenti, dünyanın en eski sürekli yerleşimlerinden biri olan ve kadimden beri bir **Kürd uygarlık merkezi** sayılan **Arbela (günümüz Hewlêr / Erbil)** idi.

2. yüzyılda, Adiabene, **Roma İmparatorluğu** ile **Part İmparatorluğu** arasındaki bitmek bilmeyen çatışmalara çekildi. Krallık bağımsızlığını korumak için zaman zaman taraf

değiştirerek ittifaklar kurdu. Ancak **MS 116'da**, İmparator **Traianus'un doğu seferi sırasında** Adiabene işgal edildi ve Roma eyaleti hâline getirildi. Roma hâkimiyeti kısa süreli olsa da, **krallığın bağımsızlığı bir daha geri dönmedi**.

MS 224'te, yeni kurulan **Sasani İmparatorluğu**'nun hükümdarı **I. Erdeşîr**, Adiabene'ye sefer düzenledi ve ülke tamamen Sasani hâkimiyetine geçti. Bu, **bağımsız Kürd krallığının sonunu** işaret etmekteydi. Ancak Adiabene'nin **kültürel ve tarihî mirası** varlığını sürdürmeye devam etti.

Adiabene'nin ilk kralını tasvir eden ve krallığın sikkeleri üzerine işlenmiş bir gravür.**Known**

Adiabene Kralları

Hükümdar	**Saltanat Dönemi**	**Önemli Olaylar**
Abdissares	MÖ 145–120	Seleukos İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Adiabene hanedanını kurdu.

Hükümdar	Saltanat Dönemi	Önemli Olaylar
İsmi bilinmeyen kral	MÖ 120–70	Tigranocerta Savaşı'nda (MÖ 69) Ermenistan Kralı Tigranes ile ittifak kurarak Roma'ya karşı savaştı.
Artaxares	MÖ 50–30	Part Kralı IV. Phraates tarafından tahttan indirildi; daha sonra Roma'da Augustus'un himayesine sığındı.
I. Izates	MÖ 30 – MS 5	I. Monobazus ve Kraliçe Helena'nın babası; Adiabene'nin yarı özerk statüsünü korudu.
I. Monobazus & Kraliçe Helena	MS 5–30	Yahudiye ile bağları güçlendirdi; kraliyet ailesinin Yahudiliğe geçişini yönetti.
II. Izates	MS 30–55	Yahudiliği tamamen benimsedi; Part Kralı II. Artabanus'u destekledi; dinî hoşgörü uyguladı.
II. Monobazus	MS 55–70	Yahudi yanlısı politikaları sürdürdü; Roma'ya karşı Yahudi isyanını (66–70) destekledi.
Meharaspes (Meparsaspes)	MS 90–116	Adiabene'nin son kralı; İmparator Traianus tarafından mağlup edildi ve krallık Roma'ya ilhak edildi.

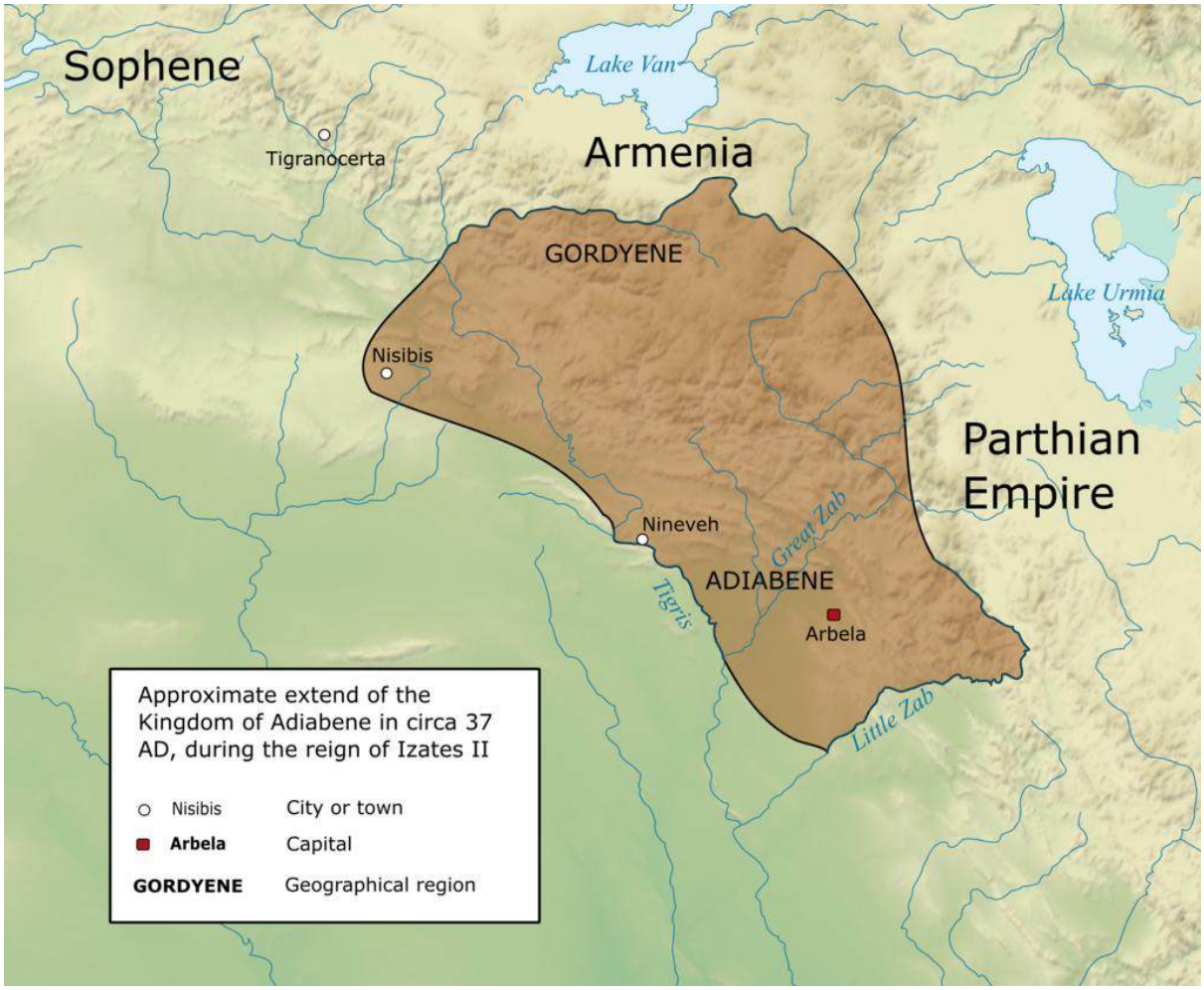

Adiabene Krallığı, MS 37 yılı civarında, Kral II. Izates'in saltanatı döneminde en parlak dönemine ulaşmıştır.

1.34 – Osroene Krallığı'nın Hâkimiyeti (MÖ 132 – MS 244)

Osroene Krallığı, **MÖ 132'den MS 244'e kadar** toplam **376 yıl boyunca** Kuzey ve Batı Kürdistan'ın bir kısmında hüküm süren **Süryanî-Kürd kökenli** bir devletti. Başkenti, günümüzde **Riha (Urfa)** olarak bilinen **Edessa** idi. Roma, Part ve daha sonra Sasani imparatorluklarının kesişim noktasında yer alan Osroene, **kültürel ve siyasî bir tampon bölge** işlevi görmüştür. Başlangıçta **güneş kültü** egemen din iken, zamanla krallık **Hristiyanlığın en erken merkezlerinden biri** hâline gelmiştir. Resmî idarî dil ise **Khuri (Kürdçe)** idi.

Osroene Kralları

Hükümdar	**Saltanat Dönemi**	**Önemli Olaylar**
Aryu	MÖ 132–127	Doğal nedenlerle öldü.
I. Abgar	MÖ 127–120	Doğal nedenlerle öldü.
II. Abgar	MÖ 120–100	Doğal nedenlerle öldü.
III. Abgar	MÖ 100–68	Doğal nedenlerle öldü.
IV. Abgar	MÖ 68–53	Doğal nedenlerle öldü.
V. Abgar "Ukkama el-Esved"	MÖ 4 – MS 50	Rivayete göre İsa ile mektuplaştı; Hristiyan tarihinde öne çıkan figür.
VI. Manu	MS 50–57	Akıbeti bilinmiyor.
VI. Abgar	MS 57–71	Doğal nedenlerle öldü.
VII. Manu	MS 71–91	Doğal nedenlerle öldü.
VII. Abgar	MS 91–109	Romalılarla çatışmada öldürüldü.
Yalur	MS 109–116	Süryanî hâkimiyetine son verdi; Kürd yönetimini tesis etti.
Parthamaspates	MS 116–118	Roma desteğiyle Süryanî yönetimi yeniden kuruldu.
VIII. Manu	MS 118–123	Doğal nedenlerle öldü.

VIII. Abgar	MS 167–177	Hristiyanlığa geçti; Edessa resmî olarak Hristiyan olan ilk şehir oldu.
IX. Abgar	MS 177–212	Roma İmparatoru Caracalla tarafından öldürüldü.

1.35 – Corduene'nin Kürd Hâkimiyeti (MÖ 90 – MS 69)

Tarihî kaynaklarda **Corduene, Gordyene** ya da **Carduchi** adlarıyla bilinen bu **Kürd krallığı**, **MÖ 90'dan MS 69'a kadar** toplam **159 yıl boyunca** hem **Kuzey hem de Güney Kürdistan'da** hüküm sürmüştür. Krallığın güç merkezi, günümüzdeki **Amed (Diyarbakır), Şırnak ve Duhok** vilayetlerine tekabül eden bölgelerde bulunmaktaydı.

Corduene'nin Öne Çıkan Hükümdarları

- **Zarbienus (yakl. MÖ 90)**: Roma'dan Lucullus ile ittifak kurarak Ermenistan Kralı Tigranes'e karşı harekete geçti. Ancak ihanetle suçlanarak Tigranes tarafından öldürüldü.
- **Manisarus (Manisari) (MS 1. yüzyıl başları)**: Roma ile Part arasındaki gerilimleri ustaca yöneterek Corduene'nin özerkliğini korumaya çalıştı. Sonunda Romalılar tarafından ele geçirildi.

Sürekli İstilalar ve Çöküş

Corduene, varlığı boyunca sık sık **Ermenistan Krallığı, Part İmparatorluğu ve Roma İmparatorluğu'nun istilaları ve yağmaları** ile karşı karşıya kaldı. Bu saldırılar, bölgede geniş çaplı yıkıma ve katliamlara yol açtı.

MS 1. yüzyılda, Corduene **Roma tarafından ilhak edildi**; daha sonra **Bizans İmparatorluğu'na** bağlandı ve nihayetinde **İslâm Halifeliği'nin** bir parçası hâline geldi. Son aşamada, Osmanlı hâkimiyeti altında Kürd topraklarına katıldı.

Krallığın başkenti, Kuzey Kürdistan'da Riha'nın (Urfa) güneyinde yer alan, günümüzdeki Harran olarak bilinen Carrhae idi.

Harran’daki geleneksel evler, Corduene döneminden kalma izler taşımakta olup günümüzde hâlen ayaktadır. Bu yapılar, Türkiye makamları için turizm geliri üretmesine rağmen, henüz UNESCO Dünya Mirası Listesi’nde korunmaya değer bir statüye kavuşturulmamıştır.

Bölüm İki

2- Ortak Çağ'da Kürd Halkının ve Bölgesinin Tarihi

Kürd halkı, antik Medlerin doğrudan kültürel ve etnik mirasçısı olarak geniş ölçüde kabul edilmektedir. **MÖ 9. ve 6. yüzyıllar arasında**, Medler komşu uygarlıkların başaramadığını gerçekleştirmiş; topraklarını merkezî bir monarşi altında birleştirerek yaklaşık üç yüzyıl boyunca ayakta kalmış güçlü bir imparatorluk kurmuşlardır.

Takip eden yüzyıllarda, **dilsel ve kültürel dönüşümler** yavaş yavaş **Median kimliğini şekillendirmiş**, tarihsel kaynaklar ise **Mede adının doğal bir evrim süreciyle Kürd adına dönüştüğünü** göstermiştir.

Kürdlerin Ortak Çağ'daki tarihsel yolculuğunu tam olarak anlayabilmek için, Median İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra gelişen **siyasî, kültürel ve topraklara dair dinamiklerin** incelenmesi gerekmektedir. Bu bölüm, söz konusu dönemde **Kürd halkını etkileyen ve Kürd halkından etkilenen büyük güçleri, devletleri ve hanedanları** kronolojik ve analitik bir biçimde ele almaktadır.

Özel olarak şu yapılar ve güçlere dikkat gösterilecektir:

- **Kürd Sasani hanedanları**: Median mirasının unsurlarını Pers imparatorluk yapısı içerisinde korumuşlardır.
- **Arap Emevî ve Abbasî halifelikleri**: Kürdistan'a yönelik yayılmalarıyla dinî, siyasî ve dilsel açıdan köklü değişiklikler getirmişlerdir.
- **Pers Samanoğulları ve Türk Gazneliler**: Kürd bölgelerine yönelik politikaları askerî seferler ile stratejik ittifaklar arasında değişmiştir.
- **Türk Selçuklular ve Harezmşahlar**: Ortadoğu'nun siyasî coğrafyasını, Kürd toprakları dâhil olmak üzere, yeniden şekillendirmişlerdir.
- **Kürd beylikleri ve hanedanları**: Mervanîler, Şankirîler, Fethalîler, Hurşadîler, Eyyubîler ve Şeddadîler gibi yapılar Kürd topraklarının yönetiminde, kültüründe ve savunmasında belirgin izler bırakmışlardır.
- **Moğol istilaları**: Bölge genelinde yıkım ve yeniden yapılanma çağını başlatmış, güç dengelerini köklü şekilde değiştirmiştir.

Bu bölümde her bir tarihsel aktör ayrıntılı olarak incelenecektir: kökenleri, iktidara yükselişleri, yönetim sistemleri, askerî stratejileri ve nihai çöküşleri. Tüm bu anlatılar sürekli olarak **Kürd tarihî perspektifi** üzerinden çerçevelenecek, böylece Ortak Çağ'ın her bir bölümünün **Kürd kimliğini, direncini ve siyasî hedeflerini** nasıl şekillendirdiği aydınlatılacaktır.

Sasani İmparatorluğu hükümdarı II. Khüsrew'in (MS 591–628) saltanat dönemine ait ve Zêw'de basılmış sikkeler.

2.1 – Kürd Sasani İmparatorluk Hanedanı (244–651 MS)

Sasani İmparatorluğu, 244–651 MS yılları arasında hüküm sürmüş ve kökleri derin Kürd mirasına dayanan görkemli Sasan Hanedanı tarafından kurulmuştur. Bir Kürd hanedanı tarafından tesis edilen Part İmparatorluğu'na karşı ortaya çıkan Sasaniler, Mezopotamya'dan İran Platosu'na kadar uzanan geniş bir coğrafyada iktidarı sağlamlaştırdılar. İmparatorluğun halkı, özellikle batı bölgelerinde, ağırlıklı olarak Kürd kökenliydi ve hanedanın atası Sasan'ın Kürdistan'dan geldiğine dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır.

Tarihsel anlatılar, Sasan'ın soyundan gelenlerin bir gün Medya topraklarında hüküm süreceğini önceden haber veren bir kehanetten bahseder. Bu vizyondan ilham alan Sasan, bilgisini artırmak, tecrübe kazanmak ve bu kaderi gerçekleştirmeye hazırlanmak amacıyla doğuya, Part topraklarına doğru bir yolculuğa çıkmıştır.

Soykütüksel rivayetler, Sasan Hanedanı'nın Kürd kökenine dair kanıtları daha da güçlendirmektedir. Hanedan, soyunu Keyanî hükümdar Guştasp'ın torunu ve İsfendiyar'ın oğlu Bahman'a kadar dayandırır. Sasan'ın kendisi Şankira (Şwankara) aşiret konfederasyonuna mensuptu; eşi Papak ise Kürd Bazrangi soyundan gelmekteydi. Bu aile bağları birlikte değerlendirildiğinde, imparatorluğun kurucusu I. Ardeşir'in Kürd mirasını güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

Dönemin kaynakları da bu kökene açık tanıklık sunar. Tarihçiler Taberî ve İbnü'l-Esîr'in kayıt altına aldığı bir mektup alışverişinde Part kralı Hormizd-Artabanus IV, I. Ardeşir'e hitaben şu sözleri sarf etmiştir:
"Ey Kürd çadırında büyümüş Kürd adam, sana tacı başına koyma iznini kim verdi?"

Hakaret amacıyla söylenmiş bu ifade, bugün I. Ardeşir'in Kürd etnisitesine dair güçlü bir tarihsel kanıt niteliği taşımaktadır.

Benzer şekilde, II. Hüsrev döneminde Ermenistan ve Azerbaycan valisi olan Bahrâm Çopan, hükümdarı küçümsemek amacıyla ona "Kürd evinde büyümüş bir dokumacı kadının oğlu" diye hitap etmiştir. Rakipler tarafından aşağılayıcı bir biçimde kullanılan bu tür ifadeler, çağdaş tanıklıklar olarak Sasanî hanedanının Kürd kimliğini doğrulayan önemli tarihsel kanıtlar arasında yer almaktadır.

Bu bakımdan, Sasanilerin yükselişi yalnızca yeni bir imparatorluğun doğuşu değil; aynı zamanda Medya mirasına dayanan ve yüzyıllar boyunca direnç ve ihtirasla taşınan bir Kürd imparatorluk geleneğinin devamıdır.

620 MS'de Sasani İmparatorluğu: Sınırları, Kürd Mirası ve Dilsel Kanıtlar

---

Sasani İmparatorluğu'nun Kapsamı ve Kürd Karakteri (244–651 MS)

7 yüzyılın başlarına gelindiğinde—yaklaşık 620 MS civarında—Sasani İmparatorluğu, tarihindeki en geniş sınırlarına ulaşmıştı. İmparatorluk hâkimiyeti, bugünkü Hindistan, Afganistan, Pakistan, Belucistan, İran, Türkmenistan, Kürdistan, Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye'nin büyük bölümleri, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır'ı kapsıyordu. Bu muazzam topraklar, Kürd kökenli bir hanedan tarafından yönetiliyor ve o dönemde Kürd halkı, dikkate değer bir siyasal etki gücüne sahip bulunuyordu—bugünkü devletsizlik ve egemenlik kaybıyla keskin bir tezat oluşturan bir durum.

Sasani döneminde kurulan birçok kent, kurucularının etno-dilsel kimliğini yansıtan açıkça Kürd adları taşımaktaydı. İmparatorluk yönetim başkentinde, "Kürdlerin yeri"

anlamına gelen **Kürdabad** adlı bir bölge bulunuyordu ve bu ad, bölgenin Kürd yerleşimi olarak tesis edildiğini göstermektedir. Ardaşir I, günümüz Musul yakınlarında **Bōb Ardaşir**'i özellikle Kürd halkı için kurdu. Sasani hükümdarları Kava ve Anuşirvan tarafından kurulan **Malazkürd** ve **Kawakürd** gibi şehirler de imparatorluğun coğrafyasında Kürd izini daha da belirgin kılar. Arap-İslam fetihlerinden sonra bu şehirlerin birçoğu yıkılmış, isimleri değiştirilmiş veya nüfusu yeniden iskân edilerek Kürd karakteri silinmeye çalışılmıştır.

Bizzat **Hüsrev** (Khosrow) adı bile Kürd dilsel kökenlerine işaret etmektedir. **Khas** ("asil" veya "iyi") ve **raw** ("görünüş" veya "tabiat") sözcüklerinden türeyen adın özgün biçimi **Khasraw** idi. Zamanla Farsçada **Hüsrev**, Arapçalaşmış Farsçada ise **Hüsrau** şeklini almış, fakat Kürdce etimolojisi açıkça korunmuştur—sonraki dönemlerde bu ad üzerinde ileri sürülen yalnızca Farslara özgü mülkiyet iddialarını geçersiz kılar.

Sasani dönemi toponimlerinin ve şahıs adlarının çoğu benzer Kürd köklerini göstermektedir. Örnek olarak:

- **Yazdkürd**: "Yazd" ve "Kürd"ten türemiştir.
- **Ardaşir**: Kürdce **ard** ("yiğit" veya "kutsal") ve **şir** ("aslan") sözcüklerinden gelir.
- **Pîroz**: Bugün hâlâ Kürdce'de "kutsal, kutlu, muzaffer" anlamında kullanılmaktadır.

Hormizd (veya Ahura Mazda) adı da köklü bir tarihî gelişim çizgisine sahiptir; eski Sümer tanrısı **Hormes**'ten türemiş ve daha sonra Zerdüştlük teolojisine dahil edilmiştir. Bu etimolojiler, Sasanî imparatorluk çerçevesinde Kürd kültürel, dilsel ve mitolojik varlığını güçlendirmektedir.

7 yüzyılda Arap-İslam orduları bölgeye ilerlediğinde, en şiddetli direniş genellikle **Şehrezur, Musul, Hulvan, Nehavend** ve **Celavla** gibi Kürd kalelerinden ve kentlerinden gelmiştir. Bu kararlı savunma, Sasanilerin köklerinin Kürd kimliğine dayandığı yönündeki görüşü destekleyen önemli bir tarihsel kanıt niteliğindedir.

Sasani İmparatorluğu'nun imparatorluk sancağı olan **Kaviani Sancağı**, efsanevî Kürd ulusal kahramanı **Demirci Kawa**'nın (Kawa Asingeri) adını taşımaktaydı. Bu sembolik

tercih, Kürd kimliğinin imparatorluğun siyasal kültüründeki merkezi konumunu göstermektedir.

Bu bağlamda—çağdaş kaynaklardaki göndermeler, yer adları, kraliyet unvanları, dilsel kanıtlar ve direniş örüntüleri birlikte değerlendirildiğinde—Sasani hanedanının Kürd kökenli olduğu tezi güçlü biçimde desteklenmektedir. İmparatorluk en geniş döneminde, Kürdistan, İran, Mezopotamya, Atropatene (günümüz Azerbaycan'ı), Türkmenistan ve Orta Asya'nın bir kısmı dâhil olmak üzere nüfusun yaklaşık %90'ının etnik olarak Kürd olduğu toprakları yönetmekteydi.

Başkent **Tizpon** (günümüz Bağdat'ının güneyi), dört yüzyıldan uzun bir süre boyunca imparatorluğun kalbi olmuştur. Saray dili ve idari yapı Kürd karakterini yansıtmaktaydı. Arap-İslam ordularının fethinden sonra, bu kentin harabeleri üzerine **el-Medain** inşa edilmiştir. Bugün hâlâ ayakta duran **Taq-i Kisra** kemeri, o dönemin ihtişamına tanıklık etmektedir. Sasanilerin çöküşü—iç çekişmeler, ihanetler ve kardeşler arası iktidar mücadeleleri sonucu gerçekleşmiş—Kürd tarihindeki tekrar eden bir olguyu yansıtmaktadır. (Bkz. Ek 2).

Önemli Sasani Hükümdarları

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Akıbeti
Ardaşir I	224–242	Doğal nedenlerle öldü
Şapur I	242–270	Doğal nedenlerle öldü
Hormizd I	270–271	Doğal nedenlerle öldü
Behram I	271–274	Doğal nedenlerle öldü
Behram II	274–293	Doğal nedenlerle öldü
Behram III	293	Narseh tarafından öldürüldü
Narseh	293–302	Doğal nedenlerle öldü

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Akıbeti
Hormizd II	302–309	Kendi adamlarından biri tarafından öldürüldü
Şapur II	309–379	Doğal nedenlerle öldü
Ardaşir II	379–383	Zehirlenerek öldürüldü
Şapur III	383–388	Kendi adamlarından biri tarafından öldürüldü
Behram IV	388–399	Kendi askerleri tarafından öldürüldü
Yezdegerd I	399–420	Yakın çevresi tarafından zehirlendi
Behram V	420–438	Av kazasında öldü
Yezdegerd II	438–457	Doğal nedenlerle öldü
Hormizd III	457–459	Kardeşi Peroz tarafından öldürüldü
Peroz I	459–484	Semerkand yakınlarında Eftalitlerle savaşta öldü
Balaş	484–488	Saray erkânı tarafından kör edilip tahttan indirildi
Kavadh I	488–496	Jamasp tarafından hapsedildi ve tahttan indirildi
Jamasp	496–498	Kavadh I tarafından tahttan indirildi
Kavadh I (iade)	498–531	Doğal nedenlerle öldü
Hüsrev I (Anuşirvan)	531–579	Doğal nedenlerle öldü
Hormizd IV	579–590	Saray erkânı tarafından hapsedildi ve tahttan indirildi
Hüsrev II (Perviz)	590–628	Oğlu Kavadh II tarafından idam edildi
Kavadh II	628	Vebadan öldü
Ardaşir III	628–630	Şahrbaraz tarafından öldürüldü
Şahrbaraz	630	Saray erkânı tarafından öldürüldü
Boran	630–631	Saray erkânı tarafından öldürüldü
Şapur V	631	Saray erkânı tarafından öldürüldü
Azarmidokht	631	Saray erkânı tarafından öldürüldü

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Akıbeti
Hormizd VI	631–632	Saray erkânı tarafından öldürüldü
Yezdegerd III	632–651	İhanet sonucu öldürüldü; başkentleri Tizpon'dan Hulvan, İstahr ve en sonunda Merv'e taşıdı

Bu metin, tarihsel ve dilbilimsel kanıtlarla Kürdlerin Sasani İmparatorluğu'ndaki merkezi rolünü vurgulayan akademik bir çerçevede sunulmuştur.

636 MS'de Kürd Sasaniler ile Sa'd bin Ebî Vakkas Komutasındaki Arap Kuvvetleri Arasındaki Savaş

Kadisiye Savaşı (636 MS) — Belirleyici Bir Dönüm Noktası

636 MS'de, Kürd önderliğindeki Sasani kuvvetleri, Geç Antik Çağ'ın en kritik çarpışmalarından birinde ilerleyen Arap-İslam ordularıyla karşı karşıya geldi: **Kadisiye Savaşı**. Raşidun Halifeliği adına hareket eden Saʿd bin Ebî Vakkas'ın komutasındaki işgalci kuvvetler, Sasani topraklarının kalbini koruyan son savunma hattını yarmayı hedefliyordu.

Bu savaş tekil bir olay değil; Sasani İmparatorluğu ile hızla genişleyen İslam Halifeliği arasındaki sert ve uzun süreli çatışmalar zincirinin bir parçasıydı. Sasani ordusu—imparatorluk muhafızlarının unsurları ve birçok üst düzey komutan da dâhil olmak üzere önemli ölçüde Kürd birliklerinden oluşuyordu—Kürd direniş tarihini karakterize eden aynı kararlılık ile savaştı.

Cesaretlerine rağmen, Sasaniler ağır bir yenilgiye uğradılar. Kadisiye'de alınan bu darbe, imparatorluğun savunma bütünlüğünü parçalayarak Arap-İslam ordularının Mezopotamya'nın derinliklerine ilerlemesinin önünü açtı. Ardından, kilit kentler hızla birbiri ardına düştü ve Kürd kökenli Sasani hanedanının siyasal otoritesi çözülmeye başladı.

Bu çatışma yalnızca askerî bir yenilgi değil, aynı zamanda bir uygarlık dönüm noktasıydı. Mezopotamya'daki Sasani egemenliğinin sonunu ve Arap-İslam hâkimiyetinin yükselişini haber verdi. Bu tarihten itibaren bölgedeki güç dengesi geri dönülmez biçimde değişti; demografik, dilsel ve kültürel açıdan derin dönüşümler başladı ve Ortadoğu'nun yüzlerce yıl sürecek biçimde yeniden şekillenmesine yol açtı.

2.2 – Arap Ulusunun Kürdistan'a Gelişi (610–632 MS)

610–632 MS yılları arasında, İslam peygamberi Muhammed bin Abdullah bin Abdulmuttalib bin Haşim, İslam'ın tebliğini Arap kültürel ve siyasal hâkimiyetinin pekişmesiyle birleştiren dinî-siyasal bir otorite kurma sürecini başlattı. 622 MS'de Medine'yi iktidar üssü olarak seçti ve 630 MS'de Mekke'yi yönetimin başkenti ilan etti.

Muhammed'in 632 MS'deki ölümünün ardından, en yakın sahabeleri yalnızca Arap ulusuna mensup kişilerden oluşan bir liderlik sistemi—**Raşidun Halifeliği** (632–661 MS)—tesis ettiler. Bu halifelik, dinî cihad, kesintisiz savaşlar, kitlesel katliamlar ve askerî fetihler yoluyla hızla genişledi; Ortadoğu'nun, Kuzey Afrika'nın ve Batı Asya'nın geniş bölgelerini Arap-İslam hâkimiyeti altına aldı. Yönetim merkezi Medine idi.

İlk halife Ebû Bekir (632–634 MS), seferlerini ağırlıklı olarak Arap Yarımadası ile sınırlı tuttu. İkinci halife Ömer bin el-Hattab (634–644 MS) ise büyük çaplı toprak genişlemelerini başlatarak Kürdistan'ı, İran'ı ve Mısır'ı fethetti. O dönemde, bilinen dünyanın en güçlü devleti, 407 yıl boyunca bugünkü Kürdistan, İran, Irak, Azerbaycan ve Türkmenistan'ı kapsayan bir coğrafyada hüküm süren **Kürd Sasani İmparatorluğu** idi.

636 MS'de Ömer, Kürd topraklarını işgal etmek üzere Saʿd bin Ebî Vakkas komutasında bir ordu sevk etti. Kadisiye, Şehrezor ve Büyük Zê gibi savaşlar belirleyici çarpışmalar hâline geldi. Bu istilalara yaygın katliamlar eşlik etti; çok sayıda Kürd—siviller ve savaş dışı nüfus dâhil—zorla İslam'a geçirildi. Sasanilerden bağımsız biçimde direnenler infaz edildi. Arap birlikleri Kürd evlerini yağmaladı, hayvanları ve altınları gasp etti, kadınları ve kızları savaş ganimeti olarak esir alarak Arap Yarımadası'na cariye olarak taşıdı.

642 MS'de Nuʿman bin Mukrin komutasındaki Arap kuvvetleri, Doğu Kürdistan'a saldırarak Damavand, Gerdashiran ve Xurreh Gawra'da savaşlara girişti. Bu seferler, toplu katliamlarla, yerleşimlerin yağmalanmasıyla ve çok sayıda Kürd'ün köleleştirilmesiyle sonuçlandı.

Sonraki halifeler—Osman bin Affan (644–656 MS) ve Ali bin Ebî Talib (656–661 MS)—Arap hâkimiyetini pekiştirmeye devam ettiler. Ali, Muhammed'in kuzeni idi ve 661 MS'de Abd al-Rahman bin Mülcem tarafından öldürüldü. Bunun ardından, Muʿaviye bin Ebî Süfyan Şam'ı başkent yaparak **Emevî Halifeliği**'ni (661–680 MS) ilan etti.

İslam Halifeliği'nin yükselişi, Kürd Sasani İmparatorluğu'nun yıkılışını getirdi. Halife Ömer ve diğer İslam liderleri tarafından verilen dinî fetvalar uyarınca, Kürdistan sistematik askerî işgale uğradı. On binlerce Kürd katledildi; on binlerce Kürd kadın ve kız köleleştirildi veya cinsel savaş esiri olarak tutuldu; yaklaşık on bin Kürd çocuk zorla

Arap ordularına alındı, Arap olarak yetiştirildi ve daha sonra kendi halklarına karşı savaştırıldı.

Bu istilalardan önce Irak, Suriye ve İran'da hiçbir Arap nüfus yaşamıyordu. Bu topraklar tarihsel olarak Kürd coğrafyasıydı. Arap işgalinden sonra Kürd mülklerine ve tarım arazilerine el konuldu; tüm kasabalar yağmalandı. Kürdler için tek seçenek kalmıştı: Araplaşma, ölüm veya sürgün. Verimli araziler çorak hâle getirildi, büyük kentler Arapça isimlerle yeniden adlandırıldı ve tarihî Kürd bölgelerine Arap dili, kültürü ve kimliği zorla dayatıldı. Necef, Kerbela, Basra, Nasıriyye, Bağdat, Salahaddin, Tikrit, Musul, Ahvaz, Bender Abbas, Rakka, Halep, İdlib ve Lazkiye gibi şehirler bu dönüşüme maruz kaldı.

Müslüman Arap istilalarından önce, Fırat Nehri'nin batısında yirmi fersah (yaklaşık 108 km) boyunca uzanan topraklar—Persya'daki Kandava'dan Halep ve Lazkiye'ye kadar—Sasani Kürd bölgesinin ayrılmaz bir parçasıydı ve başkent Tizpon, bugünkü Bağdat'ın yaklaşık 35 km güneyinde bulunuyordu.

Sasani İmparatorluğu Haritası

Soru şu şekilde kalıyor: Eğer İslam Halifeleri on dört yüzyıl önce Kürdistan'ı işgal etmemiş olsaydı, bugün Kürdlər hâlâ dünyanın en büyük ve en eski uygarlıklarından birinin meşru mirasçıları olarak mı duracaktı? Bu işgal, Kürd halkının bugüne kadar süregelen acılarının temel nedeni mi oldu—zincirleme bir boyunduruk süreci mi başlattı? Zorla İslamlaştırılmalarına rağmen, Kürdlere kendi toprakları üzerinde egemenlik hakkı tanınmadı. 20. yüzyılda Enfal kampanyası gibi katliamlara maruz kaldılar; 21. yüzyılda ise IŞİD'in soykırım niteliğindeki saldırılarıyla yüzleştiler.

Arap-İslam fetihleri, sonraki bölgesel ve küresel güçler için bir emsal oluşturdu; hem bir model hem de Kürdlere yönelik tekrar eden istilalar ve katliamlar için bir meşruiyet kaynağı sağladı. Din ve etnisite, el koyma ve sürgün için birbirinin yerine geçen bahaneler hâline geldi. Yüzyıllar boyunca Kürd toprakları işgal edildi, kaynakları yağmalandı, kültürü gasp edildi, kimliği inkâr edildi ve dili ya bastırıldı ya da yabancı egemenliği altında asimile edildi.

2.3 – Emevî Arap Halifeliği (661–750 CE)

Emevî Halifeliği (661–750 CE), Peygamber Muhammed'in mensup olduğu Kureyş kabilesinin Emevî kolu tarafından kurulmuş ve tarihin en büyük imparatorluklarından birini oluşturmuştur. Başkenti Şam olan Emevîler, hâkimiyetlerini Kürdistan, İran, Irak, Suriye, Ürdün, Filistin, Kuzey Afrika, Orta Asya'nın bazı bölgeleri, Güney Avrupa ve en batıda İspanya'ya kadar genişletmiştir. Askeri güçleri Hindistan'a kadar ulaşmıştır.

İslam tarih yazımında fetihleriyle övülen Emevî dönemi, Kürdistan için kesintisiz askeri işgal, zorla Araplaştırma, kültürel baskı ve sistematik şiddet dönemi olmuştur. Kürd şehir ve köyleri tekrar tekrar saldırıya uğramış, nüfusları yerinden edilmiş veya köleleştirilmiş, toprakları ise Arap yerleşimcilere ve askerlere dağıtılmıştır.

Emevî Halifeleri ve Kürdistan'daki Rolleri

- **Muʿaviye I (661–680 CE)** – Emevî Halifeliği'nin kurucusu; Suriye'de iktidarını pekiştirdi ve Kürdistan ile İran'a yönelik genişleme sürecini başlattı.
- **Yezid I (680–683 CE)** – Kerbela Savaşı (680 CE) ile tanınır; isyan eden bölgelere askeri seferler düzenledi.
- **Muʿaviye II (683–684 CE)** – Kısa ve istikrarsız bir saltanat dönemi.
- **Mervan I (684–685 CE)** – İç çatışmaların ardından Emevî otoritesini yeniden tesis etti.
- **Abdülmelik (685–705 CE)** – Kürdistan, İran ve Orta Doğu'da süregelen askeri seferlerle Emevî kontrolünü pekiştirdi.
- **Velid I (705–715 CE)** – Emevî hâkimiyetini Orta Asya ve Hindistan'a kadar genişletti; Kürd isyanlarını bastırmaya devam etti.
- **Süleyman (715–717 CE)** – Kürd bölgelerinde Emevî askeri varlığını sürdürdü.
- **Ömer II (717–720 CE)** – Daha çok idari ve dini reformlara odaklandı; işgal politikaları devam etti.
- **Yezid II (720–724 CE)** – Kürdistan üzerindeki Arap kontrolünü pekiştirmeyi sürdürdü.
- **Hişam bin Abdülmelik (724–743 CE)** – Kürd kasaba ve köylerine karşı vahşi seferler düzenledi; Kürdləri kâfir ilan ederek cihad başlattı; on binlerce insanı öldürttü, kadın ve çocukları köleleştirip Arap pazarlarında sattırdı.
- **Velid II (743–744 CE)** – Saltanatında istikrarsızlık devam etti.
- **Yezid III (744 CE)** – Kısa süreli yönetim; Kürdistan politikalarında kayda değer bir değişiklik olmadı.
- **İbrahim (744 CE)** – Yine kısa süren bir halifelik.
- **Mervan II (744–750 CE)** – Son Emevî halifesi; Abbasiler tarafından yenilene dek hem Kürd isyancılar hem de Abbasi güçleri ile savaştı.

Emevî Askeri Seferleri: Kürdistan ve İran

Kürdistan ve İran bölgelerine düzenlenen seferlerle tanınan bazı Arap komutan ve valiler:

- **Haccâc bin Yusuf (Irak Valisi, 694–714 CE)** – Kürd isyanlarını bastırmak için sert seferler düzenledi; Emevî hâkimiyetini Zagros ve İran içlerine kadar sıkılaştırdı.
- **Kuteybe bin Müslim** – 715 CE'de doğuya ilerleyerek Horasan ve Orta Asya (Buhara, Semerkand) şehirlerini fethetti; Pers topraklarını Emevîler adına güvence altına aldı.
- **Mesleme bin Abdülmelik** – 730–738 CE arasında Zagros Dağları'nda Kürd güçlerine karşı savaştı; Taberistan'da (Kuzey İran) ve Kafkasya'da operasyonlar yürüttü.
- **Hişam bin Abdülmelik** – Kürd ve Pers direnişlerini bastırmak için pek çok seferi bizzat yönetti; özellikle Deylem bölgesinin boyunduruk altına alınmasını ve tüm Kürd beyliklerinin Arap hâkimiyetine bağlanmasını hedefledi.
- **Mervan II** – Düşüşünden önce, Kürdistan ve İran'daki pek çok isyanı bastırmayı başardı.

Kürdistan'a Etkisi

Emevîler döneminde toplu katliamlar, zorunlu göçler ve Araplaştırma politikaları sistematik bir şekilde Kürd bölgelerinde uygulanmıştır. Köyler boşaltılmış, topraklar müsadere edilmiş, hayatta kalanlar ise çoğunlukla Arapça dili, kültürü ve kimliğini benimsemeye zorlanmıştır. Bu süreç yalnızca siyasi kontrolü değil, aynı zamanda Kürd kültürel ve ulusal kimliğinin yok edilmesini hedeflemiştir.

Emevî dönemi sona erdiğinde, Kürdistan'ın büyük bölümü Arap Halifeliği'nin siyasi, kültürel ve dini çerçevesine zorla entegre edilmişti—bu dönüşüm askeri işgal, demografik mühendislik ve yerel direnişin sistematik bastırılması yoluyla sağlanmıştır.

2.4 – Abbasi Arap Halifeliği İmparatorluğu (750–1258 CE)

750 yılında Arap Abbasi hanedanı, Arap ve Kürd askeri güçlerinin birleşik desteğiyle, 89 yıl süren Emevî Halifeliği'ni yıktı. Güney Kürdistan'da gerçekleşen belirleyici **Zab Nehri Savaşı**, Emevî hâkimiyetinin sonunu ve Abbasi döneminin başlangıcını işaret etti.

Başlangıçta Abbasiler, askeri yardım karşılığında Kürdlerin topraklarının, mülklerinin ve siyasi haklarının iade edileceğine dair sözler vererek Kürd desteğini sağladılar. Ancak iktidara geldikten sonra bu vaatler tamamen terk edildi. Bunun yerine Abbasi yöneticileri, Kürdləri sistematik biçimde marjinalleştirdi, yönetime katılımlarını engelledi ve İslam cihadı ideolojisini kullanarak baskı, kültürel yok etme ve toprak gasplarını meşrulaştırdı.

Önemli Abbasi Halifeleri ve Kürdistan'daki Rolleri

- **Ebu'l-Abbas es-Seffah (750–754 CE)** – Abbasi Halifeliği'nin kurucusu.
- **Ebu Cafer el-Mansur (754–775 CE)** – Başkenti Şam'dan Bağdat'a taşıdı; Kürd direnişine karşı askeri seferler başlattı.
- **Harun Reşid (786–809 CE)** – Bilim, mimari ve eğitimi geliştirmesiyle övülse de, Kürd topraklarını yağmaladı ve Kürd başarılarını Arap-İslam kimliği altında sahiplenerek Kürd kültürünü ikincil konuma düşürdü.
- **El-Me'mun (813–833 CE)** – Bilimsel faaliyetleri teşvik etti ancak Kürdistan ve İran'da Arap kültürel hâkimiyetini yaygınlaştırdı.
- **El-Mu'tasım Billah (833–842 CE)** – Kürdistan ve İran'da Türk askerî varlığını güçlendirdi; Kürdləri "kâfir" ve "ateşperest" olarak nitelendirdi.
- **El-Mustansır Billah (1236–1242 CE)** – Saltanatı boyunca Moğol tehdidi giderek arttı.
- **El-Musta'sim Billah (1242–1258 CE)** – 1258'de Moğol istilasında Bağdat'ta öldürüldü; bu olay Abbasi hâkimiyetinin sonunu getirdi.

Kürd Kentlerinin Tahribi ve Araplaştırılması

İktidarlarını sağlamlaştırdıktan sonra Abbasiler, Kürd kültürel kimliğini silmeye yönelik bilinçli bir politika yürüttüler. Eski Kürd şehirleri ya yok edildi ya da Arapça isimlerle yeniden inşa edildi:

Orijinal Kürd Şehir Adı	Arap Adı / Notlar
Seleucia	Seleucia şehri, MÖ 305 yılında Büyük İskender'in ölümünden sonra iktidarı ele geçiren generallerinden Seleukos I Nikator tarafından kurulmuştur. Seleucia, Bağdat'ın 30 kilometre güneyinde, Dicle Nehri'nin sağ kıyısında ve kuzey tarafında yer alıyordu. Al-Mada'in — Halife Ömer bin Hattab dönemindeki 637 yılı Müslüman istilası sırasında Seleucia ve Ctesiphon ikiz şehirleri yıkıldı; Kürd Sasanî İmparatorluğu'nun hazineleri Ömer'in emriyle yağmalandı. Daha sonra, MS 8. yüzyılda Ebu Ca'fer el-Mansur tarafından Seleucia ve Ctesiphon'un yerine geçmek üzere Bağdat şehri yeni idari başkent olarak kuruldu.
Ctesiphon (Tisfun)	Bu şehir, MÖ 2. yüzyılda Partlı Kürd kralı Mithridates I tarafından kurulmuş olup, daha sonra Şapur I (MS 240–270) ve Hüsrev I Anuşirvan (MS 531–579) gibi birçok Kürd Sasanî hükümdarının imparatorluk başkenti olarak hizmet vermiştir. Ctesiphon, Bağdat'ın 35 kilometre güneyinde, Dicle Nehri'nin sol kıyısında ve güney tarafında bulunuyordu. Ünlü Taq-e Kasra (Hüsrev Kemeri) hâlâ ayakta durmakta ve bölgenin Kürd mirasının canlı bir tanıklığı olarak görülmektedir. Bağdat
Nineveh	Musul
Hira	Kufe / Necef

Orijinal Kürd Şehir Adı	Arap Adı / Notlar
Nafar	Kutsal Kürd dini merkeziydi; yağmalandı ve yıkıldı, bugün Al-Kadisiyye Vilayeti'nde
Uruk	Müslüman istilası sırasında tamamen yok edildi
Ur	Müslüman istilası sırasında tamamen yok edildi
Babil	Yıkıldı; yakınındaki Hilla "Babil" olarak yeniden adlandırıldı
Kharapa, Kharkas, Qurna	Yıkıldı; yakınında Basra şehri kuruldu
Afamia	Hama olarak yeniden inşa edildi
Dora	Deyr ez-Zor
Tedmor	Palmira (Tadmur)
Bosra	Busra
Amisa	Humus (Hims)
Risafa	Rakka
Tartus, Arados	Tartus
Ramisa, Lazqiya	Lazkiye (Al-Ladhqiya)

Abbasilere Karşı Kürd Direnişi

Abbasi hâkimiyetinin başından itibaren Kürdlər; Musul, Ahvaz, Kirmaşan, Wirme (Urmia) ve diğer stratejik merkezlerde direniş gösterdiler. Önemli çatışmalardan bazıları:

- **El-Mansur (754–775 CE)** – 755–767 CE arasında Musul, Kirmaşan, Adelan, Luristan, Mukriyan, Wirme (Urmia) ve Bilbas Kürdlerine karşı kanlı savaşlar yürüttü; kitlesel katliamlar gerçekleştirdi.
- **General İsa bin Musa** – El-Mansur'un yeğeni; Bilbas, Wirme (Urmia) ve Mukriyan'daki Kürd ayaklanmalarını bastırdı.
- **El-Mu'tasım (833–842 CE)** – 830 CE'de Wirme (Urmia), Bilbas ve Mukriyan'daki Kürd isyanlarını kanlı bir şekilde bastırdı; Ecbatana (Hemedan) ve Awand'a ilerleyerek binlerce kişiyi öldürdü ve İsfahan'ı yağmaladı.

- **El-Mütevekkil (847–861 CE)** – Kürd işbirlikçisi Sharq Kürdi'nin yardımıyla Huzistan'ı işgal etti; Kürd dilini yasakladı ve Arap komutanları buraya yerleştirdi.
- **El-Mu'tedid (892–902 CE)** – 895 CE'de Musul ve Tikrit'teki Kürd kalelerine sefer düzenledi; Güney Kürdistan'ı harap etti.
- **El-Muktafi (1136–1160 CE)** – 1130–1140 CE arasında Musul, Amedi, Diyarbekir ve Hakkâri'deki Kürd güçleriyle savaştı.
- **Selahaddin'in 12. Yüzyıl Sonu Seferleri** – Her ne kadar Kürd olsa da, Selahaddin rakip Kürd gruplarla savaştı; önce Musul, Halep ve Kamışlı'daki Zengi Kürdlerini mağlup etti.

Abbasi Hâkimiyetinin Sonu

750–1258 CE arasında Abbasi Halifeliği, Kürdistan'ın tamamı dâhil olmak üzere Arap Yarımadası, Mısır ve Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmını kapsayan geniş bir coğrafyayı yönetti. Beş asırdan fazla süren bu dönemde Kürd toprakları yağmalandı, nüfus azaltıldı ve zorla kültürel asimilasyona uğratıldı.

1258 CE'de Moğol istilası (Türk güçlerinin desteğiyle) Bağdat'ı yok etti, son Abbasi halifesini öldürdü ve Abbasi hâkimiyetine son verdi. Kürdistan'da bıraktıkları tahribat derin ve kalıcı oldu; sonraki yüzyıllarda sürecek olan yabancı hâkimiyet döngülerinin temelini attı.

Nafar gibi, Sasani Kürdler tarafından korunmuş kutsal Sümer dini merkezlerinin günümüze ulaşan kalıntıları, İslam fetihleri sırasında gerçekleştirilen kasıtlı yıkımın somut kanıtlarıdır.

Nibor (نفر, Nafar/Nippur) Antik Nibor kentinin konumu

Bugün bile Arap yağmacılar, gerekli araç ve gereçlerle donanmış şekilde, Kürd tarihî mirasını sürekli olarak çalmakla meşguldür—ya satmak ya da bu mirası kendi kültürel miraslarına aitmiş gibi göstererek gerçek kökenini ve bağlamını silmek amacıyla.

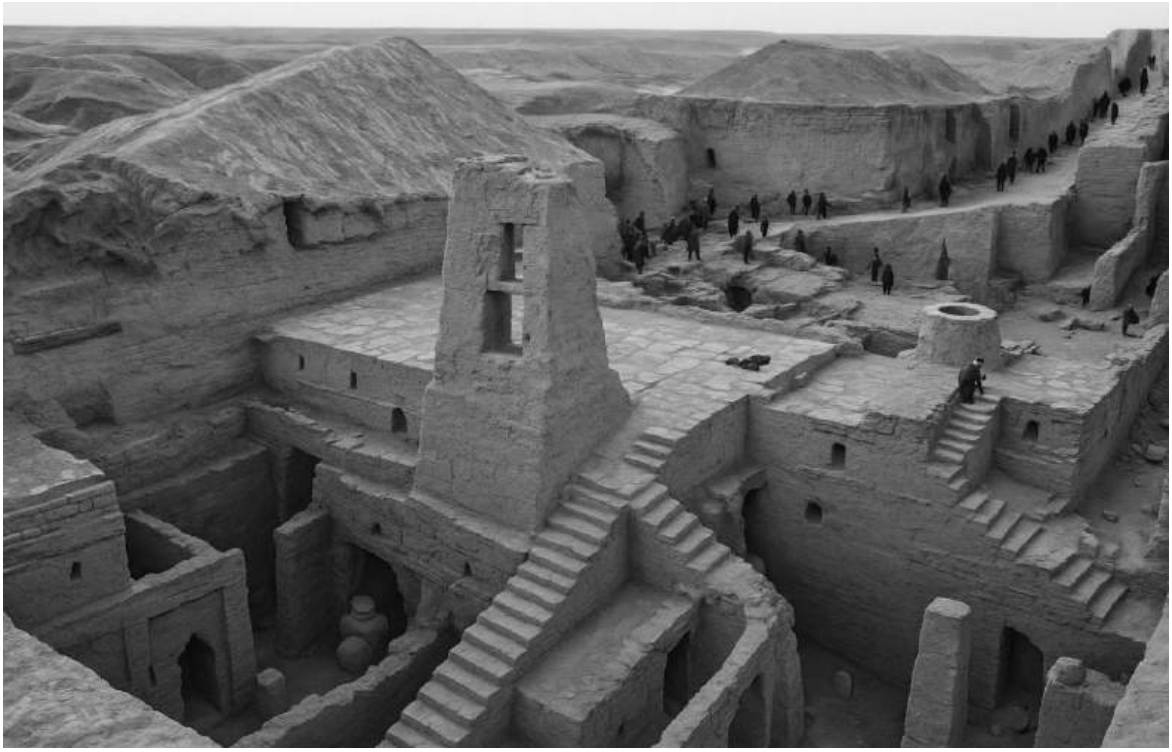

Antik Nibor kentinin bir görüntüsü – bir zamanlar Kürd halkının saygıdeğer ruhani merkezi ve önemli bir hac noktasıydı. Son derece gelişmiş ve tarihî açıdan zengin olan

bu yerleşim, bölgenin derin kültürel mirasının bir kanıtı olarak ayakta duruyordu. Ne yazık ki sonraki yüzyıllarda bu kutsal şehir gaspedildi, yeniden adlandırıldı ve Arap denetimi altında farklı bir kimlikle tanımlandı; böylece gerçek Kürd kimliği tarihî kayıtlardan silindi.

Yağmalanmış Nibor kentinden kalan çömlek parçaları ve ortaya çıkarılan eserler, modern dönemde bu kentin Arap kültürel sahasına dâhil edilmesine yönelik iddialara rağmen, Arapların bu topraklarda gerçek bir tarihî ya da medenî kökene sahip olmadıklarının inkâr edilemez kanıtlarıdır. Bu miras, temsil ettiği derin tarihî ve kültürel değer göz ardı edilerek hoyratça yağmalanmış ve kutsallığı çiğnenmiştir.

Bu görselde bir Lamassu — erken Kürd uygarlıklarından köken alan kadim bir koruyucu tanrı betimlenmektedir. İnsan başı, kartal kanatları ve boğa ya da aslan gövdesiyle tasvir edilen Lamassu, şehirler ve saraylar üzerinde ilahi koruyuculuğu simgeliyordu.
Günümüzde bu heykel Londra'daki British Museum'un 6. Odasında, "Asur Heykel Salonu"nda sergilenmektedir. Ancak, tarihî gerçekliğin kasıtlı bir biçimde çarpıtılması sonucu, Nibor (Nippur) ve diğer Kürd uygarlık merkezlerinden çıkarılan eserler sistematik olarak "Asur" etiketiyle tanıtılmaktadır. Bu siyasî amaçlı yeniden sınıflandırma, Kürd mirasını silmeye hizmet etmekte ve Türkiye, Arap devletleri ile İran'ın ulusal anlatılarıyla uyumlu hâle getirilerek tarihsel doğruluk ve hakikat pahasına yürütülmektedir.

Antik Nibor kentinin surları ve mimari kalıntıları — dünyanın herhangi bir başka yerinde bir ulusun kültürel ve tarihî mirasının titizlikle korunacak anıtları — yalnızca Kürdlərə ait oldukları için açıkta bırakılmış ve ihmal edilmiştir. Üç bin yıllık surlara sahip bu kutsal şehir, yüzyıllar boyunca süren saldırılara karşı sessiz bir direniş olarak ayakta kalmaktadır. Doğa bile onu silememişken, Arap güçleri yalnızca taşlarını değil, hafızasını da aşındırarak geri dönülmez bir tahribat yaratmayı başarmıştır.

2.5 – Samanîler Hanedanı'nın Otoritesi (819–999 CE)

Abbasi hâkimiyetinin aşamalı olarak zayıflamasının ardından Samanîler Hanedanı, Horasan ve Semerkand'da güçlü bir siyasi güç olarak ortaya çıktı. 819 CE'de Abbasi kuvvetlerini kesin bir yenilgiye uğratarak yaklaşık bir buçuk asır sürecek yönetimlerinin temelini attılar. 819–999 CE arasında Samanîler, doğu ve orta İran, Tacikistan, Türkmenistan, Afganistan, Özbekistan ve Kürdistan'ın bazı bölgelerini kapsayan geniş bir coğrafyayı idare ettiler; başkentleri Buhara idi.

Samanîler, Farsçanın teşvik edilmesi ve kurumsallaştırılması için büyük çaba harcadılar; onu kültürel ve idarî bir dil konumuna yükselttiler. Bu dil politikası, hem Kürd hem de Arap etkilerini harmanlayarak zarif bir edebî üslup ortaya koydu. Onların himayesinde Rudaki gibi ünlü Fars şairleri yetişti; **Kelile ve Dimne** gibi eserler dönemin edebî ve kültürel başyapıtları olarak öne çıktı ve Farsça konuşan elitlerin itibarını artırdı.

Ancak hanedanın hedefleri yalnızca kültürel alanla sınırlı değildi. Samanîler, Kürd topraklarını boyunduruk altına almak amacıyla Kirmaşan ve Wirme (Urmia) üzerine birçok askerî sefer düzenlediler. Tüm kaynaklarına ve askerî örgütlenmelerine rağmen, bu bağımsızlıkçı bölgeler üzerinde kalıcı bir hâkimiyet kurmayı başaramadılar.

10 yüzyılın sonlarına gelindiğinde Samanîler, yükselen Selçuklu Türkleri ve diğer bölgesel rakiplerin artan baskısıyla karşı karşıya kaldılar. 999 CE'de Gazneli Mahmud'un topraklarını fethetmesiyle Samanîler dönemi sona erdi ve Orta Asya ile Kürd sınır bölgelerindeki güç dengesi önemli ölçüde değişti.

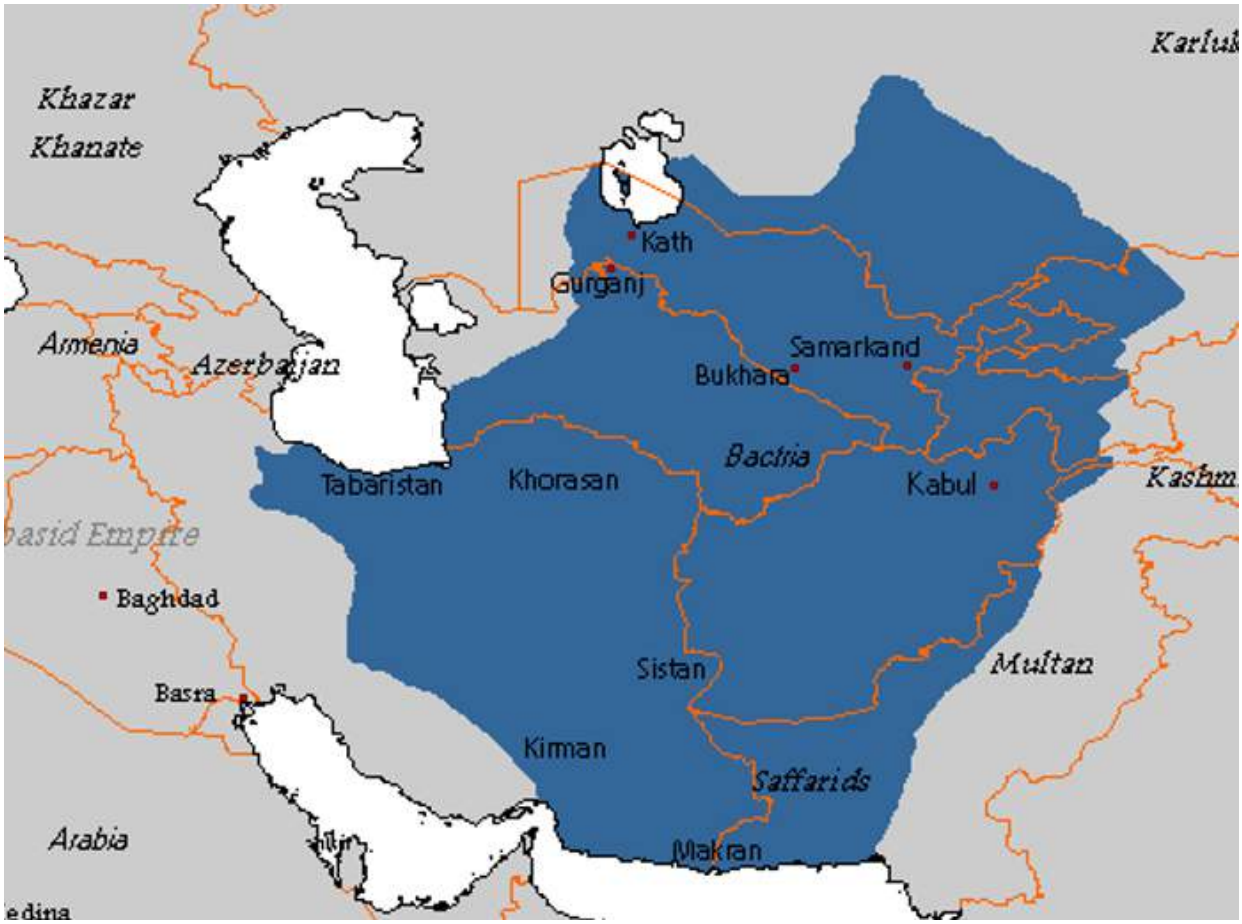

Samanîler Hanedanlığı'nın Hâkimiyet Haritası

2.6 – Kürd Hadhaban Hanedanlığı'nın Hâkimiyeti (906–1144 AD)

Hadhaban Hanedanlığı—tarihî kaynaklarda Hazaban, Hozaban veya Hozawan olarak da kaydedilmiştir—906 ile 1144 yılları arasında Güney, Kuzey ve Doğu Kürdistan'da geniş toprakları yöneten önemli bir Kürd hanedanlığıdır. Hâkimiyet alanları; Hewlêr (Erbil), Soran, Duhok, Şengal, Ninewa (Musul), Bilbas, Wirme (Urmia), Mukriyan, Meraga, Salmas ve Hakkâri gibi stratejik açıdan önemli bölgeleri kapsamaktaydı.

Hewlêr (Erbil), hanedanın kışlık başkenti olarak işlev görürken, Salmas yazlık başkent olarak kullanılmış, bu durum idarî merkezin mevsimsel hareketliliğini yansıtmıştır. İki yüzyılı aşkın bir süre boyunca Hadhaban hükümdarları, Abbâsîler ve çeşitli Türk

güçlerinden gelen askerî ve siyasî meydan okumalarla karşı karşıya kalarak hem konsolidasyon hem de savunma dönemlerini başarıyla yönetmişlerdir.

Hadhaban Hanedanı Hükümdarları

Hükümdarın Adı	Saltanat Dönemi (AD)	Önemli Olaylar ve Başarılar
Muhammed b. Bilal Hazaban	906	Abbâsîlere karşı Kürd otoritesini tesis etti. Abbâsî saldırılarını püskürterek Kürd topraklarını Arap hâkimiyetinden kurtarıp yerel yönetimi yeniden sağladı.
Ca‘fer b. Şakoya	943	Salmas’taki Hazaban bölgesinde hâkimiyeti pekiştirerek Kürd yönetiminin devamını sağladı.
Mir Ebu Heja Mask b. Çako	1000	İstikrarı korudu ve Hazaban otoritesini daha da güçlendirdi.
Ebu Heja b. Rabibadawla	1040	Merkezi otoriteyi güçlendirerek hanedanın bölgesel etkisini artırdı.
Mir Şerefeddin ‘İsa b. Mask	1045	Hazaban ailesinin Kürdistan’daki kesintisiz yönetimini sürdürdü.
Mir Salar b. Musa	1046	İstikrarlı bir yönetim döneminde hanedan devamlılığını korudu.
Mir Ebu Hasan ‘Ali b. Mask	1046–1048	Hazaban idaresi altında barışçıl bir dönem yönetti.
Mir Ebu ‘Ali Ahasan b. Mask	1048–1063	Daha güçlü bir siyasî merkezîleşme ve bölgesel istikrar sağladı.
Mir Ebu Heja II Hüseyin b. Baba ‘Ali Hasan	1063–1080	Mihraniyya, Rawadiyya, Hakamiya ve Maraniyya bölgelerini kapsayan geniş bir hâkimiyet dönemine öncülük etti. Kürd siyasî ve kültürel hayatında önemli bir rol oynadı.

Hükümdarın Adı	Saltanat Dönemi (AD)	Önemli Olaylar ve Başarılar
Bilinmeyen hükümdar	1080–1144	Kuzey Kürdistan'ın bazı bölgelerinin Atabeg Oğuz Türklerinden kurtarılması dâhil olmak üzere toprak genişlemesini yönetti. Sonuçta hanedan, askerî saldırı ve siyasî entrika kombinasyonu ile devrildi. Türkler, Kürdleri savaşta mağlup edemeyince kuzeyden Atabeg Oğuzlar, doğudan ise İmadeddin Zengî'nin saldırıları ile hanedan otoritesini çökertmek için siyasî manipülasyonlara başvurdu.

Hadhaban Hanedanlığı'nın yıkılışı, Kürd tarihindeki tekrarlayan bir modeli örnekler: askerî direnişin, dış müdahale ve ihanet yoluyla zayıflatılması. Yüzyıllar süren yönetimlerine rağmen hanedanın sonu, Kürd siyasî özerkliğinin bölgesel güçlerin müdahaleleri karşısındaki uzun mücadelesinde yeni bir sayfayı temsil etti.

2.7 – Kürd Buyî Hanedanlığı'nın Hâkimiyeti (934–1048 AD)

Buyî Hanedanlığı—tarihî kaynaklarda sıkça Deylemî veya Tatî kökenli olarak tanımlansa da—Hazar Denizi yakınlarındaki dağlık bölgelerden ortaya çıkmıştır. Abbâsî Halifeliği'nin son döneminde Buyî ailesinin üyeleri, Abbâsî ordusunda son derece saygın komutanlar olarak sivrilmişlerdir. Abbâsî otoritesi zayıfladığında Buyîler kendi güçlerini pekiştirme fırsatını değerlendirmişlerdir.

İlk aşamada Şiraz'da yönetim kurmuş, ardından 945 yılında Bağdat'ı ele geçirerek Abbâsî hilafetinin kalbini kontrol altına almışlardır. Her ne kadar Abbâsî halifesini Şerîat yasalarına meşruiyet sağlamak için sembolik bir dinî figür olarak tutmuş olsalar da, pratikte tam bağımsız hareket etmişlerdir.

Dil açısından hanedan Tatî ve Zazakî lehçelerini konuşuyordu. Bazı kroniklerde "Deylemîler" olarak anılsalar da, kanıtlar onların Kürd kimliğine işaret etmektedir. Günümüzde bile Kuzey Kürdistan'daki bazı topluluklar lehçelerine "Dimilî" adını vermekte olup bu lehçe eski Deylemî diline yakın bir dildir. Gerçekte Dimilî, Zazakî ve Tatî, Kürd dil ailesinin birbirine bağlı kollarını temsil etmektedir.

Buyî dönemi, Abbâsî hâkimiyetine siyasî bir meydan okuma olduğu kadar Kürd mirası ile Fars kültürel dünyası arasında bir köprü görevi de görmüştür.

Buyî Hanedanı'nın Önemli Hükümdarları

Hükümdarın Adı	**Saltanat Dönemi (AD)**	**Başkenti & Hâkimiyet Bölgesi**	**Başlıca Başarılar / Özellikler**
Ali b. Buya (İmad al-Devle)	934–949	Şiraz – Şiraz Eyaleti	Şiraz'ı ele geçiren ilk yarı-bağımsız Abbâsî valisi. Buyî otoritesinin temelini zayıflayan Abbâsî denetimi altında attı. Doğal nedenlerle öldü.
Ahmed b. Buya (Mu'izz al-Devle)	945–967	Bağdat – Bağdat Eyaleti	945'te Bağdat'ı ele geçirdi. Abbâsî halifesini kukla bir hükümdara dönüştürdü ve kendisini "Emîru'l-Ümerâ" (Komutanların Komutanı) ilan etti. Doğal nedenlerle öldü.
Hasan b. Buya (Rükn al-Devle)	935–976	Rey – Rey, Ekbatan (Hemedan), İsfahan Bölgeleri	Buyî nüfuzunu Kuzey İran'a yaydı. Abbâsî valileriyle askerî çatışmalara girdi. Doğal nedenlerle öldü.
Fanna Husrev (Adud al-Devle)	949–983	Şiraz ve Bağdat – Şiraz ve	En ünlü Buyî hükümdarı. Hanedanın topraklarını en geniş sınırlarına ulaştırdı. Hastaneler ve hapishaneler

Hükümdarın Adı	Saltanat Dönemi (AD)	Başkenti & Hâkimiyet Bölgesi	Başlıca Başarılar / Özellikler
		Bağdat Eyaletleri	inşa etti, eğitimi teşvik etti ve idarî sistemleri güçlendirdi. Doğal nedenlerle öldü.
Şeref al-Devle	983–988	Bağdat – Güney Irak	Özellikle kardeşi Baha' al-Devle'ye karşı yıkıcı iç savaşlara girdi; bu durum istikrarsızlığa ve yaygın korkuya yol açtı.
Baha' al-Devle	988–1012	Bağdat ve Şiraz – Güney Irak ve Güney İran	Kardeş kavgaları sonrası düzeni yeniden tesis etti. Doğal nedenlerle öldü.
Sultan al-Devle	1012–1021	Şiraz – Güney İran	Selçuklularla artan çatışmalar sırasında Bağdat ve Güney Irak'ı kaybetti.
Ebu Kalicar Marzuban	1021–1048	Şiraz – Güney İran	Buyî nüfuzunun yavaş çöküşünü yönetti. Selçuk yayılması sırasında öldü.
Melik Rahim	1048–1055	Bağdat	Son Buyî hükümdarı. Bağdat'ı kısa süre elinde tutabildi, ardından Selçuklu Tuğrul Bey tarafından devrildi ve hanedanın sonu geldi.

Buyî dönemi, Kürd kökenli fakat Farsîleşmiş bir hanedanın, İslâm dünyasının kalbinde fiilî kontrolü elinde tutmasının dikkat çekici bir örneğidir. Hanedanın Selçuklulara yenik düşmesi, Kürd tarihindeki tanıdık bir deseni yansıtır: siyasî özerkliğin yeni imparatorluk güçlerinin yükselişi karşısında zayıflaması.

Buveyhîler Hanedanı'nın Toprak Hâkimiyetinin Haritası

2.8 – Kürd Şeddadîler Hanedanı (950–1258 M.S.)

Şeddadîler Hanedanı, üç yüzyıldan fazla bir süre (950–1258 M.S.) boyunca Kafkasya'nın geniş bölgelerini – bugünkü Ermenistan ve Azerbaycan topraklarını da kapsayacak şekilde – kontrol eden bir Kürd hanedanıydı. En geniş döneminde Şeddadîler'in hâkimiyeti, günümüz Azerbaycan ve Ermenistan'ının tamamını içine alıyordu.

Devletin resmî adı **Kürd Şeddadîler Otoritesi** idi. Başkent, bugünkü Azerbaycan'da yer alan **Gence** olup, siyasî ve idarî merkez işlevi görmekteydi. **Dvin** (tarihî adıyla Artashat, bugünkü Ermenistan'da) ise ticaret başkenti olarak hizmet ediyordu. Hem yöneticiler hem de halk arasında Kürd dili konuşulmaktaydı.

Şeddadîler Hanedanı'nın Önemli Hükümdarları

Hükümdar	Saltanat Dönemi (M.S.)	Başkent / Bölge	Başlıca Başarılar / Olaylar
Şeddad bin Budayhan	951–976	Gence	Hanedanın kurucusu. Önceki bir askerî komutan olup Samanîlerin çöküşünden sonra iktidara yükselmiştir. Gence üzerinde Kürd hâkimiyetini tesis etmiştir.
Fadl bin Şeddad	976–997	Gence, Adana	Kürd otoritesini bölgede genişletti. Gence'yi güçlü bir idare merkezi hâline getirdi.
Muhammed bin Fadl Şeddad	997–1027	Gence, Adana	Usta bir askerî liderdi. Şeddadî topraklarını dış istilalara karşı başarıyla savundu.
Şemsü'd-Devle Ebülfeth	1027–1031	Gence, Adana	Kısa süren saltanatı artan dış tehditlerle geçti. Ölümü, hanedanı istilalara karşı daha da savunmasız hâle getirdi.
Muzafferü'd-Devle Ebü'l-Kasım	1031–1052	Gence	Hanedanın gücünü yeniden tesis etmeye çalıştı; ancak 1052'de Selçuklu güçleri tarafından mağlup edilerek öldürüldü.

Hükümdar	Saltanat Dönemi (M.S.)	Başkent / Bölge	Başlıca Başarılar / Olaylar
Şehriyar bin Muhammed	1052–1073	Gence	Selçuklu İmparatorluğu'nun genişleme siyasetine direndi. 1073'te Selçuklular tarafından öldürüldü ve bu durum hanedan için ağır bir darbe oldu.
Süleyman bin Şemsü'd-Devle	1073–1093	Gence	Saltanatı iç çekişmeler ve dış saldırılarla zayıfladı. 1093'te Selçuklular tarafından yakalanarak idam edildi.
Şah Azizü'd-Din	1250–1258	Dvin, Arran	Hanedanın son büyük hükümdarı. Hülagû Han komutasındaki Moğol istilası sırasında öldürüldü ve bu olay hanedanın sonunu getirdi.

Taht Mirası ve Yönetim

Şeddadî liderliği babadan oğula geçen veraset sistemiyle devam ediyordu. Ancak hanedanın son dönemlerinde kraliyet ailesi içindeki çekişmeler merkezi otoriteyi zayıflattı. Bu taht mücadeleleri çoğu kez yabancı müdahalelere ve istilalara kapı araladı.

Dış Baskılar

10 yüzyılın ortalarından itibaren Şeddadîler, kesintisiz Selçuklu genişlemesiyle karşı karşıya kaldılar. Bazı hükümdarlar Selçuklularla geçici ittifaklar kurarken, bazıları ise askerî direniş göstermeyi tercih etti. 13. yüzyıla gelindiğinde ise yükselen Moğol İmparatorluğu daha büyük bir tehdit hâline geldi.

Hanedanın nihai çöküşü 1258'de Şah Azizü'd-Din'in Moğol istilasında öldürülmesiyle gerçekleşti. Bu yenilgi yalnızca Şeddadî hâkimiyetini sona erdirmekle kalmadı, aynı zamanda Kafkasya'daki Kürd topraklarının Türkleştirilme sürecini hızlandırdı. Bölgedeki birçok Kürd zamanla Türkleşmiş, böylece başlangıçtaki Kürd nüfusun torunları Kürd ulusunun siyasî ve kültürel rakiplerine dönüşmüştür.

Hanedanın dikkate değer askerî başarılarından biri, 1022–1040 M.S. yılları arasında Dvin'de gerçekleşen ve **Ebu'l-Esîr el-Kürdî**'nin Bizans (Roma) ordusuna karşı kazandığı zaferdir. Bu zafer, dönemin en güçlü imparatorluklarından birine karşı Kafkasya'daki Kürd direncinin sembolü olmuştur.

Şeddadîler Hanedanı'nın Topraklarının Kapsamı: 950–1258 M.S. Döneminde Kafkasya'daki Kürd Siyasal Hâkimiyetini Gösteren Harita

2.9 – Kürd Revâdîler Hanedanı (950–1071 M.S.)

Revâdîler Hanedanı, 10. ve 11. yüzyıllarda 121 yıl boyunca Doğu Kürdistan'ın önemli bölgelerini yöneten önde gelen bir Kürd hanedanıydı. Abbâsî Halifeliği'nin zayıflamasının ardından ortaya çıkan Revâdîler, Tawrez'i (bugünkü Tebriz) siyasî başkent yaparak stratejik öneme sahip bir bölge üzerinde otoritelerini pekiştirdiler. Maraqa (bugünkü Meraga) da onların idaresi altında önemli bir idarî ve entelektüel merkez hâline geldi.

Revâdîler Hanedanı'nın Hükümdarları

Hükümdar	Saltanat Dönemi (M.S.)	Yönettiği Bölgeler	Önemli Başarılar / Olaylar
Muhammed bin Hüseyin Revâdî	950–955	Tawrez (Tebriz), Maraqa (Meraga), Ardewel (Ardabil)	Revâdî otoritesinin kurucusu. Doğu Kürdistan'da Kürd yönetimini pekiştirdi. Doğal sebeplerle öldü.
Ebü'l-Heyca Hüseyin	955–988	Tawrez, Maraqa, Ardewel, Mukriyan, Wirme (Urmia), Bilbas	Toprakları genişletti, Kürd kuvvetlerini birleştirdi. 988'de Ermeni kuvvetleriyle yapılan savaşta öldü.
Ebü'l-Heyca Mamlan	988–1000	Yukarıdaki bölgeler	İstikrarı ve toprak bütünlüğünü korudu. Doğal sebeplerle öldü.
Ebu Nasr Hüseyin II	1000–1025	Yukarıdaki bölgeler	Siyasî otoriteyi ve savunma yapısını güçlendirdi.
Ebu Mansur Vehsudan	1025–1059	Yukarıdaki bölgeler	Sahand Dağları'nda Oğuz Türklerinin akınlarını püskürttü. Kürd kültürünü ve idaresini destekledi. 1059'da Selçuklu istilası sırasında öldürüldü.

Hükümdar	Saltanat Dönemi (M.S.)	Yönettiği Bölgeler	Önemli Başarılar / Olaylar
Ebu Nasr Mamlan II	1059–1070	Yukarıdaki bölgeler	Ardewel (Ardabil) kalesini inşa ettirdi. 1071'de Alp Arslan'ın baskısıyla öldürüldü.
Ahmedil bin İbrahim bin Vehsudan	1100–1116	Maraqa, Tawrez	Başkenti Maraqa'ya taşıdı. Selçuklu seferlerine katıldı, Haçlılarla barış görüşmelerinde rol aldı. 1117'de Bağdat'ta İsmailîler tarafından suikasta uğradı.

Askerî Çatışmalar ve Direniş

- **1029 M.S.** – Vehsudan, Oğuz Türklerine karşı Maraqa'daki Hadhbani Kürd kuvvetleri ile ittifak kurdu.
- **1040 M.S.** – Mamlan'ın oğlu Muzaffer Suzdanî, Tebriz'den 10.000 Kürd savaşçıyla Gilan'daki Oğuzlara karşı saldırıya geçti. Binlerce Türk öldürüldü, sağ kalanlar Wirme'ye (Urmia) ve ardından Hakkari'ye kaçtı. Burada Kürd kuvvetleri tarafından kuşatıldılar; yaklaşık 1.500'ü öldürüldü, geri kalanı – yedi Oğuz emiri dâhil – esir alındı. Tüm ganimetler geri alındı.
- Bu dönemde Tat bölgesindeki Kürd Deylemîler, Gilan ve Mazenderan'daki Kürd kuvvetlerinden oluşan ordularıyla Abbâsî otoritesinden bağımsızlıklarını pekiştirerek **Şehinşah** (Hükümdarların Hükümdarı) unvanını benimsediler.

Türk Yayılması ve Revâdîlerin Gerileyişi

Selçuklu İmparatorluğu'nun askerî öncüsü olan Oğuz Türkleri, Kürdistan boyunca yıkıcı akınlar düzenlediler:

- **1037 M.S.** – Maraqa şehri Oğuz Türkleri tarafından yağmalandı ve yakıldı. Ardından Tawrez'deki Hadhbani aşireti hedef alındı, siviller büyük katliamlara

uğradı. Türklerin gelişmiş süvari birlikleri ve silah teknolojisi onlara üstünlük sağladı.

- **1071 M.S.** – Oğuz Türkleri Wirme'yi (Urmia) kuşattı ve Abah Hacar ile Hadhbani Kürd aşiretlerini hedef aldı. Kürdler on gün direndi, fakat sonunda düşürüldü. Bu, Wirme'nin (Urmia) ilk kez bir Azerbaycan Türk hanedanının hâkimiyeti altına girmesini temsil etmektedir; o tarihe kadar hiçbir Türk hanedanı bu bölgeyi yönetmemişti.
- Selçuklu komutanı Tuğrul Bey'in generali Emir Mansur, Erivan'a saldırırken başka bir Türk ordusu Buqa komutasında Diyarbekir ve Peşhabur'a saldırdı; Kürd halkına karşı büyük çaplı katliamlar ve yağmalamalar gerçekleştirdiler.

Revâdîler'in çöküşü, 11. yüzyılda Ortadoğu'daki daha geniş jeopolitik değişimin bir yansımasıydı. Türk hanedanları, Kürd ve Fars önderliğindeki eski devletlerin yerini aldı. Bununla birlikte, Revâdîler Doğu Kürdistan'da güçlü bir Kürd yönetimi, kültürel himaye ve askerî direniş mirası bıraktılar.

2.10 – Kürd Hasan Vahidîler Hanedanı (959–1015 M.S.)

Hasan Vahidîler Hanedanı, 10. ve 11. yüzyıl başlarında 56 yıl boyunca Doğu Kürdistan'ın bazı bölgelerini yöneten bir Kürd hanedanıydı. Abbâsî otoritesinin zayıflamasıyla ortaya çıkan hanedan, başkentini **Dinawar**'da (bugünkü Kirmashan ilindeki Dînûr) kurdu.

Hasan Vahidîler, saltanatları boyunca **Luristan, Kirmashan, Dinawar, Nehavend, Ecbatana (Hamadan) ve Tawrez (Tebriz)** gibi kilit bölgeleri kontrol ettiler. Kirmashan şehri bu dönemde önemli bir idarî ve entelektüel merkez konumuna geldi.

Hasan Vahidîler Hanedanı'nın Hükümdarları

Hükümdar	Saltanat Dönemi (M.S.)	Önemli Özellikler
Hasan Vahidî bin Hüseyin	961–979	Hanedanın kurucusu; Buveyhîler'in nominal üstünlüğü altında yarı bağımsız bir yapı kurdu. Doğu Kürdistan üzerinde büyük nüfuz sahibiydi. 979'da doğal sebeplerle öldü. Ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgaları çıktı.
Bedrü'd-Din Hasan Vahid	979–1014	İdari sistemleri güçlendirdi, devletin ekonomik altyapısını iyileştirdi. Ticaret ve yönetimi kolaylaştırmak için Kürd sikkesi bastırdı. 1014'te öldü, yerine oğlu Zahir geçti.
Zahir bin Hilal	1014–1015	Genç ve siyasî tecrübesiz bir hükümdardı. Kısa saltanatı, iç istikrarsızlık ve Buveyhîler'in baskısıyla geçti. Tahttan indirilip kısa süre sonra öldürüldü.

Hasan Vahidîler'in 1015'teki çöküşünün ardından Doğu Kürdistan, Annazîler, Buveyhîler ve Kakayîler arasında paylaşıldı. Birkaç on yıl içinde bu topraklar Selçukluların genişleyen otoritesi altına girdi ve Tuğrul Bey'in idaresine bağlandı.

2.11 – Kürdistan'a Türk Kavimlerinin Gelişi (977–1186 M.S.)

Türk kavimlerinin Kürdistan'a gelişi, bölgenin demografik ve siyasî yapısında önemli bir dönüşüme işaret eder.

Gazneliler İmparatorluğu ve Erken Türk Yayılması

Türk komutan **Alp Tigin**, Sâmânî ordusunda yükselerek sonunda Gazne valisi oldu (bugünkü Gazne, Afganistan). 963 yılında Sâmânî siyasal otoritesinin zayıflamasıyla Alp Tigin, bölgenin bağımsızlığını ilan etti. Onun halefi ve damadı **Sebüktegin**, iktidarı pekiştirerek Gazneliler İmparatorluğu'nu kurdu.

Gazneliler, 977–1186 yılları arasında Afganistan, Pakistan, İran ve Kürdistan'ın bazı bölgelerinde hüküm sürdüler. Hanedan mensupları çoğunlukla Karluk Türk kökenliydi. Kendilerini İslâm'ın hamisi olarak sunmalarına rağmen, yönetim dili olarak Farsçayı teşvik ettiler ve fethedilen topraklarda sıkı bir merkeziyetçi idare uyguladılar.

Gaznelilerin en meşhur hükümdarı **Sultan Mahmud** (998–1030), Hindistan'a 17 büyük sefer düzenledi; hedefi Hindu ve Budist merkezlerdi. Bu seferler Gazne'ye büyük zenginlik kazandırdı, ancak kitlesel katliamlar ve yıkımlar ile de sonuçlandı.

Gazneliler Hanedanı'nın Hükümdarları

Hükümdar	Saltanat Dönemi (M.S.)	Önemli Olaylar
Sebüktegin	977–997	Gazneliler devletini kurdu; Hindistan seferlerine çıktı; Belh'te hastalıktan öldü.
İsmail	997–998	Taht mücadelesinde kardeşi Mahmud'a yenildi.
Mahmud (Yemînü'd-Devle)	998–1030	İmparatorluğu Horasan ve Hindistan'a genişletti; sıtma ve veremden öldü.
Muhammed	1030	Kısa süreli saltanat; ikiz kardeşi Mesud tarafından tahttan indirildi ve öldürüldü.

Hükümdar	Saltanat Dönemi (M.S.)	Önemli Olaylar
Mesud I	1030–1040	Dandanakan Savaşı'nı Selçuklulara karşı kaybetti; Giri bölgesinde öldürüldü.
Mevdud	1041–1050	Belh ve Herat'ı geri aldı; doğal sebeplerle öldü.
Mesud II	1048	Aynı yıl tahttan indirildi ve öldürüldü.
Ali	1048–1049	Vezir Abdürreşid tarafından öldürüldü.
Abdürreşid	1049–1052	Saray darbesiyle sürgün edildi.
Tuğrul	1052–1053	Gasıp hükümdar; sadık muhafızlar tarafından öldürüldü.
Farruhzad	1053–1059	Kraliyet düzenini yeniden tesis etti; doğal sebeplerle öldü.
İbrahim	1059–1099	Selçuklularla barışı sürdürdü; kültürel projeleri destekledi.
Mesud III	1099–1115	Gazne'de anıtlar inşa ettirdi; doğal sebeplerle öldü.
Şirzad	1115–1116	Kardeşi Arslan Şah tarafından tahttan indirildi ve öldürüldü.
Arslan Şah	1116–1117	Kardeşlerini kör etti; Selçuklu müdahalesi sonrası öldürüldü.
Behram Şah	1117–1157	Gurluların saldırılarına rağmen iktidarı geri aldı; en uzun süre hüküm süren sultan.
Hüsrev Şah	1157–1160	Gurlu ayaklanmalarına karşı savaştı; doğal sebeplerle öldü.
Hüsrev Melik	1160–1186	Başkenti Lahor'a taşıdı; 1191'de Gurlular tarafından idam edildi.

Türk Göçleri ve Kürdistan Üzerindeki Etkileri

11 yüzyılın başlarından itibaren Tatar ve Kıpçak kökenli Türk boyları Moğolistan'dan batıya göç ederek Kafkasya'ya, Hazar kıyılarına ve Kürdistan'a ulaştılar. Ticaret ve hayvancılık bahanesiyle bölgeye giren Afşar, Bayandur, Salur, Oğuz, Deylem ve Kaçar gibi boylar kısa süre içinde Kürd topraklarını yağmalamaya başladılar.

Atlı birlikler, oklar, mızraklar ve kılıçlarla donatılmış bu gruplar, yerel Kürd halkını katlettiler, mallarını gasp ettiler ve bütün toplulukları yerlerinden sürdüler. Kürdler uzun süredir bu topraklarda yaşamalarına rağmen siyasî olarak bağımsız aşiretler hâlinde dağınık durumdaydılar; buna karşın Türk kavimleri birleşik ve askerî konfederasyonlar hâlinde hareket ediyordu. Bu dengesizlik, sayıca az olan Türk topluluklarının bile çok daha kalabalık Kürd nüfusları egemenlik altına almasına, yerinden etmesine veya zorla asimile etmesine olanak sağladı.

Bugünkü Azerbaycan ve Türkmenistan'ın birçok bölgesi bu istilalardan önce çoğunlukla Kürdçe konuşulan alanlardı. Türk hükümdarlar Kürd diline yasaklar getirdiler, Türkleştirme politikaları uyguladılar ve bölgenin demografik yapısını köklü biçimde değiştirdiler.

Oğuz konfederasyonu altında Türk kuvvetleri, Şeddadîler'in topraklarını (günümüz Azerbaycan'ı) ve Gence, Bakü, Şirvan, Nahçıvan, Lenkeran, Ardewel (Ardabil), Rebar (Reşt), Lahican ve Ramswar (Ramsar) gibi kilit şehirleri ele geçirerek bu bölgelerin kültürel ve dilsel kimliğini Türk egemenliğine uygun biçimde dönüştürdüler.

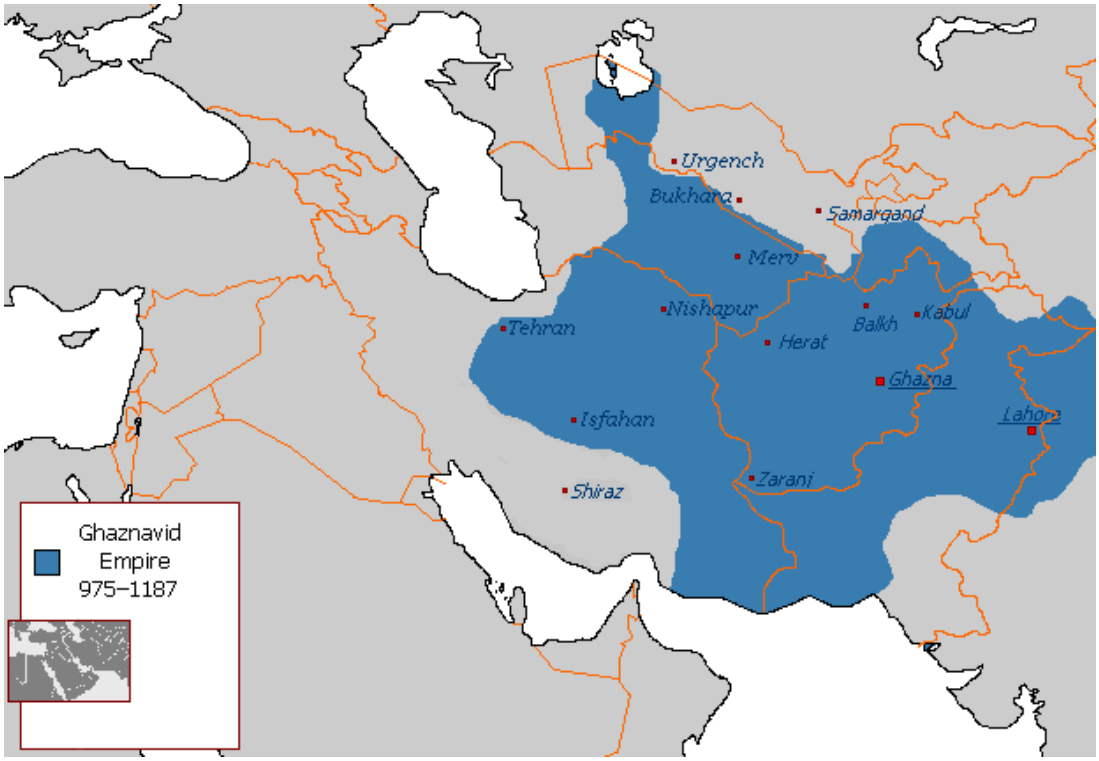

Ghazneli İmparatorluğu Haritası

2.12 – Kürdî Mervânî Hanedanlığı (983–1085)

Mervânîler, MS 10. ve 11. yüzyıllarda Kuzey ve Batı Kürdistan'ın önemli bölgelerinde 102 yıl boyunca hüküm süren bir Kürd hanedanlığı idi. Bölgedeki siyasi istikrarsızlık ve parçalanma döneminin ardından güçlü bir bölgesel güç olarak ortaya çıktılar. Başkentleri Fāriqīn (günümüzde Silvan) şehriydi; Diyarbakır ise yönetimleri altında önemli bir idari, kültürel ve ekonomik merkez hâline geldi.

Mervânî Hanedanı Hükümdarları

Hükümdarın Adı	Hükümdarlık Dönemi (MS)	Yönetilen Topraklar	Dönemin Genel Görünümü
Baba Şuca‘ Badh ibn Dustak	983–990	Diyarbakır, Bitlis, Cezire'nin bazı	Mervânî devletinin kurucusu; Kürd aşiretlerini merkezi bir liderlik altında birleştirdi.

Hükümdarın Adı	Hükümdarlık Dönemi (MS)	Yönetilen Topraklar	Dönemin Genel Görünümü
		kısımları (Fāriqīn/Silvan)	Buyîd kuvvetleri ile yapılan savaşta öldürüldü.
Baba ʿAli Hasan ibn Marwan	990–997	Diyarbakır, Bitlis, Cezire'nin bazı kısımları	Mervânî iktidarını pekiştirdi; Bizans İmparatorluğu ve Buyîdlerle diplomatik ilişkileri sürdürdü. Doğal nedenlerle öldü.
Mumahida Devle Saʿid	997–1001	Diyarbakır, Bitlis, Cezire'nin bazı kısımları	İktidarı devraldı fakat daha sonra tahttan çekildi. Huzur içinde öldü.
Nasırüddevle Ahmed ibn Marwan	1001–1061	Diyarbakır, Edessa (Urfa), Hilvan, Haseke, Kamışlı, Fāriqīn (Silvan)	Mervânîlerin altın çağı kabul edilir; kültürel gelişme, mimari projeler ve ekonomik refah ile tanındı. Huzur içinde öldü.
Nazımüddevle Nasır ibn Ahmed	1061–1079	Diyarbakır, Fāriqīn (Silvan)	Sürekli Selçuklu akınları ile karşılaştı; Edessa'yı kaybetti fakat birçok saldırıyı püskürtmeyi başardı.
Ebu Saʿid Mansur	1079–1085	Diyarbakır, Fāriqīn (Silvan)	Selçuklu yayılmasına karşı 6 yıl süren direnişe önderlik etti; bir savaşta yenilerek öldürüldü ve bu olay Mervânî egemenliğinin sonunu işaret etti.

2.13 – Kürdî Annazî Hanedanlığı (990–1117)

Annazîler, MS 10. yüzyılın sonlarından 12. yüzyılın başlarına kadar 127 yıl boyunca Doğu ve Güney Kürdistan'da hüküm süren bir Kürd hanedanlığı idi. Güç merkezleri başlangıçta Hulwan (günümüzde Kirmanşan Eyaleti'nde, Sarpol-e Zahab yakınında) idi. Hulwan, Med döneminden beri büyük tarihsel öneme sahip bir şehirdi. Şehir Kürd Sasani döneminde tahkim edilmişti; ancak daha sonra Selçuklu Türk kuvvetleri tarafından yağmalanarak tahrip edildi ve halkın yeniden inşa etmesine izin verilmedi.

Annazîler, Abbâsî otoritesinin zayıfladığı dönemde öne çıkmış, komşu Kürd hanedanları, Türk istilacıları ve Arap aşiret konfederasyonlarıyla karmaşık ittifaklar ve çatışmalar içinde olmuşlardır. Başkentleri daha sonra Kürdlerin önemli bir kalesi olan Şehrezûr'a taşındı.

Annazî Hanedanı Hükümdarları

Hükümdarın Adı	Hükümdarlık Dönemi (MS)	Yönetilen Bölgeler	Dönemin Genel Görünümü
Baba Feth Muhammed ibn Anaz	990–1011	Hulwan, Şehrezûr, Dakuk, Dasqara, Mendeli, Numaniye	Hanedanı kurdu; Benu Ukayl ve Benu Mezyad'a karşı seferlerle topraklarını genişletti. 1006'da Buyîd himayesine sığındı.
Hüseynüddevle ibn Baba Şavk	1011–1046	Hulwan, Şehrezûr, Dakuk, Dasqara, Mendeli, Numaniye, Ekbatan (Hemedan), Kirmanşan	Hemedan ve Kirmanşan'a kadar kontrolü genişletti; Şemsüddevle ve Oğuz Türkleriyle çatıştı. 1046'da öldü.
Muḥalhil ibn Muhammed	1046–1055	Şehrezûr, Dakuk, Dasqara, Mendeli, Numaniye	Aile içi ihtilaflar ve artan Selçuklu baskısıyla mücadele etti; Selçuklular tarafından öldürüldü.

Hükümdarın Adı	Hükümdarlık Dönemi (MS)	Yönetilen Bölgeler	Dönemin Genel Görünümü
Surhabüddin Muhammed	1055–1070	Şehrezûr, Dakuk, Dasqara, Mendeli, Numaniye	İktidarı korudu fakat Selçuklular ve rakip Kürd grupları tarafından sürekli dış baskıya maruz kaldı.
Saʿdi ibn Baba Şavk	1070–1091	Şehrezûr, Dakuk, Dasqara, Mendeli, Numaniye	Komşu güçlerle diplomasi ve savaş arasında hassas bir denge kurdu; Şiî-Sünnî mezhep gerilimleri yönetiminin büyük bölümünü şekillendirdi.
Surhab II ibn Badr	1091–1107	Şehrezûr, Dakuk, Dasqara, Mendeli, Numaniye	Sürekli bölgesel istikrarsızlık ortamında siyasi manevralara ve askeri savunmaya devam etti.
Ebu Mansur ibn Surhab	1107–1112	Şehrezûr, Dakuk, Dasqara, Mendeli, Numaniye	Sürekli iç çekişmeler ve dış baskılar döneminde yerel otoriteyi sürdürdü.
Surhab III ibn Anaz	1112–1117	Luristan	Annazîlerin son hükümdarı; Selçuklular ve diğer istilacı güçler tarafından yenilgiye uğratıldı, hanedan sona erdi.

2.14 – Selçuklu Türklerinin Kürdistan'ı İstilası (1030)

11 yüzyılda Selçuklu Türkleri, Ortadoğu'da büyük bir güç olarak ortaya çıktı. Orta Asya'dan gelen göçebe bir Türkî aşiret konfederasyonu olan Selçuklular, 10. yüzyılda İran platosuna ve Kürd topraklarına göç ettiler. 1030 yılında genişlemeleri ciddi biçimde

başladı; Selçuklular, Moğol ve Türkî kabilelerin etkisi altındaki Mâverâünnehir yaylalarından hareketle bugünkü Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ı kapsayan kuzey İran topraklarına ilerledi.

1040 yılında Sultan Tuğrul Bey, Dandanakan Savaşı'nda Gaznelileri yenilgiye uğratarak Selçuklu hâkimiyetini İran'da güvence altına aldı ve Kürdistan'a daha derin seferlerin yolunu açtı. Selçuklular zamanla bölgenin demografik yapısını değiştirdi; Kürd nüfusun önemli bir kısmını yerinden ederek onların yerine Türkî dilli Özbek, Türkmen ve Kazak topluluklarını iskân ettiler.

1055'te Tuğrul Bey, Kürd topraklarından geçerek Abbâsî Halifeliği'nin başkenti Bağdat'ı ele geçirdi. Halife dini bir makam olarak yerini korudu, ancak gerçek siyasi iktidar Selçuklu sultanına geçti. Tuğrul'un (1040–1063) hükümdarlığı Alp Arslan (1063–1072) ve Melikşah (1072–1092) tarafından devam ettirildi; bu dönemde Selçuklu hâkimiyeti İran, Irak ve Kürdistan'da daha da pekişti. Selçuklu İmparatorluğu 1157'deki çöküşü ve nihai yenilgisinden sonra Hârizmşahlar'a geçti.

Selçuklu Seferleri ve Kürdistan

Gazneliler üzerindeki zaferlerinden sonra Selçuklular, Kürd topraklarına batıya doğru ilerlediler. Kürd direnişi sertti; Urmiye, Kirmanşan, Musul ve Diyarbakır'da sık sık isyanlar ve savunma savaşları gerçekleşti. Bununla birlikte, Selçuklular yavaş yavaş hâkimiyetlerini kabul ettirdiler, çoğu zaman yerel hükümdarları tâbi kılarak sınırlı özerklik tanıdılar.

1071'de Malazgirt Meydan Muharebesi, dönüm noktası oldu. Alp Arslan, Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'i kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu zafer yalnızca Selçuklu hâkimiyetini Anadolu'da güvence altına almakla kalmadı, aynı zamanda güçlerini Kuzey Kürdistan'a kadar genişletti. Başlangıçta bazı Kürd güçleri Bizans'a karşı Selçukluların yanında savaşmış olsa da, zaferin ardından Alp Arslan onlara karşı döndü. Savaşın ardından Selçuklular katliamlar yaptı, şehirleri yıktı ve birçok Kürd hükümdarı, askerî lideri ve soylusunu idam etti.

Buna rağmen bazı Kürd hanedanlıkları Selçuklu egemenliği altında varlıklarını sürdürdü. Önemli örnekler şunlardır:

• **Artukîler** – Selçuklu üstünlüğünü tanımakla birlikte Diyarbakır ve Mardin'de özerk yönetimlerini sürdürdüler.

• **Eyyûbîler** – Selahaddin'in ailesi tarafından kurulan hanedan; Nûreddin Zengî'nin idaresi altında Diyarbakır, Mardin, Haseke ve Musul'u Selçuklu otoritesine bağlı olarak yönetti.

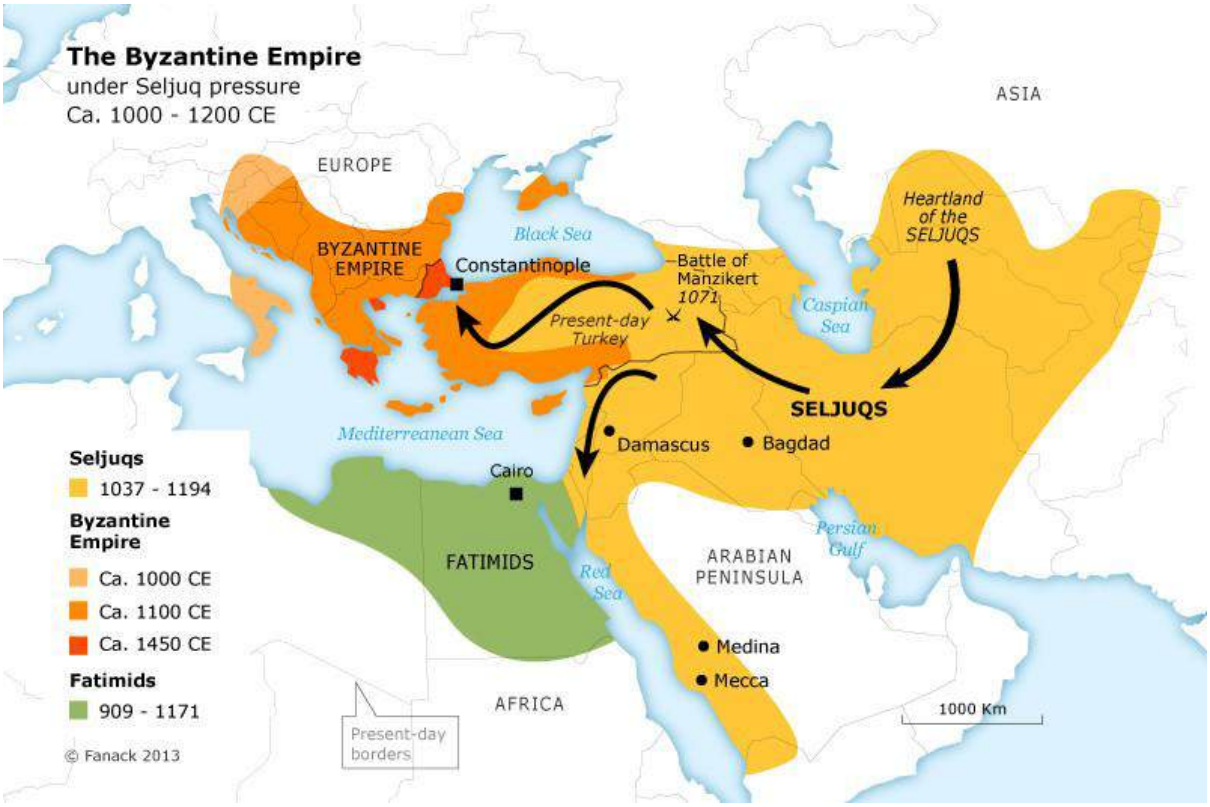

Selçuklu Türk İmparatorluğu Haritası

2.15 – Kürd Şwankara Hanedanlığı'nın Hâkimiyeti (1050–1180 MS)

Kürd Şwankara Hanedanlığı, 1050 ile 1180 yılları arasında Kürdistan'ın önemli bölgelerini yönetmiş ve Wirme (Urmia), Mahabad, Maragheh, Kirmashan, Ecbatana (Hemedan), Anshan (Şiraz), Marvdasht, Kazeroon ve Juwanrom (Jahrom) gibi başlıca şehirler üzerinde hâkimiyet kurmuştur.

Hanedan, kökenini Sasani İmparatorluğu'nun kraliyet soyundan gelen tarihsel öneme sahip Kürd Şwankara aşiret konfederasyonuna dayandırmaktaydı. İlk başkentleri, günümüz İran'ının Fars Eyaleti'nde bulunan Anshan idi (daha sonra "Sheraz" ve nihayetinde "Şiraz" olarak anılmıştır). Tacik Samanîler döneminde şehrin adı resmî olarak "Şiraz" şeklinde değiştirilmiştir.

Şwankara Hanedanı'nın Hükümdarları

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Genel Bakış
Şemseddin Şwankara	1050–1073	Hanedanın kurucusu; bölgeden Büveyhî otoritesini uzaklaştırarak bağımsız Kürd yönetimini tesis etti. Anshan ve çevresindeki Kürdlerin çoğunluğu Sünni olduğundan, Şii Büveyhîlerle sık sık çatışmalar yaşandı. Şwankara kontrol alanını genişletti, ancak Selçukluların artan baskısıyla karşılaştı.
Ali b. Şemseddin	1073–1100	Babasının yönetimini sürdürdü fakat Selçuklular ve Gaznelilerden artan tehditlerle karşılaştı. Sonuçta her iki güce de yenilerek toprak kaybetti.
Nizameddin Şwankara	1100–1135	Kürd Şwankara gücünü yeniden tesis etmeye çalıştı ancak Selçuklulara karşı toprak kayıpları devam etti. 1135'te tahttan indirildi.
Ahmed b. Nizameddin	1135–1150	Selçuklu hâkimiyeti nedeniyle yönetimi kısa sürdü; bağımsız yönetimin yalnızca üç ayında Sedara'da yakalanarak idam edildi.
Şihabeddin Şwankara	1150–1175	Anshan üzerinde kısmi kontrolü elinde tuttu ancak Selçuklularla sürekli çatışma hâlindeydi. Siyasi istikrarsızlık ve dış tehditler yönetimini zayıflattı.

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Genel Bakış
Ağa Şwankara	1175–1180	Hanedanın son hükümdarı; Selçuklu genişlemesi ve ardından Moğol tehdidi Şwankara bağımsızlığını sona erdirdi ve topraklar Selçuklu hâkimiyetine katıldı.

2.16 – Âlimane Kürd Danishmend Qazi Hanedanlığı'nın Hâkimiyeti (1072–1100 MS)

Danishmend Hanedanlığı, 1072–1100 yılları arasında Kuzey Kürdistan ve Anadolu'da, seçkin Kürd âlimi ve lideri Danishmend Qazi tarafından kurulmuştur. Hanedanın kurucuları Zaza Kürd kökenliydi ve hanedanın idarî dili Zazakî Kürdçeydi.

Hanedanın toprakları Malatya, Erzincan, Trabzon, Sivas, Tokat, Kayseri, Amasya ve Niksar gibi önemli şehirleri kapsamaktaydı. Bu beylik, Bizans İmparatorluğu, Selçuklu Türkleri ve yerel Kürd yöneticileri arasındaki güç mücadelelerinin yoğun olduğu bir

dönemde ortaya çıktı. Danishmendler, hem Bizans hem de Selçuklu ilerleyişine karşı çoğu zaman direniş göstermiştir.

Danishmend Hanedanı'nın Hükümdarları

Paşanın Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent(ler)	Önemli Olaylar ve Nitelikler
Danishmend Qazi	1071–1084	Niksar	Hanedanın kurucusu; Amasya ve Niksar'da Kürd otoritesini pekiştirdi; 1084 civarında doğal sebeplerle öldü.
Gümüştegin Qazi	1084–1104	Niksar → Malatya	Topraklarını Elbistan ve Kapadokya'yı kapsayacak şekilde genişletti; Bizans ve Selçuklu akınlarına direndi; 1104'te öldü.
Emir Qazi	1104–1134	Niksar	Bizanslılarla uzun süren çatışmalara girdi; otoriteyi pekiştirdi; 1134'te doğal sebeplerle öldü.
Melik Muhammed Qazi	1134–1142	Niksar	Hanedan içi çekişmeler devleti zayıflattı; gerileme dönemi başladı.
Melik Yağıbasan Qazi	1142–1164	Sivas	Aile içi iktidar mücadeleleri Niksar ve Amasya'nın Selçuklulara kaybedilmesine yol açtı; saltanatının sonunda kaçtı.
Melik Ayna al-Davla	1142	Malatya	Kısa ve az belgelenmiş bir hükümdarlık dönemi; aynı yıl içinde tahttan indirildi.
Bozkurt	1164–1178	Tokat	Son önemli hükümdar; Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, Qazi ailesini ve Kürd soylularını katlederek hanedan yönetimine son verdi.

2.17 – Kürd Fethalawi Hanedanlığı'nın Hâkimiyeti (1155–1432 MS)

Fethalawi Hanedanlığı, yaklaşık üç yüzyıl boyunca (1155–1432 MS) Kürd Eyaleti'nde (günümüz İran'ında Fars Eyaleti) hüküm sürmüştür. Bu hanedan, Kürd Şwankar göçebe geleneğine mensuptu ve Sasani kraliyet soyundan geldiklerini iddia ediyorlardı. Hanedanın resmî idarî dili Kürdçeydi.

Fethalawi Hanedanı'nın Hükümdarları

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Genel Bakış
Fethaleddin	1155–1181	Hanedanın kurucusu; Kürd Eyaleti'nde Kürd otoritesini pekiştirdi; yönetimi genişletti ancak iç huzursuzluklar sırasında öldü.
Şehabeddin	1181–1210	Selçuklu baskısına rağmen Fethalawi yönetimini güçlendirdi; esrarengiz bir şekilde öldü.
Muzaffereddin	1210–1250	Moğol istilalarına direndi; Moğol genişlemesi sırasında tahttan indirildi.
Taceddin	1250–1270	İlhanlı Moğollarına karşı özerklik mücadelesi verdi; yakalanıp idam edildi.
Nizameddin	1270–1300	Moğollara karşı bir isyan başlattı; sürgünde belirsiz koşullarda öldü.
İsmailaddin	1300–1330	Moğollara ve yerel rakiplere karşı direnişi sürdürdü; çatışmalar sırasında öldü.
Alimeddin	1330–1380	Timurî yayılmasıyla karşı karşıya kaldı; esrarengiz bir suikastla öldürüldü.
Bahrameddin	1380–1387	Son hükümdar; Timur'un kuvvetleri tarafından öldürüldü ve hanedanın hâkimiyeti sona erdi.

Fethalawiler, Kürd tarih yazımında İslam öncesi Sasani geleneklerine dayalı Kürd egemenliğinin bir devamı olarak anılmaktadır.

2.18 – Kürd Khurşadi Hanedanlığı'nın Güneybatı Kürdistan'daki Hâkimiyeti (1184–1598 MS)

Khurşadi Hanedanlığı, olağanüstü bir süre olan 413 yıl boyunca Luristan, Îlam, Kirmashan, Huzistan (Khorramshahr), Anshan (Şiraz), Arak, Malamir (Malayer), Ecbatana (Hemedan), Mahşehr, Bûşehr, Bender Genaveh, Enzeli, Gachsaran ve Mezopotamya'nın doğusundan (Bağdat'tan Basra'ya kadar) oluşan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Başkentleri Khorawa (Khorramabad) ve Şiraz idi; resmî idarî dilleri Güney Kürdçesi (İlamî) idi.

Hanedanın kurucusu Ātā (Paşa) Beg-e Lur, çevredeki imparatorluklardan tam bağımsızlık sağlayarak bu hanedanı tesis etmiştir. Ancak hanedan içi rekabetler, suikastlar ve dış istilalar—önce Moğollar, daha sonra Safevîler—zamanla hanedanın gücünü aşındırmıştır.

Khurşadi Hanedanı'nın Hükümdarları

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Notlar
Şucaeddin Khurşadi	1184–1224	Khorawa (Khorramabad)	Hanedanın kurucusu; hanedanı tesis etti; doğal sebeplerle öldü.
Seyfeddin Rostam	1224–1231	Khorawa (Khorramabad)	İstikrarlı yönetimi sürdürdü.
Şerefeddin Ebubekir	1231–1242	Khorawa (Khorramabad)	Doğal sebeplerle öldü.
İzzeddin Garşasp	1242–1252	Şiraz	Doğal sebeplerle öldü.

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Notlar
Hüsameddin Halil	1252–1258	Şiraz	Aile içi anlaşmazlıkta öldürüldü.
Bedreddin Mesud	1258–1260	Şiraz	Bağdat'ın Moğollar tarafından fethinde ittifak yaptı; ihanet sonucu öldürüldü.
Taceddin Şah	1278–1293	Şiraz	Moğol İlhanlıları tarafından ihanete uğrayıp öldürüldü.
Cemaleddin Hıdır	1293–1294	Şiraz	Kısa süreli hükümdarlık.
Hüsameddin Ömer	1294–1295	Şiraz	Kısa süreli saltanat.
Samsameddin Mahmud	1295–1302	Şiraz	Siyasi cinayet suçlamasıyla idam edildi.
İzzeddin Ahmed Hüseyin	1302–1310	Şiraz	İstikrarlı yönetim dönemi.
Devlet Hatun	1310	Şiraz	Kısa süreli kadın hükümdarlık; iktidarı kardeşine devretti.
İzzeddin Mahmud	1310–1329	Şiraz	Hanedanın yapısını güçlendirdi.
Şucaeddin Muhammed	1329–1369	Şiraz	Uzun ve istikrarlı bir saltanat dönemi.
İzzeddin III	1370–1404	Şiraz	Timur'un kuvvetlerince sürgüne gönderilip öldürüldü.
Seyyid Ahmed Atabeg	1405–1413	Şiraz	Timurîleri mağlup ederek istikrarı yeniden sağladı.
Şah Hüseyin Atabeg	1413–1466	Şiraz	Refah dolu bir saltanat dönemi.

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Notlar
Şah Rostam Atabeg	1466–1501	Şiraz	İstikrarı sürdürdü.
Mir Aghur	1501–1560	Şiraz	Uzun süren hükümdarlık; bağımsızlığı korudu.
Muhammed (Mir Aghur'un oğlu)	1560–1593	Şiraz	Safevî baskısı ile karşı karşıya kaldı.
Şawardi Atabeg	1593–1598	Şiraz	Hanedanın son hükümdarı; I. Şah Abbas tarafından ailesiyle birlikte idam edildi ve hanedanın hâkimiyeti sona erdi.

Khurşadiler, Güneybatı Kürdistan'ın siyasî tarihinde derin bir iz bırakmış, yüzyıllar boyunca bağımsızlıklarını koruyarak hem Moğol hem de Safevî hâkimiyetine direnmiş ve ancak 1598 yılında nihai çöküşlerini yaşamışlardır (Bkz. Ek 3).

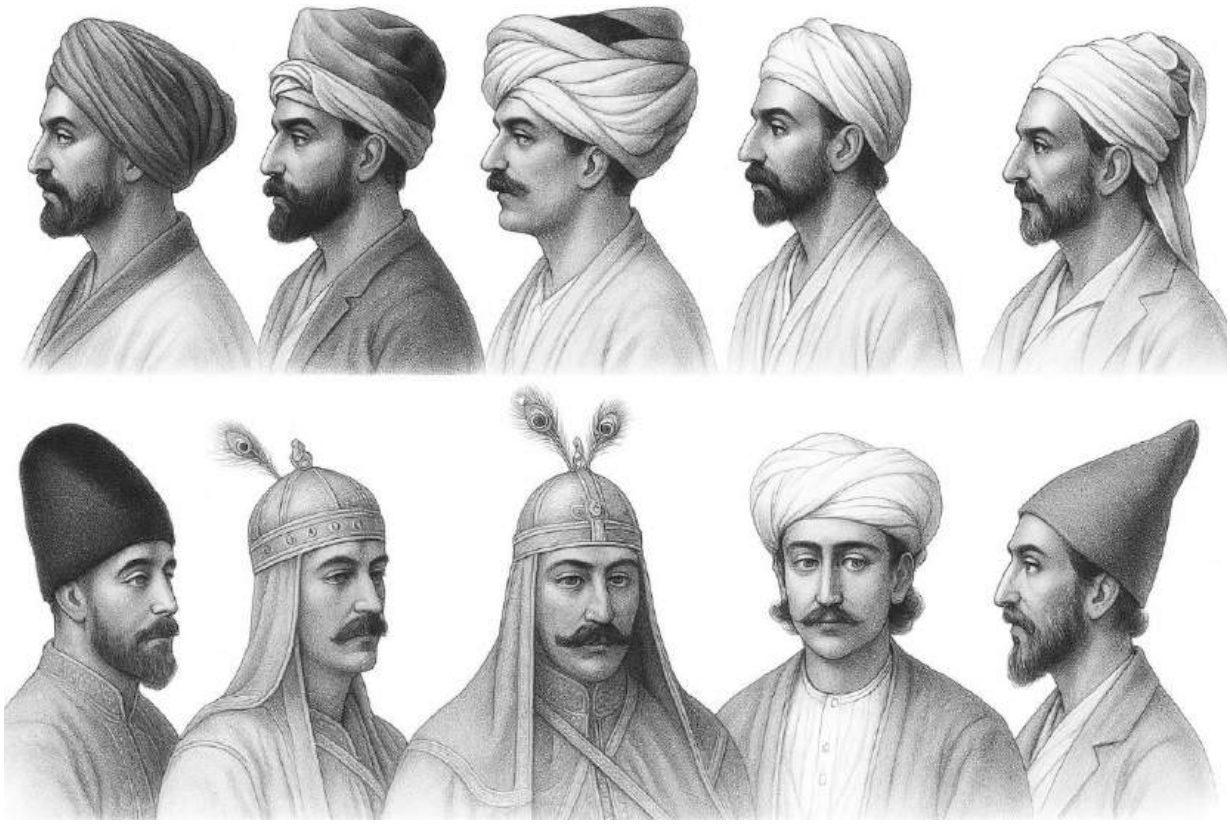

Khurşadi Hanedanlığı’nın Hâkimiyeti

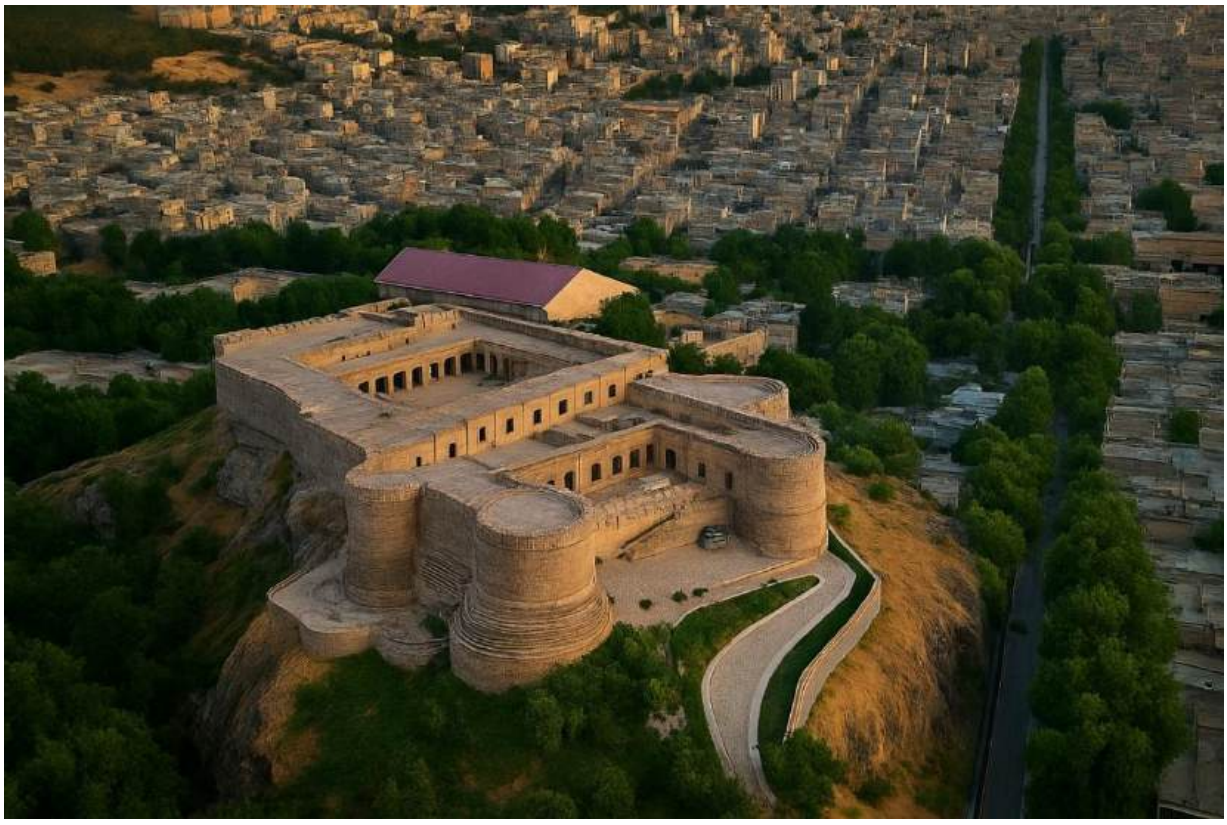

Khorawa (Khorramabad) Kalesi, Khurşadi prenslik hanedanının otoritesiyle inşa edilmiştir.

2.19 – Eyyubî Hanedanlığı'nın Hâkimiyeti (1171–1250 MS)

Eyyubî Hanedanlığı, 12. yüzyılda Ṣalāḥ ad-Dīn Eyyubî (Selahaddin) tarafından kurulmuş Müslüman bir Kürd hanedanıdır. Yalnızca 79 yıl süren bu hanedan, Selçuklu İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla ortaya çıkan siyasî parçalanma döneminde yükselmiş ve Filistin ile Suriye'deki Haçlı güçlerine karşı kazandığı belirleyici zaferlerle tanınmıştır.

Selahaddin, 1137 yılında (MS) günümüzde Irak sınırları içinde bulunan Tikrit'te, nüfusunun büyük çoğunluğu o dönemde Kürd olan seçkin bir askerî ailede doğdu. Ailenin yükselişi, Selçuklu Suriye hâkimi Nûreddin Zengî'nin hizmetinde general olarak görev yapan amcası Şirkûh ile başlamıştır. Şirkûh'un 1169'da ölümü üzerine Selahaddin, askerî ve idarî komutayı üstlenmiş, Mısır'daki Fâtımî Halifeliği'ni ortadan kaldırarak 1171 yılında Eyyubî yönetimini resmen tesis etmiştir.

Genişleme ve İdare

Eyyubîler, iktidarlarının temelini Mısır'da atmış ve burayı devletlerinin siyasal merkezi hâline getirmişlerdir. En parlak dönemlerinde hanedanın hâkimiyeti Mısır, Suriye, Filistin, Kürdistan'ın bazı bölgeleri ve Anadolu'nun bazı kısımlarına kadar uzanıyordu. Fâtımî Halifeliği'nin yıkılmasından sonra Selahaddin, Mısır'da bugün Kahire Kalesi olarak bilinen surlu yapıyı inşa ettirerek otoritesini pekiştirdi.

Etnik olarak Kürd olmalarına rağmen Eyyubî yöneticiler, idarelerini İslamî Arap kültür ve idarî yapısı çerçevesinde yürüttüler. Resmî dil Arapça idi ve bu dil yönetimde, hukukta ve edebiyatta kullanıldı. Bu durum hem dönemin kozmopolit İslam anlayışını hem de Mısır'daki yönetim merkezinin etkisini yansıtmaktadır.

Kudüs'ün Fethi (1187 MS)

Hanedanın en önemli dönüm noktalarından biri, 1187 yılında Kudüs'ün Haçlı hâkimiyetinden kurtarılmasıdır. Bu zafer, Selahaddin'in Kudüs Kralı Guy de Lusignan

komutasındaki Haçlı ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattığı Hıttin Savaşı'nın ardından kazanılmıştır. Bu yenilgi Haçlıların bölgedeki askerî varlığını ciddi biçimde zayıflattı.

Kudüs'ün Hıristiyan savunucuları, Balian d'Ibelin önderliğinde şehri barışçıl biçimde teslim ettiler. Selahaddin, birçok Hıristiyan sakinin serbestçe ayrılmasına izin verdi ve Hıristiyan hacıların şehri ziyaret etmesine müsaade ederek Orta Çağ savaşlarının nadir görülen bir hoşgörü örneğini sergiledi.

Üçüncü Haçlı Seferi ve Süregelen Çatışmalar

Kudüs'ün kaybı, 1189–1192 yılları arasında III. Haçlı Seferi'ni tetikledi. Bu sefer, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard, Fransa Kralı II. Philippe ve Kutsal Roma İmparatoru I. Friedrich Barbarossa tarafından yönetildi. Haçlılar Kudüs'ü geri alamasa da Akka başta olmak üzere bazı sahil şehirlerini ele geçirdiler. Sürekli devam eden çatışmalara rağmen Selahaddin, düşmanları arasında bile saygı uyandıran şövalyece tutumu ve diplomatik becerileriyle ün kazandı.

Siyasal Parçalanma ve Gerileme

Selahaddin 1193 yılında öldü. Ölümünden sonra imparatorluğu oğulları ve akrabaları arasında bölündü ve küçük Eyyubî prensliklerine ayrıldı. Bu parçalanma hanedanın birliğini zayıflattı ve onu hem dış tehditlere hem de iç çekişmelere karşı savunmasız hâle getirdi.

Eyyubî toprakları varlığını sürdürdü, ancak hanedanın gücü giderek azaldı. Özellikle Eyyubî ordusunda görev yapmış kölemen askerlerden oluşan Memlûkların yükselişi bu süreci hızlandırdı. 1250 yılında Memlûklar Mısır'da iktidarı ele geçirerek Eyyubî yönetimine son verdiler.

Kürd Tarihindeki Önemi

Selahaddin, Haçlılara karşı kazandığı zaferlerle İslam dünyasında yüceltilen bir figür olarak hatırlanmaktadır. Ancak Kudüs'ü merkeze alan siyaseti, Kürd devletleşmesi konusunu ikinci plana atmış ve bu durumun Kürd halkı için uzun vadeli sonuçları olmuştur. Sonraki yüzyıllarda Batılı siyasî tavırlar, Haçlı Seferleri'nin mirasından etkilenmiş ve Kürdlerin bağımsızlığına karşı Türk, Arap ve Fars güçlerine verilen destek bu sürecin bir parçası olmuştur. Günümüzde de Kürd yurdu, İran (Pers), Irak (Arabistan), Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında bölünmüş durumdadır.

Filistin'in Stratejik ve Dînî Önemi

- **Dînî Önemi:** Kudüs, Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra'ya ev sahipliği yapar ve İslam'daki üçüncü kutsal şehir kabul edilir. Müslümanlar için şehrin fethi dînî bir görevdi; Hıristiyanlar için ise 1099'da ele geçirilmesinden bu yana bir zafer simgesi olmuştur.
- **Stratejik Değer:** Filistin, Suriye, Mısır ve Haçlı devletleri arasında bir kavşak noktasıdır ve önemli ticaret ile askerî yolları kontrol eder.
- **Sembolik Güç:** Kudüs uğruna verilen mücadele, Orta Çağ Yakın Doğu'sunda İslam ve Hıristiyan güçleri arasındaki yüzyıllar süren çatışmanın merkezî bir sahnesi olmuştur.

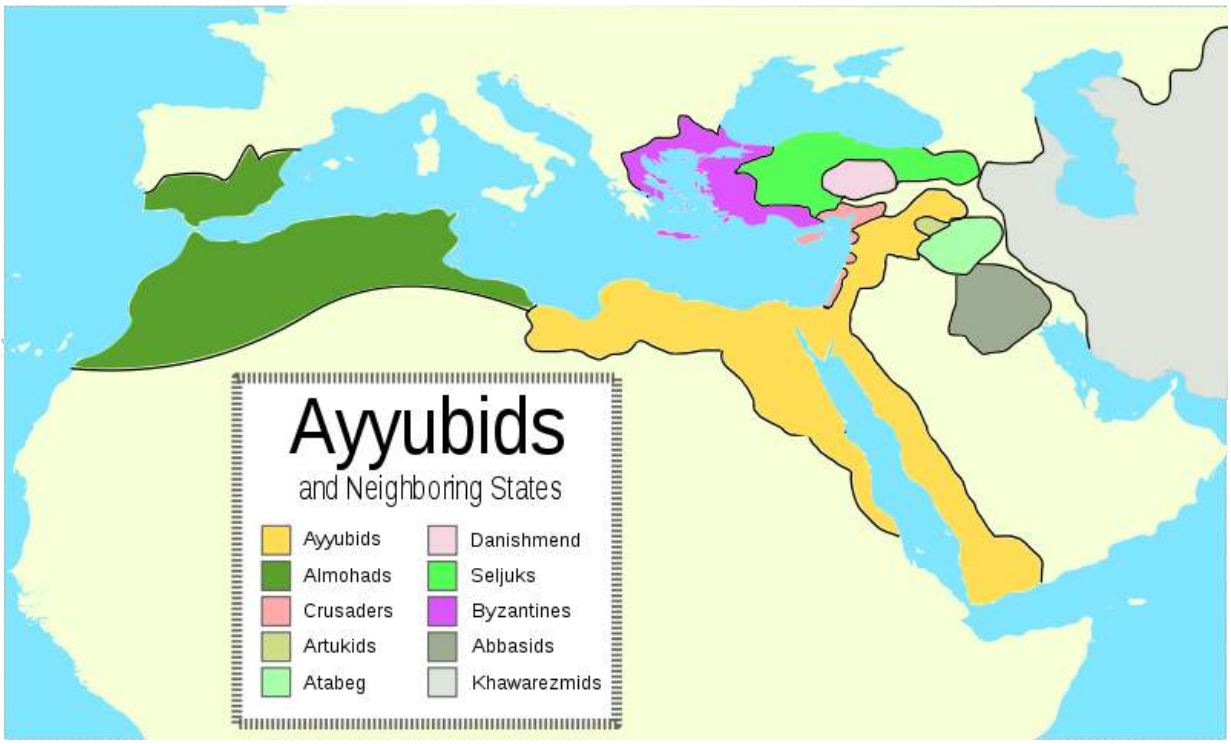

Map of the Ayyubid Dynasty

Ṣalāḥ ad-Dīn Eyyubî (1137–1193 MS)

2.20 – Harezmşah Türk Hanedanlığı'nın Hâkimiyeti (1193–1220 MS)

Harezmşah Hanedanlığı, Orta Asya ve İran'da Selçuklu gücünün zayıflamasının ardından yükselişe geçti. Kutbeddin Muhammed Şah, 1193–1220 yılları arasında Harezmşah beyliğini kurarak askerî seferler ve komşu rakiplerin boyunduruk altına alınması yoluyla iktidarını pekiştirdi. Onun saltanatı, merkezî bir idarenin temellerini ve güçlü bir ordunun kuruluşunu sağladı.

1200–1220 yılları arasında ülke, yetenekli ve hırslı bir lider olan ʿAlâeddin Muhammed Harezmşah tarafından yönetildi. Ancak bir Moğol ticaret kervanını yağmalatması ve kervan mensuplarını idam ettirmesi, Cengiz Han'a büyük bir Moğol istilası başlatması için bahane verdi.

Moğol ilerleyişi karşısında ʿAlâeddin Muhammed batıya doğru kaçtı ve sonunda İran'ın güneyindeki küçük bir köyde gözlerden uzak bir şekilde öldü. Oğlu Celaleddin Mengburni (1220–1231 MS) liderliği devralarak Moğollara karşı direnişi örgütlemeye çalıştı. İlk başlarda bazı başarılar elde etse de Hindistan'a doğru çekilmek zorunda kaldı. 1231 yılında Celaleddin, günümüz Afganistan'ında Şwankara ailesinden bir Kürd savaşçısı tarafından öldürüldü ve böylece Harezmşah hâkimiyeti sona erdi.

2.21 – Moğol Türk İstilası ve Kürdistan (1218–1220 MS)

13. yüzyılın başlarında, Cengiz Han önderliğindeki Moğol İmparatorluğu, Çin'den Orta Doğu'ya uzanan bir dizi fetih hareketi başlattı. 1211–1215 yıllarında Kuzey Çin'i ele geçirdikten sonra Cengiz Han batıya yöneldi. 1218–1220 yılları arasında Moğollar, Harezmşah İmparatorluğu'nu yıkarak İran, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Kürdistan'ın büyük bölümlerini işgal ettiler.

Harezmşah coğrafyası Kürdler, Farslar, Gilakiler ve Beluçlar gibi birçok etnik grubu barındırıyordu, ancak bu topluluklar Türk-Moğol kuvvetleri tarafından büyük ölçüde katledildi. İstilalar, şehirlerin yakılıp yıkılması, kitlesel katliamlar ve zorunlu sürgünlerle karakterize edildi. Yetişkin erkeklerin büyük kısmı idam edildi, binlerce Kürd çocuğu

Moğol askerî kamplarına götürüldü. Zamanla yaklaşık 10.000 Kürd çocuk zorla Türkleştirildi ve Moğol-Türk ordularına, özellikle Azeri-Türk toplulukları arasına dâhil edildi.

Moğol İmparatorluğu'nun Daha Geniş Yayılması

- **1223 MS** – Cengiz Han, Doğu Avrupa'yı işgal ederek Konstantinopolis'ten (İstanbul) Yunanistan, Bulgaristan, Bosna ve Kosova'ya kadar uzanan bölgeleri egemenliği altına aldı ve Moğol-Türk dilini birçok yerel dilin üzerine dayattı.
- **1227 MS** – Cengiz Han, Çin'in Yinchuan kentinde savaşta aldığı yaralar sonucu 65 yaşında öldü. Mezar yeri gizli tutuldu; defin törenine tanık olan herkesin öldürülmesiyle sır saklandı.
- **1236–1241 MS** – Batu Han (Cengiz Han'ın torunu) Rusya, Polonya ve Macaristan'ı işgal etti.
- **1258 MS** – Hulagu Han (bir diğer torun), Bağdat'ı ele geçirerek Halife el-Musta'şım'ı idam etti ve Abbâsî Halifeliği'ne son verdi.
- **1271–1279 MS** – Kubilay Han, Çin'in tamamını fethederek tarihin en büyük kara imparatorluğunu kurdu.
- **İlhanlıların Kuruluşu** – Hulagu Han, İran, Irak, Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kürdistan ve Afganistan'da Moğol hâkimiyetini tesis etti.

Kürdistan ve Anadolu'daki Moğol Bağlantılı Hanedanlar

Hanedan Adı	Kuruluş (MS)	Ana Hâkimiyet Bölgesi
Germiyan Hanedanı	1299	Batı ve Güney Kürdistan
Ali Osman Hânesi	1299	Anadolu
Hamidoğulları	1300	Anadolu

Hanedan Adı	Kuruluş (MS)	Ana Hâkimiyet Bölgesi
Tekkeoğulları	1300	Antalya
Menteşeoğulları	1300	Anadolu
Çobanoğulları	1318	Doğu Kürdistan
Zulkadaroğulları	1340	Albustan & Maraş (Badînan'dan Kuzey Kürdistan'daki Maraş'a kadar)
Garay Hânesi	1420	Kermiya (Güney Kürdistan)
Gazan Han Hânesi	1445	Doğu Kürdistan
Qasmov Han Hânesi	1452	Doğu Kürdistan

Moğol ve Timur Seferleri'nde Kürdistan

1258 yılındaki Moğol seferi, Hulagu Han komutasında doğrudan Kürd topraklarından geçti. Hulagu'nun ordusu Gence'de Şah ʿAzizeddin Şeddadî'yi mağlup ederek öldürdü ve Kürd Şeddadî yönetimine son verip yerine Türk hâkimiyetini yerleştirdi. Kürd şehirleri olan Wirme (Urmia), Tawrez (Tebriz) ve Maraqa (Maragha) saldırıya uğradı; Maraqa, Hulagu'nun başkenti yapıldı.

1393 yılındaki Timur istilaları Kürdistan'ı daha da harap etti. Timur'un seferleri, 1380–1393 yılları arasında Erzincan ve Erzurum'un Kürd hâkimi Mir Ali Şerif'in beyliğini hedef aldı. Şiddetli direnişe rağmen Mir Ali Şerif öldürüldü ve ordusu yok edildi.

Ateş Çemberinde Kürdistan

Kürdistan yüzyıllar boyunca güneyden ve batıdan gelen Arap-Müslüman istilalarıyla (kitlesel katliamlar ve yağmalarla birlikte) ve 11. yüzyılın başlarından itibaren kuzeyden ve doğudan gelen Türk ve Moğol saldırılarıyla karşı karşıya kaldı. 1071 yılında Kuzey

Kürdistan’da Bizans orduları ile Selçuklular arasında gerçekleşen Malazgirt Meydan Muharebesi gibi kilit savaşlar, yaklaşık 10.000 Kürd’ün ölümüyle ve Kürd yerleşim bölgelerinin yağmalanmasıyla sonuçlandı.

Bölüm Üç

3. Kürd Halkının ve Bölgelerinin 12.–19. Yüzyıllar Arasındaki Tarihi — Son 800 Yıl

Kürd halkı, tarihsel olarak MÖ 9.–6. yüzyıllar arasında Med hanedanı altında birleşerek güçlü ve bağımsız bir imparatorluk kuran eski Aryan ulusu Medlerin doğrudan torunları olarak kabul edilmektedir. Medler, yaklaşık üç yüzyıl boyunca kendi topraklarını yönetmiş, ardından yabancı istilalara boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Tarihsel kaynaklar, “Med” adının zamanla “Kürd” biçimine evrildiğini, ancak halkın etnik, kültürel ve dilsel mirasının aynı kaldığını doğrulamaktadır.

Son sekiz yüzyılda, çok sayıda Kürd beyliği ve hanedanı, Kürdistan ve komşu bölgelerinde hüküm sürmüştür. Bunların arasında Kürd mirleri (prensleri) olduğu gibi, bölgeyi sürekli denetim altına almaya çalışan dış güçler de vardı: Türk Akkoyunluları, Safevîler, Mokri, Soran, Baban, Bilbas, Türk Afşarları, Kürd Zendler, Kaçar Türkleri, Ardalan ve Şikak aşiretleri. Aşağıdaki bölümler, bu hanedanların kimler olduklarını, hâkimiyetlerinin kapsamını ve yabancı istilaların yanı sıra iç çekişmelerin yarattığı sürekli baskılar karşısında karşılaştıkları zorlukları ele almaktadır.

Timur istilaları sırasında yerel halkın sığındığı Heskîf yakınlarındaki mağara yerleşimleri.

3.1 – Kuzey Kürdistan'daki Colemêrg (Hakkari) Emirliği (1133–1847 MS)

Osmanlı kayıtlarında Hakkari Emirliği olarak geçen Colemêrg Emirliği, Kuzey Kürdistan'ın dağlık Hakkari bölgesini olağanüstü bir süre, 714 yıl boyunca yönetmiştir. Başkenti Colemêrg (Julamerk, günümüz Hakkari) idi ve resmî idarî dili Kürdçeydi.

12 yüzyılın başlarında kurulmasından 1847'de Osmanlı İmparatorluğu'na ilhakına kadar bu beylik, değişen ittifaklar ve imparatorluk baskıları arasında farklı derecelerde özerklik korudu. Emirliğin yöneticileri, Zengîler, Timurîler, Akkoyunlular, Osmanlılar ve Safevîler gibi bölgesel güçlerle dengeli ilişkiler yürüttüler.

Emirin Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Yönetim Bölgesi	Önemli Olayların Özeti
Babe Heija Hakari	1133–1143	Hakkari; Asep, Tushi, Judaidla ve (Musul'un kuzeyindeki) Luheija dağları	1133'te İmadeddin Zengî ile ittifak yaptı; 1143'te Musul'da ölmeden önce yönetimi oğlu Baw Erji'ye bıraktı.
Baw Erji	1143–1200	Hakkari ve Van	Emirliğin otoritesini pekiştirdi, istikrarı korudu.
Ahmed Heija Hakari	1200–1221	Hakkari ve Van	Hakkari ve Van üzerindeki nüfuzu genişletti; doğal sebeplerle öldü.
İzzeddin Şer	1384–1423	Hakkari; Van Gölü'nün güneyi ve doğusu	Timurîler ve Karakoyunlularla ittifakları dengeledi; ailesi Kara İskender tarafından esir alındı.
İzzeddin Şer II	1470–1491	Hakkari	Kaybedilen toprakları geri aldı; 1491'de Akkoyunlu Sultan Yakup tarafından Kürdlerin katledilmesinin ardından yakalanıp idam edildi.

Emirin Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Yönetim Bölgesi	Önemli Olayların Özeti
Zahid Bey	1550–1570	Hakkari	Osmanlı–Safevî çatışmaları sırasında hüküm sürdü; aile içi anlaşmazlıklar emirliği zayıflattı.
İmadeddin	1634–1639	Hakkari	Askerî liderliği ve Osmanlı–Safevî diplomasisindeki rolüyle tanındı.
Nurullah Bey	1800–1847	Hakkari, Julamerk, Van ve Wirme (Urmia) bölgeleri	1843–1846'da Osmanlılar tarafından Rojava'dan çekilmeye zorlandı. 1847'de Osmanlı kuvvetleri yerel Kürdleri katletti, emiri tahttan indirdi ve bölgeyi yağmalayarak emirliğe son verdi.

Colemêrg Emirliği'nin çöküşü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd özerkliğini ortadan kaldırmaya yönelik askerî baskı ve zorla merkezîleştirme politikasının bir başka örneğini teşkil etmektedir.

3.2 – Kuzey Kürdistan'daki Bitlis Emirliği (1187–1847 MS)

Bitlis Emirliği, 660 yıl boyunca Rozaki (Rozhevî) soyundan gelen Kürd beyleri tarafından yönetildi. Başkent Bitlis, Kürd siyasal, kültürel ve ticarî yaşamının önemli bir merkezi olup, emirliğin resmî idarî dili Kürdçeydi.

Emirlik, varlığı boyunca hem Safevîler hem de Osmanlılarla ittifaklar kurarak veya gerektiğinde askerî direniş göstererek varlığını sürdürdü.

Emirin Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Olayların Özeti
Şerif Paşa	1500–1533	Başlangıçta Osmanlılarla ittifak kurarak Safevîlere karşı savaştı; daha sonra sadakatini Safevîlere yöneltti. Osmanlı yaptırımlarına karşı direndikten sonra 1533'te Osmanlılar tarafından öldürüldü.
Şerefeddin Bitlisî (Şeref Han)	1578–1597	Başlangıçta Safevîlerle ittifak kudu; 1578'de Osmanlılara geçti ve onların Safevîlere karşı seferlerine destek verdi. Döneminin en kapsamlı Kürd tarih eseri olan *Şerefname*'yi kaleme aldı. 1597'de tahtı bıraktı; 1604'te öldü.
Şemseddin Bey	1597–1650	Emirliği istikrara kavuşturdu ve babasının politikalarını sürdürdü.
Abdül Han	1650–1655	Özerkliği güçlendirdi ancak Osmanlılar tarafından toprak gaspıyla suçlandı; 1655'te yenildi ve toprakları Osmanlı topraklarına katıldı.
Şerif Bey (son emir)	1820–1849	Rozaki soyunun son hükümdarı; 1849'daki katliamların ardından Osmanlılar tarafından tutuklanıp İstanbul'a götürüldü ve ortadan kayboldu.

19 yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Osmanlılar Bitlis'i tamamen eyalet sistemlerine entegre ederek en uzun süre ayakta kalan Kürd beyliklerinden birini ortadan kaldırmışlardı.

3.3 – Kuzey Kürdistan'daki Çemişgezek (Çemişkizak) Prensliği (1220–1663 MS)

Çemişgezek Prensliği, bugünkü Türkiye'nin Dersim ili sınırlarında (adını daha sonra Türkiye "Tunceli" olarak değiştirdi) başkenti bulunan, dört yüzyıldan fazla bir süre

varlığını sürdüren Alevî Kürd kalesiydi. Prensliğin toprakları Malazgirt, Pertag (Pertek), Sağman, 16 nahiye ve 32 kaleyi kapsıyordu.

Bu prenslik, dil, geleneksel kıyafet ve müzik aracılığıyla Kürd kültürel kimliğini korudu ve Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar tarafından yapılan tekrar eden istilalara direndi.

Hükümdar / Hanedan	Hüküm Dönemi (MS)	Olayların Özeti
Malakishi Hanedanı	1220–1452	Moğol ve Akkoyunlu akınlarını püskürttü; Akkoyunlu Uzun Hasan'ı mağlup etti.
Şeyh Hasan	1452–1500	Nüfuz alanını genişletti, fakat Türk Dulkadirlilerinin karşı saldırılarıyla karşılaştı.
Hacı Rostem Bey	1500–1556	Safevî–Osmanlı entrikaları sonrasında Osmanlılar tarafından yakalanarak idam edildi.
Pir Hüseyin	1556–1580	Osmanlı Sultanı I. Selim döneminde yönetimi yeniden tesis etti; ancak iç bölünmeler prensliği zayıflattı.
Malakishi'nin Torunları	1580–1663	1663'te Osmanlılar tarafından katliam ve yağmalama sonrası topraklara el kondu; hanedan sürgüne gönderildi.

Çemişgezek'in düşüşü, Dersim bölgesindeki Alevî Kürd özerkliğinin yüzyıllar süren varlığının sonunu getirdi.

3.4 – Kuzey Kürdistan'daki Heskîf Emirliği (1232–1525 MS)

Heskîf Emirliği, 1232 yılında Selahaddin Eyyubî'nin torunlarından Malik Mesud tarafından kurulmuş ve yaklaşık üç yüzyıl boyunca Kürd yönetiminin merkezi olmuştur. Resmî dil Kürdçe idi ve emirliğin toprakları Heskîf, Amid (Diyarbakır), Cezire ve Siirt bölgelerini kapsıyordu.

Emirlik, köprüler, camiler, medreseler ve saraylar inşa ettirerek mimari ve eğitim alanında önemli başarılarıyla hatırlanmaktadır.

Emirin Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Olayların Özeti
Emir Salih Necmeddin Eyyubî I	1236–1239	Artuklu gücünün zayıflamasından sonra emirliği kurdu.
Emir Muazzam Kürdpasha	1239–1249	Bölgedeki Kürd otoritesini pekiştirdi.
Emir Mavhid Abdullah	1249–1270	İstikrarı ve özerkliği korudu.
Emir Kamil Ebu Bekir Seyfeddin Şadi	—	Özerk yönetimi sürdürdü.
Emir Salih Necmeddin Eyyubî II	1324–1325	Moğol istilalarından sonra şehri yeniden inşa etti.
Gazi Muhammed	1325–1364	Eğitim ve kültürü teşvik etti.
Emir Adil Fahreddin Süleyman	1364–1424	Uzun ve istikrarlı bir saltanat; ilmî faaliyetleri destekledi.
Eşref Ahmed	1424–1432	Bağımsızlığı korudu.
Kamil Babi Mahamid Halil	1432–1452	İç idareyi güçlendirdi.
Emir Ahmed	1452–1455	Bağımsız yönetimi sürdürdü.
Halaf bin Muhammed	1455–1461	Akkoyunlu Türklerine yenildi.
Emir Eyyubî III	1461–1462	Kısa ve istikrarsız bir dönem; ardından Akkoyunlu işgali.
Akkoyunlu İşgali	1462–1470	Kürdlerin katledilmesi; Uzun Hasan Zeyn el-Kürdî'yi vali olarak atadı.
Emir Halil	1470–1500	Heskîf'i kurtardı; daha sonra Safevîler tarafından esir alındı.

Emirin Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Olayların Özeti
Emir Hasan	1500–1525	İç çatışmalar Osmanlı yenilgisini getirdi; 1525’te katliamlar ve ilhak gerçekleşti.

Heskîf Şehri

2020 yılında, Heskîf'in kadim anıtları ve arkeolojik mirasıyla ünlü tarihî şehri, Türkiye makamları tarafından Dicle Nehri üzerinde inşa edilen Ilısu Barajı aracılığıyla kasıtlı olarak sular altında bırakıldı ve böylece Kürd tarihine ait bir somut bağ daha ortadan kaldırıldı.

3.5 – Kuzey Kürdistan’daki Botan Emirliği (1271–1847 MS)

Botan Emirliği, 1271 yılında soylu Azizan ailesi tarafından kurulmuş ve 576 yıl boyunca hüküm sürmüş, 1847’de Osmanlı İmparatorluğu’na ilhak edilene kadar özerkliğini korumuştur. Emirliğin kurucusu Abdulaziz Bukhtî, Zengî otoritesinin çöküşünden sonra Botan bölgesinde hâkimiyet kurmuştur.

Zengîler — Selçuklu İmparatorluğu’na müttefik, Oğuz-Türk kökenli bir hanedan — 1127–1250 yılları arasında Halep, Kamışlı, Musul, Cezire ve Botan bölgelerini yönetmiş, ancak Selahaddin Eyyubî tarafından ortadan kaldırılmıştır. On dokuz yıl sonra Botan Emirliği, Kürd önderliğinde bir siyasî oluşum olarak ortaya çıkmıştır.

Emirliğin başkenti Cezire idi ve resmî idarî dili Kürdçeydi. Emirliğin toprakları Cezire merkezli olup geniş Botan bölgesine yayılıyordu.

Emirin Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Önemli Olayların Özeti
Abdulaziz Bukhtî	1271–1338	Zengî otoritesinin çöküşünün ardından emirliği kurdu; doğal sebeplerle öldü.
İzzeddin Bukhtî	1338–1362	İktidarı pekiştirdi; Heskîf Emiri ile çatışmalara girdi.
Emir İzzeddin Abdal	1362–1398	1394’te Timur’la barış yaptı ancak saldırıya uğradı; geçici Timurî işgalin ardından özerklik yeniden sağlandı.
Bedirxan Paşa	1821–1847	İdarî ve askerî reformlar başlattı; Osmanlı müdahalelerine karşı Bedirxan Ayaklanması’nı yönetti. 1847’de yenildi.
İzzeddin Şer Bey	1848–1855	Bedirxan’ın yenilgisinden sonra özerkliği sürdürmeye çalıştı; 1855’te Osmanlılar tarafından tamamen ilhak edildi.

Botan Emirliği’nin düşüşü, Osmanlıların kalan Kürd emirliklerini ortadan kaldırma ve Kürdistan üzerindeki denetimi merkezîleştirme kampanyasında belirleyici bir adım oldu.

3.6 – Celâyirî Türk Hanedanlığı (1336–1410 MS)

Celâyirî Hanedanlığı, her ne kadar Türk kökenli olsa da, İlhanlıların çöküşünden sonra Kürdistan, Irak ve Batı İran'da ön plana çıkmıştır. Bağdat ve Tawrez'den (Tebriz) yönetimlerini sürdürmüş ve Kürdistan'ın bazı bölgeleri üzerinde nüfuz kurmuşlardır. Yönetimleri, sık sık yaşanan iç çekişmeler ve Karakoyunluların dış baskıları ile şekillenmiştir.

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Olayların Özeti
Hasan Buzurg	1336–1356	İlhanlı çöküşünün ardından iktidarı tesis etti.
Şeyh Uveys Celâyir	1356–1374	Otoriteyi genişletti; Çobanlıları mağlup etti.
Şeyh Hasan	1374–1382	İktidarı sürdürdü ancak Karakoyunlu baskısı arttı.
Şeyh Hüseyin	1382–1384	Zayıf bir yönetim sergiledi; kısa sürede tahttan indirildi.
Şeyh Ahmed	1382–1410	Karakoyunlulara yenildi; hanedan çöktü.

Celayirli Türk Hanedanının Hakimiyet Haritası

3.7 – Qara Qoyunlu'nun ("Kara Koyunlu" Türkmen Konfederasyonu) Hakimiyeti (1374–1468)

Qara Qoyunlular, Oğuz Türklerinin (Yıva kolu) bir konfederasyonu olup Orta Asya'dan göç ederek 93 yıl boyunca Kürdistan, İran, Azerbaycan, Anadolu, Irak, Ermenistan ve Gürcistan'ın bazı bölgelerinde hüküm sürdüler. İdari dilleri Farsça olup, anadilleri Oğuz Türkçesiydi. Sünni İslam'a bağlıydılar.
Onların yönetimi, Kürd halklarına karşı tekrarlanan seferlerle — yağmalar, katliamlar ve ağır vergilerin dayatılmasıyla — karakterize edilmiştir; bu durum pek çok kurdu ya köleliğe ya da ölüme sürüklemiştir.

Lider	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Olayların Özeti
Bayram Hoca	1374–1380	Musul	Konfederasyonu kurdu; Kürd aşiretlerine saldırılar düzenledi.
Qara Muhammed	1380–1389	Musul	Kürd halkına yönelik düşmanlığı sürdürdü; Timurîlerle çatıştı.
Qara Yusuf	1389–1420	Tebriz (Tawrez)	Timurîlerden bağımsızlığını ilan etti; Türkmen kontrolünü genişletti.
İskender	1420–1436	Tebriz (Tawrez)	İç çekişmelerle karşılaştı; Cihan Şah tarafından tahttan indirildi.
Cihan Şah	1436–1467	Tebriz (Tawrez)	Kürdistan ve ötesinde hakimiyetini genişletti; 1467'de Çapakçur'da Uzun Hasan'a yenildi.
Hasan Ali	1467–1468	Tebriz (Tawrez)	Son hükümdar; Aq Qoyunlu kuvvetleri tarafından Sedarah'ta öldürüldü.

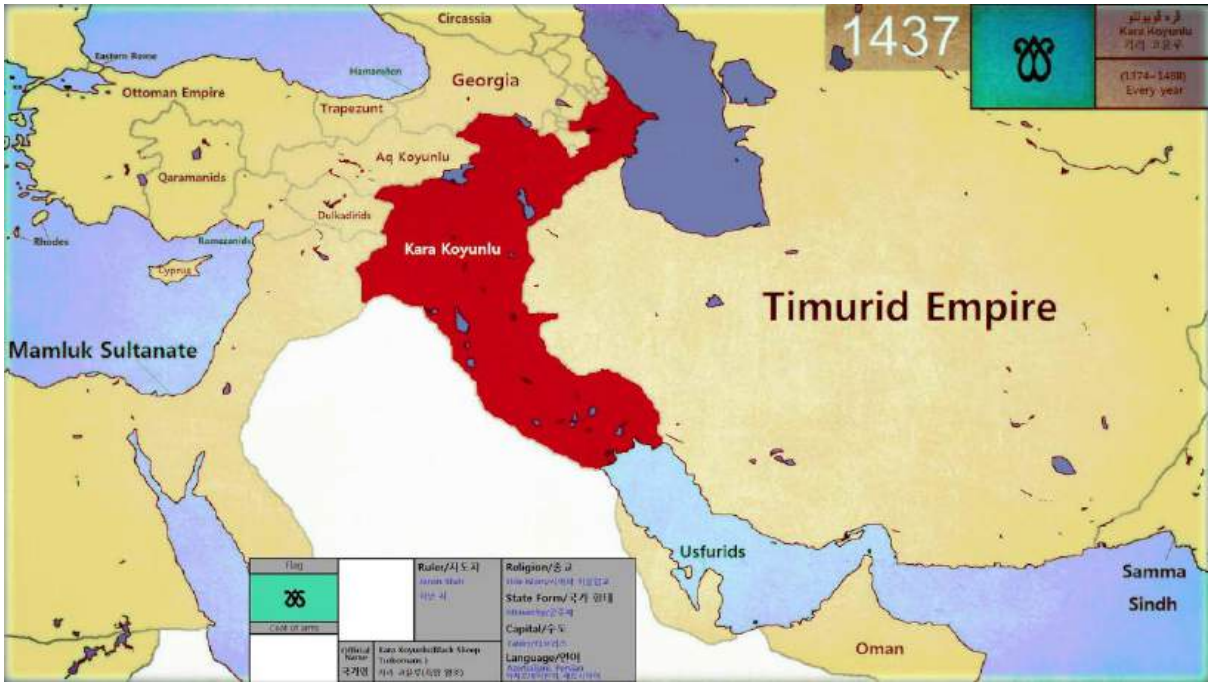

Qara Qoyunlu Türk Hanedanının Hakimiyet Haritası

3.8 – Aq Qoyunlu'nun ("Ak Koyunlu" Türkmen Konfederasyonu) Hakimiyeti (1378–1501)

Aq Qoyunlular — Oğuz Türklerinin Bayındır boyuna mensup bir konfederasyon — 123 yıl boyunca Kürdistan, İran, Azerbaycan, Anadolu, Irak, Ermenistan ve Gürcistan'ın bazı bölgelerinde hüküm sürdüler. Qara Qoyunlular gibi, Türkçe konuşuyor fakat idari dil olarak Farsçayı kullanıyorlardı ve Sünni İslam'a bağlıydılar.
Kürd bölgelerine yönelik geniş çaplı seferler düzenleyerek toprakları ele geçirdiler, ağır vergiler koydular ve kitlesel katliamlar gerçekleştirdiler. Yönetimleri, 1501 yılında Safevi hanedanının kurucusu Şah İsmail I tarafından yenilgiye uğratılmalarıyla sona erdi.

Lider	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Olayların Özeti
Tur Ali Bey	1378–1389	Diyarbakır	Konfederasyonu kurdu; bazı Kürd gruplarıyla ittifak yaptı.
Fakhr al-Din Qutlu	1389–1420	Diyarbakır	Kürd halkına yönelik seferleri sürdürdü.

Lider	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Olayların Özeti
Ahmed	1420–1434	Diyarbakır	Türk kültürünü teşvik etti; Kürd etkisini bastırdı.
Ali	1434–1435	Diyarbakır	Kısa süreli hükümdarlık; suikast sonucu öldürüldü.
Hamza	1435–1444	Diyarbakır	Uzun Hasan'a yenildi.
Uzun Hasan	1453–1478	Tebriz (Tawrez)	Qara Qoyunluları mağlup etti; Aq Qoyunlu gücünü genişletti.
Halil Mirza	1478	Tebriz (Tawrez)	Kısa süreli hükümdarlık; istikrarsızlık dönemi başladı.
Yakup Bey	1478–1490	Tebriz (Tawrez)	Taht mücadelelerinin ardından devleti istikrara kavuşturdu.
Baysungur	1490–1493	Tebriz (Tawrez)	İç savaş sırasında tahttan indirildi.
Rüstem Bey	1493–1497	Tebriz (Tawrez)	Ahmed Bey tarafından tahttan indirildi.
Ahmed Bey	1497–1499	Tebriz (Tawrez)	Zayıf hükümdarlık dönemi; iktidardan uzaklaştırıldı.
Elvend Mirza	1499–1501	Tebriz (Tawrez)	Safevîler tarafından yenilgiye uğratıldı; hanedan sona erdi.

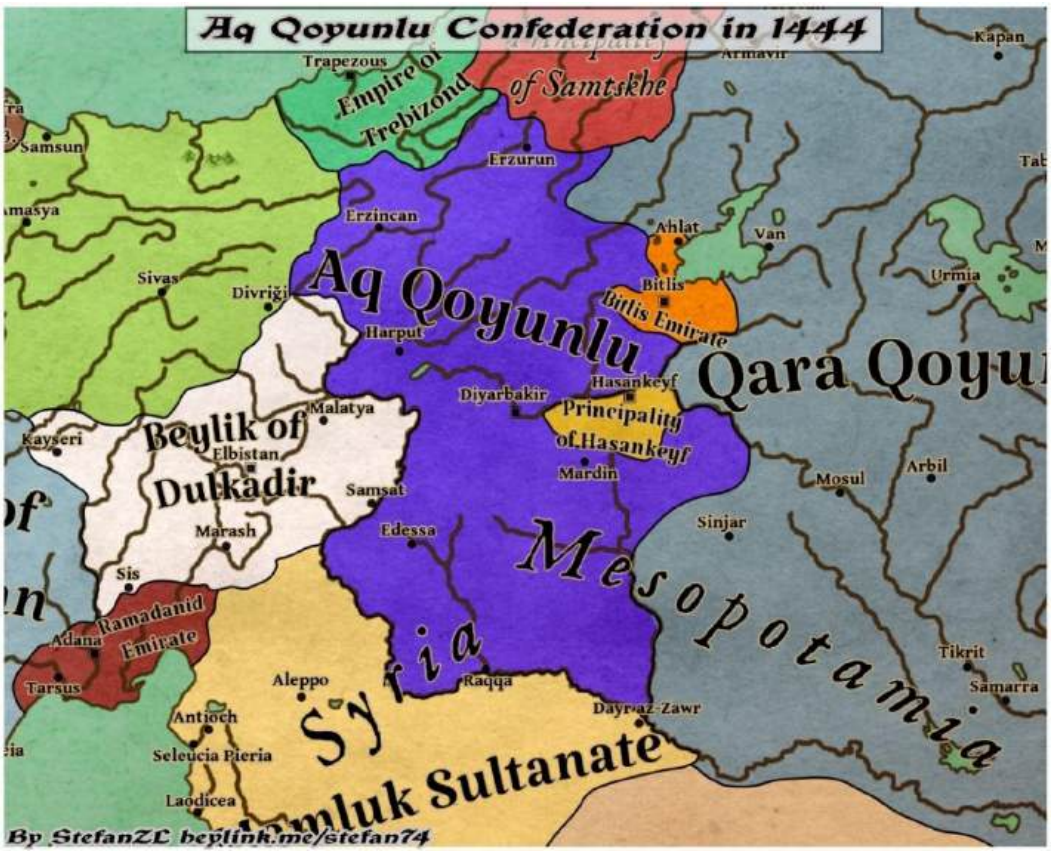

1467–1378 AD Yılları Arasında Aq Qoyunlu Otoritesi Haritası

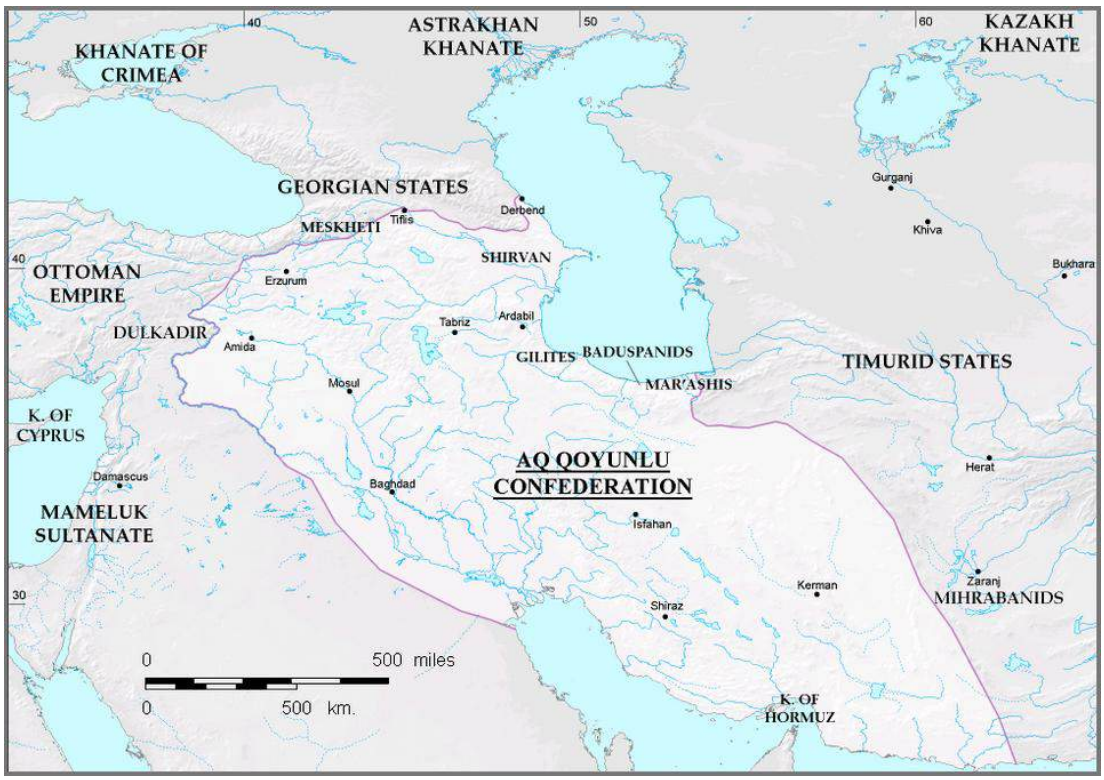

The 1467–1501 Yılları Arasında Akkoyunlu Hâkimiyetinin Coğrafi Haritası

Kara Koyunlu ve Akkoyunlu Arasındaki Temel Farklılıklar

Özellik	Kara Koyunlu	Akkoyunlu
İsim Anlamı	“Kara Koyun” boyu	“Ak Koyun” boyu
Boy Kökeni	Oğuz Türkleri, Yıva kolu	Oğuz Türkleri, Bayındır kolu
Ortaya Çıkış	14. yüzyılın başları	14. yüzyılın ortaları
Başkentler	Tevriz (Tebriz)	Diyarbakır → Tevriz (Tebriz)
En Güçlü Hükümdar	Cihan Şah	Uzun Hasan
Topraklar	İran, Irak, Azerbaycan, Ermenistan, Kürdistan	Kürdistan, İran, Irak, Kafkasya
İttifaklar	Başlangıçta Timurîlerle savaştı; sonrasında ittifak kurdu	Hem Timurîlere hem Osmanlılara karşı çıktı

3.9 – Otonom Kürd Beylikleri (12.–19. Yüzyıl)

Akkoyunlu ve Karakoyunlu hâkimiyet döneminde birçok Kürd beyliği özerklik ilan etti. Bu beylerin söz konusu Türkmen konfederasyonlarıyla ilişkileri değişken olup; zaman zaman ittifak, tâbiiyet ve açık çatışma arasında gidip gelmiştir.

Başlıca Kürd Beylikleri

Beylik	Hâkimiyet Dönemi (MS)	Bölge	Dil	Notlar
Sulaiman Beyliği	1410–1838	Van, Erzurum, Erzincan, Bayazid	Kürdce (resmî ve idarî)	428 yıl boyunca hüküm sürdü; 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tarafından ilhak edildi.

Beylik	Hâkimiyet Dönemi (MS)	Bölge	Dil	Notlar
Zarrinal Beyliği	1448–1610	Zarrinşehr, Şari-Kürd	Kürdce (resmî ve idarî)	162 yıl hüküm sürdü; 17. yüzyılda Safevîler tarafından fethedildi.

Dönemin Diğer Önemli Kürd Liderleri

- Mustafa Beg ve Darwish Beg – Van'ın emirleri.
- Urella Beg ve Fattah Beg – Hakkâri emirleri.
- Khalid Beg Zahimi ve Sharif Beg – Muş emirleri.
- Hussein Beg – Qars ve Acar bölgesinde aşiret lideri.
- Pir Yusuf – Zaho emiri.
- Pir Hama – Musul emiri.

Bu beyliklere dair birçok tarihî kayıt — Kürd mirasının büyük kısmında olduğu gibi — işgalci güçler tarafından yağmalanmış, yok edilmiş veya kasıtlı olarak silinmiştir. Bu nedenle hükümdarlar, yönetim biçimleri ve olaylara ilişkin ayrıntılı bilgiler sınırlı kalmıştır.

Bağımsız Kürd Beyliklerinin Haritası

3.10 – Safevî Tarikatı ve On İki İmam Şiiliğinin Yayılışı (1252–1334)

Safevî Tarikatı, 1252–1334 yılları arasında yaşamış tanınmış bir Sünnî Kürd din önderi Şeyh Safi al-Din Ardeweli tarafından Ardewel'de (Ardabil) kurulmuştur. Şeyh Safi, başlangıçta takvası ile saygı görmüş, ancak yoğun Türk etkisi altında On İki İmam Şiiliğini benimsemiştir. Zamanla tarikatını hızla büyüyen bir siyasî-dinî harekete dönüştürmüş ve bu hareket kısa sürede hem Türk Azerî aşiretleri hem de Fars toplulukları arasında yayılmıştır.

Safevî ailesi her ne kadar Kürd kökenli olsa da, siyasî avantaj ve güvenlik amacıyla Türkçeyi benimsemiş, resmî işlerde kendilerini Türk olarak tanıtmış ancak özel yaşamda Kürd kimliğini korumuştur. Bu durum, pek çok Kürd ailesinin etnik kimliğini zulümden korunmak için gizlemek zorunda kaldığı daha geniş bir eğilimin parçasıydı.

Safevîler, manevî otoriteyi simgelediğine inandıkları kırmızı keçeden yapılmış Tāc-e Ḥaydarī ("Haydar'ın Tacı") adlı başlığı takarlardı. Ancak Kürdler onları rakip olarak görür ve Kızılbaş olarak adlandırırlardı.

Akkoyunlular ile Hanedan Bağları

- Uzun Hasan (h. 1453–1478), kız kardeşini Şeyh Safi'nin torunu Sultan Cüneyd ile evlendirdi.
- Kızı Marta'yı ise Sultan Cüneyd'in oğlu Sultan Haydar'a verdi.
- Bu akrabalık ilişkileri daha sonra, Kürdistan'daki toprak hâkimiyeti üzerine çıkan şiddetli çatışmalarla bozuldu.

Ardewel'deki (Ardabil) Şeyh Safi al-Din Ardeweli Türbesi — günümüzde UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer almakta olup, içerisinde Şeyh Safi'nin türbesi, bir cami ve bir kütüphane barındırmaktadır. Yapının ince işlenmiş tuğla süslemeleri ve hat sanatı, Safevî dönemi ustalığının başlıca örnekleri arasında sayılmaktadır.

3.11 – Şah İsmail I Safevî'nin Hükümdarlığı (1501–1524)

Şeyh Safi al-Din'in soyundan gelen Şah İsmail I (h. 1501–1524), 14 yaşında Safevî İmparatorluğu'nu kurmuş, Şiiliği devlet dini ilan ederek hem Kürdistan hem de İran üzerindeki kontrolünü pekiştirmiştir. Onun Kürdler üzerine seferleri aşırı bir vahşet, kitlesel idamlar, zorla Türkleştirme ve kültürel baskı ile karakterize edilmiştir.

İdari Yapı

İsmail, yedi Türk Qızılbaş aşiretini — Şamlu, Rumlu, Tekelu, İstaclu, Kaçar, Afşar ve Zülkadar — askerî komutanlar olarak atamıştır. Bu gruplar, Kürd topraklarında sistematik bir baskı uygulamışlardır.

Başlıca Zulümler

- Tawrez (Tebriz), Bağdat, Bitlis ve diğer Kürd şehirlerinde katliamlar.
- Mezarların ve kutsal mekânların, özellikle Ebu Hanife'nin kabrinin tahkir edilmesi.
- Kürd esirlerinin yakılarak veya köz üzerinde kızartılarak halka gözdağı verilmesi.
- Türkçenin resmî dil olarak zorla dayatılması; Kürd dili yasaklanmıştır.
- Kürd topraklarının müsaderesi ve Qızılbaş yerleşimcilere dağıtılması.

Kürd Direnişi

1515–1516 yılları arasında Cezire Botanlı Mir Şeref, Malik Halil Eyyubi, Chamchamal'lı Şeyh Hasan ve Mir Seyf al-Din Mokri önderliğinde Kürd liderleri, geniş alanları özgürleştirmiş, ancak İsmail'in kuvvetleri tarafından bastırılmıştır.

Mir Seyf al-Din Mokri'nin Mirası

- Maraqa (Maragha), Mahabad, Daryas (Naqadeh) ve Salmas'ı kurtardı.
- Abdi Beg ve Saro Ali Mihdari gibi önde gelen Qızılbaş komutanlarını mağlup etti.
- Oğlu Mir Sarm mücadeleyi sürdürerek 1514'te geçici olarak Tawrez'i (Tebriz) ele geçirdi.

Osmanlı Müdahalesi

1514 yılında Osmanlı Sultanı I. Selim, Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'i yenerek bölgesel dengelerde bir dönüm noktası oluşturdu. Ancak Kürd özerkliği kırılgan kalmaya devam etti; hem Osmanlı hem Safevî güçleri Kürd liderlere ve halka karşı zulümler işledi.

1524'te İsmail'in 37 yaşında ölümüyle, Kürdistan siyasî açıdan parçalanmış, Qızılbaş birlikleriyle yoğun biçimde garnizonlanmış ve katı bir Türk kültürel tahakkümüne maruz bırakılmıştı — ancak dağlık bölgelerdeki bazı Kürd direnişleri varlığını sürdürdü.

3.12 – Çaldıran Savaşı (1514)

16. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu ile Safevî İmparatorluğu arasındaki mezhep ve siyasî gerilimler doruk noktasına ulaştı. Osmanlı Sultanı I. Selim, katı Sünnî inancı gereği, Safevîlerin Şii Qızılbaş Türklerini tehlikeli sapkınlar olarak görüyordu. Uzun süredir Qızılbaş baskısı altında yaşayan kuzey Kürdistan'daki Kürdler için bu karşılaşma, özgürleşme fırsatı sundu.

1508 yılına gelindiğinde, Kürd liderleri, Şah İsmail'in zulmüne karşı korunma amacıyla Osmanlı Sultanı II. Bayezid'e başvurmuştu. Kürd âlimi Hakim İdris Bitlisi, Qızılbaşları sahte bir doktrinin takipçileri olarak kınarken, Bitlisli Mir Şerefhan Bitlis, Bitlis, Diyarbakır, Cezire ve Hakkâri'yi geri almak için Kürd direnişini örgütlemeye başlamıştı.

Sultan Selim, Safevîlere karşı bir sefer planladığında, Osmanlılar ile Kürd beyleri arasında bir ittifak kuruldu ve Kürdlerin Osmanlı ordusuna katılımı sağlandı.

Sefer ve Savaş
1514'te Selim, birçok Kürd birliğiyle birlikte Wirme (Urmia) ve Tawrez'e (Tebriz) büyük bir istila başlattı. Saldırıyı öngören Safevî güçleri, Osmanlılara lojistik kaynak sağlamamak için geri çekilirken Erzincan, Amed (Diyarbakır), Botan ve Hakkâri'deki kasabaları ve köyleri yakıp yıktılar.

23 Ağustos 1514'te iki ordu, Wirme (Urmia)'nin kuzeyindeki Çaldıran ovasında karşılaştı. Osmanlılar, üstün topları ve Kürd desteği sayesinde kesin bir zafer kazandı ve Tawrez'i (Tebriz) ele geçirdi. Bazı Kürd bölgeleri yerel yöneticilere iade edildi.

Sonuçlar ve Yönetim

- Diyarbakır valisi Han Muhammed Safevî öldürüldü; yerine kardeşi Kara Han geçti.
- Bitlis ve Cezire valilikleri Ba'waz Beg ve Alash Beg'e verildi.
- Hakkâri'den Zahid Beg, Diyarbakır, Cezire, Bitlis, Hakkâri, Wirme (Urmia), Mokri ve Luristan'lı Rostam Beg'i kapsayan tüm Kürd beylerinin genel valisi olarak atandı.

Kürd emirlikleri kısa süreliğine özerklik kazansa da, Kürdistan Osmanlı-Safevî çatışmalarının sürekli savaş alanı hâline geldi. Her iki taraf da Kürd bölünmelerinden yararlandı, Kürdleri ordularına alarak onları birbirlerine karşı savaştırdı. Dinsel bayraklar altında yürütülen bu savaşlar, Kürd topraklarını harap etti ve iç parçalanmayı derinleştirdi.

3.13 – Mokriyan Emirliği (1500–1610)

Mokriyan Emirliği — Mokri Prensliği olarak da bilinir — 14. yüzyılın sonlarından 19. yüzyıla kadar varlığını sürdüren, merkezi Wirme (Urmia) Gölü'nün güney kıyılarında bulunan bir Kürd siyasî oluşumuydu. Çekirdek toprakları Maraqa (Maragha), Miyandoab (Duwawan), Mahabad, Bukan, Daryas (Naqadeh) ve Shno (Oşnavieh)'yi kapsıyordu.

Önemli Hükümdarlar

- **Seyf al-Din Mokri (15. yüzyıl):** Kabuklu aşiret grubunu yenerek Mokriyan'ı Suldouz, Dolbarik, Akhtachi ve Altamur'a kadar genişletti. Daha sonra "Mokri" adıyla tanınacak olan aşiretleri birleştirdi.
- **Sareem Mokri (16. yüzyıl başı):** 1506'da Şah İsmail I tarafından mağlup edildi; 1512'de Osmanlılarla ittifak yaptı. Topraklarını Rostam'ın üç oğluna paylaştırdı.
- **Amir Beg I:** Yaklaşık 30 yıl hüküm sürdü; Safevî nüfuzunu dengelemek için Osmanlılarla ittifak kurdu.
- **Amir Beg II:** 1583'te Osmanlı desteğiyle Maraqa (Maragha), Musul, Hawler (Erbil) ve Babani'yi kurtardı; Beylerbeyi unvanını aldı.
- **Hasan Mokri:** Amir Beg II'nin ölümünden sonra başa geçti; aile içi çekişmeler sonucu öldürüldü.
- **Alugh Beg:** Hasan'ın ölümünden sonra Osmanlılar tarafından Daryas'a vali atandı.
- **Şeyh Haydar (17. yüzyıl başı):** Daryas (Naqadeh), Duwawan (Miyandoab), Ardaşir, Laylan, Malekan ve birkaç kaleyi kontrol etti.
- **Qubad Han Mokri:** 1609'da görevden alındı.

- **Budagh Sultan:** Son önemli hükümdar; Dimdim Kalesi'nin düşmesinden sonra 1610'da Şah Abbas I tarafından idam edildi.

Çöküş ve Türkleştirme

Mokriyan'ın tarihi, Osmanlı–Safevî güçlerinin Kürd rekabetlerini manipüle etmesiyle sürekli zayıfladı. 1541'de Kürdler arasındaki iç çatışmalar Osmanlıların prensliği kayıpsız ele geçirmesine imkân sağladı. 17. yüzyılın başlarında Şah Abbas I, Tebriz, Maraqa (Maragha) ve Wirme (Urmia)'dan büyük Kürd nüfusunu zorla Horasan'a sürdü ve bölgedeki Kürd demografik varlığını büyük ölçüde ortadan kaldırdı.

Bu olaylardan önce, Tebriz'in nüfusunun %90'ından fazlası Kürd idi; ancak katliamlar, sürgünler ve zorla asimilasyon, halkın büyük bölümünün Şii Türk kimliğini benimsemesine yol açtı. Safevîlerin Dimdim zaferi, Mokriyan'ın bağımsızlığının sonunu işaret etti.

3.14 – Kürdistan'ın Türkî Demografik Dönüşümü (1500'lerin Başları)

11. yüzyıla kadar Kafkasya'nın güneyinde hiçbir Türkî varlık bulunmuyordu. Gence, Bakü, Şirvan, Nahçıvan, Lenkeran, Ardewel (Ardabil), Rebar (Reşt), Lahican, Ramswar (Ramsar), Qezwan (Kazvin), Zangiyan (Zencan), Tawrez (Tebriz), Miyane, Maraqa (Maragha), Hoy, Salmas, Maku, Wirme (Urmia), Daryas (Naqadeh) ve Mahmudiyar gibi şehirler tamamen Türkî yerleşimden uzaktı. Kürdler ile Türkler arasındaki demografik sınır Kafkas Dağları'nda kesin bir şekilde çizilmişti.
12. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Türkî göçleri artış gösterdi — önce ticaret yoluyla, sonra göçebelikle, en sonunda kalıcı yerleşimle. Ancak 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Doğu Kürdistan'ın (günümüzde İran ve Azerbaycan'ın bir kısmı) nüfusunun %90'ından fazlası hâlen Kürd idi.

Safevî Asimilasyonu ve Etnik Temizlik

Safevî hanedanının yükselişi bir dönüm noktası oldu. Kürd kökenli olmalarına rağmen, Safevî yöneticiler Türkleşmişti ve sistematik bir kampanya uygulayarak:

1. Kürdlerin siyasî özerkliğini ortadan kaldırıp Kürd liderlerin yerine Türkî valiler atadılar.
2. Kürdleri Türkî ve Azeri kimliğine zorla asimile ederek Kürd ulusal kimliğini aşındırdılar.
3. Direnen nüfusları katledip sürgün ederek, sağ kalanları Şiiliği ve Türkî dili benimsemeye mecbur bıraktılar.

Şah İsmail I Dönemindeki Zulümler

Şah İsmail'in Tawrez (Tebriz)'den Wirme (Urmia), Van, Diyarbakır, Ninova, Hawler (Erbil), Babani, Bağdat, Ardalan ve Luristan'a kadar uzanan seferleri kitlesel katliamlar, yağmalar ve hatta Qızılbaş kuvvetlerinin Kürd esirlerini yiyerek sergilediği yamyamlık olaylarıyla tarihe geçti. Kurbanların kafataslarının içki kadehi olarak kullanıldığı rivayet edilir. Fail olan pek çok kişi, aslında çocuklukta Türkleştirilmiş ve anti-Kürd şiddetiyle yetiştirilmiş Kürd kökenli kimselerdi.

Baku, Nahçıvan, Ardewel (Ardabil), Rebar (Reşt), Lahican, Ramswar (Ramsar), Qezwan (Kazvin), Zangiyan (Zencan) ve Tawrez (Tebriz) gibi tüm Kürd eyaletleri ya nüfusça boşaltıldı ya da dil bakımından asimile edildi. Safevî devleti daha sonra binlerce Kürd savaşçısını Horasan'a sürgün ederek onları Sünnî Özbek tehdidine karşı sınır savunmasında kullandı ve böylece Kürd nüfusunu kendi yurdunda daha da seyreltti.

Erken modern döneme gelindiğinde, Doğu Kürdistan'ın geniş bölgeleri Türkleştirilmişti ve bu durum, tarihî olarak Kürd olan topraklar üzerinde daha sonra ortaya çıkacak Azeri milliyetçi iddialarına zemin hazırladı.

3.15 – Şah Tahmasp I'in Hükümdarlığı (1524–1576)

Şah İsmail I'in oğlu olan Şah Tahmasp I, hem anne hem de baba tarafından Kürd soyuna mensuptu. Ancak bu kökene rağmen kendisini Türkî kimliği ile tanımlamış ve Kürd ulusunu bir düşman olarak görmüştür.

1524–1576 yılları arasında Safevî İmparatorluğu'nu yöneten Tahmasp'ın saltanatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520–1566) saltanatı ile örtüşmüştür. İki rakip güç, yirmi yılı aşkın süren uzun bir mücadeleye girişmiş, her büyük muharebe Kürd topraklarında gerçekleşmiş ve geniş alanları harabeye çevirerek yüzbinlerce kurdun ölümüne ve çoğunun yurtlarından sürülmesine yol açmıştır.

1532–1534 yılları arasında Sultan Süleyman — Kuzey ve Güney Kürdistan'dan müttefik Kürd beylerinin yardımıyla — Bağdat'a karşı bir sefer düzenlemiş ve şehri Türkî-Azeri Safevîlerden almıştır. Sultan'ın komutasındaki Osmanlı ordusu — yarısı Kürdlerden oluşuyordu — Kürdistan'ı işgal ederek Tawrez (Tebriz), Ecbatana (Hemedan) ve bazı Kürd topraklarını ele geçirmiş, ardından Bağdat'a yönelmiştir. Ancak sert kış koşulları Osmanlıların İstanbul'a geri çekilmesine neden olmuş, Güney Kürdistan geride bırakılmıştır.

Şah Tahmasp buna misilleme olarak Tawrez (Tebriz), Wirme (Urmia) ve Van'a saldırılar düzenlemiş, hedef özellikle Kürd halkı olmuştur. Tahmasp'ın kardeşi Alqas Mirza daha sonra Osmanlılara sığınmış ve onları Tawrez'e (Tebriz) yeni bir saldırı yapmaya teşvik etmiştir. 1548–1549 yıllarında Osmanlılar şehri yeniden ele geçirmiş, ancak Tahmasp yakıp-yıkma taktiklerine başvurarak ekinleri, zahireyi ve erzakı yok etmiş, bu da Osmanlıları askerî kayıplardan çok açlık ve hayvan yemi yetersizliği yüzünden kazançlarından vazgeçmeye zorlamıştır.

Tahmasp, Kürdler üzerindeki baskı kampanyasını daha da yoğunlaştırmıştır. 1581'de Wirme (Urmia), Mukriyan, Baban, Bilbas, Hoy, Ardiş, Bargiri, Pasin, Van ve Muş'a kuvvetler göndermiş, toplu katliamlar emretmiştir. Kürd reisleri diri diri bağlanarak kar fırtınasına terk edilmiş ve Safevî otoritesine direndikleri için donarak ölmeleri sağlanmıştır.

Sultan Süleyman üçüncü bir seferle karşılık vermiş, ancak bu sırada Osmanlı yanlısı Kürd müttefiklerin çoğu katledilmiş olduğundan Osmanlılar yeterli başarı sağlayamamıştır. Bu çıkmaz 1555'te Amasya Antlaşması ile sonuçlanmış, bu antlaşma resmen düşmanlıkları sonlandırmıştır. Anlaşma uyarınca Safevî ve Osmanlı

imparatorlukları Kürdistan'ı aralarında paylaştırmış ve halkın iradesi tamamen hiçe sayılmıştır.

Bu antlaşma, Kürdistan'ın iki yabancı imparatorluk arasında resmî ve kalıcı olarak ilk bölünmesini işaret etmiş ve her iki güç de bundan sonra Kürd özerkliğini bastırmak için işbirliği yapmıştır.

3.16 – Şah İsmail II'nin Hükümdarlığı (1576–1577)

Şah Tahmasp I'in ölümünden sonra oğlu Şah İsmail II Safevî tahtına çıkmıştır. Seleflerinden farklı olarak İsmail II, Şiiliğin hâkimiyetine karşı çıkmış ve açıkça Sünnî İslam'ı desteklemiştir. Ayrıca Kürd halkına sempatisini açıkça ifade etmiş, Kürd bölgelerinin kendi Kürd yöneticileri tarafından yönetilmesi gerektiğini ilan etmiştir.

Bu Kürd yanlısı tutumu ve kökleşmiş Şii–Türkî seçkinlere muhalefeti onu kısa sürede siyasî hedef hâline getirmiştir. Tahta geçişinden bir yıl bile geçmeden, büyük olasılıkla reformlarından korkan Safevî saray kliklerinin düzenlediği bir suikastla zehirlenerek öldürülmüştür.

Önemle belirtilmelidir ki, onun kısa saltanatı sırasında Kürd halkına karşı hiçbir savaş veya katliam gerçekleştirilmemiştir. Bu kısa dönem, Safevîlerin Kürdistan'a yönelik uzun süreli baskı tarihindeki tek istisna olarak hatırlanmaktadır.

3.17 – Şah Muhammed Hudabende'nin Hükümdarlığı (1578–1587)

Şah İsmail II'nin ölümünün ardından kardeşi Muhammed Hudabende Safevî tahtına geçmiştir. Gözlerinin kör olması ve siyasî yeteneksizliği nedeniyle gerçek iktidar eşi Hudabanda Begüm'ün elindeydi.

Bu dönemde Osmanlı Türk kuvvetleri Kürd bölgelerine yeni saldırılar düzenleyerek Salmas, Wirme (Urmia), Mukriyan, Shno ve Bilbas'ı ele geçirdi. Van'ın Osmanlı valisi

Hüsrev Paşa, Wirme (Urmia)'deki Kürd nüfusunu bahane ederek Türkî Safevîlere saldırdı. Bunun üzerine bölgedeki Kürd aşiretleri birleşerek Maku, Hoy, Salmas ve Wirme (Urmia)'yı geri aldı ve Safevî Türklerini Tawrez (Tebriz)'e kadar geri püskürttü.

Vurgulanmalıdır ki, tüm Safevî hükümdarları Şah İsmail I döneminde belirlenen kurucu ilkeleri benimsemişlerdir:

1. Kürd siyasî gücünün ortadan kaldırılması.
2. Kürd topraklarının işgal ve kolonizasyonu.
3. Kürdistan'ın demografik dönüşümü.
4. Kürd bölgesel kimliklerinin sistematik biçimde "Azerbaycan" adıyla değiştirilmesi.

Bu politikalar, bizzat Kürd kökenli olan Şah Abbas I döneminde daha da yoğunlaştırılmış ve Türkî milliyetçi, anti-Kürd stratejilerinin en acımasız uygulayıcısı hâline gelmiştir.

3.18 – Şah Abbas I'in Hükümdarlığı (1588–1629)

Muhammed Hudabende'nin oğlu olan Şah Abbas I, 1588–1629 yılları arasında Safevî İmparatorluğu'nu yönetmiştir. Döneminin en acımasız hükümdarlarından biri olarak hatırlanan Abbas, zalimliği ve hesaplı vahşetiyle ün salmıştır. İmparatorluğu İran, Kürdistan, Ermenistan, Atropatene (Azerbaycan — Tawrez ve Wirme dahil) ve Gürcistan'a kadar uzanıyordu.

Abbas, Qızılbaş aşiret elitinin gücünü azaltarak disiplinli bir daimî ordu kurdu. 1598'de Mukri'li bir Kürd onu hançerle öldürmeye teşebbüs etti ancak başarısız oldu. Bu olay Abbas'ın Kürdler'e yönelik nefretini derinleştirdi ve onların yok edilmesini kesin hedef hâline getirdi. Daha fazla suikast girişiminden korkan Abbas, çoğunluğu Kürd olan Tawrez'den (Tebriz) Safevî başkentini İsfahan'a taşıdı.

Şeyh Safi al-Din Ardeweli'nin soyundan gelmesine rağmen Abbas Kürdce konuşmaz ve kendini kültürel olarak Fars kimliği ile özdeşleştirirdi. Fars sanatı ve mimarisine büyük

yatırım yaparak Şah Camii, Nakş-ı Cihan Meydanı ve İsfahan Köprüsü gibi anıtları inşa ettirdi. Ancak siyasal ideolojisi, Kürd karşıtı Türkî milliyetçiliğiyle derinlemesine şekillenmişti.

Dini propaganda bu kampanyanın ana silahlarından biriydi. Şii âlimler Sünnî Kürdleri kâfir ve mürted ilan ederek, halkı onları "Kur'an'da bahsedilen kâfirler" olarak görmeye teşvik ettiler. Bu vaazlar korku yarattı ve Tawrez (Tebriz), Ardewel (Ardabil), Rebar (Reşt) ve Ramswar (Ramsar)'daki birçok şehirli Kürd kimliğini terk ederek zulümden kaçınmak için Türkî dil ve geleneklerini benimsedi.

1598'de Abbas, Horawa'daki (Hürremabad) Atabeg Lur hanedanının prensi Şavardi'ye savaş açtı. Savaş, on binlerce Lur kurdunun katledilmesi ve Khurşadi Emirliği'nin — dört asırdan uzun süredir Kürdistan ve Mezopotamya'nın doğusunun bir kısmını yöneten bu hanedanlığın — tamamen yok edilmesiyle sonuçlandı. Hayatta kalanlar idam edildi, köleleştirildi veya sürgün edildi. 1602'de Abbas, Chamishgazak ve Lur aşiretlerinden 50.000 aileyi zorla Horasan'a sürgün etti ve onların eski topraklarına Türkî yerleşimciler yerleştirdi.

3.19 – Safevîlerin Lepzerin Mirliği'ne Saldırısı (1610)

1600–1610 yılları arasında Lepzerin Miri Mir Han — bir zamanların Safevî komutanı — isyan ederek Wirme (Urmia) yakınlarındaki Dimdim Kalesi'nde bağımsız bir Kürd kalesi kurdu. Onun toprakları Soma, Bradost, Targawar, Margawar ve Şikak bölgesini kapsıyordu.

Şah Abbas I, Mir Han'a karşı art arda askerî seferler düzenlenmesini emretti. İlk iki saldırı Safevî yenilgisiyle sonuçlandı. 1610 yılında Abbas, imparatorluğun dört bir yanından toplanan devasa bir ordu hazırladı; buna Qızılbaşlara bağlı bazı Kürd aşiretleri de dâhildi. Üç ay boyunca şiddetli çarpışmalar yaşandı; Kürd savunucuları 30.000'den fazla Safevî askerini öldürdü ancak kendi kayıpları da 20.000'i aştı.

Sonunda Safevîler Dimdim’in su kaynağını kesti. Teslim olmayı reddeden Mir Han ve savaşçıları — kadınlar ve erkekler birlikte — esarete düşmektense ölmeyi seçti. Bazı kadınlar köleleştirilmemek için kaleden kendilerini aşağı attı. Mir Han savaşta düştü; bunun üzerine Abbas, sağ kalan tüm Kürdlerin katledilmesini, çocukların esir edilmesini ve bu topraklara Türkî ailelerin yerleştirilmesini emretti.

Bu olay, Wirme (Urmia)’nın demografik dönüşümünde bir dönüm noktası olmuş, Türkçe zorunlu hâle getirilmiş ve Kürd dilini konuşmanın ağır cezalarla yasaklandığı bir dönem başlamıştır.

3.20 – Şah Abbas I Döneminde Kürdistan'ın Türkleştirilmesi ve Farslaştırılması (1620)

1620 yılında Şah Abbas I, Kürd halkına karşı tarihin en kapsamlı demografik mühendislik projelerinden birini uygulamaya koydu. Hazar Denizi kıyısındaki Ramswar'dan (Ramsar) başlayarak Şiraz ve Cenave'ye kadar uzanan, yaklaşık 100 km genişliğinde ve 1.000 km uzunluğunda Türkî ve Fars yerleşimlerinden oluşan bir kuşak kurulmasını emretti.

Bu yerleşim kuşağına Türkî Afşarlar, Moğol boyları ve Fars Tacikleri yerleştirildi; bu topluluklar silahlandırıldı ve Kürd kasabalarının arasına stratejik olarak konumlandırıldı. Politikanın amacı Kürd dilini, kültürünü ve toprak bütünlüğünü silmekti — ve bu strateji, 21. yüzyıla kadar Kürdistan'ın demografik haritasında kalıcı izler bırakmıştır.

Bu politika ile dönüştürülen bölgeler arasında Ardewel (Ardabil), Wirme (Urmia), Mukriyan, Ardalan, Malamir (Malayer), Kirmashan, Khorawa (Hurramabad), Kürdawa (Necefabad) ve Güney Sardasht bulunuyordu. Zangiyan (Zencan) ve Qezwan (Kazvin)'da konuşulan Tati lehçesi gibi pek çok Kürd lehçesi tamamen ortadan kalkmış, konuşurları Türkî veya Fars kimliğine asimile edilmiştir. Trajik olarak, bu asimile edilmiş toplulukların bazıları daha sonra diğer Kürd nüfuslarının bastırılmasında aktif rol oynamıştır.

Bu politika, Dimdim Kalesi'nin düşüşü ve Mir Han Lepzerin'in kuvvetlerinin yenilgisinin ardından uygulandı. On binlerce Kürd katledildi; hayatta kalanlar Horasan'a sürgün edildi veya idam edildi. Çocuklar zorla Türkleştirme için askerî kamplara götürüldü.

Afşar aşiretinin lideri Qalib Ali Han Afşar, 8.000 Türkî aileyi Maraqa (Maragha), Ajabşir, Salmas, Maku, Hoy ve Wirme (Urmia) gibi kilit Kürd şehirlerine yerleştirdi ve Kürd bölgelerini Türkçe isimlerle yeniden adlandırdı. Bu yerleşimciler, koyu Şii olup Sünnî Kürdler'e düşmandılar; onlara Kürd topraklarını ele geçirme ve direnişi bastırma konusunda tam yetki verildi.

Bu uzun vadeli strateji sayesinde Şah Abbas I, Kürdistan'ın geniş bölgelerinin kalıcı Türkleştirilmesi ve Farslaştırılmasının temelini atmış, bu süreç dört yüzyıldır çeşitli biçimlerde sürmüştür.

3.21 – Safevî Saray Entrikaları ve Kürdlerin Suçlanması

Şah Tahmasp I'in 1576'daki ölümünün ardından oğlu Haydar Mirza tahta geçti. Ancak saltanatı kısa sürdü; üç ay içinde, şiddetli taht kavgaları arasında kendi ailesi üyeleri tarafından öldürüldü. Daha sonra küçük kardeşi İsmail II tahta çıktı. İsmail II, konumunu sağlamlaştırmak amacıyla kardeşlerini, kuzenlerini ve diğer akrabalarını, ayrıca pek çok Türk Qızılbaş komutanını idam ettirdi. Ancak onun saltanatı da kısa sürdü; bir yıldan az bir süre içinde kız kardeşi Parikhan Hanım tarafından Qızılbaşların desteğiyle düzenlenen bir komplo sonucu zehirlenerek öldürüldü.

Taht daha sonra Şah Tahmasp'ın neredeyse kör olan oğlu Muhammed Hudabende'ye geçti ve Hudabende, Türk Qızılbaşların desteğiyle iktidara getirildi. Siyasal beceriden yoksun olan Hudabende, yetkilerinin çoğunu eşi Mahd-e Olya'ya devretti. Onun ilk icraatı Parikhan Hanım'ı, Türk komutan Halil Han Afşar'a öldürtmeyi emretmek oldu.

Bu süreçte Safevî devletinin otoritesi hızla zayıfladı. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar çıktı; Wirme (Urmia), Salmas ve Hoy'da Kürd isyanları patlak verdi. Osmanlılar bu fırsatı değerlendirerek askerî seferler düzenlediler ve Kürd savaşçılarıyla ittifak kurdular. 1578'de Osmanlılar Kars, Kafkasya, Gürcistan ve Şirvan'ı ele geçirdi. Hem Safevî hem Osmanlı orduları Kürdleri cephe hattında zorunlu askerlik hizmetine tabi tuttu, bu da on binlerce kurdun ölümüne ve Kürd topraklarının yağmalanmasına yol açtı.

Çaresiz kalan Şah Muhammed Hudabende, Musul Emiri Emir Han, Ermenistan'dan Muhammed Han İstaclu ve Karabağ'dan İmam Kuli Han Kaçar'dan yardım istedi. Ancak aralarındaki rekabet, koordineli bir savunma oluşturulmasını engelledi. Osmanlı Sultanı III. Murad, Tawrez'e (Tebriz) kadar tüm Kürdistan'ın Osmanlı'ya bırakılmasını talep ettiğinde, müzakereler başarısız oldu ve Osmanlılar hem Tawrez'i (Tebriz) hem de geniş Kürd bölgesini aldı. Takip eden çatışmalarda Kürd güçleri, Wirme (Urmia)'da Hüseyin Han Khunoslu'yu devirdi ve Khoy'da Muhammed Beg Rumlu'yu öldürerek her iki şehri de özgürleştirdi.

3.22 – Safevî Türkîlerinin Mokri Emirliği'ne Saldırısı

Mokri ailesi, 15. yüzyıldan itibaren Mokriyan bölgesini — Maraqa (Maragha), Bukan, Mahabad, Daryas (Naqadeh) ve Shno'yu kapsayan toprakları — yönetmekteydi. 1603 yılında Şah Abbas I, Qızılbaş kuvvetlerini bu bölgeye göndererek 1610 yılına kadar süren bir dizi savaşı başlattı. Bu süreçte 20.000'den fazla Kürd katledildi ve bölge yağmalandı.

Safevîler Maraqa (Maragha) kalesini zorla ele geçiremeyince, Mokri hükümdarı Qobad Mokri'yi sadakat karşılığında güvenlik vaat ederek tuzağa düşürdüler. O ve yandaşları silahsız biçimde saray kampına yaklaştığında 1629'da katledildiler. Qobad Mokri öldürüldü, hayatta kalanlar zorla asimile edildi ve güzelliğiyle ünlü kız kardeşi Şah Abbas'ın İsfahan'daki haremine götürüldü.

Hayvan sürüleri, mallar ve binlerce esir yağmalandı; bir kısmı Tawrez (Tebriz)'e götürülürken yolda idam edildi, kalanlar ya satıldı ya da zorla Türkî kimliğine geçirildi. Safevî kuvvetleri bu vahşeti din adına işledi; Kürdleri kâfir ilan ettiler. Qızılbaşlar için bu bir zaferdi; Kürdler içinse ölçülemez bir kayıp ve felaketti.

3.23 – Şah Safi I'in Hükümdarlığı (1629–1642)

Şah Abbas I'in oğlu olan Safi I, babasının askerî disiplininden yoksundu ve saltanatının büyük kısmını lüks içinde geçirdi. Buna rağmen Osmanlılara ve Özbeklere karşı savunma savaşlarını sürdürdü. 1642 yılında doğal sebeplerle öldü.

3.24 – Zuhab (Kasr-ı Şirin) Antlaşması (1639)

1514'teki Çaldıran Savaşı'ndan 1639'a kadar Osmanlı ve Safevî imparatorlukları, Kürdistan'ın denetimi için tekrarlanan savaşlar yürüttü. Sınırlar defalarca el değiştirdi, bu durum Kürd halkına katliamlar, sürgünler ve ekonomik yıkım getirdi. 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması, Kürdistan'ın kalıcı bölünmesini belirledi: Ardalan Safevî yönetimine bırakılırken, Mokriyan ve Şehrezur Osmanlılara geçti. Diğer Kürd

beylikleri sınırlı özerkliklerini korudu, ancak iki imparatorluğun rekabeti arasında sıkışıp kaldılar.

Kürd şairi Ehmedê Xanî (1651–1707), Kürdlerin bu trajik durumunu şu dizelerle ifade etmiştir:

“Arap sınırından Gürcistan’a dek Kürd bir kule olmuştur.
Dört yandan Rûm ve Acem kuşatır,
Okları demirden duvar olur,
Ve Kürd kanı dalgalar arasında akar.”

3.25 – Şah Abbas II’nin Hükümdarlığı (1642–1666)

Selefinden daha yetenekli olan Şah Abbas II, yine de uzak Kürd bölgelerini doğrudan Safevî yönetimi altına alamadı. Wirme (Urmia), Maraqa (Maragha), Mahabad, Bilbas ve Ardalan gibi önemli bölgeler onun ölümüne kadar (1666) Kürd beylerinin yönetiminde kaldı.

3.26 – Şah Süleyman’ın Hükümdarlığı (1666–1694)

Şah Abbas II’nin oğlu olan Şah Süleyman, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve çeşitli Kürd beylikleri ile askerî ve diplomatik çatışmalar arasında bir denge politikası izledi. 1694 yılında doğal nedenlerle öldü.

3.27 – Şah Sultan Hüseyin’in Hükümdarlığı (1694–1722)

Şah Sultan Hüseyin’in zayıf ve etkisiz yönetimi, 1722’de Afgan lideri Mahmud Hotaki’nin İsfahan’ı ele geçirmesiyle sona erdi ve Safevî hanedanı devrildi.

3.28 – Safevî İmparatorluğu'nu Diriltme Girişimleri (1729–1749)

Safevî hanedanının mirasçıları — Tahmasp II, Abbas III ve Mirza Seyyid Muhammed — imparatorluğu yeniden kurmak için girişimlerde bulundu, ancak yalnızca sınırlı başarı elde ettiler. Sonunda tüm bu çabalar başarısızlıkla sonuçlandı ve Safevî gücünün İran ve Doğu Kürdistan'daki kesin sonu ilan edilmiş oldu.

3.29 – Soran Emirliği (1570–1837)

Rawanduz'da Mir Seyid Saidi tarafından kurulan Soran Emirliği, Güney Kürdistan'a yayıldı ancak hem Safevî hem Osmanlı imparatorluklarının sürekli baskısı altında kaldı. Yüzyıllar boyunca birçok önemli hükümdar tarafından yönetildi; en önemlisi Mir Muhammed Beg (1783–1837) idi. O, Güney ve Doğu Kürdistan'ın büyük bir bölümünü birleştirdi, yönetimi ve orduyu modernize etti ve Osmanlı–Kaçar tahakkümüne direndi.

Mir Muhammed'in artan gücü her iki imparatorluğu da tedirgin etti. İngiliz, Fransız ve Rus çıkarlarının da desteğiyle, bu iki güç emirliği yok etmek üzere birleşti. Yürütülen yıkıcı sefer sonucunda 10.000'den fazla Kürd öldürüldü. Aldatıcı barış vaatleriyle kandırılan Mir Muhammed 1836'da esir alındı ve Osmanlı gözaltısında kayboldu. Soran'ın düşüşü, Kürdlerin sıkça tekrarladığı şu deyişi pekiştirdi:
"Kürdün dağlardan başka dostu yoktur."

3.30 – Ardalan Emirliği (1590–1868)

Ardalan Hanedanı, 14. yüzyıldan 1860'lara kadar hüküm süren bir Kürd prensliğiydi. Ardalan ve Şehrezur bölgelerini yönetiyor, bugünkü Kürdistan, Süleymaniye ve Halepçe vilayetlerine tekabül eden topraklara hâkimdi. Bani Ardalan Hanedanı olarak bilinen bu aile, Sasani İmparatorluğu'nun kurucusu I. Ardeşir'in soyundan geldiklerini iddia ediyordu. Prensliğin ilk başkenti Şehrezur iken, daha sonra Sine (Sanandaj)'a taşındı ve sonuna dek idari merkez olarak kaldı.

Ardalan Emirliği'nin Önemli Hükümdarları:

- **Halo Han Ardalan (1590–1616):** Ardalan'ın en güçlü hükümdarlarından biri olup hem Safevî hem Osmanlı egemenliği altında özerkliğini korudu ve bugünkü Kürdistan vilayetinin büyük kısmını yönetti.
- **Han Ahmed Han Ardalan (1617–1637):** Halo Han'ın oğlu olup, sadakati güvence altına almak için gençliğinde İsfahan'daki Safevî sarayında rehin tutuldu. Şah Abbas I'in kızı Zerin Kola ile evlendi. Oğlunun Şah Safi'nin emriyle kör edilmesinin ardından Safevîlere karşı ayaklandı, fakat yenilgiye uğradı ve 1637'de öldü.
- **Süleyman Han Ardalan (1637–1657):** Han Ahmed'in kuzeni; 1636'da Sanandaj şehrini kurdu. 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması sonrasında Ardalan topraklarının batı yarısı — Süleymaniye, Halepçe ve Şehrezur dahil — Osmanlılara bırakıldı. Daha sonra Şah Abbas II tarafından görevden alınıp Meşhed'e sürüldü.
- **Hüsrev Han Ardalan (1680–1682):** Zulmü ve halkına karşı acımasızlığı ile hatırlanır; İsfahan'da Safevî emriyle boğularak idam edildi.
- **Rıza Kuli Han Ardalan (1834–1848):** Kaçar dönemi hükümdarı olup başlangıçta annesinin naipliğinde yönetim yaptı. Vergileri düşürerek halk desteği kazandı, asi kabileleri denetim altına aldı. 1864'te Tahran'da öldü.

Ardalan Emirliği, varlığı boyunca rakip Kürd hanedanlarının saldırıları ile Safevî, Zend ve Kaçar devletlerinin baskılarıyla karşı karşıya kaldı. 1865–1868 yılları arasında Kaçarların merkezileştirme politikaları Ardalan'ın özerkliğini ortadan kaldırdı. Son hükümdar Amanollah Han Ardalan doğrudan Kaçar yönetimi tarafından atanarak özyönetimin sonu ilan edildi.

3.31 – Luristan'daki Kurossi Emirliği (1590–1715)

Kurossi Emirliği, 16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl başlarına kadar Zagros Dağları'nın güneyini yöneten bir Kürd siyasal oluşumuydu. Toprakları günümüz Doğu Kürdistan'ının Luristan, Kirmanşah ve İlam bölgelerine yayılıyordu. Aq Qoyunluların Zagros üzerindeki denetimini yitirdiği dönemde doğan bir güç boşluğu içinde ortaya çıktı.

Kabile ittifaklarıyla kurulan Kurossi Emirliği, yabancı imparatorluk egemenliğine açıkça direndi. Başkenti, günümüzde Luristan'ın Kuhdaş (Kuhdasht) kentinde bulunan Kuros kalesiydi. Diğer Kürd prenslikleri gibi kalıtsal aşiret otoritesi, pastoral ekonomi, dinî çoğulculuk ve iç uyum üzerine inşa edilmişti. Safevî ve Osmanlılarla savunma diplomasisi ve taktik müzakereler yürütüyordu.

Emirliğin sonunu Safevîlerin art arda yürüttüğü askerî seferler getirdi. Şah Abbas I'in seferleri başarısız olduğunda, Şii propagandası ile yerel inanç yapısını zayıflatmaya çalıştı. O dönemde Luristan, Ecbatana (Hemedan), Kirmanşah ve İlam halkının çoğu Ahl-i Hak (Yarsanî) inancına bağlıydı ve özellikle kadim İlami lehçesiyle Kürdce konuşuyordu.

Mir Hêmin döneminde Kurossi Emirliği son Safevî saldırısına maruz kaldı. Safevî merkezi otoritesi zayıflamış olsa da Türkî ve Fars Şii kuvvetler, Kürdler'e karşı etnik düşmanlıkla harekete geçti. Kurosi kalesi yıkıldı, halkı katledildi. Mir Hêmin ölünceye kadar savaştı.

Emirliğin düşüşünün ardından Azeri Türkleri ve Fars Şiileri bölgeyi ele geçirdi; Şii olmayan Kürdleri katledip mallarını yağmaladılar. Şiiliğe geçmeyi reddedenler idam edildi. Kuhgiluye, Bahtiyari, Anşan (Şiraz), Ecbatana (Hemedan), Luristan, Reyşar (Buşehr), Huzistan, İlam ve Kirmanşah'ta Kürdler zorla Şiileştirildi, Farsça ve Arapça zorunlu dil hâline getirildi.

Safevî dönemi boyunca ve onu izleyen işgallerde binlerce Kürd ailesi Karac, Horasan, Tahran, Zahedan ve imparatorluğun diğer bölgelerine sürüldü.

Kurossi Emirliği'nin Önemli Hükümdarları:

Hükümdar Adı	Hükümdarlık Dönemi (MS)	İnanç	Dönemindeki Önemli Olay
Mir Xalid Kurossi	1590–1615	Yarsanî (Ahl-i Hak)	Şah Abbas I'in merkezileştirme politikalarına karşı direnişi yönetti
Mir Yusif Kurossi	1615–1640	Yarsanî	Safevî sarayı ile askerî hizmet karşılığında yarı özerk antlaşma imzaladı

Hükümdar Adı	Hükümdarlık Dönemi (MS)	İnanç	Dönemindeki Önemli Olay
Mir Şerko Kurossi	1640–1672	Yarsanî	Safevî ulemalarının Şiileştirme kampanyalarına karşı Sünnî aşiret ittifakını destekledi
Mir Hüsrev Kurossi	1672–1690	Yarsanî	Osmanlılarla ittifak yapan rakip bir Kürd klanını yendi; yerel otoriteyi pekiştirdi
Mir Hêmin Kurossi	1690–1715	Yarsanî	Safevî istilasına direndi; emirlik yıkıldı, büyük katliamlar ve zorla din değiştirmeler yaşandı

3.32 – Baban Emirliği'nin Yönetimi (1670–1850)

1670'te Safevîlerin Güney Kürdistan'dan yenilip çekilmesinin ardından Süleyman Beg Baban Baban bölgesinin denetimini ele aldı. Osmanlı İmparatorluğu kendisini resmen tanıyarak "Baban Paşası" unvanını verdi. Bu dönemde emirlik, çoğunluğu köylerden oluşan Süleymaniye ve Hanekin'i kapsıyor ve idarî olarak Şehrezur diye anılıyordu.

Babanlar doğuda Ardalan Emirliği ile komşuydu; Ardalan toprakları Sanandaj, Merivan, Bane, Seqiz ve iki Hawraman bölgesini içeriyordu. Baban Emirliği kurulmadan önce bu topraklar Ardalan'ın hâkimiyetindeydi. Bu nedenle, kuruluşundan sonraki yaklaşık on yıl boyunca Babanlar ile Ardalanlar sınır ve siyasi üstünlük için sürekli savaş hâlindeydi.

Batıda ise Babanların komşusu başkenti Rawanduz ve Hawler (Erbil) arasında değişen Soran Emirliği idi.

1678'de Süleyman Şah Baban İstanbul'a giderek Osmanlı'dan resmî onay aldı ve ailesi için kalıtsal yönetim hakkını güvenceye aldı.

O dönemde bölgenin başlıca aşiretleri Nuradiniler, Caflar ve Gawareh idi. 1690'da Emir Süleyman Beg Baban, Kerkük Valisi Dilawar Paşa'ya karşı sefer düzenleyerek kalesini

ele geçirdi ve onu savaşta öldürdü. Böylece Babanlar Şehrezur ve Kerkük üzerinde denetim kurdu.

1697'de Süleyman Beg, Ardalanlı Hüsrev Han'ın oğlu Mir Muhammed Han'a karşı sefer düzenledi. Kesin bir zaferin ardından Merivan, Seqiz ve Hawraman'ı ilhak etti. Bu sefer sırasında Seqiz Valisi Tamurkhan Beg ve Merivan Valisi İbrahim Beg öldürüldü. Bu savaş, altın, hazine ve siyasi üstünlük uğruna yapıldı. Kerkük ve Merivan kalelerinin alınmasıyla Süleyman Baban büyük servet elde etti ve güçlü bir ordu kurdu.

Daha sonra Kaçar komutanı Abbas Kuli Han 10.000 asker göndererek Ardalan prensini destekledi. Merivan'da günlerce süren büyük bir muharebe yaşandı ve her iki taraftan binlerce Kürd öldü. Süleyman Baban yenilgiye uğrayarak Şehrezur'a çekildi.

Abbas Kuli Han bu savaşı bahane ederek Ardalan'da 1.500 Kürd'ü katletti ve "Kuley Kolên" (Kelle Kulesi) olarak anılan kesik başlardan bir anıt yaptırdı.

Kısa süre sonra Osmanlılar Bağdat valiliğine Hasan Paşa'yı atadı. Kürd karşıtı olan Hasan Paşa, Halep ve Diyarbakır valilerinin desteğiyle Kerkük, Hanekin ve Şehrezur'u işgal etti. Süleyman Paşa ve on yedi üst düzey Baban komutanı öldürüldü.

Aynı zamanda Kaçar kuvvetlerinden Hüseyin Han Lur Şehrezur'a ilerleyerek Kürd topluluklarını Qandil Dağları'na kadar sürdü.

Baban Emirliği'nin Hükümdarları:

No	Adı	Hükümdarlık Dönemi (MS)
1	Han Muhammed Paşa	1721–1731
2	Halid Paşa	1732–1742
3	Selim Paşa	1742–1754
4	Süleyman Paşa	1754–1765
5	Muhammed Paşa	1765–1775
6	Abdullah Paşa	1775–1777

No	Adı	Hükümdarlık Dönemi (MS)
7	Ahmed Paşa	1777–1780
8	Mahmud Paşa	1780–1782
9	İbrahim Paşa	1782–1803
10	Abdulrahman Paşa	1803–1813
11	Mahmud Paşa	1813–1834
12	Süleyman Paşa	1834–1838
13	Ahmed Paşa	1838–1847
14	Abdullah Paşa	1847–1850

1723–1746 yılları arasında Babanlar Osmanlı–Kaçar savaşlarına katılarak Osmanlı tarafında savaştılar. 1750–1847 arasında Osmanlı kuvvetleriyle birlikte Soran ve Botan dâhil rakip Kürd prensliklerine karşı birçok sefer düzenlediler.

1781'de Mahmud Paşa Baban, Qalaçolan Kalesi'nin yerine Süleymaniye şehrini kurarak Babanların yeni başkenti yaptı.

Son hükümdar Abdullah Paşa Baban yalnızca üç yıl hüküm sürdü. 1847'de Koy Sanjaq (Koya) yakınlarında Osmanlılara karşı yenilgiye uğradı. Bu yenilginin ardından Şehrezur ve Süleymaniye doğrudan Osmanlı idaresine alındı ve Baban Emirliği sona erdi.

3.33 – Safevî Türklerinin Bilbas Emiri'ne Saldırısı (1693)

Wirme (Urmia)'deki Bradosti Kürd aşiretlerinin bastırılmasından sonra Safevî Türkleri dikkatlerini Piranshar, Sardasht, Qaladze, Ranya, Chwarqurna, Khalifan, Soran, Rawanduz ve Choman'ı kontrol eden güçlü bir Kürd konfederasyonu olan Bilbas bölgesine çevirdiler. Bilbas konfederasyonu altı ana klandan oluşuyordu: Mangur, Mamash, Piran, Suesen, Ako ve Balak.

1693’te Türkî Afşar komutanı Khodabegi, Bilbas Emirliği’ne karşı büyük bir sefer başlatarak Piranshar ve Sardasht’te binlerce kişiyi katletti. 1721’de ikinci bir saldırı düzenlendi ve Bilbaslar Qandil Dağları’na çekilmek zorunda kaldılar. Türkler peşlerinden geldi fakat arazinin zorluğu nedeniyle savaş yapamayarak geri çekilmeye başladılar. Geri çekilme sırasında Bilbas Kürdleri karşı saldırıya geçerek birçok Türk askerini öldürdü, ganimetlerini geri aldı ve düşmanı Wirme (Urmia)’ya geri püskürttü. Bu çarpışmada Khodabegi Afşar da öldürüldü.

Bu dönemde Wirme (Urmia) ile Shino arasındaki dağlık koridor Zerza Emiri’nin kontrolündeydi ve bu durum Türklerin ilerlemesini engelliyordu. Hem Bilbas hem Zerza Kürd emirlikleri Safevîlere karşı dirense de, büyüyen Türkî Azerbaycan güçlerine karşı ortak bir cephe oluşturmayı başaramadılar.

Bu dönemde Bilbasların lideri Bapir Ağa idi. 1783’te Bapir Ağa ve 1.000 yandaşına, Azerbaycanlı Afşar Türkleri tarafından Maraqa (Maragha)’da ittifak vaadiyle tuzak kuruldu. Şehre girdiklerinde aldatıldılar ve katledildiler; bu olay Bilbas önderliği ve birliğine ağır bir darbe indirdi.

3.34 – Afgan İstilası ve Safevî İmparatorluğu’nun Düşüşü (1709–1722)

1709’da Afgan reisi Mirveys Hotaki, Kandahar’da Safevî yönetimine karşı ayaklandı. Kanlı bir savaşın ardından Afganistan’ın bağımsızlığını ilan etti.

1722’de oğlu Mahmud Hotaki bir Afgan ordusunu batıya, İsfahan’a doğru sevk etti, Şah Sultan Hüseyin’i mağlup etti ve Safevî İmparatorluğu’nu sona erdirdi. Mahmud Hotaki kendisini İran ve Afganistan’ın kralı ilan ederek devletine “Pers İmparatorluğu” adını verdi — bu, tarihte ilk kez bir devletin resmen Fars adını benimsemesiydi. Daha önceki dönemlerde zafer kazanan hükümdarlar genellikle ülkelerini kendi adları veya hanedanlarının adıyla anarlardı.

3.35 – Afşar Türk Hanedanı'nın İran ve Doğu Kürdistan'daki Hâkimiyeti (1736–1796)

1736'da Türkî askerî komutan Nadir Afşar, iç istikrarsızlıktan yararlanarak yetenekli Kürd savaşçılarını topladı ve Afganları Kandahar'a kadar geri püskürterek Mahmud Hotaki'yi yendi. Taç giyerek şah ilan edildi ve İran ile Doğu Kürdistan'da Afşar Hanedanı'nı kurdu.

Kısa süre sonra Wirme (Urmia)'dan Muhammed İsa Afşar, Lajan ve Qandil'deki Bilbas Kürdlerine karşı yardım istedi. Nadir, Nasrullah Mirza ve kardeşi İbrahim Zuhayr el-Devle komutasında büyük bir orduyu Muhammed İsa'nın kuvvetlerine katılmak üzere Seqiz yakınlarına gönderdi. Bilbaslar sadece 2.000 savaşçıya sahipti; 20.000 kişilik Afşar ordusu ile karşı karşıya kaldılar. Çatışmada 500 Kürd öldü, 500'ü yaralandı, sağ kalanlar Qandil Dağları'na çekildi.

Ardından Afşar kuvvetleri Piranshar ve Sardasht'te katliamlar yaptı. Bu sırada Nadir Şah bizzat Sayin Qala, Bane ve Berdaraş'a seferler düzenleyerek direnen Kürdleri idam etti, esirleri zorla askerî iş gücünde kullandı.

Zengin hayvan sürülerine, altına ve mücevherlere sahip Bilbas toprakları, stratejik dağlık konumuyla Afşar hırsının hedefi oldu. İran genelinde, Tawrez (Tebriz), Maraqa (Maragha), Wirme (Urmia) ve diğer Kürd şehirlerindeki Azerbaycan Türkî Afşar valileri rüşvet, zorbalık ve yağma yoluyla güçlerini pekiştirdi.

1764'te Bilbas ve Zerza aşiretleri birleşerek Piranshar, Shino ve Demdemi kalesinden Türk kuvvetlerini çıkardı. Ancak yeni Afşar saldırıları bunu izledi. Wirme (Urmia)'dan Rostam Han Lajan'a, Sayin Qala'dan Moemen Han ise Shino'ya saldırdı. Bu savaşlarda Kabazi (Bilbas) ve Mohammad Beg Qarahaasanlu (Bilbas) öldürüldü.

Askerî zafer kazanamayan Türkler, Kürd aşiretleri arasındaki bölünmeleri kışkırtarak siyasî manevralara başvurdu. Örneğin, Tawrez (Tebriz)'deki Dumbuli Kürdleri Najaf Qoli'ye (Tawrez valisi) karşı ayaklandığında, Wirme (Urmia)'nın İmam Qoli Afşar'ı Seqiz'den Şeyh Ali Han Mukri, Shino'dan Cafer Sultan Zerza, Bilbas'tan Qarani Ağa Gawra ve Mirza Ağa Şikaki gibi birçok Kürd liderini yanına çekerek Dumbulilere karşı savaşa ikna etti. 1780'de Tawrez'in Kürd mahallelerinde yapılan çarpışmalarda binlerce Kürd birbirini öldürdü.

Aynı gece Najaf Qoli, müttefik Kürdlerini ihanete uğratarak Bilbas'ın önde gelen liderlerinden Ahmed Ağa Muqaddami ve Maraqa komutanı Hacı Ağa'yı öldürdü. Ardından Afşarlar Ahmed Ağa'nın oğlunu Maraqa valisi yaparak Bapir Ağa Manguri'yi 1783'te Maraqa'ya çekip pusuya düşürdüler. Burada Bapir Ağa ve 1.000 Bilbas süvarisi katledildi.

Afşarlar ayrıca Kürd siyasetini manipüle ederek Muhammed Qoli Han Afşar ile Zerza klanı arasında evlilik ittifakı kurdu. 1786'da bu ittifak aracılığıyla Şikaki ve Zerza kuvvetlerini Piranshar ve Sardasht'teki Bilbaslara saldırmaya yönlendirdi. Qarani Ağa komutasındaki Bilbaslar Chomi Lawen'de yenilgiye uğradı ve Qandil'e kaçmak zorunda kaldı. Türklerle iş birliği yaparak Bilbasları yağmalayan Mahabad'ın Budagh Han Mukri'si bile daha sonra ihanete uğradı; tüm serveti elinden alındı, yaralı hâlde yaya olarak geri dönmek zorunda kaldı.

Afşar Hanedanı Hükümdarları (1736–1796)

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Başlıca Olaylar
Nadir Şah Afşar	1736–1747	- Afganistan, Hindistan ve Orta Asya'yı fethetti. - **1731–1732:** Mahabad ve Sine (Sanandaj) Kürdlerini mağlup etti. - **1733:** Mokri, Maraqa (Maragha) ve Wirme (Urmia) Kürdlerini tâbi kıldı. - **1743–1745:** Süleymaniye ve Kerkük'e saldırarak sivillerin katline sebep oldu. - **1743–1746:** Hawler (Erbil) ve Musul'a saldırılar düzenleyerek kitlesel kıyımlar yaptı. - **1747:** Kendi subayları tarafından suikastla öldürüldü.
Adil Şah	1747–1748	- Nadir Şah'ın akrabası. 1748'de kardeşi İbrahim Afşar tarafından tahttan indirildi. - **1749:** Kardeşinin emriyle Meşhed'de boğduruldu.

Hükümdar	Hüküm Dönemi (MS)	Başlıca Olaylar
İbrahim Afşar	1748	- Yalnızca birkaç ay hüküm sürdükten sonra devrildi.
Şahruh Şah	1748–1796	- Nadir Şah'ın torunu. Horasan'da Ağa Muhammed Han Kaçar'a yenildi. - Kraliyet hazinelerinin yerini söylemesi için erimiş kurşunla kör edildi. - Nihayetinde işkenceyle öldürüldü.

3.36 – Doğu Kürdistan'da Kürd Zand Hanedanı (1751–1794)

İran'ın Türkî hükümdarı Nadir Şah Afşar'ın suikastla öldürülmesinin ardından, Malamir (Malayer) kökenli etnik bir Kürd olan Kerim Han Zand ayaklandı. **1751** yılında Kürd Zand Hanedanı'nı kurdu; otoritesi Şiraz, İsfahan, Ecbatana (Hemedan), Kürd (Krd) Şehri, Kirmashan, Îlam, Luristan, Malamir (Malayer) ve Hûzistan'a uzanıyordu. Başkent **Şiraz** oldu ve idarî resmî dil olarak **Kürd dili** benimsendi.

Kerim Han'ın (1751–1779) dönemi istikrar ve basiretli yönetimle anılır. 1779'da vefatının ardından oğlu **Abdülfettah Han Zand** tahta geçti ancak yalnızca üç ay sonra amcası **Muhammed Ali Han Zand** tarafından devrildi. Muhammed Ali Han'ın iktidarı bir ay sürdü; kardeşi **Sadık Han Zand** (1779–1799) tarafından öldürüldü. Sadık Han'ın zayıf yönetimi Zandları yükselen **Kaçar Türkleri** karşısında kırılgan bıraktı.

1781'de **Ali Murad Han Zand** iktidarı aldı; fakat iç bölünmeler ve askerî yenilgiler nedeniyle hanedanın toprakları daraldı. **Ca'fer Han Zand** (1785–1789) Zand gücünü pekiştirip Kürd ihtilaflarını çözmeye çalıştıysa da **Ağa Muhammed Han Kaçar**'ın aralıksız askerî baskısıyla karşılaştı.

Hanedanın son hükümdarı, Kerim Han'ın torunu **Lütf Ali Han Zand** (1789–1794), maharetli ve cesur bir komutandı. Ancak Kaçarlar, siyasî manevralarla **Tawrez (Tebriz),**

Ardewel (Ardabil), Zangiyan (Zencan), Qezwan (Kazvin) ve **Ardalan** gibi kilit Kürd bölgelerini ona karşı kışkırttı. Yenilen Lütf Ali Han, Kirman'dan Bam'a kaçarken yerel bir Fars ailesi tarafından ele verildi, Tahran'a götürüldü ve **1794**'te Ağa Muhammed Han Kaçar'ın emriyle işkence edilerek öldürüldü. Böylece **Kürd Zand Hanedanı** sona erdi.

Kürd Zand Hanedanı Hükümdarları

Hükümdar	Dönem (MS)	Başkent / Hakim Bölgeler	Temel Olaylar
Kerim Han Zand	1751–1779	Şiraz; Hûzistan, İsfahan, Kirman, Tahran, Kürdistan, Khorawa (Hurramabad)	Hanedanın kurucusu; basiret ve istikrarla yönetti; hastalıktan öldü.
Abdülfettah Han Zand	1779	Yukarıdakiyle aynı	Amcası Sadık Han tarafından tahttan indirildi; gözleri kör edildi; kuzeni Muhammed Ali Han'la değiştirildi.
Muhammed Ali Han Zand	1779	Yukarıdakiyle aynı	Ailesinin komutanları tarafından öldürüldü.
Sadık Han Zand	1779	Yukarıdakiyle aynı	Akrabaları tarafından suikastla öldürüldü.
Ali Murad Han Zand	1781–1785	Yukarıdakiyle aynı	Kaçar kuvvetleriyle savaşta öldü.
Ca'fer Han Zand	1785–1789	Şiraz; Hûzistan, Kürdistan, Khorawa (Hurramabad)	Birkaç başarılı sefer yaptı; kendi muhafızlarınca öldürüldü.
Lütf Ali Han Zand	1789–1794	Şiraz; Hûzistan, Khorawa (Hurramabad)	Kaçarlara yenildi; yakalanıp işkenceyle öldürüldü.

3.37 – Afşar Türkî Hâkimiyetinin Sonu ve Kaçar Türklerinin Yükselişi (1797)

1796'da **Ağa Muhammed Han Kaçar**, Horasan'da **Şahruh Şah Afşar**'ı yenerek Afşar hanedanına son verdi ve İran'da Kaçar iktidarını tesis etti. Konumunu sağlamlaştırmak için **Wirme (Urmia)** üzerine yürüdü, **Muhammed Koli Han Afşar**'ı görevden alıp onun kardeşi ve bir **Kürd** olan **Kasım Han**'ı yerine atadı.

Kaçarlar, Zerza aşiretinin Muhammed Koli Han'ı korumasını askerî müdahale için bahane etti. **Zerza'dan Afrasiyab Sultan**, **Bilbas** ve **Herkî** Kürdlerinden yardım isterken; **Kasım Han Afşar**, **Zerza**'ya karşı **Dumbuli** ve **Mokri** Kürdleriyle ittifak kurdu. Ancak Mokri, geçmiş Türk ihanetlerini hatırlayarak kardeş kavgasından kaçınmak için gizlice **Zerza** ile anlaştı.

1797'de üç koldan yürütülen bir **Kürd saldırısı**, **Shno** üzerine yönelen Türk taarruzunu bozdu; binlerce Türkî Afşar askeri ile Dumbuli kurdu öldürüldü. **Muhammed Koli Han Afşar** yeniden **Wirme (Urmia)** hâkimi yapıldı. Ne var ki sonradan damadını tebrik için şehre giden **Afrasiyab Sultan Wirme (Urmia)**'da ihanete uğrayarak öldürüldü.

1799'da **Bilbas** Kürdleri, müttefik **Shno** aşiretleriyle birlikte **Wirme (Urmia) Kalesi**'ni ele geçirdi. Kaçar prensi **Abbas Mirza**, buna karşılık **Hüseyin Koli Han Afşar** ile **Maraqa (Maragha)**'dan **Ahmed Han Moqaddami**'yi; **Zerza, Şikak** ve **Şemdinan** Kürdlerinin desteğiyle Bilbas'ı ezmek üzere gönderdi.

22 Haziran 1801'de **Lacan (Lacan/Lajan) Ovası**'nda eşit büyüklükteki Kürd ve Türk kuvvetleri çarpıştı. Şiddetli direnişe rağmen **Wirme (Urmia)** ve **Maraqa (Maragha)** Kürdlerinin ihaneti Bilbasların **Qandil**'e çekilmesine yol açtı. Galipler, halkı katlederek **Şeyh Ayş** ve **Ser Bastu**'da kesik başlardan minareler yaptılar; Bilbas önderlerinin başlarını **Feth Ali Şah**'a ganimet olarak gönderdiler.

Daha sonra **Qarapapaq Türkleri**, **Salduz**'daki Bilbas topraklarına yerleştirilerek Kürdler yerinden edildi. **1815–1816** yıllarında yenilenen akınlarda binlercesi daha öldürüldü; Bilbas tüm toprak denetimini yitirdi. Sağ kalanlar **Qandil, Halgurt, Şehrezur, Pişdar, Bitwen, Hawler (Erbil)** ve **Musul**'a dağıldı.

3.38 – Bedirxan İsyanı (1821–1847)

19 yüzyılın başlarında **Botanlı Bedirxan Paşa**, Kürd emirliklerini “Mukaddes Misak” adı verilen siyasî-askerî bir ittifak yoluyla birleştirmeyi hedefledi. Bu ittifakın amacı, Osmanlı kuvvetlerini topraklardan atarak bağımsız bir **Kürdistan** kurmaktı. Doğu Kürdistan’daki Ardalan Emirliği bu paktı kabul etti ve Bedirxan, Asuri ve Ermeni topluluklarıyla da ittifak sağladı. Ancak İngiliz diplomatik baskısı sonucunda Asuri ve Ermeniler, ayaklanma başlamadan ittifaktan çekildiler.

1821 yılında Bedirxan ayaklanmayı başlattı; Cezire ve Botan’ı özgürleştirdi ve Van, Wirme (Urmia), Mukriyan, Soran, Musul, Sincar ve Ninova’ya kadar ilerledi. Birçok Kürd lideriyle irtibata geçti:

- Mustafa Beg ve Darwiş Beg (Van)
- Ural Beg ve Fettah Beg (Hakkâri)
- Halid Beg Zahimi ve Şerif Beg (Muş)
- Hüseyin Beg (Qars ve Acar)
- Pir Yusif (Zaxo)
- Pir Hamid (Musul)

Bedirxan, Cezire’de bir silah fabrikası kurdu, öğrencileri Avrupa’ya askerî eğitim için gönderdi ve Van’da bir deniz gücü inşa etmeye başladı.

Osmanlılar, **Ömer Paşa** komutasında ve İngiliz desteğiyle isyanı bastırmak için büyük bir sefer düzenlediler. Wirme (Urmia) yakınlarındaki ilk büyük savaş Kürdlerin zaferiyle sonuçlandı. Ancak Bedirxan’ın kuzeni ve başkomutanı **İzzeddin Şer (Yezdan Şer)** Osmanlılara katılarak direnişi ölümcül biçimde zayıflattı.

Kürd güçleri kısa süreliğine Cezire’yi geri alsalar da Osmanlılar, Yezdan Şer’in yardımıyla şehri tekrar ele geçirdi. Bedirxan **Eruh Kalesi**’ne çekildi ve burada sekiz ay boyunca kuşatma altında kaldı. Açlık ve yorgunluk direnişi bitirince teslim olmak zorunda kaldı.

Önce İstanbul'a, ardından Şam'a sürgün edilen Bedirxan, **1869**'da öldü; rivayete göre Osmanlılar tarafından zehirlendi. Şam'daki Kürd mezarlığına defnedildi. Bedirxan'ın yönetimi sırasında kendi bölgesinde geçerli olan **Gala** adlı Kürd parasını bastırdığı bilinmektedir.

3.39 – Kürdistan (Sine Eyaleti) Valiliği (1867)

1867 yılında Kaçar Türklerinden Abbas Mirza'nın oğlu **Farhad Mirza**, **Nasirüddin Şah Kaçar** tarafından Kürdistan (Sine Eyaleti) valiliğine atandı. Kendisine, Ardalan bölgesindeki Kürd nüfusunu bastırmak için geniş yetkiler verildi; idam ve kitlesel katliamlar dahil sınırsız güç kullanma yetkisi tanındı.

Bu dönemde **Hassan Sultan Hewramî**, Hewraman ve Ardalan valisi olarak görev yapıyordu. Binlerce tecrübeli savaşçıya komuta eden Hassan Sultan, Kaçarların bölge üzerindeki kontrolüne ciddi bir engel oluşturuyordu. Farhad Mirza, onu açık bir savaşta mağlup edemeyeceğini anlayınca hileye başvurdu.

Hassan Sultan'ı, güya onu hediyelerle onurlandırmak amacıyla Mariwan yakınlarındaki **Bilkeh Camii**'ne davet etti. Camiye bitişik bir kahvehaneye girdiğinde suikasta uğrayarak öldürüldü. Onun ölümünden sonra Kaçar kuvvetleri hızla adamlarını bozguna uğratarak bölgedeki Kürd savaşçılarının büyük kısmını katletti.

Farhad Mirza daha sonra **Caf Kürdleri**ne yöneldi. Ani bir operasyonla onların kalesini kuşattı ve Kaçar yönetimine boyun eğmeyi reddeden altı önderi, **Ali Şah** dâhil, esir aldı. Kürd nüfusunu korkutmak amacıyla altısı da tek bir toplu mezara diri diri gömüldü.

3.40 – Şikaklı Ca'fer Ağa'nın Suikasta Uğraması (1867)

Kaçar Türkleri, Şikak Kürdlerine karşı aralıksız şiddet politikasını sürdürdü. Daha önce **Ali Ağa Şikak**, Tawrez (Tebriz)'deki bir Kaçar zindanında işkence edilerek öldürülmüştü. Oğlu **Muhammed Ağa Şikak**, Salmas, Hoy ve Wirme (Urmia)'daki dağlık bölgelerde yarı bağımsız bir varlık sürdürerek Kaçar kontrolünden uzak durdu.

Muhammed Ağa'nın oğlu **Ca'fer Ağa**, daha sonra Şikak aşiretlerinden güçlü bir Kürd savaş gücü oluşturdu ve bu, Kaçar yetkililerinin şüphesini çekti. **1867** yılında Kaçar komutanı **Muhammed Ali Mirza**, Ca'fer Ağa'yı Tawrez (Tebriz)'e davet ederek Kur'an üzerine yeminli güvenlik garantisi verdi.

Ca‘fer Ağa saraya geldiğinde, bir Türk muhafız tarafından kabul salonunda vurularak öldürüldü. Bedeni, iki Kürd muhafızıyla birlikte yedi gün boyunca Tawrez’in Kürd mahallesinde gömülmeden bırakıldı; bu, yerel Kürd nüfusu sindirmek için yapılan kasıtlı bir gözdağıydı.

3.41 – Bilbas Emirliği’nin Yönetimi (1713–1873)

Bilbas Emirliği, döneminin en etkili Kürd güçlerinden biri olup **Lajan, Mangur, Piran, Balakan, Pişdar** ve **Bitwen** bölgelerinin tamamını kontrol ediyordu. Bu topraklar günümüzde **Xane (Piranshar), Sardasht, Qaladze, Ranya, Chwar Qurna, Soran** ve **Rawanduz**’u kapsamaktadır.

1713–1738 yılları arasında Bilbaslar, Bağdat vezirinin desteğiyle Osmanlı komutanlarının ve Ardalan valileriyle ittifak yapan Kaçar Türklerinin art arda saldırılarına uğradı. Bu istilalar, Kürd nüfusu üzerinde katliamlar ve yağmalarla sonuçlandı.

1873’e gelindiğinde tüm baskılara rağmen Bilbaslar, Qandil Dağları’nın sarp coğrafyasının koruması sayesinde ne Osmanlılar ne de Kaçar Türkleri tarafından tamamen boyunduruk altına alınabilmişti. Emirlik, Mangur, Mamash, Piran, Suesn, Ako ve Balak gibi büyük aşiretlerin ittifakı şeklinde işliyordu.

Bu dönemin diğer bölgesel güç figürleri arasında şunlar bulunuyordu:

- **Budagh Han**, Şeyh Ali Han Mokri’nin oğlu ve Sablakh komutanı
- **Ahmed Ağa Moqaddam**, Maraqa (Maragha) komutanı
- **İmam Kuli Han Afşar**, Wirme (Urmia) komutanı
- **Najaf Kuli Han Dumbuli**, Tawrez (Tebriz) komutanı

Najaf Kuli Han, bir Türk olarak, 1776’da Maraqa’dan (Maragha) Kürd ileri gelenlerinden Hacı Ali Ağa’yı öldürmesiyle kötü bir şöhret kazandı. Onun oğlu **Ahmed Ağa**, Maraqa (Maragha) valiliğine geçti ve Tawrez (Tebriz)’deki Kaçar idaresiyle yakın ittifak kurdu.

Her ne kadar etnik olarak Kürd olsalar da Tawrez (Tebriz) ve Maraqa (Maragha) valileri Kaçarlara hizmet ederek Bilbaslara karşı savaştılar. Ahmed Ağa, Mangur aşiretinden Bapir Ağa ile bin Bilbas süvarisini öldürdüğü iddiasıyla Kaçarlardan "Han" unvanı aldı. Kırk yılı aşkın süren görevinde Bilbas, Mokri, Şikak, Zerza ve Herkî Kürdlerine karşı pek çok sefer düzenledi ve daima Kaçar çıkarlarına hizmet etti.

1783'te Ahmed Ağa, Bilbas desteği arayan **Baban aşiretinden Mahmud Paşa**'yı öldürdü. **1799**'da Ja'far Kuli Han ile birleşerek Maku, Hoy ve Salmas Kürdlerine saldırılara katıldı. Uzun süren valiliği, onu Kaçar devletine hizmet eden en yıkıcı Kürd işbirlikçilerden biri olarak tarihe geçirdi.

3.42 – İran ve Kürdistan’da Azerbaycan Türkî Kaçar Hanedanı (1789–1925)

Ağa Muhammed Han Kaçar, 1789’da Kaçar Hanedanı’nı kurdu. İlk yedi yıl boyunca başkenti Şiraz’da tuttu, ardından **1796**’da başkenti **Tahran**’a taşıdı. Ertesi yıl Kafkasya’da sefere çıktığı sırada iki hizmetkârı tarafından suikast sonucu öldürüldü.

Yeğeni **Feth Ali Şah Kaçar** (1797–1834), Rusya ile savaşları sürdürdü ve **1813 Gülistan Antlaşması** ile **1828 Türkmençay Antlaşması** sonucunda **Gürcistan, Dağıstan, Doğu Kürdistan, Ermenistan ve Azerbaycan**’ı kaybetti.

Muhammed Şah Kaçar (1834–1848) Rus ve İngiliz baskısıyla karşılaştı, **Herat**’ı ele geçirme girişiminde başarısız oldu ve genç yaşta hastalıktan öldü.

Nasirüddin Şah Kaçar (1848–1896) neredeyse yarım asır boyunca hüküm sürdü; bazı reformlar başlattı fakat yolsuzluk ve yabancı nüfuzun hâkim olduğu bir rejim oluşturdu. **1896**’da **Mirza Rıza Kirmani** tarafından suikasta uğrayarak öldürüldü.

Muzafferüddin Şah Kaçar (1896–1907), **1906**’da İran’ın ilk anayasasını imzalayarak meşrutî monarşiyi kurdu, ancak aynı yıl öldü.

Muhammed Ali Şah Kaçar (1907–1909) meşrutiyet rejimine karşı çıktı, meclisi dağıtmaya teşebbüs etti ve tahttan indirildi; Rusya’ya, ardından Fransa’ya sürgüne gitti ve 1930’da orada öldü.

Son hükümdar **Ahmed Şah Kaçar** (1909–1925), I. Dünya Savaşı sırasında iktidarda kaldı. **1921**’de İngiliz destekli bir darbe yapan **Rıza Pehlevi** onu 1923’te Fransa’ya sürgüne zorladı. **1925**’te resmen tahttan indirildi ve bu olay Kaçar Hanedanı’nın sonunu getirdi.

Azerbaycan Türkî Kaçar Hanedanı Hükümdarları

Hükümdar	Dönem (MS)	Önemli Olaylar
Ağa Muhammed Han Kaçar	1789–1797	Kaçar Hanedanı'nı kurdu; başkenti Tahran'a taşıdı; Gürcistan'ı fethetti; Wirme (Urmia) ve Bilbas'ı işgal etti; Kafkasya'da suikasta uğradı.
Feth Ali Şah Kaçar	1797–1834	Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarıyla Gürcistan, Dağıstan, Doğu Kürdistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı Rusya'ya kaybetti.
Muhammed Şah Kaçar	1834–1848	Herat seferinde başarısız oldu; Rus ve İngiliz baskısıyla karşılaştı; hastalıktan öldü.
Nasirüddin Şah Kaçar	1848–1896	En uzun süreli Kaçar hükümdarı; kısmi modernleşme; yabancı nüfuzu; Mirza Rıza Kirmani tarafından öldürüldü.
Muzafferüddin Şah Kaçar	1896–1907	1906'da meşrutî monarşiyi ilan etti; aynı yıl öldü.
Muhammed Ali Şah Kaçar	1907–1909	Meşrutiyete karşı çıktı; tahttan indirildi; Rusya ve Fransa'ya sürgüne gitti.
Ahmed Şah Kaçar	1909–1925	Son Kaçar hükümdarı; zayıf liderlik; 1925'te Rıza Pehlevi tarafından devrildi; 1930'da sürgünde öldü.

3.43 – Doğu Kürdistan'da Türkî Kaçar Zulmü

Kaçar dönemi boyunca İran ve Kürdistan'ın jeopolitik dengesi dış imparatorlukların emelleriyle şekillendi. **Rusya** kuzeyden İran ve Kürd topraklarını ilhak etmeye çalışırken, **Britanya, Fransa ve diğer Avrupa güçleri** güneye nüfuz etmeye uğraşıyordu. **1804**'te Feth Ali Şah Kaçar, Rusya'ya karşı **Napolyon Bonapart**'tan askerî yardım talep etti. Bu

durum, Napolyon'un Hindistan'a ulaşma stratejisinin bir parçası olarak **1807 Finckenstein Antlaşması** ile Fransız–Kaçar ittifakına dönüştü.

Antlaşmadan sonra Fransa, **Tahran, Tawrez (Tebriz) ve İsfahan**'da üç askerî akademi kurarak Kaçar ordusunu modernize etti. Fransız danışmanlar çağdaş taktikler öğretti, Tahran ve Tawrez'de silah ve topçu fabrikaları kurdu ve Kürd askerlerini de orduya aldı — ancak her zaman Azerbaycan Türkî Kaçar komutası altında. Bu yabancı destekli modernleşme, Kaçarların İran ve Kürdistan üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırdı ve Kürd, Fars, Beluç, Gilak ve Arap halklarını siyasî olarak etkisizleştirdi.

Fransız desteğiyle Feth Ali Şah büyük servet biriktirdi ve aşırı lükse daldı. 47 yaşına geldiğinde neredeyse iki bin çocuğu olduğu rivayet edilir. Gündüzlerini seferlerde, gecelerini saraylarda ve haremde geçiriyordu. Kaçar seçkinleri lüks içinde yaşarken Kürd milleti köleliğe indirgenmişti.

İran–Rusya ve İran–Osmanlı savaşlarında Kürdler orantısız şekilde ön cepheye sürüldü, korkunç kayıplar verdiler. Bütün Kürd aileleri evlerini terk etti, yıllarca dağlarda yabani otlarla hayatta kaldı. Bu savaşlar Kürdler için hiçbir siyasî veya ekonomik kazanım getirmedi; yalnızca yıkım getirdi. Kaçar yenilgisinden sonra Gence, Nahçıvan ve Aras bölgesindeki binlerce Kürd yerinden edildi ve çoğu zorla Azerbaycan Türkî kimliğine asimile edildi.

1820'de Kaçar emriyle Heydarani, Sepaki, Heriani ve Ardavani aşiretleri **Tawrez (Tebriz), Ardewel (Ardabil) ve Maragha**'dan sürülerek Hakkâri dağlarına zorla göç ettirildi. Bu zorunlu göç sırasında binlerce kişi öldü. Kaçar yetkilileri bu Kürdlerin geri dönmemesi için "yok edilmeleri gerektiğini" açıkça ilan etti. **1822 Erzurum Antlaşması I**, Osmanlı ve İran Türklerini Kürd topraklarını ortaklaşa bölüşmeye ve Kuzey ile Doğu Kürdistan'daki direnişleri bastırmaya sevk etti.

Feth Ali Şah (1789–1833) yirmi yılı aşkın bir süre boyunca Kürd işgücünü Rusya ve Osmanlı'ya karşı savaşlarda kullandı, Kürdistan'ı sürekli bir savaş alanına çevirdi. Bu savaşlar **1813 Gülistan**, **1828 Türkmençay** ve **1821 Erzurum** antlaşmalarıyla sona erdi.

Şah, Wirme (Urmia)'yı ele geçirmek ve Muhammed Koli Han Afşar'ın isyanını bastırmak için Tawrez (Tebriz) ve Mahabad üzerinden Wirme'ye (Urmia) geçti. Muhammed Koli Han'ı esir aldıktan sonra **Hüseyin Koli Han**'ı (bir Türk) vali olarak atadı ve genel komutanlığa **Abbas Mirza**'yı getirdi.

Kaçarlar Kürdistan'dan sistematik şekilde kaynak ve insan gücü topladılar. Ağır vergiler savaş bahanesiyle dayatıldı; ödeyemeyenler köleleştirildi, ailelerinden koparıldı ve ölene dek çalıştırıldı. Direnişler, korku salmak amacıyla kitlesel idamlarla bastırıldı. **Muhammed Rahim Mirza, Ekber Mirza, Malik Mansur Mirza** ve **Ahmed Mirza** gibi Kaçar yetkilileri Wirme (Urmia), Bilbas ve Mokriyan'da zulmün baş faillerindendi.

1819'da **Asker Han Afşar**, Şikak aşiretine saldırarak liderleri İsmail Ağa Şikakî'yi öldürdü ve topraklarını yağmaladı. Ardından Hakkâri'den Mustafa Beg'i **Albagh**'da üç ay kuşatıp öldürdü. Feth Ali Şah Afşar, Herkî aşiretini hedef alarak kitlesel katliamlar yaptı ve mallarını yağmaladı; Emir Han Kaçar da Bilbas Kürdlerine aynısını uyguladı.

1844'te Türkî Afşarlar dağlardaki önemli bir Kürd kalesini ele geçirdi. Şiddetli çarpışmalardan sonra **Kunamish** ve **Berdaraş** kaleleri alınıp yağmalandı. Hakkâri'den Bedirxan Paşa'nın Osmanlılara karşı isyanını destekleyen **Nurullah Beg**, isyanın bastırılmasından sonra Daşt ve Targawar Kürdlerine sığındı. Osmanlılar onu teslim etmelerini talep ettiğinde, Wirme (Urmia)'nın Afşar Türkleri bunu bahane ederek bu Kürd bölgelerine saldırdı, ancak yerel direniş tarafından püskürtüldü.

Wirme (Urmia) valisi **Muhammed Rahim Mirza**, Kürd liderlerini yok etmek için sık sık hileye başvurdu. Aşiret reislerini sarayına davet edip tutuklayarak sürgüne gönderdi. Şikak aşiretinin reisi **Ali Ağa Şikakî**, sahte vaatlerle kandırılıp hapsedildi ve Tahran'a gönderildi.

En kanlı vakalardan biri **Margavar'daki Banar Miri Sultan**'ı içeriyordu. **Nematullah Mirza Afşar** Banar'ın verimli topraklarını ele geçirmek istediğinde Mir Sultan direndi. **Asker Han**, **Hasan Han Qarapapaq** ve **Mirza Ağa Şikakî**'nin desteklediği birlikler önce Bardasur Kalesi'ni kuşatıp halkını öldürdüler, ardından Banar Kalesi'ne müzakere bahanesiyle sızdılar. Türklerin ihanetini anlayan Mir Sultan, Asker Han'ın çadırında

intihar etti. Türk kuvvetleri ardından Margavar'da yüzlerce kişiyi katlederek binlerce hayvanı ve malı ele geçirdi.

1879'a gelindiğinde baskı öylesine şiddetlenmişti ki **Zerza aşiret reisi İbrahim Han**, kitlesel intiharı tek çare olarak düşündüğünü yazdı. Wirme (Urmia)'daki Türk makamlarına yaptığı dilekçede tüm servetinin alındığını, aşiret kadınlarının kaçırıldığını belirtti. Bu başvurular dikkate alınmadı ve İbrahim Han silahlı direnişten başka yol bulamadı.

Kaçar ve Osmanlı Türkleri tarafından Kürd topluluklarına karşı yüzlerce baskın düzenlendi; bunların çoğu resmî kayıtlara geçmedi. Bu olayların hafızası esasen Kürd sözlü geleneği ve şiiri aracılığıyla bugüne ulaşmış, Kürd milletine karşı sürdürülen baskı, katliam ve yağmanın unutulmaması sağlanmıştır.

3.44 – Şeyh Ubeydullah Nehrî İsyanı (1879)

Kuzey Kürdistan'ın önde gelen milliyetçi ve dinî liderlerinden **Şeyh Ubeydullah Nehrî**, seçkin bir aileden gelmekteydi ve 19. yüzyılın sonlarında nüfuzunu hızla genişletti. Onun yükselişi, **1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı**'nın çalkantılı dönemine denk geldi. Osmanlı İmparatorluğu bu savaşta Kürd aşiret güçlerini seferber etmeye çalıştı; **II. Abdülhamid**'in cihat çağrısı ile birçok Kürd cephe hattına sürüldü, ağır kayıplar verdi ve toprakları harap oldu.

Osmanlıların bu manipülasyonundan hayal kırıklığına uğrayan ve Rus istilalarından endişe duyan Şeyh Ubeydullah, Osmanlılara bağlılığını reddetti. **1878** yılında hem Osmanlı hem de Kaçar denetimindeki Kürd bölgelerini tek bir özerk Kürdistan altında birleştirmeyi amaçlayan bir harekete girişti. Aşiret reislerine, aydınlara ve önde gelen kişilere ulaştı; Rus ve Avrupa diplomatik desteğini aradıysa da sonuç alamadı.

Kaçar yönetimindeki istikrarsızlığı fırsat gören Şeyh Ubeydullah, Doğu Kürdistan'da hareketini başlattı. **Şemdinan, Targavar, Margavar, Zerza, Piran, Mamash, Mangur,**

Gewirk, Mukri ve Debokri gibi aşiretlerin desteğiyle iki koldan ilerleyen bir sefer düzenledi.

İlk kuvvet, oğlu **Şeyh Abdulqadir** ve Mangur aşiretinden **Hamza Ağa** komutasında Şemdinan'dan **Shno (Oşnavîye)** yönüne ilerledi, Piran ve diğer bölgelerden birlikler topladı. Bu kuvvetin mevcudu kısa sürede **10.000'i aşkın süvari ve piyade**ye ulaştı ve **Sablakh (günümüz Mahabad)**'ta üs kurdu. **1879**'da Miandoab'da önemli bir zafer elde ettiler, ancak **Tawrez (Tebriz), Tahran ve Zangiyan (Zencan)**'dan takviye alan yaklaşık **10.000 kişilik Kaçar ordusunun** ilerleyişi karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar.

İkinci cephe, Şeyh Ubeydullah ile oğlu **Şeyh Muhammed Sadık** komutasında, Hakkâri'den **Şeyh Muhammed Emin Kaiki**'nin süvarileriyle birlikte **Wirme (Urmia)** üzerine yürüdü. Şehrin müzakere yoluyla teslimini talep ettiler, ancak **Tawrez, Ardewel (Ardabil), Zangiyan** ve **Tahran**'dan gelen Kaçar takviyeleriyle karşılaştılar. Çıkan büyük çaplı muharebede **6.000'den fazla Kürd savaşçısı** öldürüldü.

İsyan, Kaçar ve Osmanlı hükümetlerinin ortak çabalarıyla bastırıldı. İki devlet, aralarındaki rekabete rağmen Kürdlerin bağımsızlık talebini bastırmak için iş birliği yaptı; bazı aşiretler diğerlerine karşı kışkırtıldı. Britanya ve Fransa ise destek vermedi.

Şeyh Ubeydullah Kuzey Kürdistan'a çekildi, fakat müzakere bahanesiyle İstanbul'a çağrıldı. Tehlikeyi sezen Şeyh geri dönerek **Şemdinan**'a sığındı, ancak takip edilip yakalanarak **Mekke**'ye sürgüne gönderildi. **1883**'te şüpheli koşullarda orada öldü. Oğlu **Şeyh Abdulqadir** daha sonra **1925 Şeyh Said Piran İsyanı**'na katıldı; hem kendisi hem de Şeyh Said Türk makamları tarafından idam edildi.

3.45 – Hamza Ağa Mangur'un Suikastı (1880)

1880 yılında Kaçar döneminde, Türkî vali **Şuca' al-Devle**, Mangur aşiretinin önde gelen isimlerinden, **Bapir Ağa Mangur**'un torunu **Hamza Ağa**'yı ortadan kaldırmak için plan yaptı. **Bosa** yakınlarında bir pusu kurulduysa da Hamza Ağa ilk etapta kaçmayı başardı.

Şeyh Ubeydullah'ın isyanının yenilgiye uğramasından sonra Kaçar yetkilileri Hamza Ağa üzerindeki baskıyı artırdı. Aşiret içi rekabeti kullanarak kardeşi **Kakalla**'yı Mangur aşiretinin başına geçirdiler ve Hamza Ağa'nın konumunu zayıflattılar. Wirme (Urmia)'daki Kaçar komutanı **Hasan Ali Han**, Hamza Ağa'yı **Heliabat**'taki askerî kampı yakınlarında müzakere bahanesiyle davet etti. Dört süvari muhafızıyla geldiğinde pusuya düşürüldü ve öldürüldü.

Kesik başı, Wirme (Urmia) valisi **Ala'üd-Devle**'ye gönderildi ve Kürd halkını sindirmek için halka açık şekilde sergilendi; ardından **Tahran**'a, **Nasirüddin Şah**'a gönderildi. Şah, Hamza Ağa'nın öldürülmemesi gerektiğini, onu Luristan'daki seferlerde kullanmayı planladığını söyleyerek pişmanlık belirtti.

Dördüncü Bölüm

1. Kürd Halkının Modern Tarihi (20. Yüzyıl – Günümüz)

Kürdistan coğrafyası yedi devlet arasında bölünmüştür: Türkiye, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Ermenistan. Yüzyılı aşkın bir süredir Kürdler, bu güçlerin siyasi tahakkümüne ve kültürel yok etme girişimlerine direniş göstermektedir. Kürd dili; Kuzey Kürdcesi (Kurmanji), Orta Kürdcesi (Sorani), Güney Kürdcesi (İlami) ve Gorani olmak üzere birkaç büyük lehçeden oluşmaktadır. Kürd kimliğinin bastırılması ve zorla asimilasyon politikaları, 20. yüzyılın başından günümüze kadar süregelen ayaklanmalara ve ulusal hareketlere zemin hazırlamıştır.

4.1 – Abdulrazzaq Bedirxan'ın Aydınlanma ve Ulusalcı Ayaklanması (1912)

Abdulrazzaq Bedirxan (1846, İstanbul doğumlu), Bedirxan Paşa'nın torunu olup dönemin en önde gelen Kürd aydınlarından biriydi. Hacı Qadir Koyi'nin öğrencisi olan Abdulrazzaq, edebi aktivizmi siyasi vizyon ile birleştirdi. 1912 yılında, dil, eğitim ve ulusal idealleri teşvik eden bir Kürdce aylık dergiyi Wirme'de (Urmia) yayımlamaya başladı. Rus müdahalesi sonucu sürgüne gönderilmiş olsa da, bu çalışması kısa bir süreliğine İsmail Ağa Simko tarafından devam ettirildi; ancak 1914'te Kaçar otoriteleri tarafından tamamen kapatıldı.

1913 yılında Abdulrazzaq, Kürd Aydınlanma Cemiyeti'ni kurdu ve 29 öğrencinin eğitim gördüğü bir Kürdce okul açtı. İran makamları bu okulu yıktı ve topluluğu dağıttı. Bütün bu engellemelere rağmen, Van ve Erzurum'daki faaliyetleri bir entelektüel uyanışa ilham verdi. Abdulrazzaq'ın siyasi stratejisi, Rusya ile ilişki kurarak destek aramayı da içeriyordu; ancak Kürd önderler arasındaki iç bölünmeler hareketin etkisini zayıflattı. Abdulrazzaq'ın siyasal felsefesi, ulusal kurtuluşun temelini Kürd dilinde eğitimin oluşturduğunu vurguluyordu. Onun bu savunusu, kendisini kültürel güçlenmeye dayalı kapsamlı bir bağımsızlık planı geliştiren ilk Kürd lideri olarak konumlandırdı.

4.2 – Ermeni Soykırımı (1915)

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu, Ermenilere yönelik sistematik katliamlar düzenlemiş, 1915 yılında zirveye ulaşan ve yaklaşık 1,5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğü soykırım gerçekleşmiştir. İslam birliği söylemi altında toplanan ve kısmen Kürd aşiret güçlerinden oluşturulan Hamidiye Alayları, Ermenilere yönelik saldırılara katılmaları için manipüle edilmiştir.

Ermenilerin yerinden edilmesinden sonra, Osmanlı otoriteleri bu kez Kürd topluluklarını hedef almış, sahte Rus saldırısı uyarılarıyla toplu göçlere neden olmuştur. Bu durum, Kürd köylerinin daha fazla katliam ve yağmaya uğramasına zemin hazırlamıştır. II. Abdülhamid döneminde geliştirilen Türkleştirme politikaları, hem Ermenilere hem de Kürdlere yönelik devlet stratejisinin yapısal bir unsuru haline gelmiş ve 21. yüzyıla kadar uzanan bir süreklilik kazanmıştır.

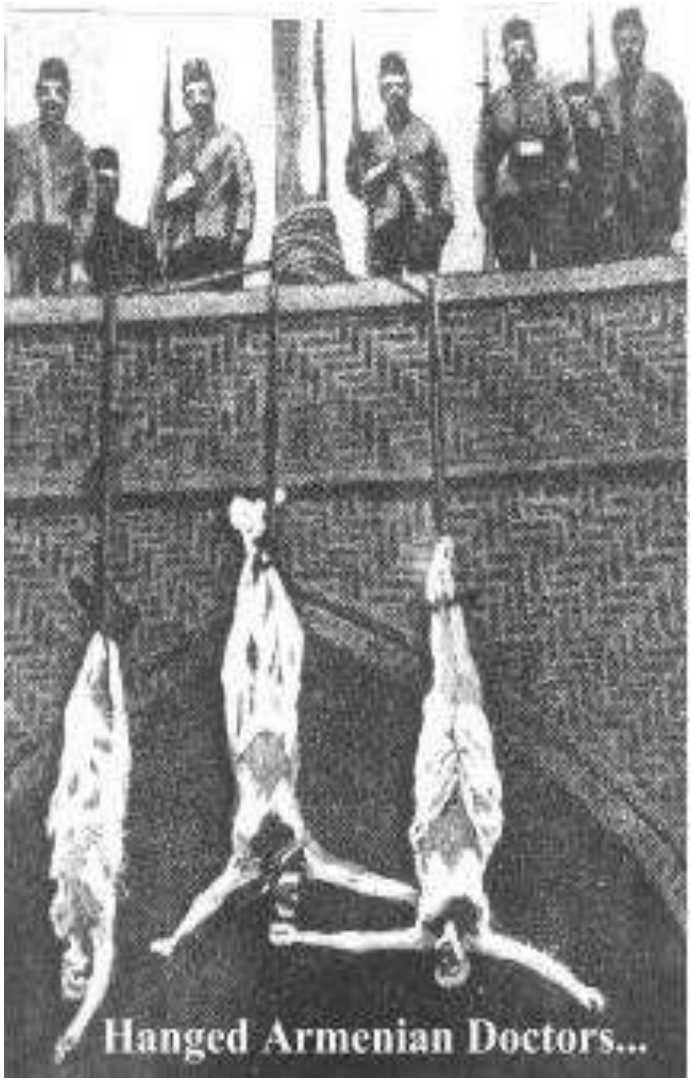

4.3 – Şeyh Mahmoud Tamrxani Ayaklanması (1919–1924)

Targavarlı Şeyh Mahmoud Tamrxani, Wirme'de (Urmia) Azerbaycanlı Türk yerleşimcilere ve Kaçar otoritesine karşı tekrar tekrar Kürd ayaklanmalarına öncülük etti. 1919'daki ilk yenilgilerin ardından Kürd güçleri Dambadim kalesini tahkim etti. 1924 yılında, birçok başarısız saldırının ardından Afşar Türkleri kalenin su kaynağını zehirledi ve bu durum geniş çaplı hastalıklara yol açtı. Güvenli geçiş güvencesi verilmesi üzerine kale savunucuları teslim oldu; ancak teslimiyetin hemen ardından topluca katledildiler. Seksen altı Kürd kadını, esir düşmemek ve istismara uğramamak için kalenin surlarından atlayarak intihar etti.

Bu askeri harekât, Tawrez (Tebriz), Wirme (Urmia) ve Ardewel (Ardabil) genelinde Kürd aşiretlerine yönelik sürgün, toplu katliam ve asimilasyon politikasının bir parçasını teşkil ediyordu. Bu olaylar, Kürd–Türk düşmanlığını derinleştirmiş ve ulusal özsavunma çağrılarını daha da güçlendirmiştir.

Bu dönemin Kürdlerının dijital olarak yeniden oluşturulmuş bir tasviri.

4.4 – Türk Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu (1299)

Moğol istilalarının ardından Selçuklu İmparatorluğu'nun otoritesi ciddi biçimde zayıflamış ve Anadolu'da bir güç boşluğu ortaya çıkmıştır. Orta Asya'dan göç eden göçebe Kayı boyunun lideri ve Ertuğrul'un oğlu Osman Bey, bu durumdan yararlanarak nüfuz alanını genişletmiştir. 1299 yılında Osman Bey, Anadolu'nun çeşitli köy ve kasabalarını zorla ele geçirdiği bir dizi askeri sefer başlatmış ve aynı yıl, Moğol hâkimiyeti altındaki zayıflamış Selçuklu Sultanlığı'ndan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu aşamada Osmanlı denetimi yalnızca Orta Anadolu'nun ve Kuzey Kürdistan'ın bir kısmını kapsamaktaydı.

Selçuklu döneminden önce Anadolu, Doğu Akdeniz ve Balkan devletleri, Batı Roma İmparatorluğu'ndan 395 yılında İmparator Theodosius I'in ölümünün ardından resmen ayrılan Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu tarafından yönetilmekteydi. Bizans İmparatorluğu yaklaşık 330 yılından 1453 yılına kadar varlığını sürdürmüş, başkent Konstantinopolis (günümüz İstanbul) olmuştur. Resmî dil Yunanca, hâkim din ise Hristiyanlık idi.

13. ve 14. yüzyıllara gelindiğinde Bizans İmparatorluğu, ardı ardına gelen Selçuklu ve Moğol saldırıları sonucunda gerileme sürecine girmiştir. İmparatorluk nihayet 1453 yılında, Osmanlı Sultanı II. Mehmed'in Orta Anadolu'dan başlattığı büyük sefer sonucunda Konstantinopolis'in alınmasıyla sona ermiştir. Bu fetih, Bizans İmparatorluğu'nun sonunu getirmiş ve Osmanlı hâkimiyetini Anadolu'nun tamamına ve eski Bizans başkentine taşımıştır. İzleyen yüzyıllarda İslam ve Türk kimliği, Bizans kültürünün, Yunanca'nın ve Ortodoks Hristiyanlığın yerini almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Bölgede Önde Gelen Hükümdarları

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Hâkimiyet Bölgesi	Ölüm Nedeni / Akıbeti
Osman I	1299–1326	Bursa	Anadolu	Doğal ölüm
Orhan	1326–1359	Bursa	Anadolu	Doğal ölüm
Murad I	1359–1389	Edirne	Anadolu	Savaşta öldürüldü
Bayezid I	1389–1402	Edirne	Anadolu, Balkanlar	Timur'un zindanında öldü
Mehmed I	1413–1421	Edirne	Anadolu, Balkanlar	Doğal ölüm
Murad II	1421–1451	Edirne	Anadolu, Balkanlar	Hastalık
Mehmed II	1451–1481	Konstantinopolis	Anadolu, Balkanlar	Bizans'ı fethetti; zehirlenerek öldü

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Hâkimiyet Bölgesi	Ölüm Nedeni / Akıbeti
Bayezid II	1481–1512	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan	Zehirlendi
Selim I	1512–1520	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Zehirlendi
Süleyman I	1520–1566	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Doğal ölüm
Selim II	1566–1574	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Sıcaktan kaynaklı yaralanma sonrası öldü
Murad III	1574–1595	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	İç çatışma sonrası hastalık
Mehmed III	1595–1603	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	19 kardeşini öldürdü; hastalıktan öldü
Ahmed I	1603–1617	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Tifüs
Mustafa I	1617–1623	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Akıl hastalığı; tahttan indirildi
Osman II	1618–1622	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	İdam edildi

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Hâkimiyet Bölgesi	Ölüm Nedeni / Akıbeti
Murad IV	1623–1640	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Alkolizm
İbrahim I	1640–1648	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Tahttan indirilip öldürüldü
Mehmed IV	1648–1687	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Doğal ölüm
Süleyman II	1687–1691	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Doğal ölüm
Ahmed II	1691–1695	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Avusturya savaşı sonrası hastalık
Mustafa II	1695–1703	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Macaristan'ı kaybetti; sürgünde öldü
Ahmed III	1703–1730	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Doğal ölüm
Mahmud I	1730–1754	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Doğal ölüm

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Hâkimiyet Bölgesi	Ölüm Nedeni / Akıbeti
Osman III	1754–1757	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Doğal ölüm
Mustafa III	1757–1774	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Modern ordu kurdu; tahttan çekildi
Abdulhamid I	1774–1789	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Rus savaşı sırasında felç
Selim III	1789–1807	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Suikast
Mahmud II	1808–1839	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Hastalık
Abdulmecid I	1839–1861	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Tüberküloz
Murad V	1876	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Hastalık
Abdulhamid II	1876–1909	İstanbul	Anadolu, Balkanlar, Kürdistan, Mısır, Arap toprakları	Tahttan indirildi; sonra öldü
Mehmed V	1909–1918	İstanbul	Anadolu	I. Dünya Savaşı'nı yaşadı; hastalık

Hükümdarın Adı	Hüküm Dönemi (MS)	Başkent	Hâkimiyet Bölgesi	Ölüm Nedeni / Akıbeti
Mehmed VI	1918–1922	İstanbul	Anadolu	Son Osmanlı sultanı; sürgünde öldü

Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü

Osmanlı İmparatorluğu, uzun süren iç çöküş ve askerî yenilgilerin ardından, I. Dünya Savaşı'nın (1914–1918) hemen sonrasında çökmüştür.
İmparatorluğun yıkılışındaki başlıca etkenler şunlardı:

1. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya ve İttifak Devletleri ile yapılan ittifakın yenilgiyle sonuçlanması.
2. 1918–1920 yılları arasında İstanbul'un ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin İtilaf Devletleri (Britanya, Fransa, İtalya, Yunanistan) tarafından işgali ve Osmanlı topraklarının paylaşımı.
3. Son sultan Mehmed VI'nın 1922'de tahttan indirilmesi ve sürgüne gönderilmesi.
4. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen feshedilmesi ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı.

İmparatorluğun yıkılmasının ardından Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) yeni cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı olmuş ve laiklik, yeni medeni kanun ve Latin alfabesinin kabulü dâhil olmak üzere köklü reformlar yaparak Türkiye'yi modern bir ulus-devlete dönüştürmüştür.

4.5 – Birinci Dünya Savaşı (1914)

Birinci Dünya Savaşı – tüm Kürdistan'ı kasıp kavuran küresel bir çatışma – Kürd halkına yaygın yıkım, zorunlu göç ve katliamlar getirdi. On binlerce Kürd öldürüldü veya

evlerinden sürüldü ve bunun karşılığında hiçbir siyasi ya da toprak kazanımı elde edilmedi. Bir yanda Rus, Britanya ve Fransız kuvvetleri, diğer yanda Osmanlı-Türk ve Alman kuvvetleri, Kürdistan'ı bir savaş alanına çevirdi; şehirler harabeye döndü, altyapı yok edildi ve bütün topluluklar paramparça oldu. Savaş, Kürdler arasındaki iç bölünmeleri de derinleştirerek ulusal bir stratejinin oluşma ihtimalini zayıflattı.

Savaşın en kritik sonuçlarından biri, 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes–Picot Antlaşması oldu. Britanya'dan Sir Mark Sykes, Fransa'dan Georges Picot ve Rusya'dan Sergey Sazonov tarafından imzalanan bu anlaşma, Kürdlerın hiçbir katılımı olmaksızın Kürdistan topraklarını şu şekilde paylaştırdı:

• **Rusya'ya:** Kars, Iğdır, Erzurum, Erzincan, Van, Bitlis, Muş, Siirt ve Ağrı vilayetleri.
• **O dönemde Rus kontrolünde:** Doğu Kürdistan'daki Wirme (Urmia), Sine (Sanandaj), Kirmaşan, İlam, Revanduz, Pencwen ve Xaneqîn şehirleri.
• **Fransa'ya:** Batı Kürdistan'ın Hesekê, Qamişlo ve Efrîn bölgeleri; Suriye ve Lübnan üzerindeki Fransız mandasına dâhil edildi.
• **Britanya'ya:** Güney Kürdistan'daki Musul, Duhok, Hewlêr (Erbil), Silêmanî ve Kerkük vilayetleri; Britanya'nın Irak ve Filistin Mandası'na bağlandı.
• **Yeni Türk devletine:** Amed (Diyarbakır), Şırnak, Batman, Dersim, Botan, Maraş, Latika, Malatya ve Sivas vilayetleri.
• **İran'a:** Doğu Kürdistan'daki Luristan, İlam, Genave, Xûzistan ve Yazkürd bölgeleri.

Kürdler bu düzenlemelerden tamamen dışlanmış, ne danışma sürecine katılmış ne de egemenlik hakları tanınmıştır.

1917'deki Bolşevik Ekim Devrimi'nin ardından Rusya Kürdistan'dan çekildi (1918). Bu durum, Osmanlı Türklerinin ve İran'daki Azeri Türklerinin kuzey ve doğu Kürdistan'ın bazı kısımlarını yeniden işgal etmelerine, geniş çaplı katliamlar ve yağmalar gerçekleştirmelerine zemin hazırladı.

Savaşın sonunda 500.000'den fazla Kürd hayatını kaybetti ve geniş topraklar kaybedildi. Osmanlı saflarında savaşan Kürd savaşçılar, Rusya, Britanya ve Fransa tarafından düşman olarak görülerek daha da tecrit edildi. Bu dönemde koordineli bir Kürd ayaklanmasının olmaması, büyük ölçüde dinî liderler ve şeyhlerin Osmanlı cihadı ile

ittifak kurmasından kaynaklandı; bu da savaş sonrası müzakerelerde bağımsız temsil şansını ortadan kaldırdı.

Eğer Rusya çekilmemiş olsaydı, Doğu ve Kuzey Kürdistan'ın bazı kısımları Rus denetiminde kalabilir ve bu durum, diğer Sovyet sonrası devletlerde olduğu gibi, 1990'lara doğru bağımsızlık ihtimalini doğurabilirdi. Bunun yerine Kürdistan'ın stratejik konumu ve zengin kaynakları – petrol, su, tarım arazileri ve madenler – Osmanlı, İran, Britanya ve Fransa tarafından talep edilerek kendi imparatorluklarına veya nüfuz alanlarına katıldı.

4.6 – Simko Şikak İsyanı (1918–1930)

Şikak aşireti, Salmas ve Wirme (Urmia) batısındaki Soma ve Bradost bölgelerinde yaşıyordu ve 1920 yılı itibarıyla yaklaşık 6.000 aileden oluşuyordu. Bu nüfus, onları döneminin en büyük ve en güçlü Kürd aşiretlerinden biri hâline getiriyordu. 1841'den 1893'e kadar Soma bölgesinde kesin bir hâkimiyet kurmuş ve dış müdahaleye karşı direnmişlerdi.

Tarihsel Liderlik Silsilesi
Şikak aşiretine sırasıyla şu liderler önderlik etmiştir:
• **İsmail Ağa** – Simko'nun büyükbabası
• **Ali Ağa** – İsmail Ağa'nın oğlu
• **Hama Paşa** – Ali Ağa'nın oğlu
• **Simko** – Hama Paşa'nın oğlu, İsmail Ağa'nın torunu

Bu aile, yabancı hâkimiyete karşı uzun bir direniş geleneğine sahip olmakla birlikte, zaman zaman yerel Kürd toplulukları üzerinde sert bir yönetim de uygulamıştır.

1759'da Kaçar şahının emriyle İsmail Ağa, Revanduz Mîri'ne saldırı düzenleyerek Aysa Muhammed Paşa'yı (Mîr Abdullah Paşa) öldürmüş, yönetimini devirmiş ve kaleyi yağmalamıştır. Feth-Ali Şah Kaçar'a hizmet etmiş olmasına rağmen, 1831'de Koreh'te düzenlenen törensel bir toplantıda tuzağa düşürülerek öldürülmüştür.

Yerine geçen Ali Ağa, İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çalkantılı siyaseti ustaca yönetmiştir. 1880–1881 yıllarındaki Şeyh Ubeydullah Nehrî ayaklanmasında, Kaçar Türkleriyle işbirliği yaparak bu isyanın bastırılmasına katılmıştır. Daha sonra 1896–1906 yılları arasında Kaçarlara karşı gerilla savaşı yürütmüş ancak yakalanıp hapse atılmış ve Sultan II. Abdülhamid'e teslim edildikten sonra idam edilmiştir.

Ardından Hama Paşa aşiretin başına geçmiş ve Kaçar otoritesine karşı direniş göstermiştir. 1905'te barış görüşmeleri bahanesiyle Tewrez'e (Tabriz) çağrılmış; burada pusuya düşürülerek oğlu Jawhar Ağa ile birlikte öldürülmüştür.

Simko'nun Yükselişi ve Askerî Seferleri

Simko, 1905 yılında liderliği devraldı ve 1930 yılına kadar Wirme (Urmia), Salmas ve Xoy bölgelerinde hâkimiyet kurdu. Kuzey Kürdistan'daki Kürd ayaklanmalarını destekledi ve hem Kaçar hem de Pehlevî kuvvetlerine karşı direndi. 1918 yazına gelindiğinde, Wirme (Urmia) Gölü'nün batısındaki toprakları kurtarmıştı; 1922'ye gelindiğinde ise otoritesi Mahabad, Şino (Oşnaviye), Deryas (Naka'de), Xane (Pîranşar), Bane ve Serdeşt'e kadar uzanıyordu.

1922'de Rıza Şah Pehlevî, Simko'ya karşı sekiz yıl sürecek bir askerî harekât başlattı. Bu süreç, 1930'da Simko'nun barış görüşmeleri bahanesiyle Şino'ya davet edilip pusuya düşürülerek öldürülmesiyle sonuçlandı. Simko'nun ölümünün ardından İran kuvvetleri Kürd sivilleri katletti ve bölgeye jandarma karakolları yerleştirerek kontrolü sağladı.

Siyasal ve Diplomatik Strateji

Birinci Dünya Savaşı sırasında Simko, Osmanlı, Rus, İran ve Britanya güçleriyle diplomatik ve askerî ilişkiler geliştirerek Kürd özerkliğini ilerletmeyi amaçladı.

Mirası ve Sınırlılıkları

Simko, Kürd milliyetçiliğinin bir sembolü olarak ortaya çıkmış ve sonraki hareketlere ilham vermiştir. Ancak Mar Şimun Benyamin'in suikastına karışması ve Asurî topluluklarıyla yaşanan çatışmalar, uluslararası itibarını zedeledi.

Başarısızlığının başlıca nedenleri şunlardı:

1. **Jeopolitik engeller:** Rakip imparatorluk çıkarları, birleşik bir dış desteğin oluşmasını engelledi.
2. **Kürd iç bölünmeleri:** Rakip aşiretler ve siyasi hizipler, birlik ve koordinasyonu zayıflattı.
3. **Askerî dezavantajlar:** İran ordusu nihayetinde Simko'nun kuvvetlerini sayıca ve teçhizat bakımından geride bıraktı.

Simko'nun kardeşi Xurşîd, İran devleti tarafından düzenlenen bir el bombası suikastıyla öldürüldü. Simko iki çocuk bıraktı – Xosrow ve Safiya – bunlar daha sonra İstanbul ve Hewlêr'e (Erbil) sığındılar.

Simko Şikak

Simko ve Birkaç Silah Arkadaşı

4.7 – Sevr Antlaşması (1919–1920)

Birinci Dünya Savaşı'nın 1919 yılında sona ermesinin ardından, galip İtilaf Devletleri, mağlup Osmanlı İmparatorluğu ve onun eski topraklarıyla ilgili savaş sonrası düzenlemeyi belirlemeye girişti. Osmanlı İmparatorluğu temsilcileri ile birlikte Kürd ve Ermeni heyetleri de Paris'in Sèvres semtinde düzenlenen Sevr Konferansı'na davet edildi.

Ermeni heyetine Boghos Nubar Paşa başkanlık ederken, Kürd heyetine Kürd Cemiyeti ve onun temsilcisi olan Şerif Paşa başkanlık etti. Şerif Paşa, Kürd halkının resmî delegesi olarak hareket etti.

Diplomatik Görüşmeler
Konferansın ilk oturumu 22 Mart 1919'da, ikinci oturumu ise 1 Mart 1920'de gerçekleşti. Bu oturumlar sırasında Şerif Paşa ile Boghos Nubar Paşa görüşmeler yaptı ve karşılıklı bir mutabakata vararak, Kürd ve Ermeni halklarının ulusal taleplerini ileri taşımak amacıyla bir siyasî ittifak kurdular. Bu talepler, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması taslağına birlikte dâhil edildi.

Kürd Taleplerinin Tanınması
Modern uluslararası diplomaside ilk kez, Kürdlerin ulusal özlemleri İtilaf Devletleri tarafından resmen tanındı. Antlaşmanın 62., 63. ve 64. maddeleri şu hükümleri içeriyordu:

• Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde özerk bir Kürd bölgesinin oluşturulması.
• Bir yıl sonra, Kürd nüfusunun iradesine dayalı olarak tam bağımsızlığın ilan edilip edilmeyeceğini belirleyecek bir referandum yapılması.

Önerilen Kürdistan coğrafi sınırları, Musul ve Kerkük'ü kapsayacak şekilde tüm Güney Kürdistan'ı içine alıyordu.

Uygulamanın Başarısızlığı
Devrim niteliğindeki hükümlerine rağmen, Sevr Antlaşması hiçbir zaman hayata geçirilmedi. Yalnızca kâğıt üzerinde kalan bir belge olarak kaldı ve nihayetinde değişen

jeopolitik dengeler, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yükselen Türk milliyetçi direnişi ve 1923 yılında Sevr'in yerine geçen Lozan Antlaşması ile geçersiz hale geldi.

General Şerif Paşa

4.8 – Erzurum Kongresi (1919)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki çöküşünün ardından, İtilaf Devletleri 1919 yılında Paris'te bir barış konferansı düzenledi ve bu konferansta Osmanlı yönetimi altında yaşamış halkların kendi kaderini tayin hakkı ilkesi teyit edildi. Buna karşılık Osmanlı devleti, Kürd halkının tepkisini yatıştırmak ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla siyasî girişimlerde bulundu.

Bu girişimlerin en dikkat çekeni, daha sonra Atatürk olarak tanınacak olan ve Türk milliyetçi hareketinin yükselen lideri olan Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştirildi. 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa, Kürdistan'a giderek Kürd ileri gelenleri, aşiret liderleri ve reisleri ile Erzurum'da bir toplantı düzenledi. Resmî adı "Şark Vilayetleri Kongresi" olan bu toplantı, daha sonra Erzurum Kongresi olarak anıldı.

Mustafa Kemal Paşa, Kürd delegelerine yaptığı hitabında şunları söyledi:
"Ey Kürd halkı, biz kardeşiz ve aynı dine mensubuz. Kâfirler bizi esaret altına almak ve topraklarımızı Ermenilere vermek istiyor. O zaman dinimizi, vatanımızı ve şerefimizi kaybedeceğiz. Şerefim üzerine yemin ederim ki Ermeni kâfirlere karşı birleşmeli ve onları vatanımızdan kovuncaya kadar savaşmalıyız. Sonra kardeşçe yaşayacak ve Kürd halkına haklarını vereceğiz."

Mustafa Kemal, ortak din vurgusu ve karşılıklı savunma söylemiyle Kürdleri Osmanlı-Türk milliyetçi davasına katılmaya ikna etti. Bu siyasî manevra, Kürdlerin özerklik ya da bağımsızlık yönündeki umutlarını zayıflattı ve fiilen Kürdlere kendi kaderini tayin hakkı tanıyan Sevr Antlaşması'nın göz ardı edilmesine katkıda bulundu.

4.9 – Şeyh Mahmud Berzenci İsyanı (1919–1930)

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Britanya, Irak ve Güney Kürdistan üzerinde manda yönetimi kurarak kontrolünü tesis etti. Bu dönemde, saygın bir dinî lider ve siyasî şahsiyet olan Şeyh Mahmud Berzenci, Süleymaniye valiliğine atandı.

Ancak Şeyh Mahmud, Britanya otoritesini açıkça reddederek Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etti ve egemen bir Kürd devleti kurmayı amaçladı. Bağımsızlık çağrısı geniş yankı buldu; Süleymaniye halkı, Güney Kürdistan'ın büyük bir kısmı ve hatta bazı Doğu Kürd aşiretleri bu davayı destekledi. Özellikle Badinan'dan Selaam Barzani ve Şikak aşiretinden İsmail Ağa Simko da desteklerini sundular.

Birinci Ayaklanma (1919–1921)

Gerilimin tırmanması üzerine Britanya ve Irak kuvvetleri, Berzenci'ye karşı ortak bir askerî harekât başlattı. Derbendi Bazyan Muharebesi'nde Kürd kuvvetleri mağlup oldu ve Şeyh Mahmud yakalandı. Nüfuzunu etkisiz hâle getirmek için Hindistan'a sürgüne gönderildi.

Dönüş ve Krallık İlanı (1922–1923)

14 Ağustos 1922'de Şeyh Mahmud sürgünden Süleymaniye'ye döndü. Kürd halkı tarafından coşkuyla karşılanan Berzenci, kendisini "Kürdistan Kralı" ilan ederek yeniden bağımsızlık ilan etti ve Kürd ulusal bayrağını göndere çekti. Buna misilleme olarak Britanya ve Irak kuvvetleri 4 Mart 1923'te Süleymaniye'yi bombaladı ve ağır can kaybına neden oldu.

İsyanın Son Aşaması (1927–1930)

1927–1930 yılları arasında Şeyh Mahmud direnişini yeniledi ve Britanya Mandası ile Kürd topraklarının Irak, Türkiye ve Suriye arasında bölünmesine karşı çıkan Güney Kürd aşiretlerinin çoğunu kendi etrafında topladı. Ancak Britanya'nın hava bombardımanları ve üstün silah gücü, Kürd kuvvetlerini giderek zayıflattı.

1930 yılında şiddetli çatışmalar ve binlerce Kürd savaşçısının kaybının ardından Şeyh Mahmud yakalanarak Bağdat'ta hapsedildi. Daha sonra hastalığı nedeniyle serbest bırakıldı, fakat 1956'da Bağdat'taki bir hastanede vefat edene kadar "Kürdistan Kralı" unvanını taşımaya devam etti.

Tarihsel Önemi

Şeyh Mahmud Berzenci, Kürd ulusal direnişinin bir sembolü olarak anılmaktadır.

Kolonyal ve bölgesel tahakküme karşı sergilediği cesur duruş, Kürd kimliğinin bu zorlu dönemde korunmasında kritik rol oynamıştır.

İsyanın Etkileri:

Olumlu Sonuçlar

• Kürd grupları arasında belirli bir ölçüde birlik sağladı ve ortak bir ulusal dava fikrini güçlendirdi.

• Gelecek nesil Kürd liderleri için bir direniş modeli oluşturdu.

Olumsuz Sonuçlar

• Bağımsız bir Kürd devleti kurma amacına ulaşamadı.

• Güney Kürdistan'da ağır insan ve mal kayıplarına yol açtı.

• Britanya ile ilişkileri daha da gerginleştirdi ve Kürd topraklarının parçalanmasını kolaylaştırdı.

Başarısızlığın Temel Nedenleri

1. **Uluslararası Destek Eksikliği** – Bölgesel sempatiye rağmen sürdürülebilir dış destek sağlanamadı.
2. **Sınırlı Askerî Kapasite** – Kürd kuvvetleri, iyi donanımlı Britanya ordusuna karşı sayıca ve silah bakımından yetersiz kaldı.
3. **Britanya ve Irak Üstünlüğü** – Manda yönetimi, askerî ve siyasî araçları etkili şekilde kullanarak direnişi bastırdı.
4. **Kürdler Arasındaki İç Bölünmeler** – Farklı sadakatler, bağımsızlık hareketinin bütünlüğünü zayıflattı.
5. **Düşmanca Jeopolitik İklim** – Türkiye, İran, Irak, Britanya ve Fransa dâhil olmak üzere bölgesel ve küresel güçler Kürd bağımsızlığına karşı çıktı.

Şeyh Mahmud isyanının yenilgisi, 20. yüzyılın başlarında Güney Kürdistan'daki geniş çaplı Kürd ayaklanmalarının sonunu simgeledi. Her ne kadar siyasî olarak başarısız olsa da, Berzenci'nin mücadelesi sonraki on yıllarda Kürd milliyetçiliği için bir referans noktası olmaya devam etti.

Şeyh Mahmud Berzenci

4.10 – Millî Misak (Misak-ı Millî), 1920

Mustafa Kemal Paşa'nın, Kuzey Kürdistan'daki Kürd liderleriyle yaptığı Erzurum ve Sivas görüşmelerinin ardından—ki bu süreçte Erzurum Kongresi'ne başkanlık etmiş ve karşılıklı destek ile iş birliği vaatlerinde bulunmuştu—Osmanlı devleti kesin ve sert bir tavır aldı.

18 Ocak 1920'de İstanbul'da yapılan bir meclis toplantısında Osmanlı otoriteleri, Millî Misak'ı (Misak-ı Millî) resmen kabul ettiler. Türk milliyetçi politikasının temel taşlarından biri sayılan bu bildiride açıkça şu ifadeler yer alıyordu:
"Kuzey Kürdistan daima Türk hâkimiyetinde kalmalı, Musul ve Kerkük vilayetlerini kapsayan Güney Kürdistan da Türkiye'ye ilhak edilmelidir. Bu hedef tamamen gerçekleşinceye kadar Türk devleti, bu amacı gerçekleştirmek için sürekli olarak çalışmalı ve mücadele etmelidir."

Bu siyasî beyan, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'nde dahil olmak üzere daha önce verdiği Kürd özerkliği vaatlerinin, Osmanlı devletinin zayıflık döneminde Kürdlerin desteğini kazanmak amacıyla yapılmış hesaplı manevralar olduğunu açıkça ortaya koydu. Devlet yeniden toparlandıktan sonra bu taahhütler terk edilmiş ve ihlal edilmiştir.

Tarihsel Tekrar Eden Bir Desen
Tarih boyunca bu örüntü defalarca tekrar etmiştir:
• Kürdistan'ı işgal eden güçler, askerî açıdan zayıf olduklarında Kürdlere özgürlük veya özerklik vaat ederler.
• İstikrar sağlandığında ise bu güçler Kürdlere yeniden düşmanlık gösterir, haklarını ellerinden alır, kimliklerini siler ve asimilasyon politikalarını her zamankinden daha acımasız biçimde uygularlar.

Günümüzde Süregelen Döngü
Bu tarihsel döngü günümüzde de devam etmektedir. Sadece Türkiye'de sekiz milyondan fazla nüfusa sahip olan Kürd halkı, en geniş topraklara sahip olmasına rağmen hâlâ devletsizdir. Kürdistan toprakları İran, Irak, Türkiye, Suriye, Azerbaycan,

Ermenistan ve Türkmenistan'a yayılmış olmasına rağmen bağımsız bir Kürd devleti mevcut değildir.

Durumu daha da karmaşık hâle getiren, birçok Kürdün ulusal davadan kopmuş olmasıdır—bazıları işgalci güçlerin siyasal ve kültürel gündemleriyle uyumlanarak kişisel hayatta kalmayı toplumsal özgürleşmenin önüne koymaktadır. Bu durum, Kürd ulusal bilincini zayıflatmış ve eğitime, öz farkındalığa ve siyasî örgütlenmeye ayrılan dikkati dağıtmıştır.

Dahası, Kürd nüfusunun bir kısmı asimilasyonist emellere kapılarak Türkleşmeyi, Azerileşmeyi, Farslaşmayı, Araplaşmayı ya da ulusal kimliklerinin önüne geçen dinî kimlikler içinde erimeyi arzulamaktadır. Bu tür eğilimler, Kürd birliği, kültürel korunma ve kendi kaderini tayin mücadelesi için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Misak-ı Millî Nedir?

Misak-ı Millî (Ulusal Yemin), Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından kabul edilmiştir.

Bu bir siyasî bildirgedir — uluslararası bir antlaşma değildir — ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk ulusunun toprak hedeflerini ve "millî haklarını" ilan etmiştir.

Kürdistan'ı veya Kürd bağımsızlığını doğrudan tanımamıştır — fakat doğudaki "Müslüman çoğunluklu topraklardan" bahsetmiş ve bu toprakların (Kürd bölgeleri dâhil) yeni Türkiye'nin bir parçası olması gerektiği fikrini savunmuştur.

Misak-ı Millî'nin Ana Noktalarının Özeti (Kürdler/Kürdistan ile İlgili):

1. **Müslüman Çoğunluklu Toprakların Birliği** — Doğudaki topraklar (Kürd çoğunluklu topraklar) bu yeni Türkiye'nin bir parçasıdır; özerklik veya bağımsızlıktan söz edilmemektedir.

2. **Arap Bölgelerinde Kendi Kaderini Tayin Hakkı** (Arap vilayetleri) — Kürd bölgeleri için geçerli değildir.
3. **Azınlıkların Korunması** — genel ve belirsiz bir ifade.

4.11 – Dersim İsyanı (1937–1938)

Dr. Nuri Dersimi (1893–1973), 20. yüzyılın başlarında Kürd bağımsızlık mücadelesini önemli ölçüde şekillendiren Kürd yazar, devrimci ve entelektüeldi. 1893 yılında Dersim kentine bağlı Darê köyünde doğan Nuri, Molla İbrahim'in oğluydu.

1908'de, benzer fikirleri paylaşan arkadaşlarıyla birlikte "Kürd Uyanış Cemiyeti"ni (Komela Bilindayî Kürd) kurdu ve bu örgütün gizli faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlendi. Üç yıl sonra, 1911'de, veterinerlik eğitimi görmek üzere İstanbul'a taşındı. Burada Kürd milliyetçi hareketlerine derin biçimde dâhil oldu ve Kürd öğrenci derneği Hevî ile yakın ilişkiler kurdu. 1912 yılında, İstanbul'daki "Kürdistanlı Kürd Öğrencileri Genel Sekreteri" seçildi.

Kürd Bağımsızlık Hareketine Katkıları

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sevr Antlaşması'nın (1920) hükümlerini görmezden gelmesinin ardından, Dr. Nuri, Ali Şer ile birlikte Koçgiri'ye giderek yerel halkı harekete geçirmeye ve antlaşmanın uygulanmasını talep etmeye çalıştı. Osmanlı otoriteleri bu talepleri reddetti ve bunun üzerine Koçgiri İsyanı (1919–1921) başlatıldı.

Dr. Nuri çatışmalar sırasında yakalandı, fakat Seyid Rıza Dersimi'nin müdahalesiyle serbest bırakıldı ve ardından Seyid Rıza'nın kuvvetlerine katıldı. Türk etnik milliyetçiliğinin yükselişine karşı çıkan Dr. Nuri, federatif bir çerçeve içinde Kürd özerkliğini savundu ve Ekim 1920'de Kürdistan İsyan Cemiyeti için bir büro kurdu.

Dersim İsyanı (1937–1938) sırasında Dr. Nuri önde gelen bir lider ve stratejist olarak rol oynadı. Türk ordusu, Dersim ve çevresindeki Kürd bölgelerine kapsamlı ve sert bir askerî

harekât başlattı. Sonuç, binlerce Kürdün katledilmesi ve on binlerce kişinin zorla yerinden edilmesi oldu. Seyid Rıza'nın idamının ardından Dr. Nuri, Batı Kürdistan'a (Rojava, Suriye) kaçtı ve burada Fransız Mandası yönetimi altında mücadelesini sürdürdü.

İsyanın Olumlu Sonuçları

• **Kürd–Dersimi Kimliğinin Teyidi** – Dr. Nuri, yazıları, siyasî faaliyetleri ve liderliği aracılığıyla Kürd kültürel mirasının korunmasına ve geliştirilmesine önemli katkıda bulundu.

İsyanın Olumsuz Sonuçları

• **Katliamlar ve Sürgünler** – İsyan, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en şiddetli bastırma harekâtlarından birine yol açtı; geniş çaplı öldürmeler, kitlesel sürgünler ve Kürd topluluklarının yok edilmesi ile sonuçlandı.
• **Liderliğin Sürgüne Gitmesi** – 1937'de Dr. Nuri, önce Yunanistan'a, ardından Suriye'ye kaçarak yaşamının geri kalanını sürgünde geçirdi. Fizikî varlığının yokluğu, Türkiye'deki Kürd mücadelesi üzerindeki doğrudan etkisini azalttı.

İsyanın Başarısızlık Nedenleri

1. **İç Bölünmeler** – Kürd liderleri arasındaki rekabetler ve birleşik bir komuta eksikliği, direnişin etkinliğini zayıflattı.
2. **Türk Devletinin Baskıcı Politikaları** – Ankara hükümeti, "yakıp yıkma" taktikleri, yoğun askerîleşme ve kitlesel tutuklamalarla Kürd direnişini bastırdı.
3. **Uluslararası Destek Eksikliği** – Kürd davası, dış destek veya diplomatik tanınma elde edemedi ve hareket uluslararası alanda tecrit edildi.

Dr. Nuri Dersimi’nin hayatı ve çalışmaları, 20. yüzyılın başlarındaki Kürd ulusal mücadelesinin hem direncini hem de trajedisini yansıtmaktadır. Hapis, sürgün ve askerî yenilgiye rağmen Kürd siyasî ve kültürel haklarına bağlılığından asla vazgeçmedi. Mirası, asimilasyon ve baskı güçlerine karşı kararlı direnişin sembolü olarak varlığını sürdürmektedir.

Dr. Nuri Dersimi

4.12 – Lozan Antlaşması (1923)

Osmanlı İmparatorluğu'nun 10 Kasım 1922'de Yunanistan ve İtilaf Devletleri karşısında kazandığı askerî zaferin ardından, imparatorluk İtilaf Devletleri tarafından düzenlenen bir barış konferansına davet edildi. Konferans, İsviçre'nin Lozan kentinde toplandı; Osmanlı devletini İsmet Paşa, Britanya İmparatorluğu'nu ise Lord Curzon temsil etti.

Dokuz ay süren görüşmeler boyunca Osmanlı heyeti, Kürd haklarını bastırmayı ve inkâr etmeyi amaçlayan saldırgan, aşırı milliyetçi bir politika benimsedi. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, Sevr Antlaşması'nın hükümlerini geçersiz kıldı ve Kürd halkı için önceden tanınmış tüm hakları geri aldı.

Müzakereler sırasında hiçbir Kürd temsilci hazır bulunmadı ve Kürd hakları hakkında herhangi bir tartışma yapılmadı. Kürd ulusu sürecin dışında bırakıldığından, uluslararası hukukun temel ilkeleri gereği bu antlaşmayı reddetme, geçersiz sayılmasını talep etme ve hukukî yollarla itiraz etme hakkına sahiptir.

Lozan düzenlemesi uyarınca Kürdistan resmen dört parçaya bölündü; eski Osmanlı Kürd toprakları Türkiye, Irak ve Suriye arasında paylaştırıldı. Britanya ve Fransa, kendi ekonomik ve stratejik çıkarlarını gözeterek Kürdlerin devletleşme ve egemenlik taleplerini göz ardı ettiler.

Perde arkasında yapılan gizli anlaşmalar, Kürd davasını daha da zayıflattı:
• Türkiye, Kıbrıs'ı Britanya'ya bıraktı; buna karşılık Britanya ve Fransa, Kürdistan'ı Irak, Türkiye ve Suriye arasında paylaştırdı ve Türkiye'nin bağımsızlığını tanıdı.
• Kürdistan'ın petrol ve tarım kaynakları, piyasa değerinin altında fiyatlarla Britanya ve Fransa'ya aktarılırken, Batılı tedarikçilerden Türkiye, Irak ve Suriye'ye silah ve askerî teçhizat sağlandı.
• Batı güçleri, Kürdistan'ı işgal eden devletlere tam destek sözü vererek, Kürdlerin kendi kaderini tayin hakkı yerine jeopolitik ve ekonomik çıkarlarını önceliklendirdiler.

Açıkça görülmektedir ki Lozan Antlaşması bir adalet değil, güç antlaşmasıdır ve Kürd kimliğinin ve insan haklarının sistematik inkârı için bir temel oluşturmuştur. Lozan'ın

mirası, milyonlarca Kürdün günümüzde hâlâ devletsiz kalmasının başlıca dayanağı olmaya devam etmektedir.

4.13 – Kızıl Kürdistan Özerkliği (1923–1929)

Kızıl Kürdistan (Kürdistani Sor), 1923–1929 yılları arasında Sovyetler Birliği içinde özerk bir idarî bölgeydi. 7 Temmuz 1923'te resmî olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde kuruldu; bağımsız bir devlet değil, Sovyet Komünist Partisi otoritesine bağlı kendi kendini yöneten bir birimdi.

Bölgenin başkenti, Ermenistan ile Azerbaycan arasında stratejik bir konumda bulunan Laçin idi. Yönetim ve eğitim dili Kürdçe ve Rusça olarak yürütülmekteydi. Bölge, başta Laçin, Kelbecer, Kubadlı ve Aras Nehri boyunca olmak üzere, tarihsel olarak Kürdlerin yaşadığı yerlerde yaklaşık 500.000 Kürde ev sahipliği yapıyordu.

Günlük idare, Kürdlerden oluşan bir yerel Sovyet Konseyi tarafından yürütülmekteydi, ancak Moskova'dan sıkı Parti denetimi altında faaliyet gösteriyordu. 1920 ile 1923 yılları arasında Kızıl Kürdistan Azerbaycan işgali altındaydı; 1920 öncesinde Sovyet kontrolü altındaydı ve ondan önce Rus İmparatorluğu'nun bir parçasıydı.

1929'da, Joseph Stalin'in merkezîleştirme ve etnik bütünleştirme politikaları çerçevesinde Kızıl Kürdistan'ın özerkliği kaldırıldı ve toprakları tamamen Sovyet Azerbaycan'ına katıldı.

Bu ilhakın ardından kitlesel Kürd sürgünleri başladı. Stalin'in 1930'lardaki tasfiyeleri sırasında binlerce Kürd, Kazakistan, Türkmenistan, Gürcistan ve Rusya'nın doğusuna zorla sürgün edildi. Azerbaycan yönetimi ayrıca, bölgedeki Kürd kimliğini aşındırmak için asimilasyon politikalarını teşvik etti.

Bazı Kürd toplulukları yerlerinde kalsa da, Sovyet döneminin sonlarına (1980'ler) gelindiğinde, Kızıl Kürdistan'ın özerkliğini yeniden tesis etmeye yönelik Kürd aktivistlerin çabaları, Azerbaycan'ın siyasî muhalefetiyle engellendi. Bugün bile Kızıl Kürdistan'ın

ortadan kaldırılması, Kürd özerkliğinin dış siyasî kontrol altında ne kadar kırılgan olduğunun bir sembolü olarak anılmaktadır.

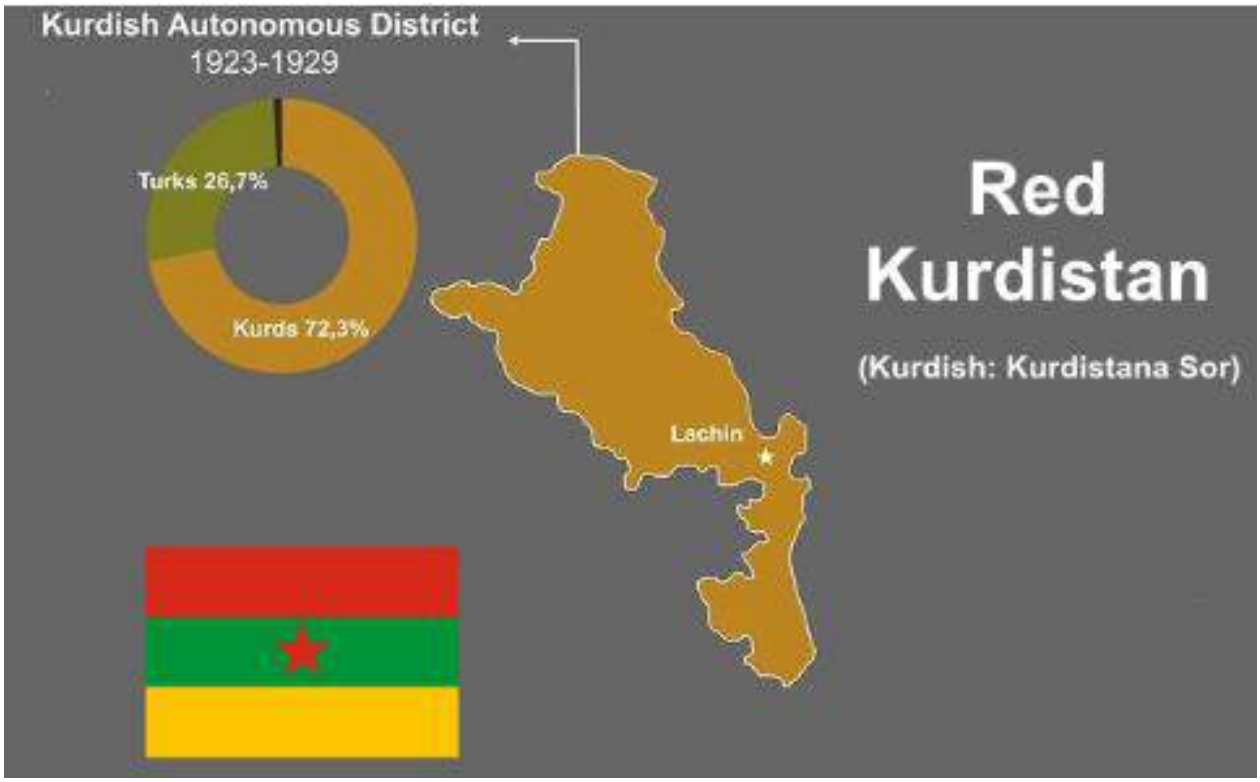

Kızıl Kürdistan'ın Haritası ve Bayrağı (1923–1929)

1929’dan Bu Yana Azerbaycan Otoriteleri Tarafından İşgal Edilen Kızıl Kürdistan Kentlerinin Haritası

4.14 – Şeyh Said Piran İsyanı (1925)

Saygın bir Kürd dinî lideri olan Şeyh Said Piran, 1925 yılında işgalci Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı büyük bir ulusal ayaklanmaya öncülük etti ve bağımsız bir Kürdistan kurmayı hedefledi. Bu ayaklanma—milliyetçi ve vatansever ideallere dayanan—tarih literatüründe "Şeyh Said İsyanı" olarak bilinmektedir.

Azadî Örgütü'nün Kuruluşu

1923 yılında Kürd siyasetçi Yusuf Ziya Bey, Şeyh Said'i Kürd bağımsızlığını savunan gizli milliyetçi örgüt Azadî (Özgürlük) ile buluşturdu. Türk makamları Kürd muhaliflerini tutuklamaya başlayınca, isyan 13 Şubat 1925'te Piran'da patlak verdi ve kısa sürede geniş tabanlı bir halk ayaklanmasına dönüştü.

İsyanın ilk safhalarında örgütün lideri Halid Beg Cibran ve Yusuf Ziya Bey Erzurum'daki çatışmalar sırasında yakalandı. Bunun üzerine Şeyh Said, Azadî'nin liderliğini üstlendi ve Türk yönetimine karşı koordineli bir askerî ve siyasî kampanya başlattı.

Lozan Antlaşması'nın Kürdistan'ın bölünmesini resmileştirmesinin ardından Türkiye, Kürdlere verdiği sözleri defalarca çiğnemiş ve onları stratejik biçimde kullanıp ardından haklarını inkâr etmiştir. Şeyh Said'in isyanı, bu ihanete bir tepki ve Kürdlerin kendi kaderini tayin hakkının güçlü bir ifadesi niteliğindeydi.

Planlama ve İlk Seferberlik

Şeyh Said isyanı örgütlemek için bir dizi stratejik toplantı düzenledi:
• 4 Ocak 1925 – Qiriqan köyü
• Sonraki toplantılar – Kanî Spî ve Malakanê köyleri

Yaklaşık 10.000 atlıdan oluşan bir orduyla Şeyh Said, Kuzey Kürdistan'ı dolaşarak halk desteğini topladı ve şu merkezleri ziyaret etti:

• Çabaxçur – 12 Ocak
• Dara Hênê – 15 Ocak
• Licê – 21 Ocak
• Hênê – 25 Ocak
• Piran – 5 Şubat

Bu çabalar geniş yerel desteği sağladı. Durumdan endişelenen Mustafa Kemal Paşa, hareketi bastırmak için Hüseyin Hüsnü komutasında bir ordu sevk etti. Kürd köylüleri şiddetli direniş göstererek Türk birliklerine kayıplar verdirdi.

Genişleme ve İdare

İsyan sırasında Hênê, Genç ve Dara Hênê kurtarıldı; Genç geçici Kürd yönetiminin başkenti ilan edildi. Faqe Weysî siyasî lider, Şeyh Said ise Kürd kuvvetlerinin komutanı olarak belirlendi. 14 Şubat 1925'te Dara Hênê resmen Kürdistan'ın başkenti ilan edildi.

16–20 Şubat 1925 tarihleri arasında Kürd kuvvetleri Maden, Siverek ve Ergani'yi ele geçirerek Diyarbakır'a ilerledi. 20 Şubat'ta Licê alındı ve Türk ordusunun Beşinci Tümen kışlaları ele geçirildi.

7–11 Mart 1925'te Kürd kuvvetleri Diyarbakır'ı kurtardı. Çok sayıda saldırıya rağmen şehri 26 Mart'a kadar ellerinde tuttular; bu tarihten sonra Türk hava bombardımanları ve kara saldırıları Kürdlerin kazanımlarını geri almaya başladı.

Yenilgi ve Yakalanma

15 Nisan 1925'te Şeyh Said, Varto yakınlarındaki Karpo Köprüsü civarında ihanete uğrayarak yakalandı. 28–29 Haziran 1925'te o ve 47 Kürd lideri Türk askerî mahkemesinde yargılandı; savunma hakları ellerinden alındı ve Sêdarê'de idam edildiler.

İsyanın Olumlu Sonuçları

• **Kürd Ulusal Uyanışı** – İsyan, Kürd siyasî bilincini önemli ölçüde yükseltti ve kendi kaderini tayin talebini güçlendirdi.

Olumsuz Sonuçlar

• **Toplu Bastırma** – Türk devleti infazlar, kitlesel tutuklamalar ve Kürd sivillere yönelik yaygın katliamlarla karşılık verdi.
• **Kültürel Baskı** – Kürd dili, kültürü ve kimliğini hedef alan zorunlu Türkleştirme politikaları on yıl boyunca yoğunlaştı.

Başarısızlık Nedenleri

1. **Birleşik Kürd Desteği Eksikliği** – Bazı Kürd gruplarının Türk hükümetiyle iş birliği yapması, direnişi zayıflattı.
2. **Askerî Yetersizlik** – Kürd kuvvetleri sayıca azdı ve yetersiz silahlarla donatılmıştı; hava bombardımanına karşı koyamadılar.
3. **Uluslararası Destek Yokluğu** – Ayaklanma dış dünyadan diplomatik veya askerî destek alamadı ve tecrit edildi.

Şeyh Said İsyanı, Kürd tarihinin kritik bir dönüm noktası olarak kalmıştır; hem işgale karşı direniş kararlılığını hem de uluslararası destek olmadan güçlü, birleşik bir devlete karşı çıkmanın ağır bedelini simgelemektedir.

Şeyh Said Piran'ın İdam Edilişi

Kürd Ordusu Komutanı Şeyh Said Piran, 29 Haziran 1925'te Diyarbakır'da idam edilmiştir.

General Khalid Beg Cibran – Kürd Kurtuluş Ordusu Komutanı, 14 Nisan 1925'te Bitlis şehrinde idam edilerek asıldı.

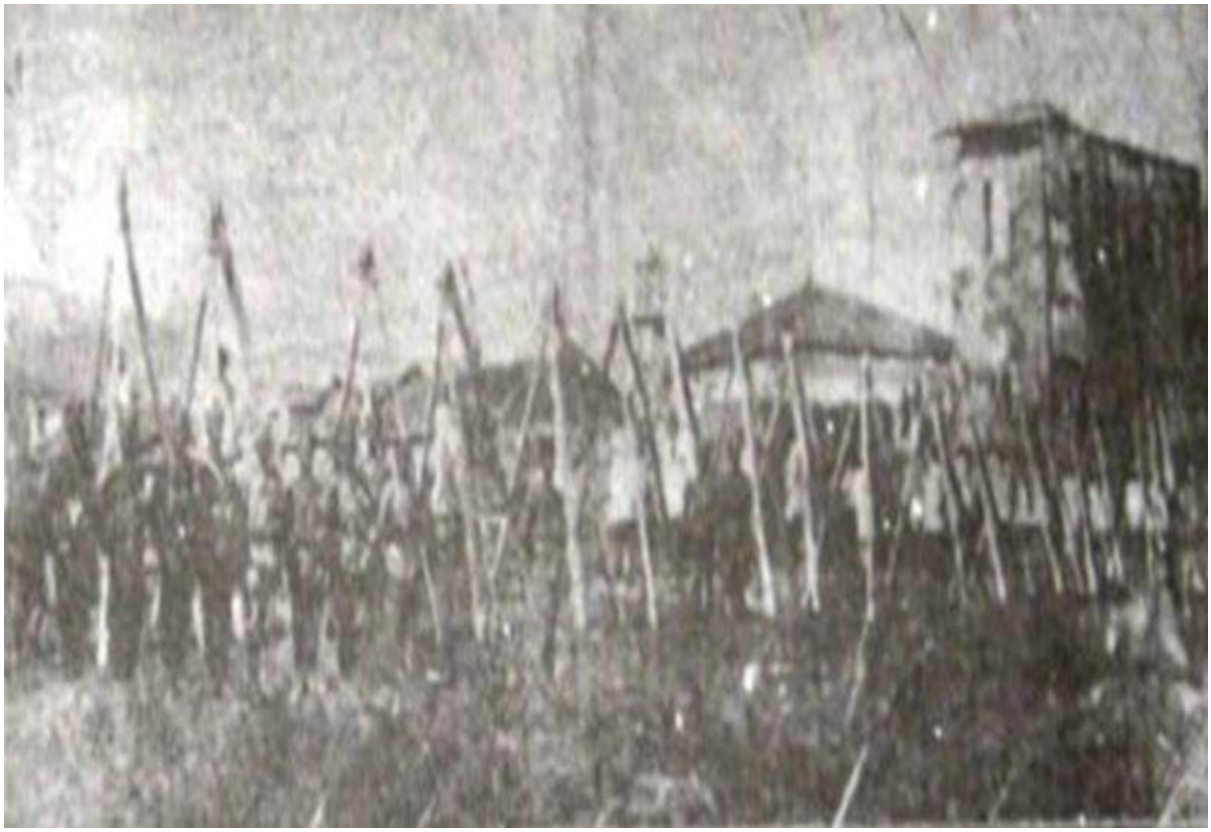

Şeyh Said Piran'ın Yoldaşları ve Ayaklanma Liderlerinden 47 Kişinin İdamı

Şeyh Said Piran ile Birlikte Sêdarê'de Aynı Gün İdam Edilen Devrimci Yoldaşlardan Bazılarının Fotoğrafı

Kürdistan Başkan Yardımcısı Dr. Fuad Paşa (Fuad Barkho), 27 Mayıs 1925’te Diyarbakır’ın Sêdarê bölgesinde idam edilmiştir.

4.15 – İran’da Türk-Azeri Pahlavi Hanedanının İktidara Yükselişi (1925–1979)

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından zayıflayan Kaçar Hanedanı ülkenin büyük bölümündeki hâkimiyetini kaybedince İran fiilen Britanya ve Rusya arasında paylaşılmıştı. Bu siyasî boşlukta, Kaçar ordusunda acımasızlığıyla tanınan Türk kökenli bir Kazak subayı olan Rıza Han ortaya çıktı.

Britanya’nın desteğiyle Rıza Han, Kaçar rejimine karşı başarılı bir darbe düzenleyerek ülkenin yönetimini ele geçirdi. Ardından, Britanya’nın önerisiyle Osmanlı mirasıyla bağları koparmak ve İslam öncesi Pers mirasını çağrıştırmak amacıyla kendisine **Rıza Şah Pehlevi** adını verdi. 1925 ile 1935 yılları arasında resmî unvan olarak “Pers İmparatorluğu” kullanıldı.

Bununla birlikte, İslamcı ve milliyetçi Azeri çevrelerin baskısıyla rejim 1935’te ülkenin adını resmen **“İran”** olarak değiştirdi; bu adlandırma Aryanist ve İslam öncesi imgeleri çağrıştırıyordu. Bu değişiklik, Kürd kimliğini parçalamak amacıyla idarî sınırların yeniden çizilmesiyle aynı döneme denk geldi:
• Doğu Azerbaycan (Tawrez/Tabriz) ve Batı Azerbaycan (Wirme/Urmia) vilayetleri, Kürd bölgelerinin önemli kısımlarını içine katarak Türk-Azeri etkisini güçlendirdi.
• Fars ve Ecbatana (Hemedan) gibi Kürd vilayetleri yeniden adlandırıldı ve idarî olarak düzenlendi; Kürd varlığı görünmez kılındı.
• Kürd toponimleri sistematik olarak Farsça veya Türkçe adlarla değiştirildi, tarihî kimlik silindi.

Doğu Kürdistan’da Baskı

Kaçar yönetimi sona ermiş olmasına rağmen, Rıza Şah döneminde Kürdlere yönelik soykırım, zorla asimilasyon ve kültürel baskı politikaları daha da şiddetlendi. Rejim, Kürd kıyafetini, Kürd dilinin kamusal kullanımını ve Kürd yayınlarını yasakladı.

Rıza Şah, fanatik biçimde Kürd karşıtı bir Türk olan General Emir Ahmedi’yi Doğu Kürdistan’a askerî vali olarak atadı. Ahmedi, kitlesel katliamlar, işkenceler ve Kürd

topraklarının gasbıyla bir terör rejimi uyguladı ve Pehlevi hâkimiyetini pekiştirdi. Geniş tarım arazileri gasbedilerek Wirme (Urmia), Tawrez (Tabriz), Salmas, Xoy, Ardewel (Ardabil), Meraga ve Duwawan (Miyandoab) bölgelerindeki Türklere resmî kayıtlarla dağıtıldı.

Kürdlerden yağmalanan servet, Emir Ahmedi'nin Taran (Tahran) ve Tawrez'de (Tabriz) büyük mülkler edinmesini sağladı; yalnızca Tahran Hasan Abad Meydanı yakınında yaklaşık 500 eve sahip oldu.

Son Yıllar ve Halefiyet

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Hitler'e hayranlığını açıkça dile getiren Rıza Şah, Müttefikler tarafından tahttan indirildi ve Güney Afrika'ya sürgüne gönderildi; 1944'te burada öldü. Oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi, Britanya desteğiyle tahta çıktı ve 1979 İran Devrimi'ne kadar hüküm sürdü.

Muhammed Rıza Şah, bazı sektörlerde modernleşme adımları atmış ve Batı ile ilişkiler kurmuş olsa da, yönetimi yolsuzluk, otoriterlik ve Kürd haklarının baskılanmasıyla damgalandı. 1979'da devrimle tahttan indirildi, sürgüne kaçtı ve 1980'de Kahire'de öldü.

Pehlevi Ailesi Hakkında Arka Plan

Rıza Şah, Mazenderan'daki Kazak kışlasında Abbasqoli Pehlevi ve Gürcü cariye Georgiyah'ın çocuğu olarak doğdu. Çocukluğu kışlada tuvalet temizlemek gibi ağır işlerde geçti.

Bağlantıları ve acımasız yöntemleri sayesinde Rus komutasındaki Kazak Tugayı'nda hızla yükseldi. Lorestan ve Kirmaşan'daki Kürd katliamlarına katıldı, Tawrez'de (Tabriz) Sattar Han ve Baqer Han'ın bastırılmasında ve Horasan'da Albay Taqi Han Pessian isyanının ezilmesinde rol aldı.

Britanyalılar “Pehlevi” soyadını önerdiğinde, Rıza bu ismin anlamını sordu; Britanyalılar bunun kadim bir Pers ismi olduğunu ve onun “İranlı olmayan” kökenlerini maskelemeye yarayacağını söylediler. İronik olarak iktidara geldikten sonra, tarihî şair Mahmoud Pehlevi’ye ait tüm eserlerin yok edilmesini emretti ve şairin ailesini yeni bir soyadı almak zorunda bıraktı.

4.16 – Qadamkheir İsyanı (1925–1928)

Qadamkheir Qalawandi, 1900–1928 yılları arasında özerk kalan Lorestan’daki Kürd beyliğinin hükümdarı Mir Qandi Qalawandi’nin kızıydı.

1925’te Rıza Şah Pehlevi, Lorestan’ın son Miri ve Qadamkheir’in kuzeni olan Şamrad Han’ın öldürülmesi emrini verdi. Buna karşılık Qadamkheir, Doğu Lorestan’da silahlı bir ayaklanma başlatarak mücadelesini Kürd kimliğinin savunması olarak ilan etti ve Kürdistan’ın bağımsızlığını talep etti.

İsyan ve İhanet

İran kuvvetleri köy yakma ve katliamlarla karşılık verdi ancak Lorestan’ın dağlık kalelerini ele geçiremedi. Bunun üzerine Rıza Şah hileye başvurdu; Qadamkheir’e ipek örtüye sarılı bir Kur’an göndererek genel af sözü verdi. Birçok isyancı, kutsal sembole güvenerek silahlarını teslim etti.

Yalnızca Qadamkheir ve 17 sadık komutan silah bırakmayı reddetti. O gece silahlarını teslim eden isyancılar katledildi. Ertesi gün 17 komutan kurşuna dizilerek idam edildi.

Qadamkheir’in saçları bir vahşi ata bağlandı ve sürüklenerek ağır şekilde yaralandı. Tahran’da hapsedilen Qadamkheir, af dilekçesi yazmayı reddetti. Yedi gün boyunca işkence gördü ve yaraları tedavi edilmeyerek hayatını kaybetti.

Mirası

Qadamkheir, Kürdistan'ın özgürlüğü için hayatını feda eden korkusuz bir devrimci olarak anılmaktadır. 1928'de bastırılmış olmasına rağmen ayaklanması, Kürdlerin zulme karşı direnişinin kalıcı bir sembolü olarak varlığını sürdürmektedir.

Mir Qandi Qalawandi Hanedanı Hükümdarları

Lider Adı	Liderlik Yılları (MS)	Önemli Olaylar
Kika Qandil	1850–1900	Lorestan Kürdlerini birleştirdi; 1900'de doğal ölümle öldü.
Zaki Qalawandi & Tahir Qalawandi	1900	Kuzenler; Khorawa (Hurramabad) yakınındaki Zahid Shiri'de İran güçleriyle savaşırken şehit oldular.
Baba Khan Qalawandi	1925	Rıza Pehlevi ordusuna karşı direnirken şehit oldu.
Fazil Khan Qalawandi	1925	Rıza Pehlevi ordusuna karşı direnirken şehit oldu.
Shamrad Khan Qalawandi	1925	Rıza Pehlevi ordusuna karşı direnirken şehit oldu.
Qadamkheir Qalawandi	1925–1928	Pehlevi yönetimine karşı ayaklanmayı yönetti; işkence sonrası cezaevinde şehit oldu.

Qadamkheir

4.17 – İhsan Nuri Paşa İsyanı (1926–1930)

İhsan Nuri Paşa (1892–1976), kariyeri Osmanlı ordusundaki hizmetten 20. yüzyılın başlarındaki en önemli Kürd ayaklanmalarından birine liderlik etmeye uzanan seçkin bir Kürd milliyetçi lideri ve askerî subayıydı. En çok, bağımsız bir Kürd devleti kurma amacıyla yürütülen kararlı bir mücadele olan **Ağrı (Ararat) İsyanı'nın komutanı** olarak hatırlanmaktadır.

Erken Yaşamı ve Askerî Kariyeri

1892 yılında Kuzey Kürdistan'ın Bitlis kentinde doğan İhsan Nuri, Celali aşiret konfederasyonuna mensuptu. Eğitimine Bitlis'teki Gök Meydan Camii'nde başladı ve ardından Erzincan Askerî Okulu'na devam etti. Daha sonra Osmanlı Harp Okulu'na girerek 1910 yılında subay olarak mezun oldu.

Henüz öğrenci iken, milliyetçi eğilimlerinin erken bir işareti olarak Kürd Öğrenci Derneği ile ilişki kurdu. Mezuniyetinin ardından Arnavutluk ve Yemen'deki Osmanlı askerî harekâtlarında 33 ay görev yaptı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İhsan Nuri, Kafkas Cephesi'nde görev yaptı ve burada yaralandı. İyileştikten sonra Gürcistan'da idarî görevlere atandı.

Siyasî Uyanışı ve Kürd Milliyetçiliği

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İhsan Nuri, Kürd ulusal davasına katılımını yoğunlaştırdı. Diyarbakır, Siirt ve Bitlis'te faaliyet göstererek Kürd liderlerini birleştirmeye ve daha geniş direniş hareketlerine destek sağlamaya çalıştı.

Şubat 1919'da Woodrow Wilson'un **On Dört İlke**sini analiz eden bir makale kaleme aldı; bu yazı Kürd dergisi **Jîn**'de yayımlandı ve kendi kaderini tayin hakkı ilkesini Kürd mücadelesiyle ilişkilendirdi.

1926 yılına gelindiğinde İhsan Nuri, Türk işgaline karşı Kürd ayaklanmalarının arkasındaki en önemli güçlerden biri olarak öne çıkan **Xoybûn (Khoybun) Örgütü**'ne katıldı. Xoybûn İsyanı'na iştirak etti, ancak bu ayaklanma nihayetinde bastırıldı.

Ağrı (Ararat) İsyanı (1927–1930)

1925'te Şeyh Said Piran İsyanı'nın yenilgiye uğramasından sonra birçok Kürd savaşçı, o dönemde Fransız mandası altındaki Batı Kürdistan'a (Suriye) sığındı. 1926'da sürgündeki Kürd liderleri burada resmen **Xoybûn Komitesi**ni kurdular ve İhsan Nuri Paşa askerî komutanlığa getirildi.

1927 ile 1930 yılları arasında Xoybûn kuvvetleri, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı Ağrı (Ararat) bölgesinde üç büyük ayaklanma başlattılar. İhsan Nuri'nin liderliğinde, kurtarılan toprakları yönetmek üzere İbrahim Paşa başkanlığında bir sivil idare oluşturuldu.

27 Ekim 1927'de Kürd yönetimi, Kürdistan'ın bağımsızlığını resmen ilan etti ve egemenliğin sembolik bir ifadesi olarak Kürd bayrağını Ağrı Dağı'na çekti.

Ağrı İsyanı'nın Bayrağı

İhsan Nuri Paşa İsyanı: 1926, 1927 ve 1930 Ayaklanma Dalgaları

İhsan Nuri Paşa (1892–1976), Osmanlı ordusunda subaylıktan 20. yüzyılın başlarında Kürd bağımsızlık mücadelesinin en önemli figürlerinden birine dönüşmüş seçkin bir Kürd milliyetçi lideriydi. En çok, 1926 ile 1930 yılları arasında üç ana dalga halinde gelişen **Ağrı (Ararat) İsyanı**nın komutanı olarak anılmaktadır.

Erken Yaşamı ve Askerî Geçmişi

Kuzey Kürdistan'ın Bitlis kentinde doğan İhsan Nuri, Celali aşiret konfederasyonuna mensuptu. İlk eğitimini Bitlis'teki Gök Meydan Camii'nde aldı, ardından Erzincan Askerî Okulu'na ve Osmanlı Harp Okulu'na devam etti ve 1910 yılında subay olarak mezun oldu. Henüz öğrenci iken Kürd Öğrenci Derneği'ne katılarak erken dönemdeki milliyetçi eğilimlerini ortaya koydu.

Osmanlı ordusunda Arnavutluk ve Yemen'de görev yaptıktan sonra, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ne gönderildi ve burada yaralandı. İyileştikten sonra Gürcistan'da idarî görevlere atandı.

Savaşın ardından İhsan Nuri, Kürd ulusal davasının aktif bir savunucusu haline geldi; 1919'da Kürd dergisi **Jîn**'de yayımlanan ve Woodrow Wilson'un **On Dört İlke**sini analiz eden makalesiyle, kendi kaderini tayin hakkını Kürd mücadelesine bağladı. Diyarbakır, Siirt ve Bitlis'te Kürd liderlerini birleştirmeye ve direniş hareketlerini koordine etmeye çalıştı.

Xoybûn Örgütü'nün Kuruluşu ve Ağrı İsyanı

1925'te Şeyh Said Piran İsyanı'nın bastırılmasının ardından birçok Kürd savaşçı, Fransız mandası altındaki Batı Kürdistan'a (Suriye) sığındı. Burada, sürgündeki Kürd liderler **Xoybûn (Bağımsızlık) Komitesi**ni kurarak İhsan Nuri Paşa'yı askerî komutan olarak atadılar.

Ağrı İsyanı'nın ilk dalgası 1926'da başladı. İhsan Nuri, modern piyade taktikleriyle eğitilmiş iyi silahlanmış bir güç oluşturdu. Bu birlikler, Ağrı Dağı'nı, Bitlis'i, Van'ı ve Van Gölü çevresindeki toprakların büyük bölümünü kurtardı. 5 Ekim 1926'da **Birêya Heskey Telê** örgütü de ayaklanmaya katıldı ve Şeyh Abdulqadir Celal destek verdi. İkhdar, Tendürek, Erdiş, Çaldıran, Van, Botan, Bitlis ve Amed'den gelen Kürd savaşçılar isyana iştirak etti.

İkinci dalga 1927'de gerçekleşti. Xoybûn yönetimi, İbrahim Paşa liderliğinde, 27 Ekim 1927'de Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan etti ve Ağrı Dağı'na Kürd bayrağını çekti.

Türk ve İran Askerî Tepkisi

Türkiye hükümeti olağanüstü bir şiddetle karşılık verdi. Kemaleddin Sami Paşa komutasındaki ordu, Hakkâri, Beytüşşebap, Şemdinan ve Van'da sivilleri katletti; Çaldıran'a kadar uzanan bölgede 10.000'e yakın Kürd öldürüldü. Kemalist Türkiye'ye sempati duyan İran kuvvetleri de Paradoj bölgesinden Kürd savaşçılarına saldırdı ve Türk-İran devletlerinin Kürd milliyetçiliğini bastırmadaki tarihî işbirliğini bir kez daha ortaya koydu.

Zilan Katliamı ve Nihai Bastırma (1930)

İsyanın üçüncü dalgası, 12–13 Temmuz 1930'da **Zilan Katliamı** ile doruk noktasına ulaştı. General Salih Omurtak komutasındaki Türk kuvvetleri, Zilan Vadisi'nde yaklaşık 15.000 sivili katletti; hamile kadınların öldürülmesi, ceninlerin kesilip çıkarılması, 10–12 yaşındaki kız çocuklarının tecavüze uğraması ve erkek çocukların işkenceyle öldürülmesi gibi vahşetler işlendi.

Bölgede Türk ordusu 660 köyü yok etti, 15.200'den fazla evi yağmaladı ve binlerce Kürd ailesini göçe zorladı. İzmir'e ulaşan mülteciler Türk milislerince saldırıya uğradı, mallarından soyuldu ve aşağılama ile zorla asimilasyona maruz bırakıldı.

Özellikle Kürd komutanlar Heskey Telê ve Bavê Tojo, Ağrı Dağı'nda sonuna kadar savaşarak teslim olmayı reddettiler.

1930 yazına gelindiğinde Türkiye, isyanı bastırmak için 66.000 asker ve 100 uçak seferber etmişti. Hava bombardımanları ve kara saldırıları sonucunda Kürdlerin elindeki tüm topraklar kaybedildi. 17 Eylül 1930'da isyan kesin olarak bastırıldı. Zaferin ardından Türk kuvvetleri 10.000'den fazla Kürdü idam etti ve bir siperin üzerine şu ürkütücü ifadeyi yazdılar:
"**Kürdistan ve Kürd Milleti Burada Gömülüdür.**"

1984'te PKK'li Kürd savaşçılar bu alanı tahrip ederek yazıyı şu ifadeyle değiştirdi:
"**Kürd Ayaklanması ve Kürdistan Özgürlük Hareketi Burada Başladı.**"

Etkisi ve Tarihsel Mirası

Olumlu Katkılar:
• İhsan Nuri Paşa, dağınık milliyetçi güçleri birleştiren, disiplinli bir Kürd askerî örgütü kurdu.
• İsyan, Kürd davasına uluslararası dikkat çekti ve Kürd taleplerini ve yaşanan zulmü dünya gündemine taşıdı.

Olumsuz Sonuçlar:
• Yenilgi, kitlesel göçe, köylerin yıkımına ve kültürel baskının artmasına yol açtı.
• Kürdler ile Türk devleti arasındaki güvensizliği derinleştirdi ve özerklik ya da bağımsızlık için gelecekteki müzakereleri zorlaştırdı.

Başarısızlık Nedenleri:
• **Askerî Yetersizlik:** Kürdler, sayıca üstün Türk ordusu ve hava gücü karşısında tutunamadılar.
• **Uluslararası Destek Eksikliği:** Hiçbir büyük güç Kürd bağımsızlığını desteklemek için müdahale etmedi.
• **İç Bölünme:** Rekabetler ve koordinasyon eksikliği ulusal hareketi zayıflattı.

Her şeye rağmen İhsan Nuri Paşa, Kürd direnişinin bir sembolü olarak kalmış ve mücadelesi bağımsız bir Kürdistan için kararlılığı temsil etmiştir.

İhsan Nuri Paşa, 25 Mart 1976'da Taran'da (Tahran) evinin kapısında suikasta uğrayarak öldürüldü.

İhsan Nuri Paşa ve eşi Khajij Yashar – 1893'te Bitlis'te doğan İhsan Nuri Paşa, 25 Mart 1976'da Tahran'daki evinin önünde suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.

4.18 – Seyid Rıza'nın Dersim İsyanı (1937)

Seyid Rıza (1863–1937), Kuzey Kürdistan'ın dağlık Dersim bölgesinden önde gelen bir Kürd Alevi-Zaza aşiret lideriydi. 1937 yılında, Kürd ulusal kimliğinin tanınması ve asimilasyon ile baskı politikalarının sona ermesi talebiyle, işgalci Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı kararlı bir silahlı ayaklanmaya önderlik etti.

Arka Plan: Türk Etnik-Milliyetçi Politikaları

1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Mustafa Kemal Atatürk, Kuzey Kürdistan'daki tüm Kürdlerin zorla Türkleştirilmesini hedefleyen katı bir Türk etno-milliyetçi programı uygulamaya koydu.

Bu politikalar şunları içeriyordu:
• Türkçenin eğitim ve kamusal yaşamda tek dil olarak dayatılması.
• Kürdlerin kitlesel olarak Türk çoğunluklu şehirlere sürgün edilmesi.
• Kürd topraklarının el konularak Türk yerleşimcilere dağıtılması.
• Anti-Kürd ideolojiyi yayan ırkçı milliyetçi örgütlerin kurulması.
• Kürdlerin devlet kurumlarından dışlanması.

Bu politikaların nihai amacı, Kuzey Kürdistan'da ve Türkiye genelinde Kürd kimliğini, kültürünü ve dilini kamusal hayattan silmekti.

İsyana Giden Süreç

1920–1937 yılları arasında Dersim Kürdleri kısmi bir özerkliklerini korumuş ve Türk devletinin tam hâkimiyetine karşı direniş göstermişlerdi. Zorunlu askerliği reddetmiş, vergi ödemeyi kabul etmemiş ve Kuzey Kürdistan için bölgesel özerklik talep etmişlerdi.

1936'da Atatürk, General Abdullah Alpdoğan'ı bölgesel komutan olarak atayarak Kürd direnişini ortadan kaldırma yetkisini verdi. Türk birlikleri Dersim'e sevk edildi, takviyeler getirildi ve savaş uçakları bölgeyi sürekli bombalamaya başladı.

Seyid Rıza çatışmayı önlemek için oğlunu barış elçisi olarak gönderdi. Ancak Alpdoğan elçiyi tutukladı ve askerî harekâtı daha da yoğunlaştırdı.

İsyan ve Önemli Olaylar

1937 başlarında Seyid Rıza komutasındaki Kürd güçleri, Dersim, Erzincan ve Koçgiri üzerinde kontrol sağladı. Yerel aşiret liderlerinin oluşturduğu bir koalisyon, Türk askerî konvoyuna pusu kurarak işgalci kuvvetlere ağır bir darbe indirdi.

Misilleme olarak Türk hükümeti, Kürd komutan Ali Şêr'i, Seyid Rıza'nın yakın çevresinden Rehber aracılığıyla suikastla öldürttü. Rehber, Ali Şêr'in başını kesip Atatürk'e sundu ve karşılığında büyük miktarda altın ödül aldı. Ancak ihanet uzun sürmedi—Rehber daha sonra Türkler tarafından idam edilip mallarına el konuldu.

Ali Şêr, efsanevi bir askerî komutan olarak tanınıyordu ve eşi Zerife bile Kürdistan'ın kurtuluşu için yapılan tüm savaşlarda onun yanında çarpıştı.

Atatürk'ün doğrudan emriyle, 25.000'den fazla Türk askeri ve hava bombardımanı desteği, isyanı bastırmak için bölgeye sevk edildi. Sayıca az ve yetersiz silahlı olmalarına rağmen Kürd güçleri 1937 boyunca şiddetli direniş göstererek düşmana ağır kayıplar verdirdi.

Seyid Rıza'nın İhaneti ve İdamı

1937 sonbaharında General Alpdoğan, barış görüşmeleri teklifinde bulundu—bu tamamen planlı bir tuzaktı. Kürd özerkliği vaat edilerek Seyid Rıza Erzincan'a davet edildi. Varışında Seyid Rıza, 16 yaşındaki oğlu ve sekiz komutanıyla birlikte tutuklandı. Kharput'a (Elaziz) götürüldüler ve sekiz gün boyunca yargısız tutulduktan sonra 15 Ekim 1937'de Seydarê'de idam edildiler.

Seyid Rıza'nın oğlu gözlerinin önünde idam edildi, ardından Rıza ve tüm aile üyeleri—bebek torunlar dâhil—öldürüldü.

Dersim Soykırımı

Aynı zamanda Türk kuvvetleri, Dersim ve Erzincan'da kitlesel infazlar ve geniş çaplı katliamlar gerçekleştirdi. Bu olaylar, 20. yüzyılda Kürd halkına karşı işlenen en büyük soykırımlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Öne çıkan gerçekler:
• 100.000'den fazla Kürd katledildi.
• 100.000'den fazlası zorla Türk şehirlerine sürgün edildi.
• Binlerce köy boşaltıldı.
• Çocuklar ve kadınlar dâhil insanlar canlı canlı yakıldı.
• 40.000 silahlı Kürd savaşçı öldürüldü.

Katledilen ailelerin çocukları devletin yatılı okullarına götürüldü, anti-Kürd ideolojiyle beyinleri yıkandı ve Türk olduklarına inandırılarak büyütüldüler. Kürdce konuşmak kesin olarak yasaklandı ve kültürel kimlik sistematik biçimde silindi.

Dersim halkının çoğunluğu Alevi inancına mensup olduğundan bu katliam aynı zamanda **Dersim Soykırımı** veya **Alevi Soykırımı** olarak da anılmaktadır.

Sonuçlar ve Yenilgi Nedenleri

Sonuçlar:
• Seyid Rıza'nın ölümünden sonra isyan kısa bir süre daha devam etmiş, ancak 1938'de tamamen bastırılmıştır.
• Kitlesel can kayıpları, zorla sürgünler ve ağır kültürel yıkım yaşanmıştır.

Başarısızlık Nedenleri:
• **Askerî Dengesizlik:** Türk ordusu sayıca ve silah bakımından üstün, ayrıca hava kuvveti desteğine sahipti.
• **Müzakere Sırasındaki İhanet:** Seyid Rıza ve komutanlarının tutuklanması ve infazı direnişin liderliğini felç etti.

• **Coğrafî İzolasyon:** Dağlık Dersim bölgesine sıkışmış olan isyan, dış destekten ve kaynaklardan yoksundu.

Mirası

Seyid Rıza'nın idamından önceki son sözleri, Kürd davasına sarsılmaz bağlılığını yansıtmış ve sonraki kuşaklar için bir direniş sembolüne dönüşmüştür. Dersim İsyanı, Kürdlerin Türk işgaline karşı en önemli direnişlerinden biri olarak tarihe geçmiştir; bu, Kürd halkının fedakârlığının, direncinin ve ulusal kimlik ile bağımsızlık arayışının unutulmaz bir kanıtıdır.

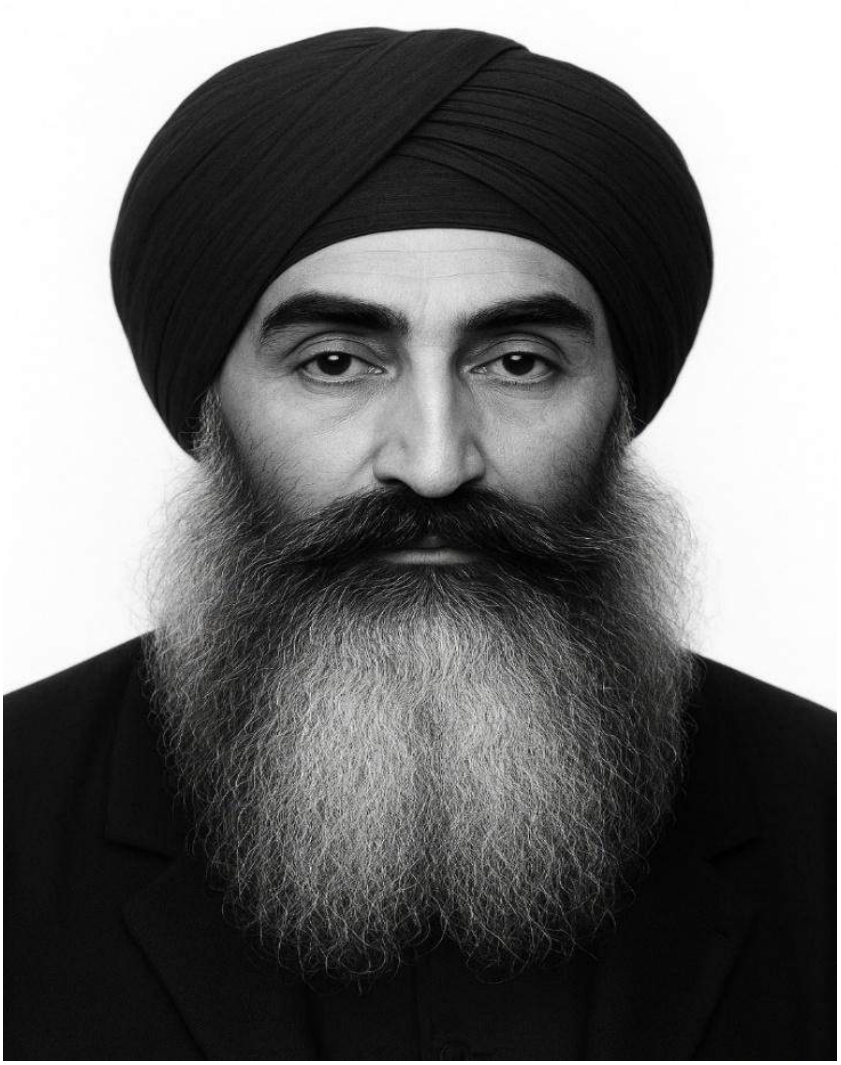

Dersimli Seyid Rıza

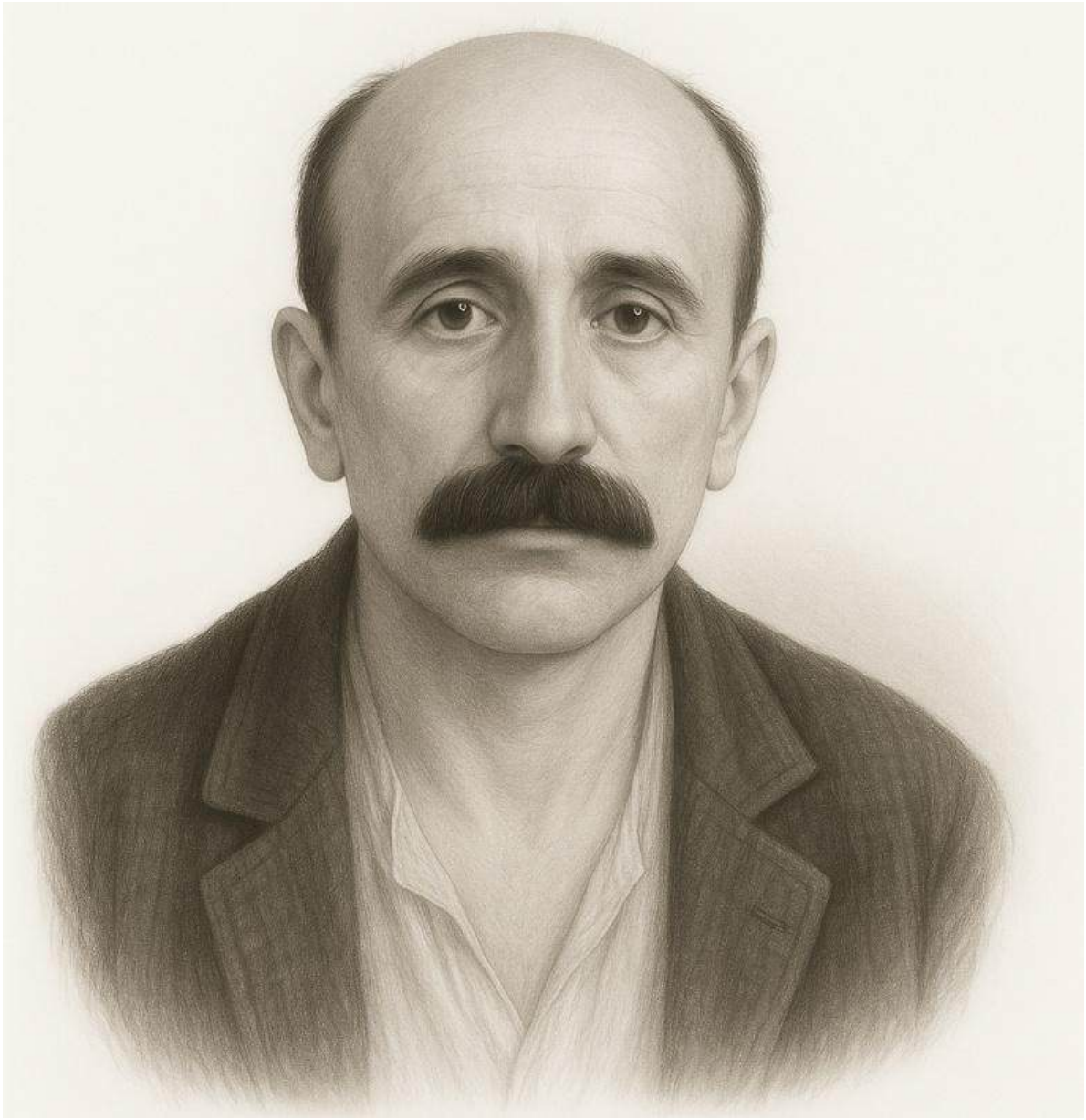

Ali Şêr

Ali Şêr ve Eşi Zerife

4.19 – İkinci Dünya Savaşı (1939–1945)

İkinci Dünya Savaşı, 1939–1945 yılları arasında dünyanın büyük bölümünü kapsayan küresel bir çatışmaydı ve insanlık tarihinin en ölümcül savaşı olarak kabul edilir. Yaklaşık 70–85 milyon insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Savaş, Kürdistan'ın çekirdek topraklarına doğrudan askerî harekât getirmemiş olsa da, Kürd halkına büyük zararlar verdi: şehirler ve köyler tahrip edildi, kitlesel göçler yaşandı ve on binlerce Kürd hayatını kaybetti; üstelik Kürdler için herhangi bir siyasî ya da ulusal kazanım da sağlanmadı.

Başlıca Taraflar

Savaş esas olarak iki askerî blok arasında gerçekleşti:

• **Müttefikler:** Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Sovyetler Birliği, Çin, Fransa ve Kanada, Avustralya, Hindistan gibi diğer ülkeler.
• **Mihver Devletleri:** Nazi Almanyası (Adolf Hitler), Faşist İtalya (Benito Mussolini, 1943'e kadar) ve İmparatorluk Japonya'sı (İmparator Hirohito ve askerî liderler).

Savaşın Nedenleri

Çatışmanın kökenleri, Almanya'ya Birinci Dünya Savaşı sonrası ağır ekonomik ve toprak kayıpları yükleyen **Versailles Antlaşması** (1919) ile şekillendi. Ortaya çıkan istikrarsızlık, özellikle Almanya, İtalya ve Japonya'da faşizmin yükselmesine yol açtı ve bu ülkeleri demokratik ve komünist devletlerle ideolojik bir karşıtlığa sürükledi.

Başlıca Olaylar

• **1939:** Almanya'nın Polonya'yı işgali, Britanya ve Fransa'nın savaş ilanına yol açtı.
• **1940:** Almanya Fransa'yı işgal etti ve Britanya Savaşı olarak bilinen hava harekâtını başlattı.

• **1941:** Almanya Sovyetler Birliği'ne Barbarossa Harekâtı'nı başlattı; Japonya Pearl Harbor'a saldırdı ve ABD savaşa katıldı.
• **1942–1943:** Stalingrad'daki Sovyet zaferi ve Midway Muharebesi'ndeki Amerikan zaferi savaşın dönüm noktası oldu.
• **1944:** Müttefikler Normandiya Çıkarması'nı gerçekleştirdi ve Paris'i kurtardı. 30 Nisan 1945'te Hitler intihar etti, Almanya teslim oldu.
• **Ağustos 1945:** ABD, Hiroşima'ya (140.000 ölü) ve Nagasaki'ye (70.000 ölü) atom bombası attı; Japonya teslim oldu.

Kürdler ve Kürdistan Üzerindeki Etkisi

Her ne kadar Kürdistan topraklarında büyük muharebeler yaşanmamış olsa da, savaşın jeopolitik sonuçları Kürd tarihini şekillendirdi:

• Irak 1941'de kısa süreliğine Almanya'ya yakınlaştı, ancak Britanya tarafından yeniden işgal edildi.
• İran 1941'de Britanya ve Sovyetler tarafından ortaklaşa işgal edildi; bu durum Doğu Kürdistan'ı etkiledi.
• Türkiye resmen tarafsız kaldı, ancak Müttefikler tarafından yoğun baskı altında tutuldu.
• Sovyetlerin Doğu Kürdistan'daki varlığı, 1946'da Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti'nin kurulmasının zeminini hazırladı.

4.20 – Mahabad'da Kürdistan Cumhuriyeti (1946)

Kürdistan Cumhuriyeti, yaygın olarak **Mahabad Cumhuriyeti** olarak bilinir, 22 Ocak 1946'da Doğu Kürdistan'ın Mahabad kentinde ilan edildi. Modern dönemdeki ilk Kürd devleti olarak kabul edilen bu cumhuriyet, Kürdlerin kendi kaderini tayin mücadelesinde en önemli dönüm noktalarından biridir.

Tarihsel Bağlam

İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1942'de, Güney İran ABD ve Britanya kuvvetleri tarafından işgal edilirken, Kuzey İran ve Doğu Kürdistan Sovyet kontrolü altına girdi. Joseph Stalin yönetimindeki Sovyet ordusu dört yıl boyunca bölgede kaldı. Bu işgal, Kürd milliyetçi hareketlenmesi için elverişli siyasî ve askerî ortamı sağladı.

Kürd Siyasal Örgütlenmesinin Oluşumu

• **4 Eylül 1943: Komala Zhiyanewey Kürd** (Kürdlerin Diriliş Cemiyeti) Mahabad'da kuruldu. Amacı, yabancı işgalden ulusal kurtuluştu.
• Qazi Muhammed kısa süre sonra örgüte katıldı ve lideri oldu.
• **16 Temmuz 1945:** Komala, tam bağımsız Kürdistan hedefiyle **Kürdistan Demokrat Partisi (KDP)**'ne dönüştü.

Cumhuriyetin İlanı

Mukriyan bölgesinin güçlü desteğiyle Qazi Muhammed, 22 Ocak 1946'da Kürdistan Cumhuriyeti'ni ilan etti.

• **11 Şubat 1946:** Cumhuriyet parlamentosu yemin ederek göreve başladı.
• **23 Nisan 1946:** Azerbaycan Halk Hükümeti ile dostluk antlaşması imzalandı.
• Kadınlar siyasete katıldı ve kamu görevlerinde yer aldı.
• Cumhuriyetin kendi ordusu vardı; bu orduya General Mustafa Barzani komuta etti ve Sovyet askerî ve siyasî desteğiyle on bir ay boyunca varlığını sürdürdü.

Cumhuriyetin Yıkılışı

1946 sonlarında Sovyetler Birliği İran monarşisi ile anlaşma yaparak kuvvetlerini İran ve Doğu Kürdistan'dan çekti. Bu durum Mahabad'ı askerî olarak savunmasız bıraktı.

• Pehlevi rejimi önce Tawrez'deki (Tabriz) Azerbaycan Halk Hükümeti'ni bastırdı, ardından Kürdistan'a ilerledi.
• Qazi Muhammed, kitlesel sivil kayıpları önlemek için silahlı direniş emri vermedi.
• **17 Aralık 1946:** İran kuvvetleri Mahabad'ı işgal ederek Cumhuriyeti dağıttı.
• **22 Ocak 1947:** Qazi Muhammed, kardeşi Sadr Qazi ve kuzeni Seyfi Qazi Mahabad'ın ana meydanında halka açık şekilde idam edildi.

Mahabad, Saqqez ve Bokan'da Cumhuriyetin yaklaşık 20 üst düzey lideri daha idam edildi. Mustafa Barzani'nin kuvvetleri üç aylık çatışmaların ardından Aras Nehri'ni geçerek Sovyetler Birliği'ne çekildi.

Olumlu Mirası

• **Kürd Dili ve Eğitimi:** Okullarda Kürdce eğitim verildi; edebiyat, gazetecilik ve müzik gelişti.
• **Ulusal Semboller:** Kürd bayrağı dalgalandı; Kürd kimliği resmen tanındı.
• **Askerî Örgütlenme:** Pêşmerge birimlerinin desteklediği düzenli bir ordu işlev gördü.
• **Uluslararası Bağlantılar:** Sovyet askerî yardımı alındı ve diğer Kürd bölgelerinden dayanışma sağlandı.
• **Sınır Ötesi Birlik:** Barzani, Güney Kürdistan'dan savaşçıları getirerek Cumhuriyeti savundu.

Zayıflıkları ve Çöküş Nedenleri

• **Uluslararası Destek Eksikliği:** Sovyet çekilmesi Cumhuriyeti savunmasız bıraktı.
• **İran Askerî Üstünlüğü:** Pehlevi ordusunun sayısal ve silah üstünlüğü hızlı bastırmayı sağladı.
• **İç Kürd Bölünmeleri:** Bazı Kürd bölgeleri katılmadı; küçük bir azınlık İran tarafını tuttu.
• **Kısıtlı Kaynaklar:** Kronik para ve modern silah eksikliği Cumhuriyeti zayıflattı.

• **Uluslararası İhanet:** Batılı güçler İran'ın Kürd hareketini bastırmasını zımnen onayladı.

Mirası

Bir yıldan az sürmüş olmasına rağmen Mahabad Cumhuriyeti, Kürd ulusal özlemlerinin kalıcı bir sembolü hâline geldi. Bu cumhuriyet, Kürdistan'ın dört parçasında sonraki ayaklanmaları ilhamlandırdı ve günümüzde de Kürd hareketlerini yönlendiren kendi kaderini tayin hakkı, kültürel haklar ve siyasî bağımsızlık vizyonunu temsil etmeye devam etmektedir.

Pêşewa Qazî Mihemed

Pêshawa

Saifi Qazi

Sadri Qazi

Kürdistan Cumhuriyeti'nin Bayrağı

4.21 – General Mustafa Barzani İsyanı (1961)

Mela Mustafa Barzani (1903–1979), Güney Kürdistan'daki Kürdistan Demokrat Partisi'nin (KDP) uzun süreli lideri ve karizmatik bir milliyetçi önderdi. Onun onlarca yıllık askerî ve siyasî mücadelesi, Güney Kürdistan'daki Kürd ulusal hareketini derinden şekillendirdi. Barzani, Kürd gururunun, direnişinin ve kendi kaderini tayin hakkı arayışının bir sembolü olarak anılır; yürüttüğü kampanyalar askerî çatışmalar, değişken ittifaklar ve bölgesel ve küresel güçlerle yapılan karmaşık müzakerelerle damgalanmıştır.

Erken Yaşamı ve Liderliğe Yükselişi

14 Mart 1903'te Güney Kürdistan'ın Barzan köyünde doğan Mustafa Barzani, tanınmış bir Kürd ailesinden geliyordu. Ağabeyi Şeyh Ahmed Barzani, Britanya ve Irak yönetimine karşı erken Barzan direniş hareketine öncülük etmişti.

1920 ile 1940 yılları arasında Barzani, Britanya işgal güçlerine ve Irak monarşisine karşı birçok ayaklanmaya katıldı ve Kürd özerkliğini savundu. 1943'te Irak devleti ve Britanyalı müttefiklerine karşı başlattığı ilk büyük silahlı kampanya askerî yenilgiyle sonuçlandı; bu da Barzani'yi ve takipçilerini dağlara çekilerek gerilla mücadelesi yürütmeye zorladı.

Sovyetler Birliği'nde Sürgün (1947–1958)

1946'da Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti'nin düşmesinin ardından Barzani ve Pêşmerge savaşçıları Güney Kürdistan üzerinden Sovyetler Birliği'ne çekildiler ve on yılı aşkın bir süre sürgünde yaşadılar.

• Sovyet desteği sınırlı kalsa da, Barzani'nin SSCB'de geçirdiği yıllar ona askerî eğitim, siyasî deneyim ve uluslararası bağlantılar sağladı; bu da ilerleyen yıllarda liderliğini şekillendirdi.

Irak’a Dönüş ve 1961 Ayaklanması

1958’de General Abd al-Kerim Kasım önderliğinde Irak monarşisi devrildi ve Kürdlere özerklik vaat edildi. Barzani sürgünden dönerek Kürd hareketinin başına geçti ve Pêşmerge güçleri Güney Kürdistan’da kontrolü genişletti.

• Bağdat yönetiminin özerklik vaatlerini yerine getirmemesi üzerine gerginlik tırmandı.
• 11 Eylül 1961’de Barzani, Irak rejimine karşı geniş çaplı bir ayaklanma başlattı ve Güney Kürdistan’ın büyük bölümünü özgürleştirdi.

Barış Anlaşması ve Bozulması (1970–1974)

Yıllar süren savaşın ardından Barzani ile Irak Devlet Başkanı Ahmed Hasan el-Bekir arasında 11 Mart 1970’te Barış Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma kâğıt üzerinde Kürd özerkliğini tanıyor ve Barzani’ye Güney Kürdistan’ın büyük bölümünü yönetme yetkisi veriyordu.

• Ancak Bağdat, anlaşmanın uygulanmasını sürekli erteledi ve manipüle etti; bu sırada Kürd gücünü zayıflatmak için gizli hazırlıklar yaptı.
• 1974’e gelindiğinde anlaşma defalarca ihlal edilince Barzani yeniden silahlı direnişe geçti ve bu kez açıkça İran’dan askerî ve mali destek aldı.

İsyanın Çöküşü (1975)

Mart 1975’te Irak ile İran arasında imzalanan **Cezayir Anlaşması**, İran’ın Kürdlere verdiği desteği aniden sona erdirdi.

• Malzeme desteğinden yoksun ve Irak ordusu tarafından kuşatılmış durumda kalan Barzani güçleri çöktü.
• Binlerce Kürd öldürüldü; pek çok kişi İran’a sığındı veya mülteci oldu.
• Barzani son sürgününü ABD’de geçirdi ve 1979’daki ölümüne kadar orada yaşadı.

Sonrası ve Enfal Soykırımı

İsyanın başarısızlığı, Kürd hareketini parçalı hale getirdi. KDP ile yeni kurulan Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasındaki rekabet, iç çatışmalara dönüştü.

1980'lerin sonuna gelindiğinde Saddam Hüseyin'in rejimi **Enfal Kampanyası**nı başlattı—kimyasal silahların, kitlesel infazların ve yüzlerce Kürd köyünün yok edilmesini içeren bir soykırım harekâtıydı. 182.000'den fazla Kürd öldürüldü ve çok daha fazlası yerinden edildi.

Olumlu Mirası

• **Direniş Sembolü:** Barzani, Kürd direncini ve ulusal haklara bağlılığı simgeledi.
• **Uluslararası Farkındalık:** Onun liderliği, özellikle Enfal ve Halepçe katliamı sonrası, Kürd meselesini dünya gündemine taşıdı.
• **Özerklik İçin Zemin:** Barzani bağımsızlık elde edemese de mücadelesi, 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra kurulan Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin (KBY) temellerini attı.

Olumsuz Sonuçlar ve Sınırlamalar

• **İç Bölünmeler:** Liderliği, özellikle KDP ile KYB arasındaki rekabeti derinleştirdi.
• **Dış Güçlere Bağımlılık:** İran'a olan askerî ve mali bağımlılık, 1975'te desteğin çekilmesiyle yıkıcı sonuçlar doğurdu.
• **Bağımsızlığın Sağlanamaması:** Onlarca yıllık mücadeleye rağmen Barzani, tüm Kürd fraksiyonlarını birleştirmeyi veya Irak devletini yenmek için gerekli uluslararası desteği kalıcı biçimde sağlayamadı.

Bağımsızlık Sağlanamamasının Başlıca Nedenleri

1. **Kürd Birliğinin Eksikliği:** Süregelen siyasî ve aşiret rekabetleri ulusal bütünlüğü zayıflattı.
2. **Sınırlı Uluslararası Destek:** Sovyetler Birliği ve İran'dan alınan destek tutarsız ve siyasî çıkarlara bağlıydı.
3. **Irak Rejiminin Askerî Gücü:** Saddam Hüseyin ve Ali Hasan el-Mecid yönetimindeki Baas rejimi büyük askerî güce sahipti ve Kürd sivilleri acımasızca hedef aldı.

General Mustafa Barzani – Güney Kürdistan Direnişinin Lideri

4.22 – Cezayir Anlaşması (1975)

Mart 1975'te Cezayir'de imzalanan Cezayir Anlaşması, İran ile Irak arasında gerçekleşen kritik bir jeopolitik mutabakattır. Müzakerelere Cezayir Devlet Başkanı Houari Boumédiène aracılık etmişti. Anlaşma resmî olarak Taran (Tahran) ve Bağdat arasında yapılmış olsa da, Türkiye, Suriye, Amerika Birleşik Devletleri, Britanya ve Cezayir temsilcileri de nihai zirvede hazır bulunuyordu.

Bu anlaşma, Irak hükümeti ile Güney Kürdistan'daki Kürdler arasında imzalanmış olan **11 Mart 1970 Özerklik Anlaşması**nı fiilen geçersiz kıldı ve Kürd halkına daha önce tanınmış olan özerklik vaatlerini ortadan kaldırdı.

Taraflar, Kürd devrimci hareketinin ortak bir tehdit oluşturduğu konusunda mutabakata vardı ve Kürd ulusal taleplerini bastırmak için siyasî, askerî ve istihbarî işbirliği yapmayı kararlaştırdılar.

Anlaşmanın Temel Maddeleri:

• **Sınır Ötesi Askerî Erişim:** Her iki taraf, Kürd topraklarına 10 kilometreye kadar girerek sınır karakolları kurma ve Kürd savaşçılarını takip etme hakkı tanıdı.

• **Ortak İstihbarat Paylaşımı:** Kürd devrimcilerinin bulunması, yakalanması ve bastırılması için eşgüdüm sağlanması.

• **Birleşik Karşı-Kürd Stratejisi:** Tüm katılımcı devletlerin, Kürd ulusal hareketini askerî operasyonlar ve siyasî izolasyon yoluyla etkisizleştirme taahhüdü.

Cezayir Anlaşması yalnızca Irak'taki Kürd ayaklanmasına verilen İran desteğini sona erdirmekle kalmadı—bu da Mustafa Barzani'nin 1974–1975 isyanının çökmesine yol açtı—aynı zamanda modern Kürd tarihinin en yıkıcı anlarından biri oldu. Bu anlaşma, bölgesel ve küresel güçlerin stratejik ve ekonomik çıkarlar uğruna Kürd haklarını feda etmeye hazır olduklarını açıkça gösterdi.

4.23 – Ahmed Tawfiq (Abdullah İshaqi) Ayaklanması, 1950

1950 yılında Doğu Kürdistan'dan bir grup devrimci genç, Pêşewa Qazî Mihemed'in ideallerinden ve 1946 Kürdistan Cumhuriyeti'nin kısa ama kalıcı mirasından esinlenerek, işgalci İran devletine karşı gizli bir toplumsal-siyasal hareket başlattı.

İsyanın liderliği birden fazla direniş merkezinden çıktı. Mahabad'da öne çıkan isimler şunlardı: Ahmed Tawfiq, Ghani Bolurian, Süleyman Mu'eini, Emir Qazi ve İsmail Şerifzadeh; Saqqez'de Mamosta Raşid Hüseyni; Piranshar'da Abdullah Zaki; Sardasht'ta Mamosta Khidr Abbasi ve Mamosta Aware (Ahmed Shalmashi). Bu kadro, Kürdistan Demokrat Partisi'ni (KDP) birleşik komuta altında yeniden örgütledi. Ahmed Tawfiq kısa süre içinde Parti Sekreteri seçildi.

Ahmed Tawfiq (Abdullah İshaqi)

Sürekli tutuklanma ve idam tehdidi altında çalışan KDP'nin Doğu Kürdistan'daki faaliyetleri gizliliğe zorlandı. Bu yeraltı mücadelesi, İran'ın askerî ve polis baskısının artmasıyla 1954 yılına kadar sürdü; sonunda Ahmed Tawfiq ve birkaç yoldaşı Güney Kürdistan'a geçmek zorunda kaldı. Burada gerilla savaşını direnişin temel yöntemi

olarak benimsediler ve Doğu Kürdistan'ın hem içinde hem de dışında aktif ağlarını sürdürdüler.

1957'de Parti, Dr. Abdulrahman Qasımlo'yu Kürd öğrencilerle bağlantı kurmak için Taran'a (Tahran) gönderdi. Burada hem kendisi hem de kuzeni İsmail Qasımlo, İran gizli servisi SAVAK tarafından tutuklandı. Dr. Qasımlo, SAVAK ile iş birliği yapacağına dair söz verdikten 24 saat içinde serbest bırakıldı—daha sonra Tawfiq'e bu sözü yalnızca serbest kalabilmek için verdiğini açıkladı. Ancak SAVAK baskısı altında İsmail Qasımlo, 250 üst düzey KDP üyesinin kimliklerini ifşa etti. Bu durum, yalnızca Ghani Bolurian ve Aziz Yusefî gibi çok az sayıda kişinin 25 yıl boyunca direndiği kitlesel bir tutuklama dalgasına yol açtı.

Bu noktadan itibaren Tawfiq'in liderliği ile Dr. Qasımlo arasındaki güven geri dönülmez biçimde bozuldu. Qasımlo'nun dış güçlerle iş birliği yaptığına dair kanıtlar çoğalsa da, özellikle Irak Komünist Partisi ve İran'daki Sovyet yanlısı Tudeh Partisi ile kurduğu ilişkiler sayesinde iç yargılamadan kurtuldu. Irak Baas rejiminin himayesinden yararlanarak, Bağdat Maliye Bakanlığı'nda istihdam edildi—Doğu Kürdü için olağandışı olan bu atama, milliyetçi çevrelerde kuşku yarattı.

1964'te Sune (Qeladze yakınları)'de toplanan İkinci KDP Kongresi, Ahmed Tawfiq'i Genel Sekreter olarak yeniden teyit etti ve Dr. Qasımlo'yu SAVAK ile iş birliği ve Kürd davasına ihanet suçlamalarıyla partiden ihraç etti. Kısa süre sonra Salah Muhtadi partiden ayrılarak "Kürdistan Kurtuluş Partisi"ni kurdu; bu parti daha sonra bölünme yaratmakla görevli bir SAVAK projesi olarak ifşa edildi ve Muhtadi açıkça İran istihbaratına hizmet eder hâle geldi.

Tawfiq'in Kürdistan'ın kurtuluşuna olan adanmışlığı Doğu Kürdistan'ı aşmaktaydı. Güney Kürdistan'da Mela Mustafa Barzani ile birlikte Irak rejimine karşı savaştı ve tüm Kürd devrimci hareketleri arasında birlik çağrısı yaptı. Ancak 1968'de Barzani'nin İran ile yakınlaşması ölümcül sonuçlar doğurdu: Sediq Henjiri ve Mela Rahim Marjalani gibi önde gelen Doğu Kürd liderleri tutuklandı ve ortadan kayboldu; Süleyman Mu'eini ve Xelîl Şubaş gibi isimler İran'a teslim edilip idam edildi. Aynı akıbet Salih Lajani ve iki

yoldaşını da buldu; bunlar Xaneh yakınlarındaki Jaldyani'de SAVAK tarafından halka açık şekilde idam edildi.

İran'a iade edilme tehlikesi nedeniyle Tawfiq, 1969 sonlarında Bağdat'a gitti. Bu sırada Dr. Qasımlo, müttefikleri Kerim Hisamî, Mela Hassan Rastegar ve Mela Abdullah Hassanzade ile birlikte onu kalıcı olarak ortadan kaldırmayı planladı. 1971'de Koya'da 32 KDP kadrosunun katıldığı bir toplantıda suikast önerisi gündeme geldi, ancak katılımcıların çoğu bunu reddetti. Yine de Qasımlo, planını Irak istihbaratı üzerinden sürdürdü ve sonunda Tawfiq, Ebu Garib Hapishanesi'ne atıldı. Tanıklar (Taheri ve Ghafouri) Tawfiq'in işkence gördüğünü ve Dr. Qasımlo ile Saddam Hüseyin'in ortak emriyle asitle öldürüldüğünü ifade ettiler. Cesedi hiçbir zaman bulunamadı.

1950'den 1971'e kadar Ahmed Tawfiq, Doğu Kürdistan'ın modern ulusal hareketinin tavizsiz mimarı olarak kaldı. Meşhur sözü şöyleydi:
"**Kürdistan benim hapishanemdir; Kürdistan özgür olana kadar dinlenmeyeceğim.**"

Onun öldürülmesinden sonra Dr. Qasımlo, 1972'de Bağdat'ta gizli bir toplantı düzenledi—"Üçüncü Parti Kongresi" olarak adlandırıldı—ve Baas rejiminin talebiyle "İran Kürdistan Demokrat Partisi"ni (KDPI) kurdu ve kendisini Genel Sekreter ilan etti.

1975'te Barzani hareketinin çöküşü yeni bir ihanet dalgası getirdi. **"Ranya İhaneti"** olarak bilinen olayda, 55 KDP lideri Qasımlo, Hassanzade, Rastegar, Haddad, Siraji, Hisami ve Saddam Hüseyin'in koordineli planıyla İran'a teslim edildi. Birçoğu 1979'da Şah'ın devrilmesine kadar hapiste kaldı; bu tarihte Kürd güçleri onları serbest bıraktı.

Tawfiq'in hayatta kalan yoldaşları, Baas destekli KDPI'ye katılmayı reddederek, yabancı himaye olmadan İran işgaline direnmeyi amaçlayan **Kürdistan Birlik Derneği**ni kurdular. Birçoğu bu uğurda canını verdi.

Dr. Qasımlo'nun ileriki yıllardaki siyasî tutumu, Tawfiq'in milliyetçi ilkelerinden keskin biçimde ayrıldığını gösterdi. 1988 Halepçe kimyasal katliamından sonra, suçu açıkça İran'a yükledi ve Kürd taleplerini yalnızca temel dil eğitimi hakkına indirgedi, Kürdlerin uğradığı büyük yıkımı küçümsedi. Tawfiq'in öldürülmesi sorulduğunda şu sözleri sarf etti:

“**Ahmed Tawfiq benden daha yetenekliydi. Nereye gitse benden daha güçlü bir parti kurabiliyordu. Liderliğimi güvenceye almak için onu ortadan kaldırdım.**”

İhanete uğrayanlar arasında, Kürd kurtuluş mücadelesinin en direngen şehitlerinden bazıları vardı:

• **Mamosta Raşid Hüseyni (Şeyda-ye Kürdistan)** – KDP Merkez Komitesi üyesi, Kürdistan Birlik Derneği Sekreteri ve Kürdistan Çiftçiler Birliği Başkanı; 17 Ağustos 1979’da çatışmada öldürüldü.
• **Abdullah Zaki (Qandil)** – KDP’nin kıdemli komutanı; 28 Ağustos 1982’de şehit oldu.
• **Mamosta Salar Hewramî (Ali Qotbî)** – 29 Temmuz 1980’de Irak destekli güçlerle çatışmada öldürüldü.
• **Mamosta Xidr Qader (Xidr Kürdistanî)** – Sardasht doğumlu lider; sürgüne zorlandı.
• **Qader Ağa** – 1975’te SAVAK işkencesi altında öldü.

Ahmed Tawfiq’in mirası, kişisel hırsların ötesine geçen, Kürdistan’ın özgürlüğünü her şeyin üstünde tutan bir devrimcinin mirasıdır. Onun ölümü yalnızca bir liderin kaybı değil, 20. yüzyıldaki Kürd birliği için en berrak seslerden birinin susturulması anlamına geldi.

Soldan Sağa Devrimciler: Salar Hewramî (Ali Qutbî), Emir Qazi, Ahmed Tawfiq (Abdullah İshaqi), Raşid Hüseyni (Kürdistan Şehidi), Abdullah Zaki (Qandil).

4.24 – 1970’lerde Abdullah Öcalan (Apo) Liderliğinde Kuzey Kürdistan Ayaklanması

Türk devletinin işgali altındaki Kuzey Kürdistan’da “Kürd” kelimesinin kullanımı ve Kürd dilinin konuşulması kesin olarak yasaklanmıştı. Kamuya açık şekilde Kürd kimliğinden söz eden herkes, Türk makamlarınca derhâl tutuklanıyor, hapsediliyor ve ağır işkencelere maruz bırakılıyordu. Bu baskıcı ve patlayıcı ortamda, politik bilinci gelişmiş genç bir üniversite öğrencisi olan Abdullah Öcalan (Apo), Kürd ulusal kimliği ve örgütlü direnişin acil gerekliliği konusunda derin bir farkındalık kazandı.

Öcalan, işgalci güçlerin Kürd toplumunu sistematik biçimde parçalayarak Kürd ulusunun varlığını ortadan kaldırmayı amaçladıklarını görüyordu. Kürd davasının ancak devrimci bir mücadeleyle yeniden canlandırılabileceğine ikna olmuştu ve benzer düşünen öğrenci ve aktivistleri harekete geçirmeye başladı.

Apoist Grubun Oluşumu

Ankara Üniversitesi’nde öğrenim gördüğü sırada Öcalan, Kemal Pir, Cemîl Bayık, Mazlum Doğan, Muhammed Xeyrî Durmuş ve Haki Karer ile yakın siyasî bağlar kurdu.

• **İlk Toplantı:** 21 Mart 1974’te, Ankara’da bir bodrumda toplanan grup, Kürdistan’ın kurtuluşuna adanmış bir devrimci örgüt kurmaya karar verdi.
• **İkinci Toplantı:** 1976’da Ankara’nın Dikmen semtinde toplanan grup, mücadelenin Ankara’dan Kürdistan’a taşınması gerektiğine karar verdi. Her üye, halk arasında taban örgütlenmesi ve siyasî bilinç yükseltme çalışmaları yapmak üzere farklı bir Kürd şehrine gönderildi.

Aynı yıl **“İdeolojik Grup”** oluşturuldu ve hareket kamuoyunda **“Apoistler”** olarak tanınmaya başladı.

İlk Kayıplar ve PKK'nin Kuruluşu

1976'da grubun bağlı üyelerinden Aydın Gül, Dersim'de Türk sol fraksiyonları tarafından öldürüldü.

PKK'nin tarihî kayıtlarına göre 27 Kasım 1978'de (1976 değil), Lîce yakınlarındaki Fîs köyünde Apoistlerin ilk kongresi toplandı. Bu kongrede Abdullah Öcalan liderliğinde **Kürdistan İşçi Partisi (PKK)** resmen kuruldu.

18 Nisan 1977'de Abdullah Öcalan'ın yakın arkadaşı ve silah arkadaşı olan Haki Karer, Kürd Peşeng Partisi üyelerince Antep'te (Gaziantep) öldürüldü. Bu olay, hareketin karşılaştığı ilk büyük iç ihanet olarak tarihe geçti.

Tutuklanma ve Direniş Eylemleri

1979'da Öcalan'ın en yakın ve en güvenilir yoldaşlarından biri olan ve Öcalan'dan sonra PKK'nin ilk resmî lideri olarak bilinen Kemal Pir, Muhammed Xeyrî Durmuş ile birlikte Harput'ta (Elaziz) yakalandı. İkisi de Kürd siyasal tutuklulara sistematik işkence ve insanlık dışı muameleleriyle tanınan Diyarbakır Zindanı'na hapsedildi.

PKK Merkez Komitesi üyesi Mazlum Doğan, 21 Mart 1982 Newroz'unda cezaevinde kendini ateşe vererek teslimiyetin bir seçenek olmadığını ilan etti ve direnişin sembolü hâline geldi. Onun fedakârlığı, bir nesil Kürd direnişçisini ilhamlandırdı.

Aynı yıl, 14 Temmuz 1982'de, Kemal Pir ve Muhammed Xeyrî Durmuş "Özgürlük ya da Ölüm" sloganıyla açlık grevine başladılar. İki aydan fazla süren açlık grevinin ardından ikisi de hayatını kaybetti ve fedakârlıkları Kürd özgürlük hareketi için birer sembol hâline geldi.

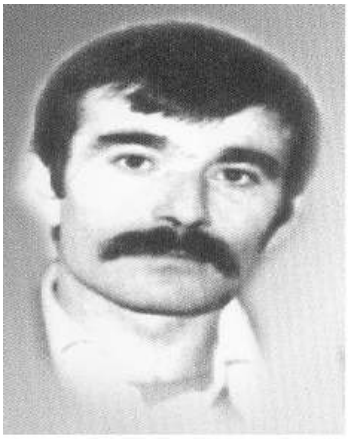

Kamal Pir

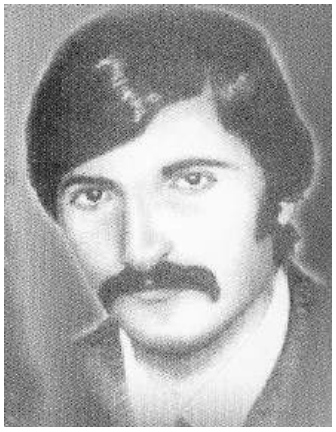

Muhammed Xeyrî Durmuş

Mazlum Doğan

Apo'nun Yer Değiştirmesi ve Silahlı Mücadelenin Başlangıcı

1979'da, Kuzey Kürdistan'daki baskıların giderek artması üzerine Abdullah Öcalan (Apo), devrimci mücadeleyi sürdürebilmek için Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldı ve Suriye ile Lübnan'a geçti.

Kürdistan'ın tamamının bağımsızlığını hedefleyen **Kürdistan İşçi Partisi (PKK)**, mücadelesini bu çizgide sürdürdü. 15 Ağustos 1984'te, Kürdistan Kurtuluş Ordusu Genel Komutanı **Agîd (Mahsum Korkmaz)** komutasında PKK, Türk devletine karşı ilk büyük silahlı saldırısını başlattı.

Farqîn (Silvan, Amed/Diyarbakır) doğumlu olan Agîd, 28 Mart 1985'te Gever dağlarında Türk güçleriyle girdiği bir çatışmada şehit düştü.

Agîd’in (Mahsum Korkmaz)

Ateşkes Girişimleri ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Rolü

1993 yılında PKK tek taraflı ateşkes ilan etti. Buna karşılık, Kürd kökenli ve Kürd meselesine görece duyarlı olan Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Kuzey Kürdistan'dan Kürd milletvekillerinden oluşan bir parlamento heyetini Celal Talabanî ve birkaç gazeteci eşliğinde Şam'a göndererek Öcalan ile diyalog başlatılmasını sağladı. Ancak heyet geri dönmeden önce Cumhurbaşkanı Özal aniden—resmî olarak kalp krizi sonucu—hayatını kaybetti ve bu barış girişimi fiilen sona erdi.

Önemli olarak, 68 yıl süren yasağın ardından, 1991'de Kürdçe konuşma yasağını kaldıran kişi de Turgut Özal'dı.

Sürgün, Diplomatik Girişimler ve Uluslararası Düşmanlık

1988'de NATO baskısı ve ABD'nin etkisiyle Türkiye, Suriye'yi Öcalan'ı Şam'dan çıkarmaya zorladı. 9 Ekim 1998'de Öcalan, Suriye'den ayrıldı; Yunanistan'a, ardından Rusya ve İtalya'ya giderek Kürd meselesine barışçıl ve diplomatik bir çözüm aradı.

İtalya'da bulunduğu sırada Kürd sorununa ilişkin uluslararası bir konferans çağrısında bulundu; ancak başta ABD ve Almanya olmak üzere dünya güçleri, Kürd haklarından ziyade Kürdistan'ı işgal eden devletlerle ekonomik ve jeopolitik ittifaklarını önceleyerek bu öneriyi reddetti. Artan diplomatik baskılar sonucu İtalyan makamları Öcalan'ı ülkeden ayrılmaya zorladı. Daha sonra sığınma arayışına girdiği ülkelerin çoğu iniş izni vermedi.

Öcalan en sonunda Rusya, Tacikistan, Yunanistan ve Kenya üzerinden geçerek 15 Şubat 1999'da, İsrail'in Mossad servisi ve ABD'nin CIA'ının da dâhil olduğu bir operasyonla kaçırıldı ve yarı baygın hâlde Türk makamlarına teslim edildi.

Kitlesel Protestolar ve Sert Bastırma

Öcalan'ın yakalanması, Kürdistan'ın dört parçasında ve Kürd diasporasında kitlesel protestoları tetikledi. 150'den fazla Kürd, uluslararası toplumun ikiyüzlülüğünü protesto etmek için kendini yakarak yaşamına son verdi.

Doğu Kürdistan'da protestolar İran rejimi tarafından ölümcül güç kullanılarak bastırıldı. Yalnızca Sine'de (Sanandaj) bir günde 27 sivil öldürüldü; bunların arasında düğün günlerinde öldürülen iki çift de vardı. Wirme'de (Urmia) iki kişi daha öldürüldü, onlarca kişi yaralandı veya tutuklandı.

Almanya'da, İsrail Büyükelçiliği önünde gösteri yapan Kürdler, büyükelçilik personeli tarafından ateş altına alındı; dört Kürd genç öldürüldü, birçok kişi yaralandı.

Kuzey Kürdistan'da Kürd Siyasal Partilerinin Evrimi

PKK'nin yükselişinden sonra Kürd aktivistler, 7 Haziran 1990'da **Halkın Emek Partisi'ni (HEP)** kurdular; ancak bu parti kısa sürede Türk devleti tarafından kapatıldı. Yerine kurulan ardıl partiler—1992'de **Demokrasi Partisi (DEP)**, 1996'da **Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)**, ardından **Demokratik Halk Partisi (DEHAP)** ve **Demokratik Toplum Partisi (DTP)**—benzer baskılarla karşılaştı.

DTP, 2007 seçimlerinde 21 milletvekilliği kazanmış ve Kuzey Kürdistan'da 99 belediyeyi kontrol etmişti; ancak kapatıldı ve Kürd milletvekilleri ile yerel yöneticiler kitlesel şekilde tutuklandı. 2010'da kurulan **Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)**, 2011 seçimlerinde 36 milletvekili çıkarmasına rağmen benzer baskılarla karşılaştı; eşbaşkanlar Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ 2016'da tutuklandı.

2023'te BDP de kapatıldıktan sonra Kürdler **Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM)**'i kurdu ve bu parti Türkiye parlamentosunda 62 sandalye kazandı; ayrıca Kuzey Kürdistan'daki 10 il belediyesinin yönetimini geri aldı.

Barış Süreci ve PKK’nin Dağıtılması

21 Mart 2013’te Öcalan, Türk devleti ile bir barış süreci başlattı; ancak 2015’te Türk ordusu tek taraflı olarak ateşkese son verdi. 27 Şubat 2025’te Öcalan, PKK’ye silah bırakma çağrısı yaptı. 12 Mayıs 2025’te, 12. Kongresi’nin ardından ve yaklaşık 50 yıllık silahlı mücadelenin sonunda PKK kendini feshederek Öcalan’ın barış çağrısını onayladı.

Buna rağmen Türk devleti, barış adına tarihsel baskı politikasını sürdürmekte ve nihai amacının Kürd ulusal hareketini tasfiye etmek olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Apo’nun Tutukluluğu ve Süregelen Etkisi

1999’dan bu yana Abdullah Öcalan İmralı Cezaevi’nde tutulmakta ve 27 yıldır tecrit altında yaşamaktadır. Özgürlüğünden mahrum olmasına rağmen, Kürd siyasî düşüncesinde merkezî bir figür ve direnişin sembolü olmaya devam etmektedir.

Türk yetkililerin Kürd sivillere karşı işlediği suçlar—vücut parçalama, baş kesme ve ceset yakma gibi uygulamalar—Türk devletinin Kürd kimliğine yönelik düşmanlığının derinliğini gözler önüne sermektedir.

Apo (Abdullah Öcalan), 1999 yılında Türk askerî mahkemesinde yargılandı, hüküm giydi ve hapsedildi. Bugün itibarıyla İstanbul yakınlarındaki yüksek güvenlikli **İmralı Cezaevi**nde 27 yılını doldurmuştur. Bu uzun hapis hayatına rağmen, Kürd lideri olarak karizmasını korumayı başarmış ve hem kendi savunusunu hem de Kürd ulusal kimliğini savunmayı sürdürmektedir.

Faşist Türk makamlarının Kürd halkına karşı işlediği suçlar öylesine ağırdır ki, ölümden sonra bile Kürd kurbanlara saygı gösterilmemektedir. Pek çok vakada, öldürülenlerin cesetleri parçalanmakta, başları kesilmekte, vücutları parçalanarak yakılmaktadır.

Mücadelenin Kürdistan'ın Diğer Bölgelerine Yayılması

PKK, örgütsel ve lojistik desteğini istikrarlı biçimde Kürdistan'ın diğer bölgelerine de genişletmiştir. 2004 yılında, Doğu Kürdistan halkını savunmak amacıyla Qendîl Dağları'nda **Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (PJAK)** kuruldu. Kısa sürede PJAK, İran rejimine karşı önemli bir direniş gücü hâline gelerek Kürd mücadelesinin sınır aşan birliğinin sembolü oldu.

4.25 – 1991 Güney Kürdistan Ayaklanması

1990 yazında Baasçı Irak rejimi, ani ve haksız bir şekilde Kuveyt'i işgal etti. Buna karşılık, Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında ve Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde hareket eden dünya güçleri Irak'a savaş ilan etti. Ancak bu savaş, insani saiklerle ya da Kuveyt halkını savunmak amacıyla değil, petrol kaynaklarının kontrolünü ve bölgedeki jeopolitik dengeyi sağlamak amacıyla yürütüldü.

17 Ocak 1991'de Irak'a yönelik askerî harekât başladı ve 28 Şubat 1991'e kadar sürdü. 41 gün süren savaşın sonunda, 100.000'den fazla kişinin hayatını kaybetmesi ve yüzbinlercesinin yaralanması veya yerinden edilmesinden sonra, Irak rejimi Kuveyt'te çöktü ve geri çekilmek zorunda kaldı.

Kürd Ayaklanmasının Kıvılcımı

1991 başlarında Irak'ın Güney Kürdistan üzerindeki kontrolü ciddi biçimde zayıflamıştı. Bu fırsatı değerlendiren Kürd halkı isyan başlattı. Ayaklanma, 5 Mart 1991'de Ranya kentinde başladı ve hızla tüm Güney Kürdistan'a yayıldı. Haftalar içinde bölge tamamen Irak işgalinden kurtarıldı. 21 Mart 1991 Newroz'unda Kerkûk, Kürd güçleri tarafından özgürleştirildi.

Güney Kürdistan halkı, ABD ve diğer uluslararası güçlerin—tıpkı Kuveyt'te olduğu gibi—Saddam Hüseyin'e karşı Kürdlere de destek vereceğine inandı. Ancak Birleşmiş Milletler, bağımsız bir Kürd otoritesinin ortaya çıkmasından korkarak bu desteği reddetti ve Irak rejiminin karşı saldırısına izin verdi.

Irak'ın Karşı Taarruzu ve Kitlesel Göç

15 Nisan 1991'de, uluslararası toplumun gözü önünde, Irak rejimi Kürd şehirlerini bombaladı; oysa bu bölgeler BM tarafından belirlenen uçuşa yasak bölgeler içinde

kalıyordu. Saddam'ın kuvvetleri kimyasal silah kullanma tehdidinde bulundu ve saldırılarda 10.000'den fazla Kürd öldürüldü.

Irak ordusu Kerkûk ve Musul dâhil olmak üzere stratejik bölgeleri yeniden işgal etti ve iki milyondan fazla Kürdü Doğu ve Kuzey Kürdistan'a doğru kaçmaya zorladı.

Hem Türkiye hem de İran sınırlarını mültecilere kapattı. Piranshar yakınlarındaki Tamarchiyan sınır bölgesinde İran sınır muhafızları ateş açarak onlarca kişiyi öldürdü ve yaraladı. Silopî ve Şemzînan'da Türk jandarmaları da Kürd mültecilere ateş açtı; çok sayıda kişi öldü veya yaralandı. Yüzlercesi mayın patlamaları, dondurucu soğuklar veya açlık nedeniyle hayatını kaybetti.

Sınırlı Uçuşa Yasak Bölge

Yoğun uluslararası baskılar sonucunda Birleşmiş Milletler, 36. paralelin kuzeyinde uçuşa yasak bölge ilan etti. Bu sayede Irak uçaklarının Hewlêr (Erbil), Duhok ve Süleymaniye vilayetlerine girmesi engellendi ve bu bölgeler uluslararası koruma altına alındı. Ancak Kerkûk ve Musul bu kapsama alınmadı ve böylece Güney Kürdistan'ın üçte biri Irak kontrolünde bırakıldı.

Siyasî Liderliğin Dönüşü ve İhaneti

Ayaklanma sırasında Güney Kürdistan'ın başlıca siyasî partilerinin liderleri İran'da sürgündeydi. Bölge özgürleştirilince apar topar geri döndüler—hatta bazıları sembolik bir teslimiyet göstergesi olarak Saddam Hüseyin'in portresini öptüler—ve ayaklanmanın kazanımlarını kişisel iktidar uğruna takas ettiler.

Parti bağlantılı temsilcilerden oluşan ortak bir parlamento kurdular; ancak bu yapı, kısa sürede güç paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar yüzünden çöktü. 1990'ların ortalarına gelindiğinde Celal Talabanî'nin (YNK/PUK) ve Mesud Barzanî'nin (KDP) öncülüğünde dört yıl süren bir iç savaş patlak verdi ve 10.000'den fazla Kürd öldü.

Bu çatışmanın sonucu olarak fiilî bir bölünme ortaya çıktı:

• **Süleymaniye** İran destekli YNK/PUK'un kontrolüne geçti.

• **Hewlêr (Erbil)** ise Irak destekli KDP'nin elinde kaldı.

Kürdistan Bayrağı

Yabancı İstihbarat ve Kürd Egemenliğinin Zayıflatılması

Bu iç savaş, Güney Kürdistan'ı tüm işgalci güçlerin istihbarat örgütleri ve milisleri için bir çatışma alanına dönüştürdü. Kürd silahlı kuvvetleri hiçbir zaman tam egemenlik elde edemedi; buna karşılık yabancı devletler bölgede serbestçe askerî birliklerini ve istihbarat ağlarını konuşlandırabildi.

Bunun dikkat çekici bir örneği 31 Ağustos 1996'da yaşandı: YNK'yi (PUK) yenemeyen KDP, Enfal soykırımının faili olan Saddam Hüseyin'in ordusunu Hewlêr'i (Erbil) geri almak için davet etti. Yüzlerce Pêşmerge savaşçısı öldürüldü ve Hewlêr ile Süleymaniye, Irak–KDP ortak kontrolüne girdi. Buna karşılık YNK, Süleymaniye'yi İran Devrim Muhafızları'nın desteğiyle yeniden ele geçirdi ve kent fiilen İran istihbaratının etkisi altına girdi.

Yolsuzluk, Sömürü ve Dış Etki

Barzanî ve Talabanî aileleri, partileri KDP/P.D.K ve YNK/PUK aracılığıyla otuz yılı aşkın süredir Güney Kürdistan'ın kaynaklarını sömürmekte, büyük miktardaki serveti altyapı, kalkınma ya da ulusal savunma yerine yabancı bankalara aktarmaktadır.

Güney Kürdistan, Türkiye, İran ve Irak'tan gelen İslamcı ve milliyetçi güçler için bir operasyon üssüne dönüştürülmüştür; bu güçler din, kültür, eğitim, askerî iş birliği ve ticaret kisvesi altında faaliyet göstermektedir.

Üniversiteler ve "kültürel" programlar aracılığıyla bu devletler, Kürd gençliğini ideolojik bir şekilde hedef almaktadır. Katılımcıların önemli bir bölümü, yabancı istihbarat bağlantısı olan Kürd yetkililerin çocuklarıdır ve bu kurumlara ayrıcalıklı erişim elde etmektedirler.

Yönetim Görünümü

Sözde Kürdistan Parlamentosu ve bölgesel hükümet—KDP ve YNK'nin kontrolü altındaki yapılar—esas olarak kendi iktidarlarını meşrulaştırmak için çalışmaktadır. Tarih göstermektedir ki, gerçekten bağımsız ve demokratik olarak seçilmiş, Kürd ulusal çıkarlarını temsil eden bir otorite ortaya çıksa, KDP ve YNK yabancı işgalcilerle iş birliği yaparak bunu zayıflatmaya ve yok etmeye yönelecektir.

Bu gerçeklik, Güney Kürdistan özerkliğinin devam eden kırılganlığını gözler önüne sermektedir: bölgede yabancı orduların bulunmaması, gerçek bir öz-yönetim veya kendi kaderini tayin anlamına gelmemekte; aksine, yerleşmiş hizipçilik ve dışa bağımlılık döngüsünü derinleştirmektedir.

Celal Talabanî ve Mesûd Barzanî

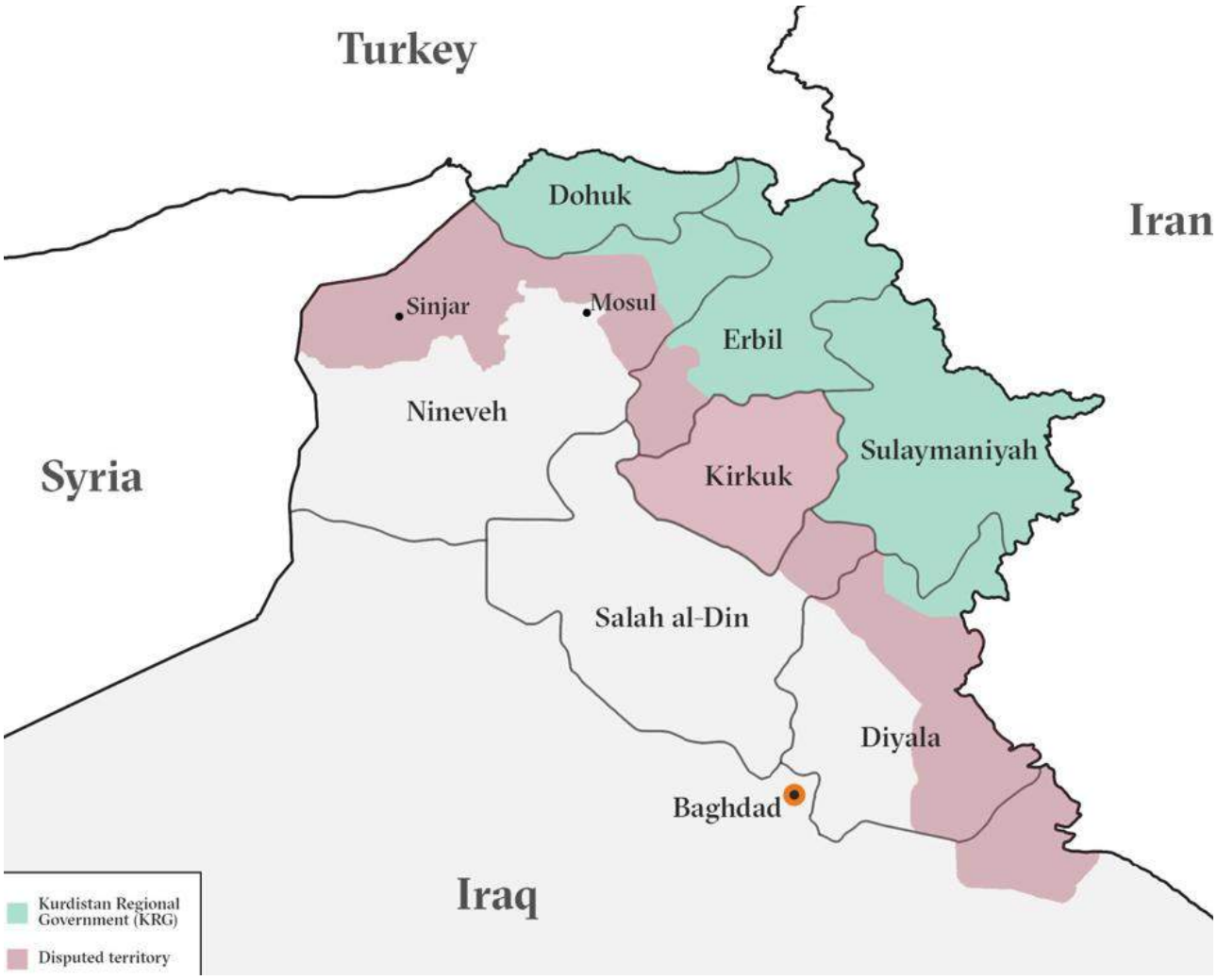

Güney Kürdistan Haritası. Kahverengi alan hâlen Irak makamlarının işgali altındadır.

4.26 – 1992 Kızıl Kürdistan Ayaklanması

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Kürdistan'ın küçük bir bölümü Rus yönetimine geçti. 1915'te Osmanlıların Kuzey Kürdistan'a yönelik saldırılarının ardından on binlerce Êzidî (Zerdüştî) Kürd yerinden edildi; bunların birçoğu daha sonra **Kızıl Kürdistan** olarak bilinecek olan bu bölgeye ve Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine sığındı.

Erken Sovyet sisteminde, tanınan tüm milliyetlere resmî olarak kültürel haklar tanınmıştı ve Kürdler kısa bir süreliğine Kızıl Kürdistan içinde sınırlı bir özerklikten yararlandılar. Ancak bu özyönetim dönemi ani bir şekilde sona erdi; Joseph Stalin, Kürdleri "ikinci sınıf" bir milliyet olarak yeniden sınıflandırdı. Doğrudan emirle Kürd nüfus, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya'ya dağıtılarak zorunlu iskâna tabi tutuldu; bu da Kürd topluluğunu parçalayarak siyasî bütünlüğünü zayıflattı.

Sovyetler Birliği'nin 1990'ların başında dağılması, bileşen milliyetler arasında bir bağımsızlık dalgasını tetikledi. Bu dönemde Kızıl Kürdistan'ın Êzidî Kürdleri, **Wekil Mustafa** önderliğinde **Kürd Halk Ordusu**nu kurdular ve Kızıl Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan ederek **Laçin** şehrini başkent olarak belirlediler.

1992'de, Kızıl Kürdistan üzerindeki Ermenistan–Azerbaycan toprak anlaşmazlığı açık bir savaşa dönüştü. Her iki taraf da Kürd desteğini kazanmaya çalıştı. Ermenistan hükümeti, Wekil Mustafa'ya şu teklifi sundu: Kürd askerî desteği karşılığında, savaşın kendi lehlerine sonuçlanması hâlinde Kızıl Kürdistan'ın özerkliğini tanıyacaklarını ve güvence altına alacaklarını bildirdiler. Buna karşılık Azerbaycan, Müslüman Kürdleri dinî dayanışma üzerinden seferber etmeye çalışarak, Kürd haklarını tanıyacakları ve İslami bir siyasî çerçevede yer verecekleri vaadinde bulundu.

Rekabet eden bu iki güç hâkimiyet mücadelesi verirken, bölge yıkıcı bir üç yıllık savaşa sürüklendi. Binlerce Kürd hayatını kaybetti, on binlercesi zorla yerinden edilerek Kızıl Kürdistan'daki evlerini ve geçim kaynaklarını terk etmek zorunda kaldı. 1995'e gelindiğinde, Ermenistan ve Azerbaycan bölgeyi aralarında paylaşmak için siyasî bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşma, Kürdlerin bölgede kendi kaderini tayin girişiminin sonunu işaret etti.

Sonuç, hayal kırıklığı ve sürgün oldu. Kızıl Kürdistan'daki devrimci savaşçıların çoğu bölgeden çıkarıldı; birçoğu Kafkasya, Rusya ve Avrupa'ya dağılmış siyasî mültecilere dönüştü. **Kızıl Ayaklanma**—Sovyet sonrası dönemde Kürdlerin kısa süreli siyasî varlık gösterisi—acımasızca bastırıldı ve Kızıl Kürdistan yeniden yabancı işgali altına girerken halkı bir kez daha özlemini duyduğu özerklikten mahrum kaldı.

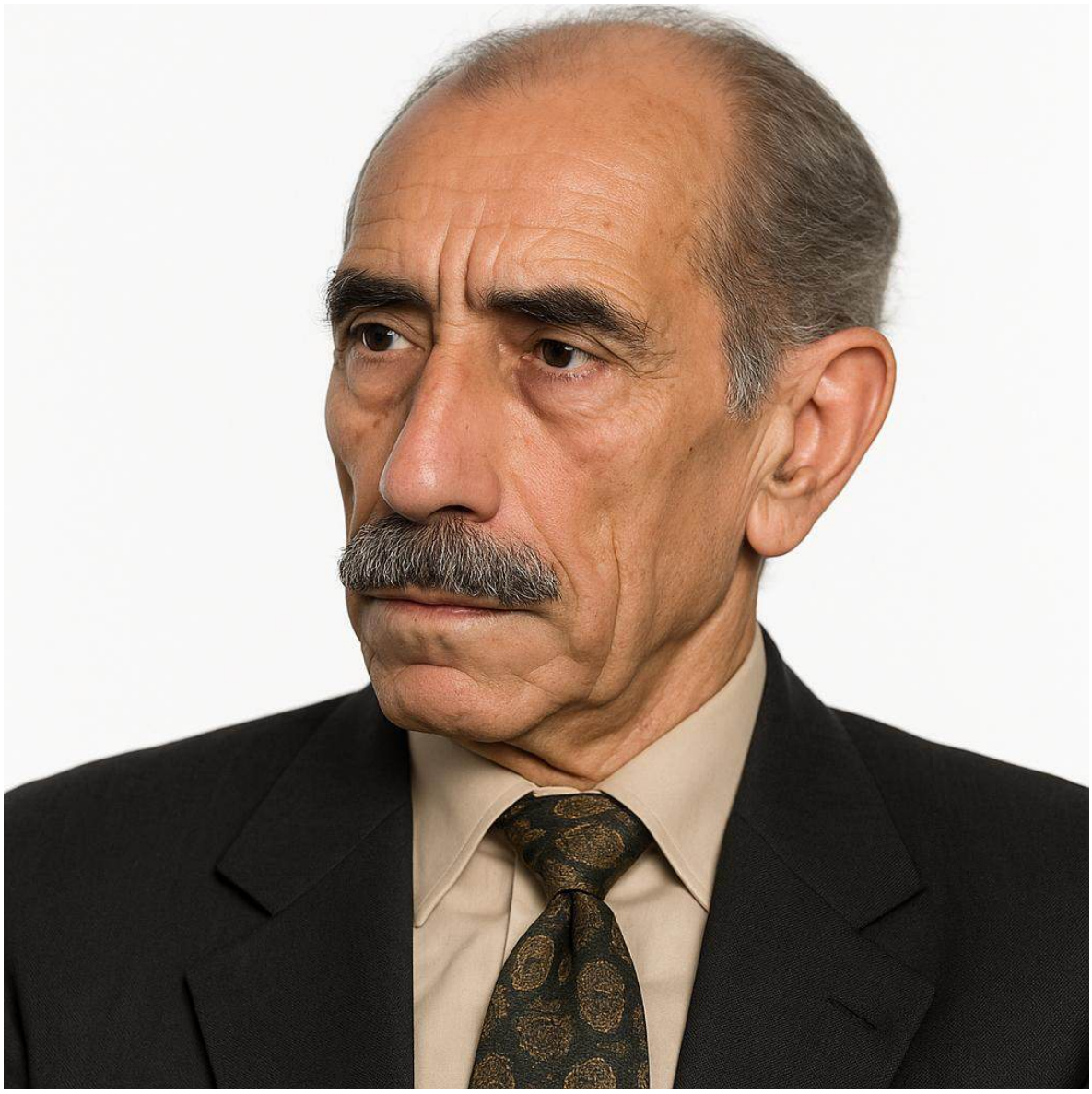

Wekîl Mistefayêv Wekil Mustafa (1938–2019)

Özbekistan'ın Semerkand kentinde doğdu ve daha sonra Belçika'nın Brüksel kentine göç etti.

4.27 – Rojava (Batı Kürdistan) Halk Ayaklanması, 2011–2025

2011 öncesinde ve aslında modern tarihin büyük bir bölümünde, Suriye'deki Baas rejimi Rojava Kürdlerine ulusal kimliklerini tanımadı ve onları kendi topraklarında vatansız yabancılar olarak gördü. Sistematik biçimde vatandaşlıktan, mülkiyet haklarından, siyasal katılım hakkından ve hatta kendi dillerini konuşma veya kültürlerini kutlama hakkından mahrum bırakıldılar.

2011'de Suriye'de halk ayaklanması başladığında, Rojava Kürdleri bu fırsatı özgürlük için değerlendirdi. Birlik, taban örgütlenmesi ve stratejik koordinasyon sayesinde, kısa sürede Batı Kürdistan'ın bütün büyük şehirlerini özgürleştirdiler: Qamişlo, Serêkaniyê, Efrîn, Hesekê, Kobanî ve Minbic.

Siyasî ve Askerî Yapıların Oluşumu

Devrimin ilk aşamasında Rojava halkı **Demokratik Birlik Partisi'ni (PYD)** ve iki temel askerî gücü kurdu:

- **YPG (Halk Savunma Birlikleri)**
- **YPJ (Kadın Savunma Birlikleri)**

Bu güçler, Kürdlerin yaşadığı bölgeleri savunmak, kamu güvenliğini sağlamak ve çoğulcu, toplumsal cinsiyet eşitlikçi bir siyasal vizyonu hayata geçirmekle görevlendirildi.

IŞİD, Türk Politikası ve İnsanlığa Karşı Suçlar (2014–2015)

2014–2015 yıllarında Türk devleti, Kürd denetimindeki bölgeleri istikrarsızlaştırmak amacıyla açıkça Sünni İslamcı grupları, özellikle IŞİD'i destekledi. IŞİD hem Güney hem Batı Kürdistan'a koordineli saldırılar düzenleyerek dünyayı dehşete düşüren vahşetler işledi:

• Binlerce Kürd katledildi.
• Binlerce kadın ve çocuk kaçırıldı, köleleştirildi ve Arap şehirlerindeki pazarlarda satıldı.
• Sağ kalanlar sistematik cinsel şiddete, zorla din değiştirmeye ve ailelerinden süresiz koparılmaya maruz bırakıldı.
• Bugün hâlâ 3.000'den fazla Kürd kadını esaret altında, çoğu Arap ve Türk erkeklerinin evlerinde sürekli istismara uğramaktadır.

Bu suçlar, 1.400 yıl öncesine kadar uzanan tarihsel bir modeli hatırlatmaktadır; Kureyş ve Emevî Arap orduları Tisfun (Bağdat), Xareyba (Basra), Nasiriye, Rakka, Halep, Musul ve Huzistan gibi Kürd bölgelerini işgal etmiş, dinî gerekçelerle Kürd kadınlarını köleleştirmişti.

Kobanî Direnişi ve "Jin, Jiyan, Azadî"nin Yükselişi

2014–2015'te IŞİD, Kobanî'ye büyük bir saldırı başlattı. Üç ay süren şiddetli şehir savaşının ardından Kürd savunucular, uluslararası koalisyonun hava desteğiyle IŞİD'i püskürttüler.

Bu tarihî zafer:
• Kürd direncinin küresel bir sembolü oldu.
• "**Jin, Jiyan, Azadî (Kadın, Yaşam, Özgürlük)**" devrimci felsefesini somutlaştırdı.
• IŞİD'e karşı savaşta dönüm noktası niteliği taşıyarak Rojava'ya yönelik ilerlemeyi durdurdu.

Kobanî'nin özgürleşmesinden sonra Kürd güçleri, Batı Kürdistan'daki tüm kasaba ve köyleri IŞİD işgalinden temizledi.

Özerk Yönetim ve Hükûmet

Mazlum Kobanî liderliğinde Rojava Kürdleri, şu ilkelere odaklanan bir **Özerk Yönetim** kurdular:

• Demokratik öz-yönetim
• Toplumsal cinsiyet eşitliği
• Çok-etnik kapsayıcılık
• Toplum temelli adalet

Bu yönetim modeli, devam eden IŞİD tehdidi, Suriye rejimi ve Türkiye'nin saldırılarına rağmen disiplini, kapsayıcılığı ve istikrarıyla uluslararası alanda dikkat çekti.

Türk İstilasları ve Etnik Temizlik (2018–2019)

2018'de Türk ordusu, eski IŞİD üyelerinden oluşan İslamcı milislerle birlikte Efrîn'i işgal etti.
2019'da Serêkaniyê ve Girê Spî'yi (Tel Abyad) ele geçirdiler.

Sonuçlar:

• 400.000'den fazla Kürd zorla göç ettirildi.
• İşgal edilen bölgeler Türk jandarmasının kontrolüne verildi.
• Uluslararası insan hakları kuruluşları bu operasyonları etnik temizlik ve demografik mühendislik eylemleri olarak tanımladı.
• Küresel farkındalığa rağmen Türkiye'nin saldırılarını durduracak kararlı bir uluslararası adım atılmadı.

Miras ve Süregelen Mücadele

Son 14 yılda Rojava Devrimi, Ortadoğu'da taban demokrasisinin, kadın özgürlüğünün ve toplumsal adaletin yaşayan bir örneği hâline gelmiştir.

Bu meşruiyet, ne Suriye devletinden ne de dış müdahalelerden, doğrudan Kürd halkının iradesinden, fedakârlığından ve örgütlenmesinden kaynaklanmaktadır. Bugün Rojava'nın gücü, süregiden savaşlara, kuşatmalara ve diplomatik izolasyona rağmen kendi kaderini tayin hakkına olan sarsılmaz bağlılığında yatmaktadır.

General Mazloum Kobanî – Rojava Özerk Yönetimi'nin Genel Komutanı

4.28 – Kürdistan'daki Asurîler, Keldanîler ve Süryaniler

Asurîler, Keldanîler ve Süryaniler ortak bir eski Mezopotamya mirasını paylaşmakla birlikte, tarihsel gelişim, dinî kimlik ve dilsel evrim açısından farklılık gösterirler. Üçü de köklerini, özellikle MÖ yaklaşık 2500–612 yılları arasında yükselen Asur İmparatorluğu'nun bulunduğu Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki topraklara, eski Mezopotamya uygarlıklarına dayandırır.

Tarihsel kayıtlara göre, bu halkların ataları Büyük Suriye (Şam) ve Ürdün çevresindeki bölgelerden Mezopotamya'ya göç etmiştir.

Dilsel ve Kültürel Kimlik

• **Süryani** terimi genellikle Süryani Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Aramice konuşan Hristiyan toplulukları ifade eder.
• Bazı Süryaniler kendilerini Asurî olarak tanımlar, bazıları ise ayrı bir kimlik olarak görür. Klasik Aramiceye dayalı bir lehçe olan **Turoyo** dilini konuşurlar.
• Hem Asurîler hem de Keldanîler, Aramice'nin başka bir lehçesi olan **Sūrāth** dilini konuşurlar.

Dilsel Sınıflandırma:
• Asurî/Süryani/Keldanî modern dilleri, İbranice ve Arapça ile birlikte **Sami dil ailesinin Aramice koluna** aittir.
• Antik Asur dili **Akkadca**, Sami dillerinin Doğu koluna mensuptu ve İbraniceye dilsel olarak daha yakındı. Yüzyıllar içinde Aramice, hem yazılı hem de konuşulan dil olarak Akkadcanın yerini aldı.

Önde Gelen Asur İmparatorluk Hanedanları

• **Şamşi-Adad I (hük. MÖ yaklaşık 1813–1781)** – İlk Asur şehir devletlerinden birinin kurucusu.
• **Tukulti-Ninurta I (hük. MÖ yaklaşık 1243–1207)** – Asur hâkimiyetini Babil ve çevresine kadar genişletti.
• **Yeni Asur İmparatorluğu (MÖ 911–612)** – Aşağıdaki hükümdarlar döneminde zirveye ulaştı:
o Aşurnasirpal II
o Tiglat-Pileser III
o Sargon II
o Sanherib
o Esarhaddon
o Aşurbanipal

En parlak döneminde Yeni Asur İmparatorluğu, Mezopotamya, Mısır, Levant ve Anadolu'nun bir kısmını kontrol ediyordu.

Çöküş:
MÖ 612'de, Babilliler ve Medlerin oluşturduğu bir koalisyon Ninova'yı fethederek Asur imparatorluk hâkimiyetine son verdi. Bu tarihten sonra Asurîler sırasıyla Babil, Ahameniş Pers, Helen, Roma, Arap ve Osmanlı imparatorluklarının egemenliği altına girdi.

Hayatta Kalma ve Gerileme

Siyasî egemenlikleri 2600 yılı aşkın bir süre önce sona ermiş olmasına rağmen, Asurîler, Keldanîler ve Süryaniler dinî geleneklerini, kültürel miraslarını ve dilsel kimliklerini korumayı başardılar. Ancak yüzyıllar süren fetihler, zorla asimilasyon ve kitlesel yerinden edilmeler, nüfuslarını ve etkilerini giderek azalttı.

Coğrafî Dağılım

Günümüzde Asurîler, Keldanîler ve Süryaniler şu bölgelerde yaşamaktadır:
• Güney Kürdistan: Ninova, Hewlêr (Erbil)
• Batı Kürdistan: Hesekê, Halep
• Kuzey Kürdistan: Mêrdîn, Midyat
• Doğu Kürdistan: Wirme (Urmia)
• Irak: Bağdat
• Suriye: Şam
• Türkiye: İstanbul
• İran: Tahran

Ayrıca ABD, İsveç, Almanya ve Avustralya'da büyük diasporalar mevcuttur.

Demografi

2025 yılı itibarıyla küresel Asurî–Keldanî–Süryani nüfusunun yaklaşık 4 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun çoğunluğu, atalarından miras kalan topraklardaki uzun süreli savaşlar, dinî zulümler ve siyasal istikrarsızlık nedeniyle diasporada yaşamaktadır. (Bkz. Ek 4.)

Bölüm Beş

5 – Kürd Dili

Kürd dili, geniş bir coğrafi alana yayılmış olan Kürd halkı tarafından konuşulmaktadır ve dört ana lehçe grubunu kapsamaktadır:

1. **Kuzey Kürdicesi (Kurmançî)** – Popüler söylemlerde sıklıkla yanlış temsil edilmektedir. Örneğin, Doğu Kürdistan'da bir Kürd aşiret adı olan **Şikakî** veya Güney Kürdistan'daki belirli bir bölgeye gönderme yapan **Badinî** gibi alt-bölgesel adlar, ayrı lehçeler olarak yanlış tanımlanır.
2. **Merkez Kürdicesi (Soranî)** – **Mokriyanî, Süleymanî, Adelani** gibi yerel adlar bağımsız lehçeler değil, Soranî konuşulan alan içindeki bölgesel veya aşiretsel adlandırmalardır.
3. **Güney Kürdicesi (İlamî)** – **Kirmaşanî, Lorî, Kalhurî, Lakî, Bahtiyarî** gibi adlandırmalar ayrı lehçeler değil, İlamî kolu içinde yer alan bölgesel veya aşiretsel kimliklerdir.
4. **Goranî** – **Hewramî, Zazakî, Dimilkî** gibi adlar genellikle lehçe olarak ele alınır, fakat bu isimler aslında belirli bölgeleri veya Kürdistan'daki aşiretsel toplulukları ifade eder.

Lehçe Dağılımı ve Demografi

Kürd Lehçesi	Kürd Konuşurlarının Tahmini %'si	Kullanım Bölgeleri
Kuzey Kürdicesi (Kurmançî)	%45	Kuzey Kürdistan, Rojava (Batı Kürdistan), Kızıl Kürdistan, Badinan, Musul ve Şengal (Güney Kürdistan), Wirme (Urmia), Salmas, Xoy (Doğu Kürdistan)

Kürd Lehçesi	Kürd Konuşurlarının Tahmini %'si	Kullanım Bölgeleri
Merkez Kürdicesi (Soranî)	%30	Orta Doğu ve Orta Güney Kürdistan
Güney Kürdicesi (İlamî)	%20	Kirmaşan, İlam ve Luristan vilayetleri (Doğu Kürdistan); Xaneqîn (Güney Kürdistan)
Goranî (Zazakî, Dimilkî)	%3	Ağırlıklı olarak Dersim; ayrıca Bingöl, Xarpêt (Elaziz), Erzincan, Amed, Meletî, Sîwas, Semsûr, Mûş
Goranî (Hewramî)	%2	Güney ve Doğu Kürdistan'ın Hewraman bölgesi (Pawa, Tawila, Nawsûd, Serwabad, Helebce, Biyare)

5.1 – Kürd Dilinin Kökenleri

Tarih boyunca az sayıda Kürd, dillerinin kökeni, tarihsel gelişimi veya sosyo-politik biçimlenmesi üzerine derinlemesine çalışmıştır. Bu ihmal, dış güçlerin Kürd kimliğini ve dilsel mirasını önyargılı çerçeveler aracılığıyla tanımlamasına ve çoğu zaman Kürd ulusal bilincinin zararına olmasına yol açmıştır.

Batı dilbiliminin erken döneminde Kürd dili, genel olarak Hint-Avrupa dil ailesi içinde sınıflandırılmıştır. Ancak, Fars, Türk ve Arap milliyetçi ideolojilerinin baskısıyla, daha sonra "İranî dillerin" bir alt kolu olarak yeniden sınıflandırılmış ve bu durum günümüzdeki akademik söylemi şekillendirmeye devam etmektedir. (Bkz. Ek 5)

Politik Güdümlü Yanlış Sınıflandırmalar

İlk büyük yanlış sınıflandırma 1834 yılında, Kaçar sarayına davet edilen Franz Bopp'un Kürd ve Beloçî dillerini yanlış bir şekilde Farsçanın lehçeleri olarak nitelemesiyle gerçekleşti. Bu hata, dili doğrudan incelemeksizin Max Müller (1861) ve Theodor Benfey (1869) gibi Alman dilbilimciler tarafından tekrarlanmıştır.

19 yüzyılda İngiliz dilbilimciler –örneğin William Johnston– Kürdistan'ı ziyaret etmeden, Kürd dilini öğrenmeden veya yapısal karşılaştırmalar yapmadan aynı çerçeveyi benimsemişlerdir. Bunun yerine, Fars milliyetçisi kaynaklara ve Turk-Moğol kökenli Kaçar elitlerine güvenmişler; bu elitler, politik nedenlerle Kürd dilini Farsçanın bir uzantısı olarak sunmuştur.

Bu nedenle, Kürd dilinin "İranî bir dil" olarak sınıflandırılması, dilbilimsel, gramer ve sözdizimsel kanıtlar aksi yönde olmasına rağmen, uluslararası akademide halen devam etmektedir.

Farsçadan Dilsel Ayrışma

- Kürd ve Fars dilleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik son derece düşüktür; Farsça konuşan biri, Kürd dilini önceden öğrenmeden basit ifadeleri bile anlamakta zorlanır.
- Gramer yapısı, fonoloji ve sözdizimi belirgin şekilde farklıdır.
- Kürd dilinin temel kökeni, Pers dili soykütüğünden değil, **Med–Zagros–Hurri** temellerinden gelmektedir.

Bu yanlış sınıflandırma yalnızca akademik bir dikkatsizlik değil, politik asimilasyona hizmet eden bilinçli bir çarpıtmadır. Fars milliyetçisi akademisyenler, Orta Asya'daki (Tacik) kökenlerini kabul etmekten kaçınmakta ve bunun yerine Kürd dilini Farsçaya dahil eden sahte bir "yerli" anlatıyı teşvik ederek Kürd dilinin tarihsel ve kültürel statüsünü küçültmektedir. (Bkz. Ek 6)

Lehçelerin Yapay Parçalanması

Kürd dilinin çok sayıda “lehçeye” bölünmesi, büyük ölçüde politik gündemlerin ürünüdür; bu, dilbilimsel bir gereklilik değildir.

- **Şikakî, Herkî, Hakkarî, Amadî, Qamişlo, Badinî** gibi birçok sözde lehçe, aslında Kuzey Kürdicesi (Kurmançî) şemsiyesi altındaki bölgesel veya aşiretsel adlardır.
- Benzer şekilde **Hewlerî, Mokriyanî, Süleymanî, Sineyî, Belbasî** adları, Soranî alt çeşitleridir, bağımsız lehçeler değildir.
- Güney Kürdicesi (İlamî) içinde **Lakî, Takistanî, Tatî-Cow, Bahtiyarî, Xomzarî, Kuzey Lorî, Kalhurî, Kirmaşanî** gibi adlar birer alt kolu temsil eder, ayrı lehçeler değildir.

Eğer tarihsel olarak Kürd olup asimile edilmiş nüfuslar da hesaba katılırsa, Güney Kürdicesi (İlamî) en büyük dal olarak öne çıkar ve Kurmançî’nin en büyük lehçe olduğu yönündeki yaygın varsayımı boşa çıkarır.

Goranî kolu da aşırı parçalanarak **Bajelanî, Goranî, Kakayî, Şabakî, Kuzey Zazakî, Güney Zazakî** gibi alt çeşitlere bölünmüş ve çoğu zaman bu toplulukların Kürd kimliği resmî sınıflandırmalarda silinmiştir.

Gerçek Dilsel Çerçeve

Kürd dili, büyük ölçekli lehçe ayrışmalarından ziyade küçük bölgesel varyasyonlar gösteren tek ve bütüncül bir dildir. Çoğu “lehçe”, gerçekte coğrafi etiket veya aşiretsel kimliktir; bağımsız dil sistemleri değildir.

Doğru Sınıflandırma Tablosu:

Kategori	Açıklama
Dilsel Köken	Med–Zagros–Hurri dili
Dilin Adı	Kürd Dili
Ana Lehçe Grupları	Kuzey, Merkez, Güney, Goranî

Resmî Lehçeler ve Temsilî Şehirler

Resmî Lehçe	Varyantlar / Bölgesel Adlar
Kuzey Kürdicesi (Kurmançî)	Badinî, Hakkarî, Mêrdîn, Qamişlo, Amadî, Şikakî, Sîwas
Merkez Kürdicesi (Soranî)	Süleymaniye, Hewler (Erbil) (Hewlerî), Mukriyan, Baban (Belbasî), Erdelan
Güney Kürdicesi (İlamî)	Kirmaşanî, İlamî, Lorî, Kalhurî, Bahtiyarî, Feylî, Tatî
Goranî Kürdicesi	Hewramî, Zazakî, Dimilkî

5.2 – Avestaca Dilinin Değerlendirilmesi ve Tarihsel Dönemlerdeki Kullanımı

Avestaca dili 53 harften oluşur; bunların 14'ü ünlü, 39'u ünsüzdür.

Eski Avestaca (Gathik Avestaca olarak da bilinir), Zerdüşt döneminde, yaklaşık MÖ 1500–1000 yılları arasında, Doğu İran veya daha geniş anlamda Batı Asya bölgesinde konuşuluyordu.

Genç Avestaca, sonraki Zerdüştî metinlerde bulunur ve yaklaşık MÖ 1000–500 yılları arasında kullanılmıştır. Konuşma dili olarak zamanla ortadan kalkmış olsa da, Avestaca

dini ritüellerde kullanılmaya devam etmiş ve günümüzde dahi Zerdüştî topluluklarda litürjik dil olarak varlığını sürdürmektedir.

Sasani İmparatorluğu döneminde (MS 224–651), Avestaca alfabesi korunmuş ve daha da geliştirilmiştir. II. Şapur (MS 309–379) döneminde, Zerdüştî dini metinlerin Avestaca alfabesiyle yazıya geçirilmesi için ciddi çabalar harcanmıştır. Bu alfabenin kullanımı yaklaşık MS 350'den 1000'e kadar sürmüş, hatta erken İslam döneminde dahi Zerdüştî okullarında varlığını korumuştur.

MS 1000'den sonra, İslamî yönetim altında Avestacanın kamusal kullanımı yasaklanmış ve Arapça egemen dil haline gelmiştir. Ancak bu yazı sistemi, özellikle Hindistan'daki Parsîler ve İran'da kalan az sayıdaki Zerdüştî topluluk arasında, dini eğitimde yaşamaya devam etmiştir.

Avestaca yazısı, Zerdüştî geleneğe özgü olup soldan sağa yazılır ve oldukça fonetiktir. Avestaca ile Sanskritçe arasında bazı sözcüksel paralellikler bulunsa da, Avestaca yazısı Sanskritçenin yazı sistemi olan Devanagari ile ilişkili değildir.

Avestaca Alfabe – Fonetik Karşılaştırma Tablosu

Ünlüler (16): a, ā, ə, ə̄, e, ē, o, ō, i, ī, u, ū, əi, əu, ao, āo
Ünsüzler (37): k, x, g, ɣ, c, j, t, d, δ, ţ, ʈh, p, b, f, β, m, n, ŋ, y, v, r, l, s, z, š, ž, h, ʿ, θ, ź, ṣ, ṛ, ṝ, ṇ, ḷ, ḹ

Avestaca Harf	IPA	İngilizce Karşılığı	Kürdçe (Kurmançî)	Kürdçe (Soranî)
𐬀 (a)	/a/	father'daki a	a	ا
𐬁 (ā)	/aː/	uzun a	a (drêj)	ئا

Avestaca Harf	IPA	İngilizce Karşılığı	Kürdçe (Kurmançî)	Kürdçe (Soranî)
𐬀 (ə)	/ə/	sofa’daki a	e (bê pêstayî)	ە
𐬁 (ā)	/əː/	uzun schwa	–	–
𐬂 (e)	/e/	bed’deki e	e	ە
𐬃 (ē)	/eː/	uzun e	ê	ێ
𐬄 (o)	/o/	hot’taki o	o	و
𐬅 (ō)	/oː/	uzun o	o (drêj)	وو
𐬆 (i)	/i/	machine’deki i	i	ی
𐬇 (ī)	/iː/	uzun i	î	یی
𐬈 (u)	/u/	put’taki u	u	و
𐬉 (ū)	/uː/	uzun u	û	وو
𐬊 (əi)	/əi/	weigh’deki ei	ê / ey	ێ
𐬋 (əu)	/əu/	cow’daki ow	ew	ئۆ / ێو

Avestaca Harf	IPA	İngilizce Karşılığı	Kürdçe (Kurmançî)	Kürdçe (Soranî)
𐬋 (ao)	/ao/	how’daki ow	aw	ئاو / ئاۆ
𐬌 (āo)	/aːo/	uzun ow	aw (drêj)	ئاۆ
𐬐 (ka)	/k/	kite’taki k	k	ک
𐬑 (xa)	/x/	Bach’taki ch	x	خ
𐬒 (ga)	/g/	go’daki g	g	گ
𐬓 (γ)	/ɣ/	Fransızca gırtlak r’si	gh	غ
𐬔 (ca)	/tʃ/	church’teki ch	ç	چ
𐬕 (ja)	/d͡ʒ/	jam’deki j	j	ج
𐬖 (ṭ)	/ʈ/	retrofleks t	ṭ (Kürdçada yok)	ط (له کوردیدا نییه)
𐬗 (δ)	/ð/	this’teki th	dh (Kürdçada yok)	ذ (له کوردیدا نییه)
𐬘 (t)	/t/	top’taki t	t	ت
𐬙 (d)	/d/	dog’daki d	d	د

Avestaca Harf	IPA	İngilizce Karşılığı	Kürdçe (Kurmançî)	Kürdçe (Soranî)
𐬯 (p)	/p/	pen’deki p	p	پ
𐬫 (b)	/b/	boy’daki b	b	ب
𐬭 (f)	/f/	fun’daki f	f	ف
𐬝 (β)	/β/	yumuşak v/w	v / w	و (naverokî)
𐬘 (ŋ)	/ŋ/	sing’deki ng	ng	نگ
𐬦 (n)	/n/	net’teki n	n	ن
𐬨 (m)	/m/	man’deki m	m	م
𐬌 (y)	/j/	yes’teki y	y	ی
𐬬 (v)	/v/	vet’teki v	v / w	ڤ / و
𐬬 (r)	/r/	titreşimli r	r	ر
𐬬 (l)	/l/	lip’teki l	l	ل
𐬬 (s)	/s/	sit’teki s	s	س

Avestaca Harf	IPA	İngilizce Karşılığı	Kürdçe (Kurmançî)	Kürdçe (Soranî)
𐬰 (z)	/z/	zoo’daki z	z	ز
𐬭 (š)	/ʃ/	ship’teki sh	ş	ش
𐬯 (ž)	/ʒ/	measure’daki s	j	ژ
𐬲 (h)	/h/	hat’teki h	h	ه
𐬀 (ʿ)	/ʔ/	gırtlak durak sesi	’	ع
𐬎 (ṯ)	/θ/	think’teki th	th (Kürdçada yok)	ث (له کوردیدا نییه)
𐬵 (ź)	/ʑ/	dişsel z	–	–

Sasani İmparatorluğu’nun –hükümdarlarının Kürd kökenli olduğu bilinmektedir– monarşinin resmî idari dili olarak **Güney Kürdicesi (İlamî)**yi kullandığı; Avestaca yazısının ise yalnızca Zerdüştî gelenek içinde litürjik amaçlarla ayrılmış olduğu önemle belirtilmelidir. Bu nedenle Avestaca, gündelik idari iletişimde değil, kutsal ve törensel bir dil olarak işlev görmüştür.

Arap Halifeliği’nin İran üzerindeki hâkimiyetinin çöküşünden sonra, Samanîler hanedanı bugün **Farsça** olarak bilinen dili inşa etmiştir. Bu yeni dil, Güney Kürdicesi (İlamî) dilbilgisi yapısının Arapça sözcük dağarcığı ile birleşiminden oluşturulmuştur. O dönemde Persler, ne özgün İslam-öncesi Persçeyi korumuş ne de Arapça ya da saf Kürd dilini canlandırmayı tercih etmiştir. Bunun yerine, Kürd dilbilgisini Arap alfabesiyle yazılmış bir sözlük dağarcığıyla kodlayarak **“Yeni Farsça”** adını verdikleri melez bir dil üretmişlerdir.

5.3 – Zagros, Mezopotamya ve Çevre Halklarının Dilbilimsel Değerlendirmesi

Tarihsel kaynaklar, Kürd halkının MÖ 678'de kurulan Med İmparatorluğu'nun kurucu unsurları olan **Medler, Lullubiler ve Hurriler**den geldiğini açık biçimde göstermektedir. Bu soykütüğü, bölgesel ve küresel diğer tüm topluluklardan bütünüyle ayrıdır. Başka bir deyişle, Kürdler ne Hintli, ne Fars, ne Arap, ne Türk ne de Avrupalıdır. Bizzat Medler, dünyadaki diğer dillerle akraba olmayan **Kürd dilini** konuşmaktaydı.

Kürd dili ile Farsça arasında sınırlı sayıda benzer sözcük bulunması ortak kökene işaret etmez. **du** ("iki") veya **aw** ("su") gibi arada sırada görülen örtüşmeler, yapı, dilbilgisi ve sözdizimi bu denli derin biçimde farklıyken ortak atayı kanıtlamaya yetmez. (Bkz. Ek 7.)

Bu farkları daha açık görmek için basit bir ifadeyi çeşitli dil ve lehçelerde karşılaştıralım:

Tablo 1 – Tümce Karşılaştırması: "Ben de diğer insanlar gibi insanım"

Dil / Lehçe	Çeviri	Latin Aktarım
Kürdçe (Kuzey / Kurmancî)	منیش وەک مرۆڤانی تر مرۆڤم	Minîş wek merovanî tir merovem
Kürdçe (Merkez / Soranî)	Ez jî wekî wan mirovan mirov im	Ez jî wekî wan mirovan mirov im
Kürdçe (Güney / İlâmî)	منیم وەک دیار مردمی دیەم	Minim wek dyar mardomî dyem
Farsça (Farsî)	من انسان هستم مانند سایر انسان‌ها	Man ensân hastam mânand-e sâyer ensân-hâ
Darî Farsçası	من انسان هستم مانند سایر انسان‌ها	Man ensân hastam mânand-e sâyer ensân-hâ
Tacik Farsçası (Kiril Alfabesi)	Ман инсон ҳастам мисли дигар инсонҳо	Man inson hastam misli digar insonho
Azeri Türkçesi (Latin Alfabesi)	Mən də digər insanlar kimi insanam	Mən də digər insanlar kimi insanam

Dil / Lehçe	Çeviri	Latin Aktarım
Türkçe (İstanbul Lehçesi)	Ben de diğer insanlar gibi insanım	Ben de diğer insanlar gibi insanım
Arapça	أنا إنسان مثل باقي البشر	Ana insan mithl bâqī al-bashar
Hintçe	मैं भी अन्य इंसानों की तरह इंसान हूँ।	Main bhī anyā insānoṅ kī tarah insān hūṅ
İngilizce	I am human like other human beings	I am human like other human beings

Tablo 1'den Çıkan Kanıt:

Bu tabloda, Kürd dilini Farsça, Hintçe veya Avrupa dillerinin bir kolu saymayı gerektirecek ortak bir sözcük, yazım kalıbı ya da dilbilgisel yapı yoktur. Özellikle en sahih biçim sayılan **Kurmançî**nin sözdizimi temelden farklıdır. Bu durum, Hint-Avrupa sınıflandırmasına güçlü bir itiraz teşkil eder.

Med devletinin tarihsel egemenliği ve yaklaşık MÖ 1000 civarında Orta Asya'dan gerçekleşen Tacik göçü dikkate alındığında, Kürd dilini Hint-İranî yerine **"Med–Zagros–Hurrî"** ailesi altında sınıflandırmak daha isabetlidir. Kürdler Zagros ve Mezopotamya bölgesinin yerli halkıdır; Persler ise daha geç dönemde gelen göçmenlerdir.

Modern Farsça ("Yeni Farsça"), Orta Farsça'dan (Pehlevî) temelden farklıdır. Samanîler, Abbâsî hilafetinden iktidarı devraldıklarında Farsça işlevsel bir dil olarak büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Samanîler, **Güney Kürdicesi (İlamî)** dilbilgisi üzerine geniş ölçekli **Arapça** sözcük dağarcığı ekleyip Arap yazısını benimseyerek yeni bir dil inşa ettiler. Bu "Yeni Farsça", Arapça alıntılar olmadan yapısal olarak zayıf kalır ve Kürd dilbilgisinin izlerini taşır.

Gözlem

Herhangi bir Kürd, hangi Kürd lehçesini konuşursa konuşsun, diğer Kürd lehçelerinde söylenenlerin en az %50'sini anlayabilir. Bu, tüm bu lehçelerin tek bir dilin parçaları olduğunu doğrular. Benzer şekilde, **Dari Farsçası**, **İran Farsçası** ve **Tacik Farsçası** aynı dilin lehçeleridir—ancak yapısal olarak Kürd dilinden başkadır.

Tablo 2 – "Ben insanım" İfadesinin Kürd ve Farsçada Tarihsel Evrimi

Dil & Dönem	Cümle	Latin Aktarım
Kürdçe – MS 2025	من مرۆڤم	Ez mirovim
Modern Farsça – MS 2025	من انسانم	Man ensanam
Samanî Farsçası – yk. MS 1000	من مردم	Man mardom
Sasânî Farsçası – yk. MS 300–900	ئەز مەردۆم	Az mard-om
Ahamenî Eski Farsçası – yk. MÖ 600–400	𐎠𐎭𐎶 𐎶𐎼𐎫𐎡𐎹 (Adam martiya)	Adam martiya
Avestçe – yk. MÖ 1000	𐬀𐬰𐬆𐬨 𐬨𐬀𐬱𐬌𐬌𐬃 (Azəm mašiiå)	Azəm mašiiå

Avestaca ve Eski Farsça örneklerinde Kürd diline bir benzerlik yoktur. Modern Farsçadaki **man** unsurunun Kürdcadan ödünçlendiği, **mardom** biçiminin de Kürdca **mɛrdom**dan geldiği gözlenir. Bu, Perslerin ödünçledikleri Kürd sözcüklerini kendi fonolojilerine uydurma sürecine işaret eder.

Tablo 3 – Etik Kavramların Evrimi: Avestacadan Modern Kürd ve Farsçaya

Dil & Dönem	Özgün İfade + Latin Aktarım
Avestçe – yk. MÖ 700	[illegible] (Ahuna Vairya, Ashem Vohu, Vohu Manah, Asha, Spenta Armaiti)
Kürdçe – 21. yüzyıl	یەکسانی خوازی، بیری باشە، بیری باش، وشەی پیرۆزە، وشەی پیرۆز کرداری پیرۆزە (Yeksanî xwazî, bîrî başe, bîrî baş, wişey pîroz, kirdarî pîroz)
Farsça – 21. yüzyıl	عادل بودن، فکر خوب است، فکر خوب، کلام مقدس است، کلام مقدس عمل مقدس است (‘Ādel būdan, fekr-e khub ast, kalām-e moghadas ast, kalām-e moghadas ‘amal-e moghadas ast)

Bu karşılaştırma, Avestaca, Kürdçe ve Farsça arasında ortak tek bir sözcüğün dahi bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Farsçanın Avestacadan türediği iddiası temelsizdir. Avestaca litürjik bir dildi; Med İmparatorluğu’nun konuşma dili ise **Kürd dili**ydi.

Dil	Cümle	Latin Aktarım	İngilizce Çeviri
Farsça (Arapça tabanlı)	عادل بودن، فکر خوب است، فکر خوب، کلام مقدس است، کلام مقدس عمل مقدس است.	‘Ādel būdan, fekr-e khub ast, fekr-e khub, kalām-e moghadas ast, kalām-e moghadas ‘amal-e moghadas ast.	To be just, thought is good, good thought, sacred word, sacred word is sacred action.
Kürdçe (Yerel söz varlığına dayalı)	بوودن (بوون)، خوب است (خاسەست)، است (هەس، هەستە)	Bûdan (bûn), xûb ast (xasest), ast (hes/hest)	To be (bûn), is good (xasest), is (hes/hest)

Kritik Dilbilimsel Not:

Yukarıdaki Farsça örnekte maviyle vurgulanan sözcükler **Arapça** kökenlidir; yeşille

vurgulananlar **Kürd** kökenlidir. Özgün “Pers” söz varlığı bulunmamaktadır. Şu temel soru ortaya çıkar: **Özgün Pers dilinden ne sözcük ne de yapı barındırmayan** bu dil nasıl “Farsça” olarak sınıflandırılabilir?

Tarihsel olarak bugün hiç kimse özgün Pers dilini konuşmamaktadır; bu dil Abbâsî Halifeliği döneminde ölü dil hâline gelmiştir. MS 750–945 arasında Abbâsîler, İran’da **katı bir Araplaştırma** siyaseti uygulayarak Farsçanın kamusal kullanımını iki yüzyıldan fazla yasaklamıştır. Samanîler’in 10. yüzyılda “Farsçayı diriltme” girişimine gelindiğinde, bu dil çoktan kamusal hayattan çekilmişti. Sözde “diriltme”, gerçekte şu bileşenlerden oluşturulmuş **yeni ve melez** bir dilin yaratılmasıydı:

- **Dilbilgisi:** Kürd (İlamî)
- **Söz varlığı:** Ağırlıkla Kürd ve Arapça
- **Yazı:** Özgün Pehlevî yazısı unutulduğundan **Arap yazısı**

Bu “Yeni Farsça”, Avestaca ya da Orta Farsça ile **doğrudan bir dilsel süreklilik** taşımaz; esasen **Arapça söz varlığıyla doldurulmuş Kürd dilbilgisi**, Arap yazısıyla kodlanmış bir dildir—Abbâsî sonrası sentezin ürünüdür, antik Pers mirasının değil.

“V” ve “Zh” Harflerinin Kürd ve Farsçadaki Kullanımı

Kürd dili sıklıkla **ڤ (V)** ve **ژ (Zh)** harflerini kullanır; bu harfler Farsçada oldukça nadirdir. Bu durum, Kürd dilinin Farsçadan bağımsızlığını pekiştirir. Gerçekten de, eğer Farsçadan tüm Kürd kökenli kelimeler çıkarılsa, Farsça işlevsel bir dil olarak büyük ölçüde çökerdi. Oysa Kurd dili, başka dillerden ödünç almaksızın kendi kendine yeterli ve tam bir ifade gücüne sahiptir.

Dilbilgisel Yapı

Kürd dili eklemeli (agglutinatif) bir dildir; kök ve ekleri birleştirerek karmaşık anlamlar oluşturur. Bu özellik, daha çok sözcük dizimine dayalı olan Hint-Avrupa dillerinden belirgin şekilde ayrılır. Kurmançî, Soranî, Güney Kürdicesi ve Goranî lehçelerinin son 1.400 yılda parçalanması, dilin içsel özelliklerinden değil, siyasi bölünme ve yabancı işgallerden kaynaklanmıştır. Buna rağmen karşılıklı anlaşılırlık yüksektir: bir lehçeyi konuşan kişi genellikle diğer lehçelerin %50'sinden fazlasını anlayabilir.

5.4 – Kürd Dilinin Tarihsel Evreleri

Kürd dili, en az beş bin yıl geriye giden belgelenmiş bir geçmişe sahiptir. Kökleri, MÖ 3000 civarında Dicle ve Fırat nehirleri arasında yaşayan **Lullubi** halkına kadar uzanır. MÖ 2000'lere gelindiğinde **Hurri**ler de bu coğrafyanın büyük bölümünde esasen Kürd dilinin erken bir biçimini kullanıyordu. MÖ 1000 civarında **Gutîler**, Zagros Dağları'nda aynı dil ailesini konuşarak bu sürekliliği korudular.

Kürd dilinin kurumsallaşması MÖ 700 civarında Med topraklarında gerçekleşti. Bu tarihten itibaren Medler bu dili korudu ve geliştirdi. MÖ 6. yüzyıldan kalma pek çok Med metninde Kürd sözcükleri kayıtlıdır.

MS 300–1300 yılları arasında Merkez Kürdicesi (Soranî) özellikle Goranî lehçesinden yoğun biçimde etkilenmiştir. Goranî bu dönemde önemli bir edebî ve kültürel araç işlevi görmüştür. Zerdüştî ve erken dönem İslami kaynaklar Kürd aşiret bölgelerinden söz eder ve 10. yüzyılın dini metinleri çoğunlukla Goranî dilinde kaleme alınmıştır. Sasani dönemi (MS 224–651) de Kürd konuşan topluluklara dair referanslar sunar. Ancak Kürd devletlerinin siyasi gerilemesi sebebiyle Med ve Sasani dönemlerinden kalan yazılı kayıtların büyük kısmı kaybolmuştur.

Avesta (Zerdüştî kutsal metni) doğrudan Kürdleri anmasa da, uzun süredir Kürd halkının atayurdu olarak kabul edilen Medya'dan söz eder. Örneğin, **Vendidad (1.9)** şu ifadeyi içerir:

“Ahura Mazda’nın yarattığı on altıncı ve en iyi ülke Ragha idi”
(günümüzde Tahran’ın güneyindeki Rey).

Bu, günümüz İran’ının önemli bir bölümünün—Tahran, Belucistan ve Mazenderan dâhil—tarihsel olarak Kürd toprakları olduğunu gösterir.

Kutsal Metinlerde ve İncil’de Kürd Ataları

Kutsal Kitap’ın pek çok bölümü, Medlerin kimliğini ve Perslerden farklılığını teyit eder:

- **Yeşaya 13:17:**
  “İşte, Medleri onlara karşı kışkırtacağım; onlar gümüşe değer vermeyecekler ve altından hoşlanmayacaklar.”
  Bu ayet, Kürdistan yaylalarında yaşayan Medlere gönderme yapar.
- **Daniel 5:28:**
  “Peres: Krallığın bölündü ve Medlere ve Perslere verildi.”
  Medler ve Persler ayrı ayrı listelenir; bu da Kürdlerın (Medlerin) Pers-Tacik ve Aryan topluluklarından ayrı olduğunu doğrular.
- **Elçilerin İşleri 2:9 (Yeni Ahit):**
  “Partlar, Medler, Elamlılar ve Mezopotamya’da yaşayanlar…”
  Bu halklardan üçü—Partlar, Medler ve Elamlılar—Kürdlerın ataları olarak kabul edilmektedir.

Pentekost sırasında Medlerin varlığının kaydedilmiş olması, Medlerin doğrudan Kürdlerın atası olduğu yönündeki bilimsel görüş birliğini güçlendirir.

Tevrat’ta (Yaratılış 10:2, “Uluslar Tablosu”):

“Yafes’in oğulları: Gomer, Magog, Maday, Yavan, Tuval, Meşek ve Tiras.”
Buradaki “Maday”, etnik olarak Kürdlerla bağlantılı olan Medlere işaret eder.

Aynı şekilde, **Yeremya 51:11** şöyle der:

“RAB, Babil’i yok etmek için Med krallarının ruhunu harekete geçirdi.”
Bu da Medlerin ayrı ve güçlü bir halk olduğunu bir kez daha teyit eder.

Kürd Edebiyatının Gelişimi

Klasik Kürd edebiyatı yaklaşık MS 1300 civarında şekillenmeye başlamış ve 1650’e gelindiğinde tam anlamıyla kurumsallaşmış, gelişkin bir edebî dil hâline gelmiştir. Öne çıkan isimler arasında **Melayê Cizîrî (1570–1640)** ve **Ehmedê Xanî (1650–1707)** vardır; bu yazarlar eserlerini Aramî yazısı ile kaleme almışlardır. Xanî’nin ünlü eseri **Mem û Zîn (1695)**, Kürd edebiyatının kilometre taşlarından biridir.

19 yüzyıla gelindiğinde Kurmançî Latin alfabesine uyarlanmış, **1898’de Celadet Bedirxan ilk Kürd gazetesini yayımlamıştır.** 20. yüzyıldan itibaren Kürd dili tam dilbilgisel ve sözlüksel standartlaşma sürecinden geçmiş ve dünyanın tarihsel sürekliliğe sahip en zengin dillerinden biri olarak konumunu pekiştirmiştir.

5.5 – Kürd Dilinin Tat Lehçesi

Tat lehçesi, Kürd dilinin bir kolunu oluşturur ve Farsça ile Azeri Türkçesinin etkisi altında önemli ölçüde asimilasyona uğramıştır. Bu nedenle bugün tehlike altındadır ve günlük kullanımdan giderek çekilmektedir.

Tarihsel kaynaklar ve sözlü gelenekler, Fars ve Türk unsurlarının bölgeye gelişinden önce **Zangiyan (Zencan), Qezwan (Kazvin), Rebar (Reşt) ve Ramswar (Ramsar)** halklarının Tat lehçesinde Kürdca konuştuklarını göstermektedir. Bu nedenle, günümüzde Zangiyan (Zencan), Qezwan (Kazvin), Rebar (Reşt), Ramswar (Ramsar), Tahran, Rojhalat (Merkezi), Horasan ve Türkmenistan’da Farsça veya Azerice konuşan nüfusun önemli bir kısmı, dili ağır biçimde Farsçalaşmış veya Azerileşmiş olsa da **etnik olarak Tat Kürdlerıdır.**

Tat Kürdcası bugün hâlâ bazı bölgelerde varlığını sürdürmektedir. Lehçenin hâlen konuşulduğu topluluklar şunlardır:

- **Qezwan (Kazvin) Vilayeti:** Takestan, Aştehard, Abyek ve çevre köyler (Tarihî olarak “Tatstan” olarak bilinir, adlandırma Türk hâkimiyetinde değiştirilmiştir)
- **Zangiyan (Zencan):** Güney ve Güneydoğu bölgeleri
- **Ardewel (Ardabil):** Khalkhal yakınlarındaki köyler
- **Elborz Vilayeti:** Karaj
- **Rojhalat (Merkezi) ve Taran (Tahran) Vilayetleri**

Ayrıca, Rusya’daki Dağıstan bölgesinde **Dağ Yahudileri (Cuhuro)** topluluklarının bir kısmı, orijinal Tat Kürd lehçesinden türemiş bir Yahudi-Tat varyantını hâlen konuşmaktadır.

Dilbilimsel Konum

Tat, **Güney Kürdicesi (İlamî)** alt grubuna aittir. Çekirdek Kürd dilbilgisel yapısını korumakla birlikte, yüzyıllar boyunca Farsça ve Azerice etkisi—ve Tat dili için resmî bir eğitim sisteminin olmaması—özellikle modern ve teknik kelime dağarcığında önemli ölçüde sözcük ikamesine yol açmıştır. Bu aşınma süreci, genç kuşakların sosyo-ekonomik hareketlilik amacıyla Farsça veya Azericeyi birincil dil olarak benimsemesiyle hızlanmıştır ve bu durum Tat Kürdcesini yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır.

İran ve Azerbaycan’daki resmî makamlar, Tat lehçesini tarih boyunca **“Eski Azeri”** olarak sınıflandırarak, onu kasıtlı olarak Azeri Türkçesiyle ilişkilendirmiş ve Kürd kökenini belirsizleştiren bir siyasi etiket kullanmışlardır.

Tablo – “Ülke güzeldir” İfadesinin Diller Arası Karşılaştırması

Dil & Dönem	Cümle	Latin Aktarım
Eski Azeri	واتان شازای وابەدیه	Vatan šāzāyī va bādīh
Modern Bakü Azericesi (21. yy)	وەتەن گوزەلدیر	Vətən gözəldir
İran Azericesi	وەتەن گوزەلدی	Vətən gözəl di
Kürdish Northern (Kurmanji)	وڵات خۆشکە	Wilat xoşike

Dil & Dönem	Cümle	Latin Aktarım
Kürdçe Merkezî (Soranî)	وڵات جوانە	Welat jwana
Kürdçe Güney (İlâmî)	وەتەن خۆشە	Wetan xoşe
Kürdçe (Tat etkili Güney lehçesi)	وەتەن خۆشکە	Watan xoşike
Farsça	کشور زیباست	Keshvar zibâst
İngilizce	The country is beautiful	—

Sözcüksel Gözlemler

Wetan (“vatan”) leksesi, Kürd dil geleneğinin derinlerine kök salmış bir terimdir. Arapçadaki **al-waṭan** ile benzerlik göstermesine rağmen, tarihsel dilbilim her iki biçimin de muhtemelen çok daha eski, Arapça öncesi bir kökene sahip olabileceğini göstermektedir. Kürd dili ayrıca bütün lehçelerde yaygın olan **welat** biçiminde tamamen yerli bir eşanlamlıyı da korur. Benzer şekilde, **xwêşk** (“sevgili, aziz”) sözcüğü, özellikle Merkez Kürdicesinde uzun şiirsel geçmişe sahip yerli bir kelimedir.

Tipolojik açıdan bakıldığında, Tat Kürdcesi kesin olarak Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer alırken, Azeri Türkçesi Moğolca etkisi de taşıyan Oğuz koluna bağlıdır. Bu nedenle Tat’ı “Eski Azeri” olarak tanımlamak dilbilimsel açıdan hatalıdır. Ayrıca tarihsel kayıtlar, MÖ 1. binyıldan önce bu topraklarda ne Türk ne de Fars topluluklarının var olduğunu gösterir ve bu durum Tat’ın derin Kürd mirasını pekiştirir.

Tarihsel Bağlam ve Asimilasyon

Şeddadîler döneminde (10.–12. yüzyıllar), **Bakü, Gence, Nahçıvan, Aras, Ardewel (Ardabil)** ve bugünkü kuzey Azerbaycan’ın tamamı Kurmançî veya Tat Kürdcesi konuşuyordu. 11.–12. yüzyıllardaki **Selçuklu istilaları** ve 13.–14. yüzyıllardaki **Moğol fetihleri** sonrasında Türk dilleri yavaş yavaş empoze edilerek yerli Kürd çeşitliliğini yerinden etti.

Erken modern dönemde (yaklaşık MS 1625), **Tawrez (Tebriz), Miandoab, Tikab (Ganzak), Kürdawa (Azarşehr) (Tufargan), Ajabşir (Ardaşir) ve Meraga** gibi şehirler ağırlıklı olarak Mokri (Soranî) Kürdcesi konuşuyordu; Türkçe konuşan nüfus küçük bir mülteci azınlıktı. Ancak yüzyıllar süren asimilasyon politikaları sonucunda bu bölgelerde Kürd kimliği büyük ölçüde silindi ve günümüz halkı etnik olarak Kürd olmalarına rağmen kendilerini Türk olarak tanımlamaya başladı.

Ecbatana (Hemedan) vilayetinde halk, tarihsel olarak İlamî Kürdcesine yakın bir lehçe konuşurken zamanla Fars (Tacik) konuşur hâle gelmiştir. Benzer şekilde **Xuzistan, Bandar-e Mahşehr (Derband-e Mangşar), Bahtiyarî bölgeleri, Kohgiluye-Boyerahmed, Anşan (Şiraz) ve Bûşehr** vilayetlerinde bir zamanlar Güney Kürd lehçeleri egemenken bugün Farsça veya Arapça hâkimdir.

Karşılaştırmalı Genel Bakış: Kürd Lehçeleri

Aşağıdaki tablo, “Ben insanım ve anadilimi konuştuğum için mutluyum” cümlesinin başlıca Kürd lehçelerinde nasıl ifade edildiğini gösterir. Bu karşılaştırma, lehçeler arasındaki yüksek karşılıklı anlaşılırlığı ve ortak dilsel çerçeveyi ortaya koyar:

Kürd Lehçesi & Etiketi	Cümle	Latin Aktarım
Kurmançî (Kuzey)	ئەز مرۆڤم و کەیف خۆشم ژ گوتنێ زمانێ دایکێ	Ez mirov im û kêfxweşim ji gotinê zimanê dayikê
Soranî (Merkez)	من مرۆڤم و خۆشحاڵم لە دوان بە زمانی دایکم.	Min merovem û xoşhalim le dwan be zamanî dayikam
Tat Kürdcesi	من مرۆڤم و خۆشحالم ژ گۆفتەن زمانێ مادەرەم	Min merovem û xoşhalem ji govten zimanê madarem
Lakî (Güney)	من مرۆڤم و خۆشحاڵم کە بە زمانی دایکەم گەپمە کنەم	Min merovem û xoşhalem ke be zamanî dayikam gepme kenem

Kürd Lehçesi & Etiketi	Cümle	Latin Aktarım
Lorî (Güney – Lor)	من مرۆڤم و خۆشحاڵم كه بەزبان مادریم گپوگا میزەنم	Min merovem û xoşhalem ke bezabanî madarim gepuga mizanem
Bahtiyarî Kürdcesi	من مرۆڤم و حالیکم كه به زمانێ مادەری خودم گەفتەم	Min merovem û halîkem ke be zimanê madarî xodem gevtam
Feylî Kürdcesi	من مرۆڤم و خوشم هەد له پەیڤینه زمانێ دایكەم	Min merovem û xoşam hed le peyvina zimanê dayikam
Zazakî (Dimlî)	ئەز مرۆڤم و خوشم هەد له پەیوه ر۪و زیمانێ دایكەم	Ez miro im û xweş im ji peyvê xwende zımanê dayikam
Hewramî (Goranî)	من مرۆڤم و خوشم هەد له گەوتنه زمانێ دایكەم	Min merovem û xoşam hed le gewtina zimanê dayikam

---

Bu metin, Tat Kürdcesinin hem tarihsel hem de dilbilimsel açıdan Kürd dili ailesi içinde konumunu net biçimde ortaya koyar ve “Eski Azeri” şeklindeki politik etiketlemenin bilimsel dayanağı olmadığını vurgular.

Dilbilimsel ve Tarihsel Önemi

Sözcük dağarcığı, fonoloji ve dilbilgisi analizleri, Tat lehçesinin Kurmançî, Soranî, Hewramî, Lakî, Lorî, Bahtiyarî, Feylî ve Zazakî ile birlikte bir **birleşik Kürd dil sürekliliğini** temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Bu lehçeler hem yapı hem de söz varlığı bakımından Farsça, Arapça ve Türkçeden köklü biçimde farklıdır.

Oğuz koluna bağlı olan Azeri Türkçesi ve İslam döneminde şekillenen modern Farsça, ne Kürd dilinin bölgedeki derin tarihsel varlığına ne de onun dilsel soykütüğüne sahiptir. Dolayısıyla Tat lehçesi, organik bir dilsel değişim süreciyle değil, yüzyıllar süren **politik asimilasyon** sonucunda gerileyen **meşru ve kadim bir Kürd dalıdır**.

5.6 – Goran Kürdlerının Kökenleri

Akkadlı Sargon'un (MÖ 2334–2279) hükümdarlığı, Yakındoğu tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturur. Akkad İmparatorluğu'nun hükümdarı olan Sargon, **Ur, Uruk ve Lagaş** gibi Sümer şehirlerini fethederek Akkad hâkimiyetini güney Mezopotamya ovasında pekiştirdi. Sümer krallığının yıkılmasının ardından, çok sayıda Sümerli, hem siyasi denetimi sağlamak hem de onları Zagros'un Gutîlerine karşı tampon nüfus olarak kullanmak amacıyla kuzeye, Akkad'a (bugünkü Kuzey Kürdistan'ın büyük bölümüne) zorla nakledildi.

Daha sonraki Asur döneminde, özellikle III. Tiglat-Pileser, Sanherib ve II. Sargon (MÖ 722–705) gibi hükümdarların zamanında, **büyük ölçekli nüfus sürgünleri** imparatorluk politikasının bir aracı olarak yeniden uygulandı. Güney Mezopotamya'dan on binlerce Babil'li—ki bunların çoğu Sümer soyundan geliyordu—Zagros Dağları'na sürüldü. Tarihsel veriler, bugünkü **Dersim (Kuzey Kürdistan)** ve **Hewraman (Güney ve Doğu Kürdistan)** bölgelerinin bu zorunlu yerleşimlerin önemli merkezleri hâline geldiğini göstermektedir.

Her ne kadar birçok dilbilimci—çoğu kez hâkim akademik görüş veya politik saiklerin etkisiyle—Sümerceyi ölü bir dil olarak sınıflandırsa da, modern Kürd dili ile eski Sümerce arasında tespit edilen çok sayıda ortak sözcük, derin tarihsel bir bağa işaret etmektedir. Bu nedenle bazı araştırmacılar ve Kürd tarihçileri, **Goran ve Zaza Kürdlerının en azından kısmen Sümerlerin doğrudan torunları olabileceğini** öne sürmektedir.

Bununla birlikte, Sümercenin dilbilgisel yapısının modern Kürdcadan oldukça farklı olduğu kabul edilmelidir; bu da binyıllar boyunca önemli bir dilsel evrim yaşandığını göstermektedir. Muhtemeldir ki 5.000 yıl önce sözcükler, çoğu erken dönem dini ve idari dilde olduğu gibi, basit sözcük birleşimleri yoluyla oluşturuluyordu. Bu tür sistemlerde gramer, anlamın gerisinde kalır ve biçimsel sözdizim kurallarından çok **anlamsal açıklık** öncelikli olurdu. **Gılgamış Destanı**, bu dünyaya dair paha biçilmez içgörüler sağlar ve Sümer uygarlığının idari yetkinliğini ve toplumsal örgütlenmesini gözler önüne serer.

Kültürel-tarihsel açıdan bakıldığında, Kürdler Sümer uygarlığının nadir kalan mirasçılarından biri olabilir. Ancak ortak geçmişimizin kaydı parçalıdır; büyük bölümü **Akkadlılar, Asurlular, Persler, Arap Kureyş hanedanları ve Moğol-Türk istilaları** sırasında yağmalanmış, gömülmüş veya silinmiştir.

Sümerler, komşu Lullubiler, Babilliler ve Elamlılarla sık sık savaşmış, aynı zamanda iç bölünmeler ve iç çatışmalara da yenik düşmüşlerdir. Kürdlerın Sümerlerden miras aldığı en talihsiz özellik belki de bu **iç ayrışma eğilimidir**. Sümerler bu bölünmeler nedeniyle zayıflayıp yok olmuşlarsa, Kürdler da özellikle **Doğu ve Güney Kürdistan**'da defalarca birliğini kaybetmiş, bu da egemenlik ve kolektif güç yitimine yol açmıştır.

Kültürel kalıplar açısından, Kürdler günümüzde Sümerlerle çarpıcı benzerlikler sergilemektedir—ister doğrudan genetik sürekliliğin sonucu, ister Sümer kültürel normlarının yüzyıllar boyunca Kürd kimliğine derinlemesine sindirilmesinin etkisi olsun. Sümerler insan uygarlığına büyük katkılar yapmalarına rağmen siyasi bağımsızlıklarını koruyamamışlardır. Benzer şekilde, Kürdler da atalarının uygarlık zenginliğini miras almış, ancak çoğu zaman bu mirastan tam anlamıyla yararlanamamış ve kendi lehlerine sürdürememişlerdir.

Bu nedenle, Sümerlerin tarihi ve mirası, Kürd halkının tarihinden ayrı düşünülemez. **Sümer tarihini incelemek, bir bakıma Kürd tarihini incelemektir.**

Bölüm Altı

6 – Kürd Mirasının Üretilmesi, Yeniden Markalanması ve Silinmesi

Kürdistan, insan uygarlığının beşiklerinden biri olarak geniş çapta tanınmaktadır. Bu toprakların engin dağ silsileleri, verimli vadileri ve nehir havzaları boyunca, Neolitik dönemden Orta Çağ'a kadar uzanan kesintisiz yerleşim izleri görülmektedir. Bu kadim topraklar, Kürd halkının binyıllar boyunca süren yaşamına, kentleşmenin, mimarinin ve ruhsal ifadenin en erken gelişmelerine sahne olmuştur.

Ne var ki, bu olağanüstü kültürel zenginliğe rağmen, Kürdler kendi tarihsel anlatılarından sistematik biçimde dışlanmışlardır. Kürdlerin yaşadığı bölgelerde yapılan arkeolojik keşifler sıkça "Fars (İran), Türk, Arap, Asurî, Anadolu" ya da genel bir tanımla "Mezopotamya" kültürü olarak yeniden sınıflandırılmakta veya etiketlenmektedir. Bu yaklaşım, buluntuları kasıtlı biçimde özgün Kürd coğrafi ve kültürel bağlamından koparmaktadır.

Bu sistematik silme süreci, birbirine bağlı çok yönlü mekanizmalar aracılığıyla yürütülmüştür:

• Kürdistan'ı işgal eden devletlerin ulusal anlatılarına uygun hale getirmek amacıyla, resmi belgelerde, müze kataloglarında ve sergilerde yer alan arkeolojik alanların ve eserlerin yeniden adlandırılması ve sınıflandırılması.
• Kürd bölgelerinde gerçekleştirilen arkeolojik keşiflerin bastırılması veya gizlenmesi; bu yolla, ulusal ve uluslararası akademik tartışmalardan dışlanması.
• Kürd topraklarından çıkarılan eserlerin ve kültürel materyallerin, işgalci güçlerin başkentlerine veya yabancı müzelere taşınması; çoğu kez bunların gerçek kökenine dair hiçbir atıfta bulunulmaması.
• Bu keşiflerin özgün Kürd kökenini gizlemek ve uluslararası dikkati başka yönlere çekmek amacıyla çarpıtılmış tarih anlatılarının oluşturulması.
• Başlıca Kürd miras alanlarının kasıtlı biçimde ihmal edilmesi ya da yok edilmesi; bu yolla, Kürd uygarlığının izlerinin dayatılmış ulusal kimlikler içinde eritilmesi ve silinmesi.

Aşağıdaki alt bölümler, bu kalıpları somutlaştıran ayrıntılı vaka incelemelerini sunmaktadır. Her örnek, yağmalanmış, yeniden adlandırılmış veya yeniden yorumlanmış bir Kürd kültürel ya da arkeolojik kaynağı ele almakta ve onun Kürd halkıyla olan özgün bağının sistematik biçimde inkâr edilişini ortaya koymaktadır.

Bu örneklerin tümü birlikte değerlendirildiğinde, kültürel baskının uzun soluklu ve eşgüdümlü bir politika olduğunu göstermektedir. Kürd mirasının silinmesi rastlantısal değil; Kürd ulusunu tarihsel kayıtlardan bütünüyle çıkarmayı hedefleyen kasıtlı ve sürekli bir çabanın ürünüdür — geride yalnızca "deniz yüzeyindeki dalgaların yankısı gibi" silik izler bırakmıştır.

6.1 – Aşqanî Daryas (Daryas Âşıkları)

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Haşqane Hasanlu – İran, Batı Azerbaycan Eyaleti, Nakadeh bölgesi.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Aşqanî Daryas (Daryas Âşıkları) – Doğu Kürdistan, Urmiye Eyaleti, Daryas kenti.

Tarih:
Yaklaşık M.Ö. 800.

1973 yılında gerçekleştirilen Tepe Daryas kazıları, Yakın Doğu arkeolojisinin en dikkat çekici keşiflerinden birini gün yüzüne çıkarmıştır. Kazı alanında, yangınla yok edilmiş bir kentin küllerinin altında birbirine sarılmış halde korunmuş iki insan iskeleti bulunmuştur. Bu kalıntılar, M.Ö. 800 dolaylarına tarihlenmekte olup, Doğu Kürdistan'ın Urmiye bölgesindeki Daryas yaylalarında yaşanan Demir Çağı'na özgü şiddetli toplumsal çalkantı dönemine karşılık gelmektedir.

Saha, Kürdlerin tarihî topraklarının tam kalbinde yer almasına rağmen, resmî yayınlar ve müze katalogları Hasanlu bölgesini ısrarla "Kuzeybatı İran arkeolojisi" çerçevesinde sınıflandırmakta ve bölgenin Kürd coğrafi ve kültürel kimliğini görmezden gelmektedir.

Bu tür tanımlamalar, yerleşimin kadim Zagros dağ uygarlıklarıyla olan bağını—ki bu uygarlıklar yerli Kürd ve Med halklarıyla uzun süredir ilişkilendirilmektedir—örtbas etmektedir.

Bölgeden çıkarılan en ünlü eser olan **Daryas'ın Altın Kasesi**, diğer önemli buluntularla birlikte bugün Tahran Ulusal Müzesi ile Philadelphia'daki Pennsylvania Üniversitesi Müzesi arasında bölüştürülmüştür. Bu eserlerin kendi Kürd yurtlarından hem fiziksel hem de kültürel olarak koparılması, Kürd arkeolojik mirasının sistematik biçimde gasp edilmesi, yeniden adlandırılması ve Kürd olmayan ulusal anlatılara dâhil edilmesi yönündeki süreğen ve geniş kapsamlı bir eğilimi yansıtmaktadır.

Daryas buluntularının özgün kimliği ellerinden alınarak sadece "İranî" olarak yeniden markalanması, işgalci güçlerin Kürdlerin Erken Demir Çağı uygarlıklarına olan katkısını silmekle kalmamış; aynı zamanda tarih, akademi ve toplumsal hafıza alanlarında siyasal egemenliğin ötesine uzanan bir kültürel tahakküm yapısını da pekiştirmiştir.

“Aşqanî Daryas” (Kürd adı), daha sonra **“Haşqane Hasanlu”** (Azeri adı) olarak yeniden adlandırılmıştır. Bu adlandırma, M.S. 1973 yılında **Daryas Tepe** arkeolojik alanında ortaya çıkarılan birbirine sarılmış insan iskeletlerine—ya da halk arasında bilinen şekliyle “iskelet heykellerine”—atıfta bulunmaktadır.

6.2 – Chêrawa’nın Tuz Adamları

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Chehrabad’ın Tuz Adamları – İran, Zencan Eyaleti, Zagros Dağları.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Chêrawa’nın Tuz Adamları – Doğu Kürdistan, Zangiyan Eyaleti, Chêrawa, Zagros Dağları.

Tarih:
Sasani Dönemi (yaklaşık M.Ö. 5. yüzyıl – M.S. 4. yüzyıl).

1993 ile 2010 yılları arasında, Zagros Dağları’nın derinliklerinde yer alan **Chêrawa** tuz madenlerinde olağanüstü arkeolojik keşifler yapılmıştır. Madenciler, yaklaşık iki bin yıl boyunca minerallerce zengin ortam tarafından doğal biçimde mumyalanmış insan kalıntılarını —bugün “**Tuz Adamları**” olarak bilinen bireyleri— ortaya çıkarmışlardır. Bu bireylerin bedenleri, giysileri, ayakkabıları ve kişisel eşyaları olağanüstü derecede iyi korunmuştur. Radyokarbon analizleri, bu kalıntıların Sasani dönemine ait olduğunu ortaya koyarak, Kürd yaylalarının antik sakinlerinin günlük yaşamına, toplumsal örgütlenmesine ve maddi kültürüne dair benzersiz bir pencere açmıştır.

Chêrawa madenleri, tarih boyunca Tati-Kürd topluluklarının yaşadığı bir bölgede yer almakta olup, geniş anlamda **Zagros uygarlığı**nın etnik ve kültürel sürekliliğinin bir parçasını oluşturmaktadır. Arkeolojik, dilbilimsel ve etnografik veriler, binlerce yıla yayılan derin bir **Kürd–Zagros kültürel sürekliliği**ni açık biçimde doğrulamaktadır. Buna karşın, resmî İran müzeleri katalogları ve akademik yayınlar, Chêrawa’nın Tuz Adamları’nı ısrarla “Fars kültürel mirası” olarak sınıflandırmakta ve bölgenin Kürd coğrafyası ya da etnokültürel bağlamına hiçbir şekilde değinmemektedir.

Bu kasıtlı yanlış atıf, devlet denetimindeki kurumlarda **Kürd arkeolojik mirasının “Fars” kimliği altında yeniden markalanmasının** tipik bir örneğidir. Böylece, Kürdistan’ın yerli kültürel ve tarihsel kimliği hem akademik kayıtlardan hem de toplumsal bilinçten silinmektedir. **Chêrawa vakası**, İran’daki miras politikalarının ve ulusal kimlik söylemlerinin yalnızca terminolojiyle sınırlı olmadığını; aynı zamanda

Kürd maddi tarihinin kasıtlı biçimde sahiplenilmesini ve Kürd uygarlığının kadim Zagros dünyasındaki haklı yerinden koparılmasını temsil ettiğini güçlü bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Tuz Adamı mumyası — saçları ve küpesi korunmuş halde.

6.3 – Zêwa Hazinesi

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:

Ziwiye Hazinesi – İran, Kürdistan Eyaleti, Saqqez yakınları.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:

Zêwa (Zewa) Hazinesi – Doğu Kürdistan, Sna Eyaleti, Saqqez kenti civarı.

Tarih:

Yaklaşık M.Ö. 7. yüzyıl.

1947 yılında Doğu Kürdistan'ın Saqqez kenti yakınlarında, bugün **Zêwa Hazinesi** olarak bilinen olağanüstü bir altın, fildişi, gümüş ve ince işçilikli süs eşyaları topluluğu

keşfedilmiştir. Geç Demir Çağı'na tarihlenen bu buluntular, Zagros bölgesindeki Med uygarlığının sanatsal ve siyasal etkisini yansıtmakta ve bölgenin kadim dağlık coğrafyada önemli bir kültürel ve kentsel merkez olduğunu vurgulamaktadır.

Bu koleksiyon; altın plakalar, fildişi kakmalar, törensel kaplar ve değerli süs eşyalarından oluşan geniş bir yelpazeye sahiptir. Eserler, ileri düzey teknik ustalıkla birlikte belirgin bir **Med–Zagros sanatsal üslubu** sergilemektedir. Geometrik hassasiyetle şekillendirilmiş kompozisyonlarda mitolojik ve hayvansal motiflerin birleşimi, hem yerli zanaatkârlığın hem de Yakındoğu'nun çeşitli kültürleri arasındaki etkileşimin güçlü bir örneğini sunmaktadır.

Keşiflerinin ardından, bu hazineler yasadışı ticaret ve özel koleksiyonculuk yoluyla dağılmış, sonunda dünyanın önde gelen müzelerine ve özel koleksiyonlarına ulaşmıştır. Günümüzde hazinenin önemli parçaları Tahran, Londra, Paris ve New York'taki müzelerde sergilenmektedir. Ancak bu eserler, çoğunlukla "**İran Med Sanatı**," "Asurî," "İskit," ya da genel bir tanımla "**Antik İran Sanatı**" başlıkları altında kataloglanmakta ve sergilenmektedir.

Bu tür sınıflandırmalar—ister kasıtlı ister ihmalkâr biçimde yapılsın—sürekli olarak eserin Kürd coğrafyası ve kültürel bağlamına dair herhangi bir atıfı dışlamaktadır. Böylece, bu eserlerin **Kürdistan dağlık bölgesindeki özgün kökeni**yle olan bağı koparılmakta, arkeolojik miras ulusal ve tarihsel kimliğinden soyutlanmaktadır.

İster siyasal amaçla, ister yerleşik akademik geleneklerin sonucu olarak gerçekleşsin, bu tür yanlış atıflar, Kürd maddi kültürünün hem bilimsel söylemden hem de küresel kültürel hafızadan sistematik biçimde silinmesine hizmet etmektedir. **Zêwa Hazinesi**, yalnızca antik bir eserler topluluğu değil; aynı zamanda **tarihin mülkiyeti üzerindeki çekişmenin güçlü bir sembolüdür** — Kürd uygarlığının kadim Yakındoğu'nun belgelenmiş anlatısına ne kadar derinden kök salmış olduğunu, ancak bir o kadar da bilinçli biçimde bu anlatının dışına itildiğini hatırlatan bir mirastır.

Zêwa’dan altın ve fildişi eserler.

6.4 – Bastam Kalesi

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:

Bastam Kalesi – İran, Batı Azerbaycan Eyaleti, Xoy ile Maku arasında.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:

Bastam Kalesi – Doğu Kürdistan, Urmiye Eyaleti, Xoy ve Maku kentleri arasında.

Tarih:

Yaklaşık M.Ö. 7. yüzyıl.

1969 ile 1978 yılları arasında yürütülen arkeolojik kazılar, **Kral Rusa II** döneminde inşa edilmiş geniş bir **Urartu kalesinin kalıntılarını** ortaya çıkarmıştır. Alan; büyük savunma duvarları, depo kompleksleri ve idari yapılarıyla, Urartu yerleşimlerinin **Kuzey Zagros dağlık bölgesindeki stratejik ve siyasal önemini** açıkça ortaya koymaktadır.

Bastam, Kürd uygarlığının tarihî çekirdek bölgesinde yer almasına rağmen, resmî İran arkeoloji raporları burayı hâlâ yalnızca bir “**İran Urartu alanı**” olarak tanımlamakta ve bölgenin Kürd coğrafi ve kültürel bağlamına dair herhangi bir atıfta bulunmamaktadır. Bu tür akademik çerçevelemeler, **kadim Urartu etkisi ile Zagros Dağları’nın yerli Kürd nüfusu arasındaki tarihsel sürekliliği** bilinçli biçimde görmezden gelmektedir.

Bastam’da elde edilen bulgular uygun tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde, **Urartu devlet geleneği ile daha sonraki dönemlerde aynı dağlık coğrafyada ortaya çıkan Kürd beylikleri ve emirlikleri arasındaki açık sürekliliği** göstermektedir. Ancak bu tür arkeolojik alanların yalnızca “Pers” veya “Anadolu” anlatıları içine yerleştirilmesi, devlet destekli arkeolojinin Kürdistan’ın kadim Yakındoğu devlet oluşumlarındaki merkezi rolünü bastırma işlevi görmektedir.

Bu nedenle **Bastam Kalesi**, yalnızca Urartu uygarlığının bir kalıntısı değil, aynı zamanda **üç bin yılı aşkın süredir kesintisiz biçimde varlığını sürdüren Zagros dağ kültürünün ve Kürd siyasal geleneğinin sürekliliğini** simgeleyen tarihsel bir tanıktır.

Bastam’daki Urartu kalesi.

6.5 – Ayanis Kalesi

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Ayanis Kalesi – Türkiye, Van İli.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Ayanis Kalesi – Kuzey Kürdistan, Van İli.

Tarih:
Yaklaşık M.Ö. 7. yüzyıl.

2023 yılında, Kuzey Kürdistan'da Van Gölü'nün doğu kıyısında yer alan **Ayanis Urartu kalesinde**, 2.700 yıllık bir **kraliyet mezarı** ortaya çıkarılmıştır. Mezar odasında değerli süs eşyaları, metal işçiliği örnekleri ve törensel objeler dâhil olmak üzere çok sayıda mezar buluntusu bulunmuştur. Bu eserler, Demir Çağı'nın son döneminde Urartu Krallığı'nın siyasal yapısı, toplumsal düzeni ve kültürel zenginliği hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Resmî Türk arkeoloji raporları, keşfi derhâl "**Doğu Anadolu Urartu kültür sahasının** bir parçası" olarak tanımlamış ve böylece tarihî Kürdistan'ın kültürel mirasını Anadolu veya Türk arkeolojisi çerçevesine dâhil eden devlet merkezli söylemi yeniden üretmiştir. Bu tür **terimsel sahiplenme**, bölgenin Kürd coğrafyasına ve halkına yapılan atıfları sistematik biçimde dışlayarak, **Zagros–Van havzasının kadim dağ uygarlıklarıyla modern Kürd halkı arasındaki kültürel sürekliliği** etkili biçimde silmektedir.

Bu nedenle Ayanis'teki keşif, yalnızca olağanüstü bir arkeolojik olay olmanın ötesinde, **işgal altındaki Kürdistan'da mirasın yorumlanışındaki siyasî boyutu** da gözler önüne sermektedir. Seçici adlandırmalar ve sınıflandırmalar yoluyla, hem coğrafyanın hem de kadim uygarlığın Kürd kimliği tarihsel anlatıdan dışlanmaktadır.

Ayanis örneği, devlet denetimindeki arkeolojinin, **yerli Kürd kimliği ile Urartu ve Zagros dağ uygarlıklarının kalıcı mirası arasındaki bağı koparark** kültürel dışlanmanın bir aracına nasıl dönüştürülebileceğini gösteren çarpıcı bir vakadır.

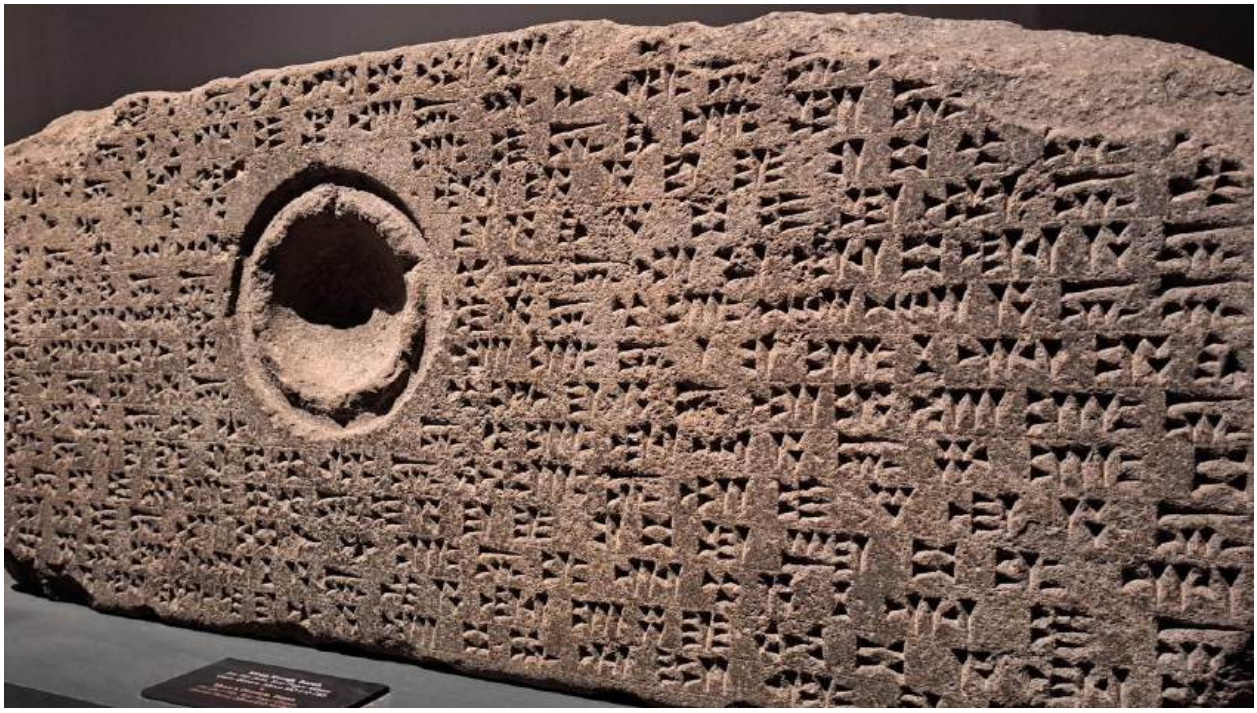

A Kuzey Kürdistan’daki 2.700 Yıllık Urartulara Ait Ayanis Kalesi (Türkiye Olarak Etiketlenmiş)

Kuzey Kürdistan’daki 2.700 Yıllık Urartulara Ait Ayanis Kalesi (Türkiye Olarak Etiketlenmiş)

Kuzey Kürdistan’daki Ayanis Kalesi’nde Elit Mezar (Türkiye Olarak Etiketlenmiş)

Kuzey Kürdistan'daki 2.700 Yıllık Urartulara Ait Ayanis Kalesi (Türkiye Olarak Etiketlenmiş)

6.6 – Şanidar Mağarası

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:

Şanidar Mağarası – Irak, Kürdistan Bölgesi, Bradost Sıradağları, Barzan.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:

Şanidar Mağarası – Güney Kürdistan, Duhok Eyaleti, Bradost Sıradağları, Barzan.

Tarih:

Yaklaşık M.Ö. 65.000 – 35.000.

1950'lerden bu yana yürütülen kazılar, **Şanidar Mağarası**'nda birden fazla **Neandertal** bireyine ait kalıntıları gün yüzüne çıkarmıştır. Bunlar arasında özellikle "**Çiçek Gömüsü**," "**Halan**" ve "**Namam**" olarak bilinen bireylerin mezarları öne çıkmaktadır. İskeletlerin çevresinde bulunan polen kalıntıları, ölülerin yanına kasıtlı olarak çiçekler bırakıldığını göstermekte; bu durum, insanlık tarihindeki **en erken sembolik ve törensel davranış örneklerinden biri** olarak kabul edilmektedir. Bu keşif, erken insan

bilinci, empati ve ruhsal ya da topluluk kimliğinin başlangıçlarına dair anlayışımızı kökten değiştirmiştir.

Şanidar Mağarası, Güney Kürdistan'daki Barzan bölgesinde, Bradost dağlarının derinliklerinde yer almaktadır. Coğrafi ve kültürel olarak **Kürd dağlık bölgesinin kalbinde** bulunmasına rağmen, uluslararası arkeolojik literatürün büyük kısmı burayı hâlâ eleştirel bir değerlendirme yapmadan "**Kuzey Irak**" veya "**Yukarı Mezopotamya**" olarak tanımlamaktadır. Bu tür terminoloji, hem siyasî hem de akademik kökenleriyle, insanlık tarihinin en önemli tarihöncesi alanlarından biri üzerindeki **Kürd bağını zayıflatmakta** ve görünmez kılmaktadır.

Gerçekte, Şanidar Mağarası **Zagros Dağları'ndaki kesintisiz yerleşim sürekliliğini** temsil etmektedir. Bu süreklilik, bilinen en erken insan varlığını daha sonraki Kürd dağ topluluklarının gelişimiyle doğrudan ilişkilendirmektedir. Burada elde edilen ölüye bakım, toplumsal dayanışma ve sembolik düşünceye dair kanıtlar, Kürd halkının **insan evriminin geniş anlatısı içindeki en eski kültürel köklerine** dair somut tanıklık sunmaktadır.

Şanidar'ın Kürd coğrafi ve kültürel bağlamını göz ardı etmek, yalnızca bir terminoloji hatası değildir; aynı zamanda bölgenin tarihöncesi mirasını onun yaşayan torunlarından koparan **daha geniş kapsamlı bir tarihsel silme sürecinin** parçasıdır.

Şanidar Mağarası girişi – Güney Kürdistan

6.7 – Sna'nın Kraliyet Mumyası

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:

Sanandaj'ın Kraliyet Mumyası – İran, Kürdistan Eyaleti, Hasanabad.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:

Sna'nın Kraliyet Mumyası – Doğu Kürdistan, Sna (Sanandaj) Eyaleti, Hasanawa bölgesi.

Tarih:

Demir Çağı, yaklaşık M.Ö. 1200–550.

2008 yılında, Doğu Kürdistan'ın Sna (Sanandaj) kentinde yol yapımı sırasında **Hasanawa bölgesinde** yirmiden fazla **Demir Çağı mezarı** tesadüfen ortaya çıkarılmıştır. Mezarlar, insan kalıntılarıyla birlikte kil kaplar ve olağanüstü derecede iyi korunmuş gömü eşyaları içermekteydi. Bu buluntular, **Kürd arkeolojisi** ve **Zagros bölgesinin kültürel tarihi** açısından son derece önemli bilimsel veriler sunma potansiyeline sahipti.

Kamuoyunun ilgisi özellikle bir mezar üzerindeki iddialarla artmıştır: ilk raporlarda, bulunan bedenlerden birinin **olağanüstü derecede iyi korunmuş bir Kürd soylusuna** ait olabileceği belirtilmiş; bu da doğal ya da kasıtlı bir mumyalama yöntemine işaret etmiştir. Bu keşif, **Akamenid döneminden önceye ait olabilecek en erken mumyalama örneklerinden biri** olabileceği yönünde geniş çaplı tartışmalar yaratmıştır.

Ancak birkaç hafta içinde İran makamları "**kraliyet mumyası**" bulunduğu yönündeki haberleri resmî olarak reddetmiş, buluntuyu "yanlış yorumlama" olarak nitelendirmiştir. Kazılar aniden durdurulmuş, saha mühürlenmiş ve bu keşifle ilgili akademik ya da basın haberleri devlet kurumlarının yayınlarından hızla silinmiştir. Geriye kalan mezarlar, açık arkeolojik önemlerine rağmen, hem bilimsel hem de kamusal düzeyde neredeyse hiç anılmamıştır.

Bu olay, **Kürdistan'daki arkeoloji politikasında sıkça tekrarlanan bir örüntüyü** açıkça göstermektedir: Kürdlerin bağımsız, gelişmiş bir geçmişine işaret edebilecek keşifler, çoğu zaman idarî baskılar ve medya sansürü yoluyla kasıtlı olarak bastırılmakta ya da görünmez kılınmaktadır. **"Sna'nın Kraliyet Mumyası"** vakası, Kürdistan'ın arkeolojik mirasının hâlâ **siyasal ideolojilerin denetimi altında tartışmalı bir alan** olarak kaldığını gözler önüne sermektedir.

Eğer bu keşif bilimsel yöntemlerle incelenip korunabilseydi, **Demir Çağı'nda Kürd toplumlarının defin gelenekleri, elit mezar kültürü ve sosyo-politik yapısı** hakkında benzersiz bilgiler sunabilirdi. Ancak bunun yerine, bu olay da **Kürd tarihsel kimliğinin maddi kanıtlarının sistematik biçimde susturulması** sürecine dahil edilmiş ve tarihsel belleğin bir başka kaybı olarak yerini almıştır.

2008 yılında, **IRNA haber ajansı**, Sna (Sanandaj)'da keşfedilen **bir kraliyet mumyasına** ait bir görüntü yayımlamıştır.

Söz konusu video aşağıdaki bağlantıdan izlenebilir:https://www.youtube.com/watch?v=8_eXiB8jRpQ

Kraliyet mumyasına ait görüntü.

Çivi Yazısının Yeniden Keşfi ve Antik Yakındoğu Tarihine Etkisi

On dokuzuncu yüzyılda **çivi yazısının çözülmesi**, modern bilimin en büyük entelektüel başarılarından biri olarak kabul edilir. Üç bin yılı aşkın bir süre boyunca çivi yazısı, **Antik Yakındoğu'nun temel yazı sistemi** olmuş; Sümer, Akad, Elam, Asur, Babil, Hitit ve Med uygarlıklarında kullanılmış, hatta etkisini doğu Akdeniz dünyasının bazı bölgelerine kadar yaymıştır.

Çivi yazılı metinler; kraliyet fermanları, hukuk yasaları, ticari sözleşmeler, astronomik gözlemler, destanlar, ilahiler ve günlük işlemler gibi olağanüstü geniş bir yelpazeyi kapsamaktaydı. Bu metinler, **yönetimin, kültürel sürekliliğin ve bölgesel diplomasinin** temellerini oluşturmuştu.

M.Ö. 4. yüzyıla gelindiğinde, çivi yazısı yavaş yavaş terk edilerek **Aramice ve Yunanca alfabeler**in kullanımına bırakılmış ve bölgenin yazılı kültürü köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Çivi yazısı okuryazarlığının ortadan kalkmasıyla birlikte, Mezopotamya ve Med uygarlıklarının kültürel ve entelektüel mirası da **yüzyıllarca unutulmuştur**. Zagros ve Mezopotamya'daki anıtların üzerindeki kama biçimli işaretler, yüzyıllar boyunca anlamı kaybolmuş süsleme öğeleri olarak görülmüştür.

Büyük dönüm noktası, **Doğu Kürdistan'daki Kirmaşan (Kermanshah)** yakınlarında kayalığa oyulmuş **Behistun Yazıtı**'nın yeniden keşfiyle yaşanmıştır. Bu anıtsal üç dilli metin, **çivi yazısının çözülmesinin anahtarı** olmuştur. Araştırmacılar, Behistun metninin üslup ve anlatı özelliklerinin, **Kral Diyako (yaklaşık M.Ö. 678–647)** dönemine, yani ilk Med başkenti Ekbatan'ın (günümüz Hemedan) kurulduğu zamana ait daha eski Med kraliyet yazıtlarına dayandığını ileri sürmektedir.

1835 yılında, **İngiliz subayı Henry Rawlinson**, yerel **Kürd rehberlerin** yardımıyla büyük kişisel riskler alarak Behistun Yazıtı'nın ayrıntılı kopyalarını çıkarmayı başardı. Bu kopyalar; krallar listeleri, hanedan kayıtları ve tarihsel yorumlar içeriyordu. Filologlar, bu metinler aracılığıyla çivi yazısının fonetik sistemini yeniden yapılandırabildi. **1857'de** Kraliyet Asya Derneği tarafından düzenlenen kontrollü bir çeviri testi, çözümlemenin doğruluğunu resmen teyit etti. Böylece **Antik Yakındoğu'nun siyasal ve kültürel tarihi**ne yepyeni bir pencere açıldı; uzun süre Tevrat ve klasik kaynaklarla sınırlı görülen geçmişin ardında, **Med ve Mezopotamya uygarlıklarının ileri düzey yönetim ve düşünce dünyası** ortaya çıktı.

Bugün yüz binlerce çivi yazılı tablet bulunmuş durumdadır. Bu belgeler, antik toplumların **dillerine, yönetim sistemlerine, bilimsel bilgilerine ve inançlarına** doğrudan ışık tutmaktadır. Kürd halkı için — ataları Med uygarlığının önemli bir kolunu oluşturmuş olan bir halk olarak — çivi yazısının yeniden keşfi, **neredeyse iki bin yıldır uykuda olan yerli bir dilsel ve kültürel mirasın yeniden dirilişini** simgelemektedir.

2008 Yılında Sna (Sanandaj) Yakınlarında Keşfedilen Mezar: Muhtemel Kral Diyako Türbesi

2008 yılında Doğu Kürdistan'daki **Sna–Hasanawa yolu** yakınlarında yapılan olağanüstü arkeolojik keşif, **çivi yazısı geleneği ile Med–Kürd tarihi** arasındaki bağı daha da derinleştirmiştir. Yol inşaatı sırasında işçiler, bir **Demir Çağı mezar kompleksinde beş mumya** ortaya çıkarmışlardır: bunlardan dördü askerlere, biri ise açıkça **kraliyet sembolleriyle süslenmiş olağanüstü statüdeki bir kişiye** aitti.

Beşinci gömü, olağanüstü bir zenginliğe sahipti:
• Beden, dışı kireçtaşı ve kil, içi saf altından yapılmış **çift katmanlı bir lahit**in içinde korunmuştu.
• Lahitin üst kısmında bir veya iki küçük **altın sandık** yer almakta ve bunların içinde değerli cenaze eşyaları bulunmaktaydı.
• Sarcofajın yanında, **iktidar ve krallığı simgeleyen bir asa veya topuz** yerleştirilmişti.
• Göğüs ve omuz kısımlarına iliştirilmiş, biri balık diğeri hâle figürü taşıyan **iki altın levha**, üzerinde **çivi yazılı yazıtlarla** süslenmişti.
• Tabutu çevreleyen duvarlarda kabartmalar, bronz silahlar ve törensel objeler bulunmaktaydı — tüm bunlar mezarın **kraliyet ya da prenslik düzeyinde bir gömüye** ait olduğunu göstermekteydi.

Bu alan, **Med dönemi kültürel katmanlarıyla bilinen Zagros–Sanandaj arkeolojik bölgesine yalnızca 500 metre** uzaklıktaydı. Yerel araştırmacılar ve bağımsız bilim insanları, bu mumyanın **ilk Med kralı Diyako'ya (M.Ö. yaklaşık 678–647)** ait olabileceğini öne sürdüler. Diyako, **Med kabilelerini birleştiren, Ekbatan'ı başkent olarak kuran** ve Kürd siyasi tarihinin bilinen en erken merkezi yönetimini tesis eden figür olarak tanınır. Yaklaşık otuz bir yıl süren hükümdarlığı, hem **Med hem de Kürd devlet geleneğinin temel dönemi** olarak kabul edilmektedir.

Bu keşif **politik açıdan son derece hassastı**. Çeşitli kaynaklara göre, keşfin duyurulmasından kısa süre sonra **İranlı yetkililer müdahale etmiş**, birkaç gün içinde mumyalar ve buluntular **askerî helikopterlerle bilinmeyen yerlere taşınmış**, saha

kapatılmıştır. O tarihten bu yana hiçbir resmî kazı raporu veya bilimsel yayın yapılmamıştır.

Bu ani susturulma, Kürdistan'da **arkeolojinin siyasallaşmasının açık bir örneğini** teşkil etmektedir. Kürdlerin tarihsel sürekliliğini güçlendirebilecek veya merkezi millî anlatılara meydan okuyabilecek buluntular genellikle hızla sansürlenmekte ya da kamuoyundan gizlenmektedir. Eğer gerçekliği doğrulanırsa, **Sanandaj mumyası**, Kürd tarihinin en önemli arkeolojik buluntularından biri olabilir çünkü:

• Çivi yazılı dünyayla en erken **Kürd–Med monarşisi** arasında doğrudan fiziksel bir bağlantı sunmaktadır.
• Med dönemine ait **kraliyet mumyalama ve defin gelenekleri** hakkında nadir kanıtlar sağlamaktadır.
• **Epigrafik ve maddi kayıtları** birleştirerek, çivi yazılı belgelerle tarihsel olarak kaydedilmiş Kürd bir hükümdarın somut kalıntılarını ilişkilendirmektedir.

Bu keşif tam olarak incelenip doğrulanabilseydi, **Kürdistan'ın Antik Yakındoğu'nun kültürel ve siyasal evrimindeki merkezi rolünü** daha da belirginleştirebilir; Kürd halkının **erken devlet geleneği, sanat ve yazı kültürü** gelişimindeki yerini güçlü biçimde aydınlatabilirdi.

Yukarıda bahsedilen mumyaya ait dijitalleştirilmiş görüntü – Pelvik Plaka (veya Cenaze Levhası) üzerinde.

Yukarıda bahsedilen mumyaya ait dijitalleştirilmiş görüntü – Göğüs Plakası (pektoral plaka veya cenaze levhası) üzerinden.

Bu yazının, **Med İmparatorluğu döneminde kullanılmış kadim bir Kürd alfabesini** temsil etmesi olasıdır. Bu hipotez son derece dikkat çekici olup, **ileriye dönük ayrıntılı bilimsel incelemeleri hak etmektedir**. Umulur ki gelecekte araştırmacılar bu yazı sistemini çözümleyip üzerinde uzmanlaşmış çalışmalar yürüterek, **antik Kürdlerin dilsel ve kültürel mirasına** yeni bir ışık tutabileceklerdir.

Yukarıda bahsedilen mumyaya ait dijitalleştirilmiş görüntü. Muhtemel Med Kraliyet Mumyası — Diyako (Deioces), Medlerin İlk Kralı.

6.8 – Yagheh Tepe’nin Soylu Kadını’nın Gömütü

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Yagheh Tepe – İran, Kürdistan Eyaleti.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Yagheh Tepe – Doğu Kürdistan, Sna Eyaleti, Sna (Sanandaj) kenti.

Tarih:
Erken Demir Çağı.

2025 yılının başlarında, Doğu Kürdistan’daki Sna (Sanandaj) yakınlarında yer alan **Yagheh Tepe** arkeolojik alanında yürütülen kazılarda, **bir Kürd soylu kadınına ait olağanüstü bir mezar** ortaya çıkarılmıştır. Bu keşif, Zagros bölgesinin erken Demir Çağı dağ kültürlerinin **sanatsal inceliği ve simgesel derinliği** hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Mezar odasında, **yılan ve yırtıcı kedi figürleriyle bezeli, olağanüstü özenle oyulmuş bir tabut** bulunmuştur. Bu motifler, antik Kürd–Zagros toplumlarının **koruyucu, kutsal güç ve ruhani bekçilik** sembolleriyle ilişkilendirilen dini ikonografisine dayanmakta ve **güç ile yenilenme arasındaki kozmolojik dengeyi** yansıtmaktadır. Tasarımın dikkatle planlanmış düzeni, yalnızca yüksek düzeyde teknik ustalığı değil, aynı zamanda bölgede **Hurri–Elam–Med kültürel sürekliliğiyle uyumlu yerleşik cenaze sembolizmini** de ortaya koymaktadır.

Keşif, sanatsal ve teknik mükemmelliği nedeniyle hem yerel hem de uluslararası basında geniş yankı uyandırmış olmasına rağmen, **resmî açıklamalarda bölgenin Kürd kültürel ve coğrafi bağlamına hiçbir atıfta bulunulmamıştır**. Olay, yalnızca “İran buluntusu” olarak tanımlanmış ve böylece Kürdistan sınırları içindeki arkeolojik alanların özgün kimliklerinden koparılarak devlet merkezli anlatılara dâhil edilmesi geleneği sürdürülmüştür.

Bu tür ihmal, **Kürd arkeolojik mirasının sistematik biçimde marjinalleştirilmesinin** açık bir örneğidir. Kürd bölgelerinde gerçekleştirilen keşifler genellikle **tarafsız veya**

ulusallaştırılmış etiketler altında kataloglanmakta, böylece bu buluntuların gerçek kökeni ve ait oldukları topluluklarla olan bağı silinmektedir. Bu uygulama, hem keşiflerin tarihsel ve kültürel önemini azaltmakta hem de **maddi kültürü onu üreten yaşayan halktan koparan akademik bir sömürgecilik biçimini** sürdürmektedir.

Yagheh Tepe'nin Soylu Kadını'nın Gömütü, antik Kürd uygarlığının yaratıcı ve ruhani inceliğinin derin bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Bu buluntunun **hak ettiği kültürel bağlamda tanınması**, hem keşfin tarihsel bütünlüğünü hem de **Kürd mirasının Antik Yakındoğu'nun büyük anlatısı içindeki sürekliliğini** yeniden tesis etmektedir.

Yagheh Tepe'deki prensesin gömütü.

6.9 – Heskîf

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Hasankeyf – Türkiye, Batman İli.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Heskîf – Kuzey Kürdistan, Dicle Nehri kıyısında yer alan tarihî şehir; günümüzde Türkiye'nin Batman ili sınırları içinde.

Tarih:
İnsan yerleşimi yaklaşık M.Ö. 10.000'e kadar uzanmaktadır.

Kuzey Kürdistan'da, **Dicle Nehri'nin kıyısında** yer alan antik **Heskîf kenti**, dünyanın en eski kesintisiz yerleşim alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Arkeolojik kanıtlar, bölgede insan varlığının **12.000 yıldan daha eski** olduğunu göstermekte; bu da Heskîf'i **Zagros–Mezopotamya sınır bölgesindeki insan uygarlığı ve yerleşim tarihinin en önemli merkezlerinden biri** haline getirmektedir.

Uzun tarihi boyunca — **Tarihöncesi ve Tunç Çağı'ndan başlayarak Roma, İslam ve Ortaçağ dönemlerine** kadar — Heskîf, ticaretin, kültürün ve maneviyatın önemli bir merkezi olmuştur. Geniş mağara yerleşimleri, Roma dönemi kalıntıları, Ortaçağ camileri, köprüleri ve minareleriyle şehir, **Kürd, Hurri ve sonraki İslam uygarlıklarının ardışık katmanlarını** yansıtan zengin bir kültürel peyzaj sunmaktadır. Binlerce yıl boyunca Heskîf, **Zagros dağ topluluklarının en erken yerleşimlerinden günümüz Kürd halkına uzanan kesintisiz tarihsel sürekliliğin** canlı bir tanığı olmuştur.

2019 yılına kadar Heskîf, canlı bir **Kürd yerleşimi** olarak varlığını sürdürmekteydi. Ancak Türkiye'nin **Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)** kapsamında inşa edilen **Ilısu Barajı**, kentin antik çekirdeğinin bilinçli biçimde sular altında bırakılmasına yol açtı. Zeynel Bey Türbesi ve bazı Artuklu dönemi yapılarının parçaları "kültürel park" adı verilen yapay bir alana taşınmış olsa da, **şehrin büyük bölümü kalıcı olarak baraj gölü altında** kalmıştır.

Heskîf'in sular altında bırakılması, modern Kürdistan tarihindeki **en kapsamlı ve geri dönüşü olmayan kültürel yıkım eylemlerinden biri** olarak değerlendirilmektedir. Bu olay, 12.000 yılı aşkın belgelenmiş insanlık mirasını silmiş; tarihöncesi yerleşim düzenlerinden Kürd kent kültürüne ve ruhani geleneklerine uzanan eşsiz bir arkeolojik zinciri kesintiye uğratmıştır. Resmî Türk anlatısı bu projeyi "ulusal kalkınma" olarak

sunarken, gerçekte sonuçları çok daha derin bir **siyasal amaca — Kürdlerin tarihsel varlığını fiziksel miras üzerinden sistematik biçimde silme niyetine** işaret etmektedir.

Heskîf'in sulara gömülmesi yalnızca **yerel bir kayıp** değil, aynı zamanda **uluslararası bir trajedidir**. Bu olay, **21. yüzyılın kültürel sömürgeciliğinin** somut bir örneğini temsil etmektedir: bir halkın toprakları, mirası ve geçmişi, devlet merkezli "modernleşme" söylemleri uğruna feda edilmiştir.

Kürd ulusu için Heskîf, hem **atalarının derin köklerini** hem de **tarihsel silinmeye karşı süregelen direnişini** simgelemektedir. Bir uygarlığın taşları sular altında kalabilir; ancak **onun hafızası, halkının kolektif bilincinde yaşamaya devam eder.**

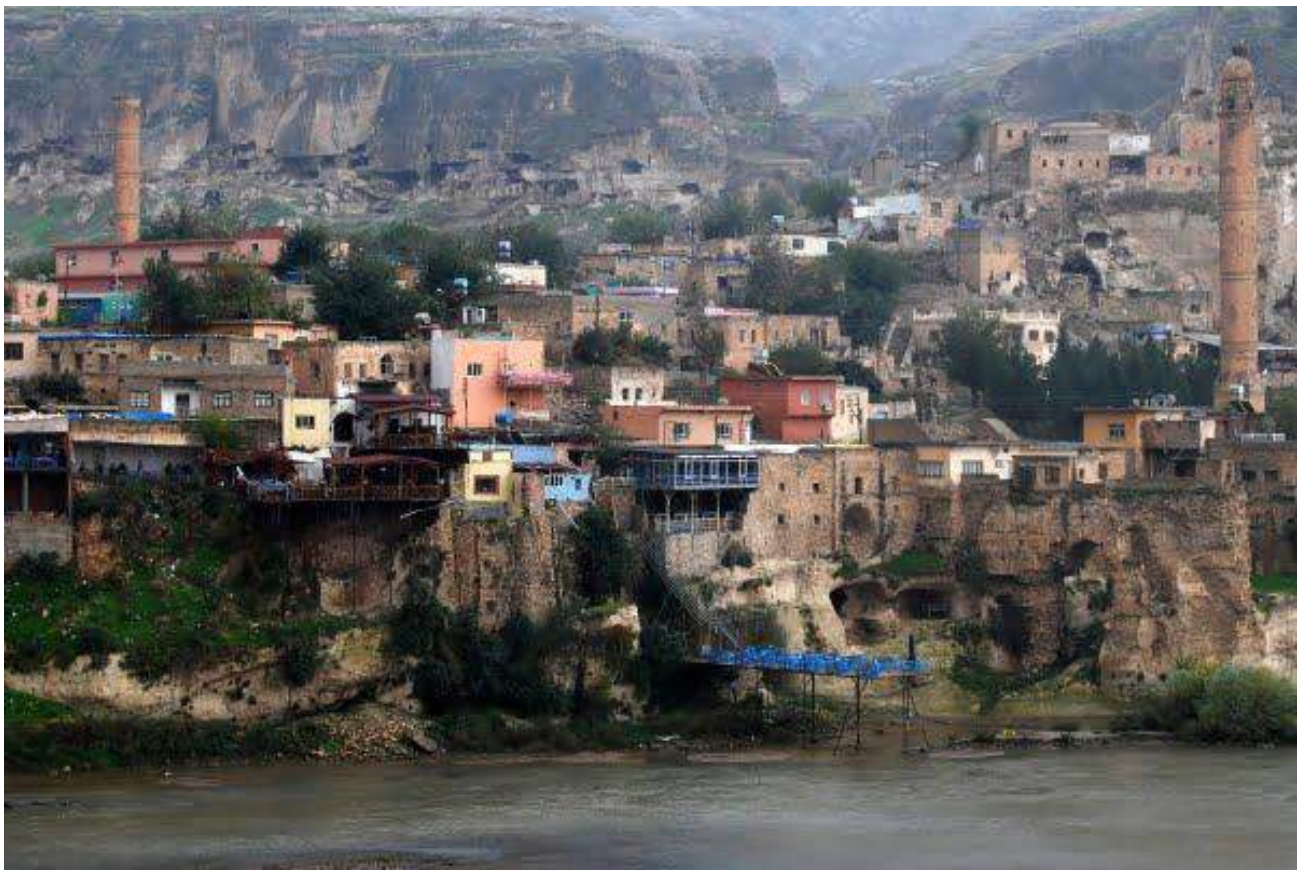

Ilısu Barajı suları altında kalmadan önceki Heskîf kenti.

6.10 – Kalmakareh Mağarası Hazinesi

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Kalmakareh Mağarası – İran, Luristan Eyaleti.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Kalmakareh Mağarası – Doğu Kürdistan, Luristan Eyaleti.

Tarih:
M.Ö. 1. binyılın başları.

Doğu Kürdistan'daki **Luristan dağlarının sarp yamaçlarında** yer alan **Kalmakareh Mağarası**, modern çağda Antik Yakındoğu'da yapılan en olağanüstü arkeolojik keşiflerden birini temsil etmektedir. **1989 yılında ortaya çıkarılan** bu mağara, büyük çoğunluğu **altın, gümüş ve bronzdan yapılmış törensel nesneler, süs eşyaları ve ayin kapları** içeren geniş bir hazine barındırmaktaydı. Bu buluntuların ölçeği ve inceliği, Kalmakareh'i **Zagros bölgesinde keşfedilen en zengin tarihöncesi hazine komplekslerinden biri** haline getirmiştir.

Kalmakareh eserlerinin sanatsal ve simgesel özellikleri, **yerli Lur–Kürd kültürel çevresine derinden kök salmış** son derece gelişmiş bir **metal işçiliği ve ikonografi geleneğini** yansıtmaktadır. Bu gelenek, **Elam ve Med uygarlıklarıyla sıkı kültürel bağlar** içinde olup, geometrik kesinliği mitolojik motiflerle birleştiren tasarımlar aracılığıyla **Zagros yüksek yaylalarında gelişmiş bir dinsel ve estetik bilinç düzeyini** göstermektedir. Bu yönüyle Kalmakareh, **Geç Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı** arasındaki kültürel sürekliliği belgelemektedir.

Ancak keşiften kısa süre sonra mağara **yoğun yağmalamaya** uğramıştır. Binlerce eser yasa dışı yollarla bölgeden çıkarılmış, uluslararası **kaçak eser piyasasına** dağılmış; yalnızca küçük bir bölümü resmî olarak kurtarılıp İran müzelerine teslim edilmiştir. Bugün Tahran ve diğer büyük şehirlerde sergilenen bu eserler, çoğu zaman **"Batı İran kültürel ufku"** gibi tarafsız ya da genelleyici etiketlerle tanıtılmakta; bu da mağaranın **Kürd kökenini** ve **Zagros'un kültürel coğrafyasındaki yerini** fiilen silmektedir.

Bu tür yeniden sınıflandırma süreci, İran devlet arkeolojisinde görülen **sistematik bir kültürel sahiplenme modelinin** parçasıdır. **Kürd–Elam mirası**, resmî anlatılarda çoğunlukla **homojenleştirilmiş bir "Fars–İran" kimliği** içine dâhil edilmekte; Kalmakareh gibi alanlar, Kürdistan'ın tarihî kalbinde yer almalarına rağmen, Kürd coğrafyasıyla bağlantılı olarak neredeyse hiç anılmamaktadır.

Kalmakareh Mağarası Hazinesi, bu yönüyle **Kürd arkeolojik mirasının kültürel gaspı ve tarihsel yeniden markalanması** sürecinin en çarpıcı örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu hazine, aslında **bağımsız ve köklü bir Kürd–Zagros uygarlığının** kanıtı olması gerekirken, parçalanmış, yeniden paketlenmiş ve modern devlet anlatılarına hizmet edecek biçimde yeniden tanımlanmıştır.

Kalmakareh'in gerçek bağlamının tanınması, yalnızca arkeolojik kayıtların bütünlüğünü yeniden tesis etmekle kalmaz; aynı zamanda, **Kürd halkının yaratıcılığının, ruhani derinliğinin ve teknik ustalığının**, kayıtlı tarihin başlangıcından bu yana **Batı Asya'nın dağ uygarlıklarını biçimlendirmedeki kalıcı rolünü** de doğrular.

Kalmakareh Mağarası

Kalmakareh Mağarası’ndan keşfedilen eserler.

Kalmakareh Mağarası’ndan keşfedilen eserler.

Kalmakareh Mağarası’ndan keşfedilen eserler.

6.11 – Taq-e Bostan (Bahçe Kemeri)

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Taq-e Bostan – İran, Kirmaşan (Kermanşah) Eyaleti.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Taq-e Bostan – Doğu Kürdistan, **Kirmaşan (Kermanşah)** Eyaleti, Bistun yakınları.

Tarih:
M.S. 4. yüzyıl.

Doğu Kürdistan'ın Kirmaşan dağ yamaçlarına oyulmuş olan **Taq-e Bostan ("Bahçe Kemeri")**, kraliyet dönemi **Sasani sanatının ve mimarisinin** en seçkin örneklerinden biridir. M.S. 4. yüzyıla tarihlenen bu anıtsal alan, **kraliyet tahta çıkış sahneleri, av tasvirleri ve ilahî ikonografiler** içeren bir dizi kabartmadan oluşur. Zagros Dağları'nın etkileyici doğal manzarasıyla birleşen bu kompozisyon, **sanat, siyaset ve inancın** bir araya geldiği görkemli bir bütünlük sergiler.

Taq-e Bostan, **Kürd–Med kökenli hanedanlarca kurulan ve yönetilen Sasani İmparatorluğu'nun** sanatsal ve politik ifadesinin doruk noktasını temsil eder. Kabartmalarda, Sasani hükümdarlarının **tanrısal hâkimiyet halkasını** Ahura Mazda ve Anahita'dan aldıkları sahneler, kraliyet avları ve güç ile adaleti simgeleyen ikonografiler yer alır. Bu tasvirler, **Kürdistan'ın dağlık bölgelerinde yerli olarak gelişmiş anıtsal sanat geleneğinin** yüksek düzeydeki teknik ve estetik olgunluğunu ortaya koymaktadır.

Bölgenin açık biçimde **Kürd coğrafyası ve kültürü içinde** yer almasına rağmen, resmî İran anlatıları **Taq-e Bostan'ı yalnızca "Fars" veya "İran" mirasının bir sembolü** olarak tanımlar ve **Kürd bağlamına** veya **Sasani elitinin etnik kökenine** hiçbir şekilde değinmez. Bu tür devlet destekli çerçeveleme, **Kürd anıtsal mirasını Persleştiren** bir yeniden yazım süreci işlevi görmekte; eserin gerçek tarihsel ve kültürel kimliğini gölgelemektedir.

Bu tür yeniden sınıflandırma yalnızca terminolojik bir sorun değildir; **sistematik bir kültürel sahiplenme politikasının** parçasıdır. Bu politika aracılığıyla, **Kürdlerin İran ve**

Mezopotamya uygarlıklarına yaptıkları katkılar, imparatorluk ve modern ulus kimlikleri içine eritilmekte ve görünmez kılınmaktadır. Kürdistan genelindeki birçok arkeolojik alanda olduğu gibi, **Taq-e Bostan'ın yanlış tanıtımı**, egemen gücün **tarihî ve toprak üzerindeki hak iddialarını pekiştirmek amacıyla mirasın manipüle edilmesinin** bir göstergesidir.

Ayrıca, İran arkeolojisi ve müze yayınları genellikle **Sasani başkentinin Kirmaşan'da yer almasının**, daha geniş bir **Kürd–Med kültürel bölgesi** içinde bulunduğunu belirtmekten kaçınır. Bu tür ihmal, yalnızca dönemin etnokültürel coğrafyasını çarpıtmakla kalmaz; aynı zamanda **Sasani kraliyet merkezleri ile binlerce yıldır bu dağlarda yaşayan yerli Kürd nüfus arasındaki sürekliliği** de sessizliğe gömer.

Dolayısıyla **Taq-e Bostan**, hem bir **sanat şaheseri** hem de **kültürel silinmenin siyasetine dair kalıcı bir tanıklık** olarak önem taşımaktadır. Kürdistan'ın canlı kayalıklarına oyulmuş bu kabartmalar, **Med ve Sasani dünyaları arasında köprü kuran bir uygarlığın** izlerini taşımaktadır — kökleri Kürdistan'da olan bir imparatorluk geleneğinin, sonradan dış anlatılarca sahiplenilmiş mirası.

Taq-e Bostan'ın özgün kimliğinin tanınması, bu anıtı sadece bir "imparatorluk eseri" olarak değil, **o imparatorluğu doğuran toprakların ve halkın yarattığı bir kültürel miras** olarak hatırlamamızı sağlar.

Sasani kaya kabartması, Taq-e Bostan.

6.12 – Afrin’in Gözler Tapınağı

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Ain Dara – Suriye, Afrin Bölgesi.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Afrin’in Gözler Tapınağı – Batı Kürdistan (Rojava), Afrin Eyaleti, Afrin kenti.

Tarih:
Yaklaşık M.Ö. 1300–740.

Afrin’in Gözler Tapınağı — resmî literatürdeki adıyla **Ain Dara Tapınağı** — Geç Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı’nın en dikkat çekici **ritüel ve mimari komplekslerinden biri**ydi. Batı Kürdistan’ın Afrin bölgesinde, tarihsel ve demografik olarak **Kürd yerleşim alanı** içinde bulunan bu tapınak, **Hurri–Hitit kültür çevresinin** görkemli bir yansıması olup, kuzey Mezopotamya ile Zagros eteklerinde gelişen yüksek dağ uygarlıklarının sanatsal ve dinsel sentezini temsil eder.

Tapınak, özenle oyulmuş **bazalt bloklardan** inşa edilmiş olup, **devasa ayak izleri**, **aslanlar**, **sfenksler** ve **melez tanrılar** gibi zengin kabartmalarla süslenmiştir. Bu semboller, **derin mitolojik ve kozmolojik anlamlar** taşır. Araştırmacılar uzun zamandır bu tapınak ile **İbrani kaynaklarında anlatılan Süleyman Tapınağı** arasında dikkat çekici **mimari benzerlikler** bulunduğuna işaret etmektedir. Yapının anıtsal formu, törensel düzeni ve heykelsi programı, **Antik Yakındoğu’nun en gelişmiş yüksek dağ uygarlıklarından biri olan Kürd–Hurri toplumlarının** dinsel ve estetik düzeyini gözler önüne sermektedir.

Yaklaşık **M.Ö. 1300–740** dönemine tarihlenen **Afrin’in Gözler Tapınağı**, Geç Tunç Çağı boyunca ve Erken Demir Çağı’nın ilk yüzyıllarında **bölgenin başlıca kutsal merkezi** olarak hizmet vermiştir. Sanatsal dili ve mimari düzeni, yerli **Kürd–Hurri halklarının ileri düzey ruhani geleneklerini ve teknik ustalıklarını** yansıtır. Bu açıdan, tapınak **Zagros’un kadim Kürd uygarlıkları ile çağdaş Kürd kültürü arasında üç bin yılı aşan bir tarihsel köprü** kurar.

Ancak Ocak **2018'de**, **Türk ordusunun Afrin'e yönelik askerî işgali** sırasında, tapınak **yıkıcı bombardımanlara** maruz kalmış ve neredeyse **%90 oranında tahrip olmuştur**. Heykeller, kabartmalar ve mimari unsurların büyük kısmı yok edilmiş, tapınak yapısal bütünlüğünü tamamen kaybetmiştir. Uluslararası arkeoloji camiası, bu saldırıyı **uluslararası kültürel miras hukukunun açık ihlali** ve **savaş zamanı kültürel vandalizmin ağır bir örneği** olarak kınamıştır.

Bölgenin açık biçimde **Kürd coğrafi ve kültürel bağlamına** ait olmasına rağmen, **Türk, Arap ve hatta bazı uluslararası raporlar**, tapınağı yalnızca "**Suriye**" veya "**Hitit**" çerçevesinde tanımlamakta, **Kürd tarihsel bağlamına** hemen hiç değinmemektedir. Bu seçici dil, **Kürd kültürünün sistematik biçimde silinmesine yönelik daha geniş bir politikanın** parçasıdır; Kürd bölgelerindeki arkeolojik alanlar böylece **ulusal miras anlatılarına dâhil edilerek özgün kimliklerinden koparılmaktadır.**

Afrin'in Gözler Tapınağı'nın yok edilmesi, yalnızca bir anıtın fiziksel yıkımı değil; **Kürd halkının tarihsel varlığını kendi topraklarından silmeye yönelik süregelen kültürel imha kampanyasının** sembolüdür. Bu tapınağın **gerçek Kürd–Hurri bağlamında tanınması**, sadece kutsal bir mekânın anısını değil, aynı zamanda **defalarca yıkıma uğramasına rağmen varlığını sürdüren bir uygarlığın direncini** de onurlandırır.

Afrin’deki Gözler Tapınağı (Ain Dara) – 2018’de, Türk işgal saldırılarından önce.

Afrin’deki Gözler Tapınağı (Ain Dara) – 2018 yılında, Türk işgal saldırılarından önce.

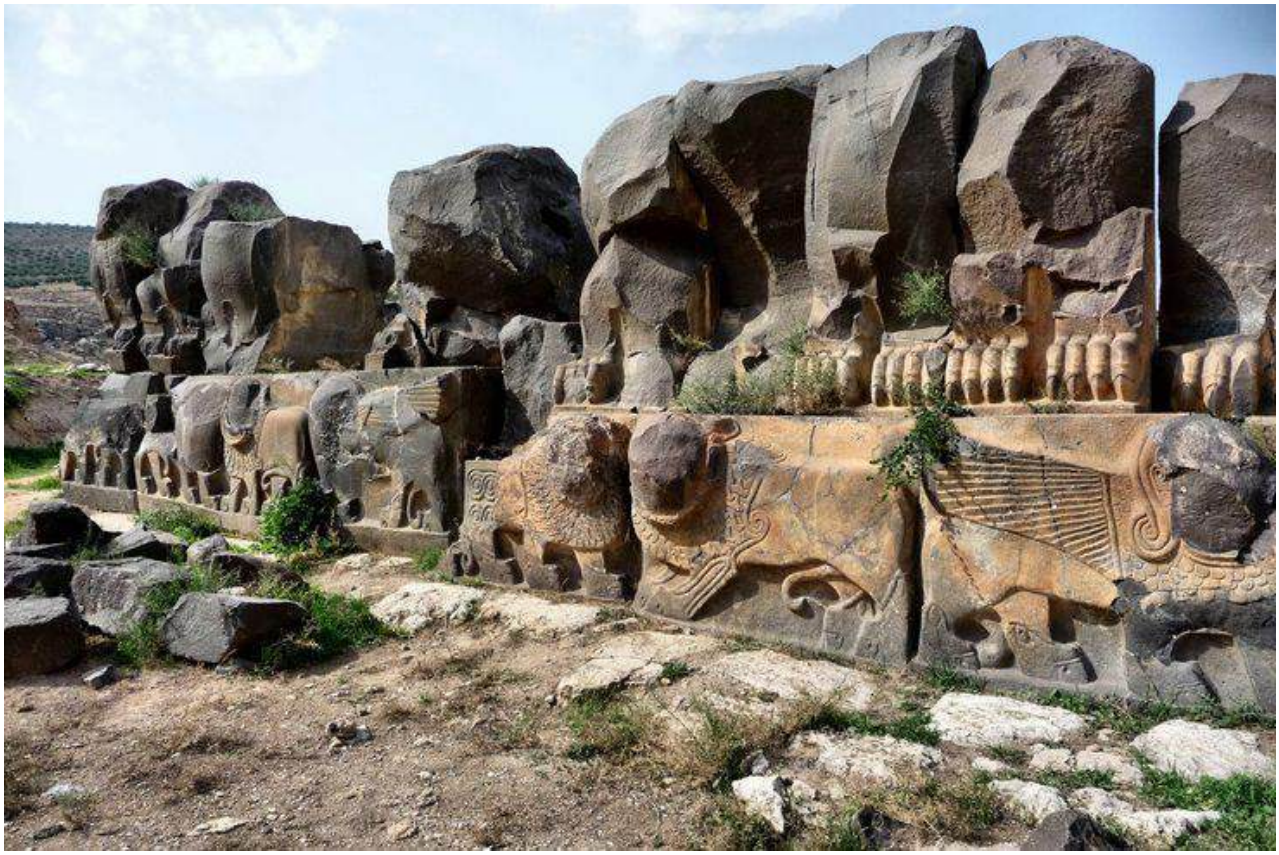

Afrin’deki Gözler Tapınağı (Ain Dara) – 2018 yılında, Türk işgal saldırılarından önce.

Afrin’deki Gözler Tapınağı (Ain Dara) – 2018’de Türk işgal güçlerinin kasıtlı hava bombardımanları sonrasında, antik Kürd tapınağının yıkılmış hâli.

6.13 – Girê Navrast

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Göbekli Tepe – Türkiye, Riha (Şanlıurfa) İli.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Girê Navrast (Merkez Tümülüsü) – Kuzey Kürdistan, Riha (Urfa) Eyaleti, Riha kenti.

Tarih:
Yaklaşık M.Ö. 9600–8000.

Kuzey Kürdistan'ın yüksek yaylalarında yer alan **Girê Navrast** (Türkçe adıyla **Göbekli Tepe**), modern çağın en olağanüstü arkeolojik keşiflerinden biri olarak kabul edilmektedir. **Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e** tarihlenen bu kutsal alan, **dünyanın bilinen en eski anıtsal ritüel kompleksi** olarak değerlendirilmekte; tarımın, kentleşmenin ve yerleşik yaşamın başlangıcından birkaç bin yıl öncesine uzanmaktadır.

Alan, **T biçimli devasa kireçtaşı sütunlardan** oluşan dairesel ve oval yapılardan meydana gelir. Bu sütunların birçoğu, **hayvan figürleri, soyut semboller ve kozmolojik motiflerle** ustalıkla süslenmiştir. Bu kabartmalar, **ruhsal ve simgesel düşüncenin gelişkinliğini** gösterirken; yapılar, **Zagros–Kuzey Mezopotamya bölgesinde** karmaşık inanç sistemlerinin ve örgütlü ritüel uygulamaların, uygarlığın ortaya çıkışından çok önce var olduğunu kanıtlamaktadır.

Girê Navrast'ın keşfi, insanlık tarihine dair bilimsel anlayışı kökten değiştirmiştir. Bu keşif, **dinsel ve toplumsal örgütlenmenin tarımdan önce ortaya çıktığını** göstermiş; böylece medeniyetin evrimini açıklayan geleneksel paradigmayı tamamen tersine çevirmiştir. Alanın ölçeği, işçiliği ve ikonografisi, **yerli Kürd yüksek yayla kültürlerine dayalı gelişmiş bir toplumsal örgütlenme biçimini** ortaya koymaktadır.

Ancak bu derin tarihsel ve evrensel öneme rağmen, resmî **Türk ve UNESCO anlatıları**, Göbekli Tepe'yi ısrarla **"Anadolu mirası"** olarak tanımlamakta ve alanın **gerçek Kürd coğrafi ve kültürel bağlamını** görmezden gelmektedir. Oysa bu anıtsal kutsal merkez, tarihsel ve etnografik olarak **Kürd nüfusunun yaşadığı Riha (Urfa)** bölgesinde yer

almaktadır. Buna karşın modern devlet söylemleri, anıtı bilinçli biçimde **Kürd kimliğinden koparmış** ve "Türk ulusal kimliği" içinde yeniden tanımlamıştır.

Bu kasıtlı **yeniden atıf ve sahiplenme**, daha geniş kapsamlı bir **kültürel asimilasyon ve miras milliyetçiliği** politikasının parçasıdır. Girê Navrast'ı "Türk uygarlığının sembolü" olarak sunmak, devlet kurumlarının insanlık tarihinin en eski kutsal alanlarından birini **siyasal temsile dönüştürerek** yerli Kürd halkının toprak, kültür ve belleği üzerindeki bağını silme girişimidir. Bu süreç, yalnızca akademik bir yanlış sınıflandırma değil, aynı zamanda **Kürd mirasının sistematik biçimde silinmesinin ideolojik bir uzantısıdır.**

Girê Navrast'taki kazılar, bu tarihî paradoksu sürdürmektedir: Site, dünya tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak kutlanırken, **otantik kültürel kimliği modern jeopolitik söylemler altında bastırılmaktadır.**

Girê Navrast'ın gerçek Kürd–Zagros uygarlık bağlamında tanınması, hem bu alanın tarihsel bütünlüğünü yeniden tesis eder, hem de insanlık tarihinin en derin ruhsal köklerinin siyasal amaçlarla sahiplenilmesine karşı güçlü bir duruş ortaya koyar.

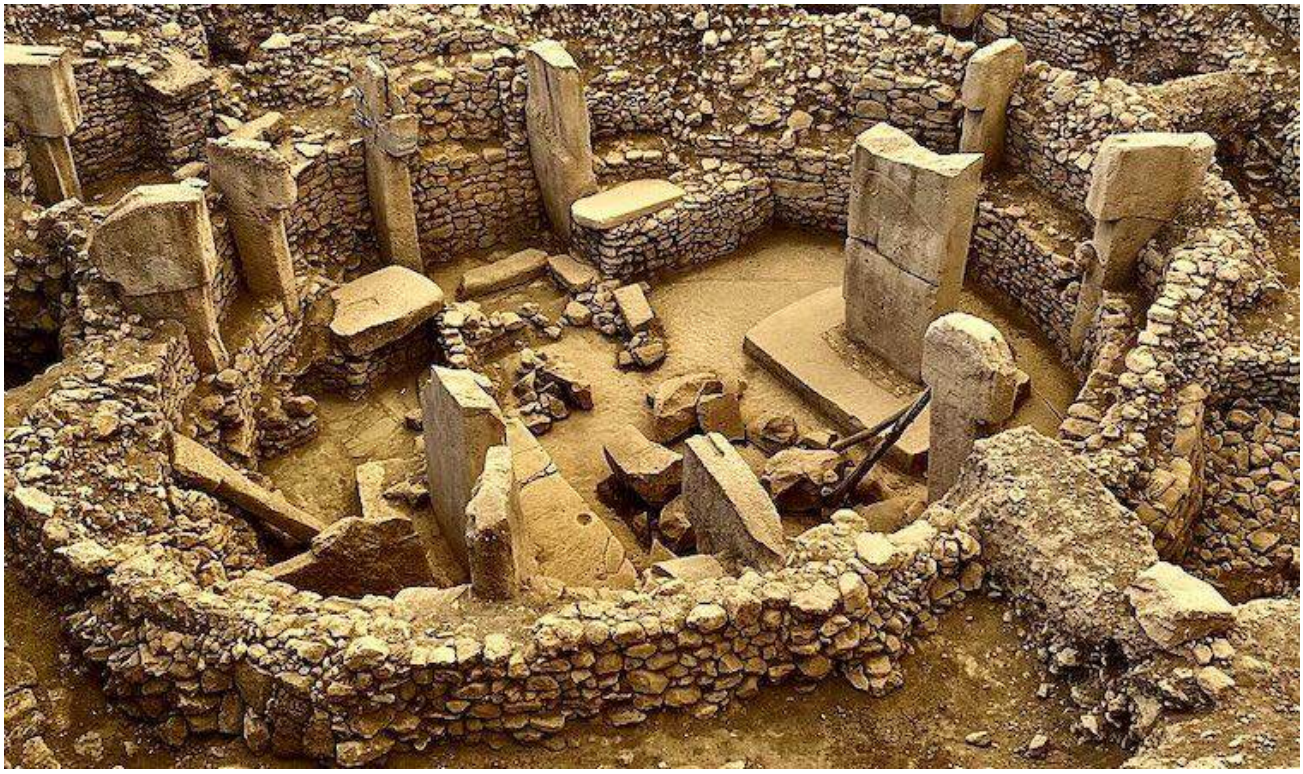

Girê Navrast’taki oyma sütunlar.

6.14 – Kanîya Zalal'ın Kutsal Kaynağı

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Durupınar – Türkiye, Ağrı İli.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Kanîya Zalal ("Saf Pınar") – Kuzey Kürdistan, Ağrı Eyaleti, **Ağrı (Ararat) Dağı** eteklerinde, **Özengili köyü** yakınlarında; **Bakur'daki Ağrı** ile **Rojhilat'taki Maku** kentleri arasında yer alır.

Tarih:
Belirsiz (doğal jeolojik oluşum).

Bugün **Kanîya Zalal** olarak bilinen bu alan, Kuzey Kürdistan'ın yüksek dağlık bölgesinde, **Ağrı Dağı'nın eteklerinde** ve Doğu Kürdistan sınırına yakın bir konumda yer almaktadır. Bölge, **tekne biçiminde doğal bir jeolojik oluşum**dan ibarettir ve kadim Mezopotamya ile Yakındoğu geleneklerinde kutsal sayılan **efsanevi Ararat Dağı** coğrafyasının bir parçasını oluşturur. Her ne kadar jeolojik araştırmalar bu yapının doğal bir oluşum olduğunu belirtse de, şekli ve konumu, 20. yüzyılın ortalarından bu yana hem bilimsel hem de dinsel çevrelerin dikkatini çekmiştir.

Dünya medyasında ve **dinsel turizm** alanında Kanîya Zalal, uzun süredir **Nuh'un Gemisi'nin olası kalıntı yeri** olarak tanıtılmaktadır. Bu görüş, **Tevrat**, **Kur'an** ve **Gılgamış Destanı'ndaki Utnapiştim tufan anlatısı** gibi daha eski Mezopotamya mitlerine dayanmaktadır. 1950'lerdeki keşfinden itibaren uluslararası ilgi gören bu alan, zamanla **jeolojik, arkeolojik ve teolojik tartışmaların kesişim noktası** hâline gelmiştir.

Buna karşın resmî Türk kaynakları, bu alanı **"Türkiye'nin ulusal mirası"** olarak tanımlamakta ve **"Anadolu uygarlığı"** çerçevesine yerleştirmektedir. Bu sınıflandırma, bölgenin **Kürd tarihsel ve kültürel coğrafyasını kasıtlı olarak silmekte**; oysa söz konusu alan binlerce yıldır kesintisiz biçimde Kürd topluluklarının yaşadığı **Kuzey Kürdistan** sınırları içinde yer almaktadır.

Kanîya Zalal'ın bu şekilde yeniden markalanması, Kürdistan'daki kutsal, mitolojik ve arkeolojik alanların **işgalci devletlerin ulusal anlatılarına dahil edilmesiyle** yürütülen daha geniş bir **kültürel yeniden atıf ve tarihsel yerinden etme politikasının** parçasıdır. Bu tür yeniden tanımlamalar aracılığıyla, Kürd coğrafyasının simgesel ve ruhani önemi sistematik biçimde bastırılmakta; bu miras, devlet destekli miras politikalarının ideolojik çerçevesine uyacak şekilde yeniden yorumlanmaktadır.

Daha derin kültürel anlamıyla **Kanîya Zalal**, **doğal mucize, kutsal hafıza ve tarihsel silinme**nin kesişim noktasını temsil eder. İster olağanüstü bir jeolojik oluşum ister **kadim tufan mitlerinin** fiziksel bir yankısı olarak yorumlansın, bu alan **Kürdistan'daki kültürel sahiplik ve tarihsel hakikat mücadelesinin** kalıcı bir sembolüdür.

Kanîya Zalal'ın gerçek Kürd coğrafi ve mitolojik bağlamında tanınması, yalnızca bu yerin tarihsel bütünlüğünü yeniden tesis etmez; aynı zamanda onu, **Kürd halkının yaşayan ruhani mirası** ve **Antik Yakındoğu'nun kültürel belleği** içindeki hak ettiği konuma geri kazandırır.

Kanîya Zalal'ın Kutsal Kaynağı oluşumu.

6.15 – Nibor (Nippur, Nifr)

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Nifr – Irak, Al-Qadisiyyah Eyaleti.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Nibor – Güney Kürdistan, Nibur Eyaleti, Nibur kenti.

Tarih:
Yaklaşık M.Ö. 5000 civarında kurulmuştur.

Antik çağlarda **Nibor (Nippur)** kenti, **Sümerlerin en kutsal dinî ve kültürel merkezlerinden biri** olup, daha sonraki dönemlerde **Zagros Dağları halkları** olan **Gutîler** ve **Kassitler** tarafından da kutsal sayılmıştır. Bu iki halk, tarihsel olarak **Kürdlerin ataları** olarak kabul edilmektedir. **Güney Kürdistan'ın kalbinde** yer alan Nibur, binlerce yıl boyunca **rüzgâr ve egemenlik tanrısı Enlil'in baş tapınağı** olarak işlev görmüş ve uzun süre **Mezopotamya'nın ruhsal başkenti** kabul edilmiştir.

Arkeolojik kazılar, Nibor'un **M.Ö. 5. binyıla kadar uzanan kesintisiz bir yerleşim geçmişine** sahip olduğunu göstermektedir. Başlangıçta Sümerler döneminde gelişen şehir, daha sonra **Zagros kökenli Gutî ve Kassit hanedanlarının yönetimi altına** girmiştir. Bu yüksek dağ halkları, sonradan Kürd halklarıyla kültürel ve dilsel bağlarını sürdüren topluluklardı ve **Sümer uygarlığının çöküşünden sonra Mezopotamya medeniyetinin dinî ve siyasî sürekliliğinde belirleyici bir rol** oynamışlardır.

Ancak bu **çok katmanlı ve çok kültürlü mirasa** rağmen, müze sergileri ve akademik yayınlar Nippur'u hâlâ ağırlıklı olarak **"Sümer kenti"** olarak tanıtmaktadır. Bu yaklaşım, **Gutî ve Kassit dönemlerini görmezden gelmekte** ya da ikincil bir konuma indirgemekte; böylece Nibor'un **Kürd tarihindeki önemini ve yüksek dağ–ova kültürel sentezindeki rolünü** sistematik biçimde silmektedir. Oysa şehir, **Sümer sonrası Mezopotamya'nın entelektüel ve dinî yaşamında Kürd dilli toplulukların aktif katılımını** yansıtmaktadır.

Tarihsel veriler ayrıca, **Sasani döneminde** de Nibor'un kutsallığını koruduğunu ve **imparatorluğun en saygıdeğer Zerdüşt merkezlerinden biri** olmaya devam ettiğini göstermektedir — ki Sasani hanedanı açık biçimde **Kürd–Med kökenli**ydi. Buna rağmen, bu **dinî ve kültürel süreklilik**, ana akım tarih yazımında neredeyse tamamen yok sayılmıştır.

Nibor'un tarihî bağlamına yeniden yerleştirilmesi, yalnızca coğrafî bir düzeltme değildir; aynı zamanda **Kürd kültürel ve dinî tarihinin sürekliliğini yeniden tesis eden** bir eylemdir. Bu yaklaşım, **erken Sümer dünyasını Kürd–Zerdüşt dönemine** bağlayan hayati bir halkayı yeniden kazandırmakta ve **Kürd halkının antik Mezopotamya'nın ruhsal merkezindeki kalıcı varlığını** teyit etmektedir.

Nibor arkeolojik höyüğü.

6.16 – Babil'in Tören Yolu

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Babil'in Tören Yolu – Irak, Babil Eyaleti, Babil kenti.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Babil'in Tören Yolu – Güney Kürdistan, Babil Eyaleti, Babil kenti.

Tarih:
Yaklaşık M.Ö. 1894–539 döneminde gelişmiştir.

Antik çağın en görkemli kentlerinden biri olan **Babil**, mimari ihtişamı ve anıtsal planlamasıyla dünya tarihinin simgesel şehirlerinden biri olarak kabul edilir. Bu görkemin en dikkat çekici örneklerinden biri, **M.Ö. 6. yüzyılda Kral II. Nebukadnezar** döneminde inşa edilen **İştar Kapısıdır.** Kapı, 20. yüzyılın başlarında Alman arkeologlarca kazılarak çıkarılmış ve büyük bölümü Berlin'e taşınmıştır; bugün **Pergamon Müzesi'nin** en değerli eserlerinden biridir.

Her ne kadar Babil genellikle **"Babil uygarlığının merkezi"** olarak sunulsa da, tarihsel ve arkeolojik kanıtlar kentin **Zagros Dağları halklarıyla — özellikle Gutîler, Kassitler ve Medler ile — sürekli etkileşim içinde olduğunu** göstermektedir. Bu yüksek dağ toplulukları, modern **Kürd halkının ataları** olarak kabul edilir. Farklı dönemlerde bu Zagros kökenli gruplar, Babil üzerinde **siyasal, kültürel ve ekonomik nüfuz** kurmuş; kimi zaman bölgeyi yönetmiş, kimi zaman da kendi devlet sistemleriyle bütünleştirmiştir.

Buna karşın, modern akademik yayınlar ve müze anlatıları Babil'i çoğunlukla **izole bir Mezopotamya olgusu** olarak sunmaktadır. Resmî yorumlar, Babil'in **Zagros–Kürd etkisini**, yani kent devletlerinin oluşumundan dinî ikonografiye kadar uzanan kültürel bağlantılarını neredeyse hiç anmaz. Bu yokluk, **Mezopotamya merkezlerinin Kürdistan'ın yerli uygarlıklarından koparılmış biçimde sunulmasına** neden olan daha geniş kapsamlı bir tarih yazımı anlayışını yansıtmaktadır.

Bu seçici çerçeveleme, hem politik hem de ideolojik amaçlara hizmet etmektedir. **Kürd–Zagros halklarının Mezopotamya uygarlığındaki katkılarını** göz ardı eden bu yaklaşımlar, bölgenin **kentsel, entelektüel ve sanatsal mirasında Kürd rolünü** sistematik biçimde marjinalleştirmiştir. Oysa Babil, izole bir şehir değil; **Mezopotamya ovaları ile Zagros dağlarını birbirine bağlayan geniş bir kültürel ağın merkezi**ydi — bu ağ, erken Batı Asya boyunca **teknoloji, inanç ve sanat geleneklerinin karşılıklı etkileşimini** beslemiştir.

Bu tarihsel sürekliliğin yeniden tesis edilmesi, Babil'i **Kürd–Zagros uygarlık coğrafyasının** doğal bir parçası olarak anlamamızı sağlar. Böylece kentin mirası, yalnızca Mezopotamya dehasının bir ürünü olarak değil, aynı zamanda **Kürdistan'ın yerli dağ halklarının yaratıcılığının ve etkisinin** kalıcı bir tanığı olarak değerlendirilmelidir.

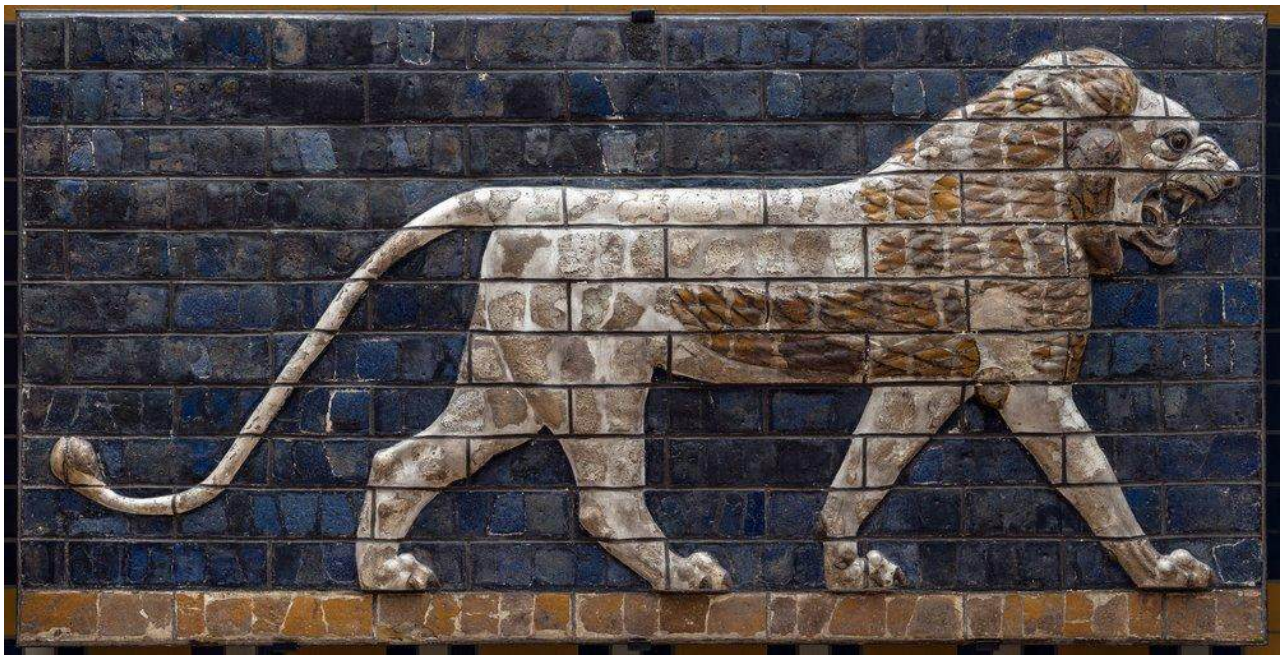

Babil'in Tören Yolu

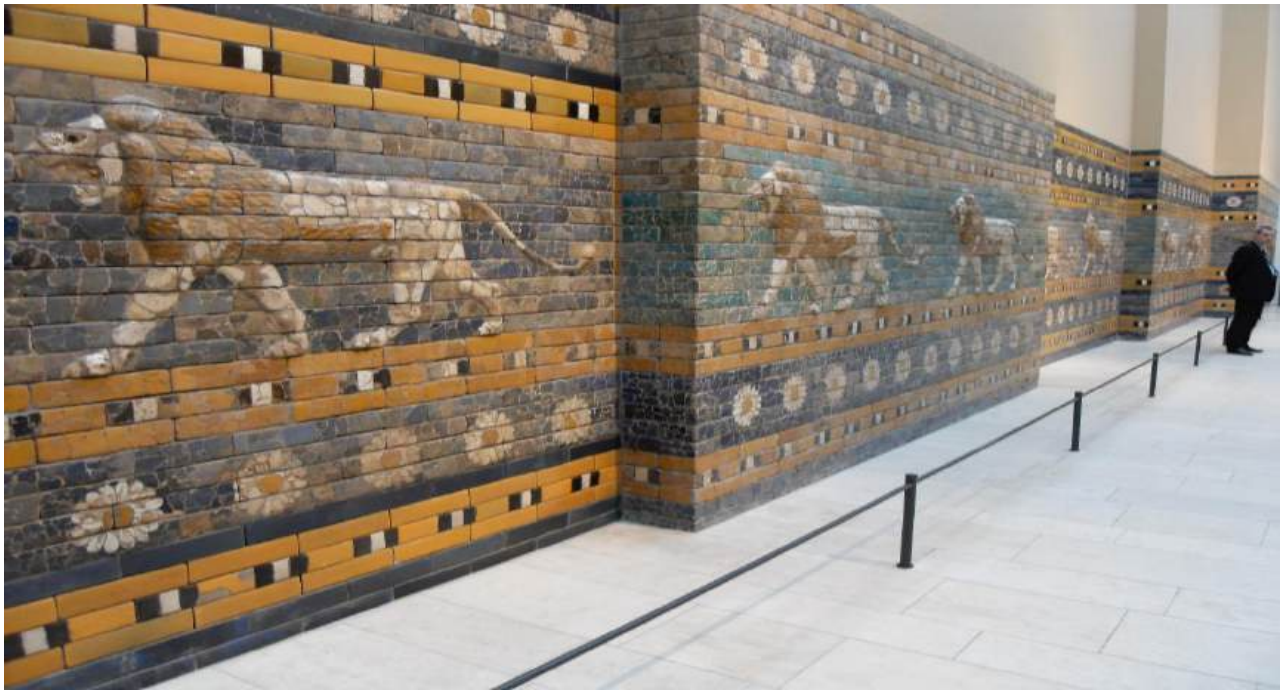

Babil'in Tören Yolu

6.17 – Nînewa'nın Aslan Kabartmaları

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Assur'un Aslan Kabartmaları – Irak, Musul Bölgesi.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Nînewa'nın Aslan Kabartmaları – Güney Kürdistan, Nînewa Eyaleti, Nînewa kenti.

Tarih:
Yaklaşık M.Ö. 7. yüzyıl.

Antik **Nînewa kenti**, günümüzde Güney Kürdistan sınırları içinde yer alan Nînewa ilinde bulunmaktadır ve **Yeni Asur İmparatorluğu'nun son başkenti** olarak, Kral **Sanherib (M.Ö. 704–681)**, **Esarhaddon (M.Ö. 681–669)** ve **Asurbanipal (M.Ö. 668–627)** dönemlerinde yönetim merkezi olmuştur. Antik dünyanın en görkemli kentlerinden biri olan Nînewa, **Mezopotamya uygarlığına dair bilgi ve sanatı şekillendiren** eşsiz bir arkeolojik miras sunmaktadır.

Nînewa'dan çıkarılan en ünlü eserler arasında **kraliyet aslan avı kabartmaları** yer alır — bu anıtsal sanat şaheserleri, kralların ilahî güç ve egemenlik sembolleri olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca, **Asurbanipal Kraliyet Kütüphanesi**'nde bulunan devasa **çivi yazılı tablet arşivleri**, Mezopotamya tarihinin en önemli metin koleksiyonlarından biridir. Bugün bu eserlerin büyük bir bölümü, özellikle **British Museum** başta olmak üzere Batı'daki müzelerde sergilenmekte ve genellikle "Asur uygarlığı"nın başyapıtları olarak tanıtılmaktadır.

Ne var ki hem müze kataloglarında hem de akademik literatürde bu eserler **yalnızca "Asur" veya "Irak" mirası** olarak etiketlenmekte, **Kürd–Zagros coğrafyası ve kültürüyle olan bağları** tamamen göz ardı edilmektedir. Oysa Nînewa, **Kürdistan'ın tarihsel kalbinde** yer alır; buna rağmen, anlatılarda sistematik biçimde **yerli Kürd bağlamından koparılmıştır.** Bu tür ihmaller, **Kürd varlığının Mezopotamya'nın tarihsel ve kültürel anlatılarından silinmesine** katkıda bulunmaktadır.

Asur İmparatorluğu'nun uzun tarihi boyunca, **Zagros Dağları'nın yüksek bölgelerinde yaşayan topluluklar** — modern Kürd halkının ataları — imparatorluğun **askerî, ekonomik ve sanatsal sistemlerinde** hayati roller üstlenmiştir. Bu dağ toplulukları, **orduya asker, kaynak ve estetik ilham** sağlamış; böylece imparatorluğun yapısal ve sanatsal karakterinin oluşumuna doğrudan katkıda bulunmuştur. Ancak modern tarih yazımı, bu katkıları çoğu zaman görmezden gelmiş ve Asur uygarlığını "yalnızca Asur dehası"nın ürünüymüş gibi sunmuştur.

Bu seçici anlatı, yalnızca akademik bir eksiklik değil, **bilinçli bir tarihsel marjinalleştirme eylemidir** — sonraki işgalci güçlerin politik ve kültürel hedefleriyle uyumlu bir biçimde geliştirilmiştir. Nînewa'nın **Kürd coğrafyası ve halk kimliği** göz ardı edildiğinde, dünya mirası söylemi, **Kürdleri insan uygarlığının ilk şehirlerinin doğduğu topraklara "dışarıdan gelmiş" bir halk gibi** göstermeye devam etmektedir.

Nînewa'yı **Kürd–Zagros tarihsel sürekliliği** içindeki gerçek yerine iade etmek, bu uzun süreli çarpıtmayı düzeltmenin temel adımıdır. **Aslan kabartmaları**, yalnızca imparatorluk gücünün sembolleri değil, aynı zamanda **antik Kürdistan'ın dağ ve ova uygarlıklarını birleştiren ortak kültürel dünyanın kalıcı tanıklarıdır.** Bu eserler,

yalnızca Asur devletinin değil, aynı zamanda onu yaşatan ve biçimlendiren **Kürd halkının ortak sanatsal mirasına** aittir.

Nînewa'nın Aslan Kabartmaları

6.18 – Göz İdolleri

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Göz İdolleri – Suriye, Tell Brak, Haseke bölgesi.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Göz İdolleri – Batı Kürdistan (Rojava), Haseke Eyaleti, Haseke kenti, Tell Brak.

Tarih:
Geç Uruk Dönemi, yaklaşık M.Ö. 3500–3300.

Göz İdolleri olarak adlandırılan bu küçük mermer figürinler, **büyük stilize gözleri ve sade insan biçimleriyle** tanınır. Batı Kürdistan'ın Haseke bölgesindeki **Tell Brak** arkeolojik alanında keşfedilmişlerdir ve insanlık tarihindeki **en erken sembolik dinî**

sanat örneklerinden biri olarak kabul edilirler. Bu figürinler, **Geç Uruk Dönemi'nin** ruhani ve törensel kültürünü temsil eder.

Arkeolojik analizler, bu figürinlerin **tapınaklarda ya da toplumsal kutsal alanlarda adak olarak bırakılan nesneler** olduğunu göstermektedir. Genişçe oyulmuş gözleri — genellikle **gruplar hâlinde veya katmanlı biçimde** tasvir edilmiştir — muhtemelen **tanrısal gözetim, ruhsal farkındalık veya ataların varlığını** simgeliyordu. Basit biçimleri ve göz motifinin sürekli tekrarı, **Zagros–Kuzey Mezopotamya hattındaki dağ ve ova toplulukları arasında paylaşılan ortak bir dinî sembolizme** işaret eder.

Erken dönem metinlerde **Nagar** olarak anılan Tell Brak, **Antik Yakındoğu'nun en eski kentsel ve törensel merkezlerinden biri**ydi. Buna rağmen, müze katalogları ve akademik yayınlar bu figürinleri çoğunlukla **"Kuzey Mezopotamya"** veya **"Suriye"** kökenli olarak sınıflandırmakta, **Kürd–Zagros coğrafyası ve kültürü** ile olan bağlarına hiç değinmemektedir. Tell Brak'tan çıkarılan Göz İdollerinin büyük kısmı bugün **British Museum**'da sergilenmektedir; ancak burada da "tarafsız" veya **devlet onaylı tanımlamalar** altında, **Kürd kökenine dair hiçbir atıf yapılmadan** sunulmaktadır.

Bu durum, yalnızca bilimsel bir sınıflandırma tercihi değildir; **Kürd bölgesinin yerli kimliğinin**, modern ulus-devletlerin siyasî sınırları ve anlatıları altında **sistematik biçimde silinmesinin** bir parçasıdır. İster **Suriye devlet politikaları**, ister **Batılı arkeoloji kurumlarının çerçevelemeleri** aracılığıyla olsun, bu sessizlik Kürd mirasının **kültürel sahiplenme ve tarihsel çarpıtma** süreçleriyle bastırıldığını göstermektedir.

Oysa **Tell Brak Göz İdolleri**, insan uygarlığında **ruhsal bilincin ilk sanatsal tezahürlerinden birini** temsil eder. Kürd halkının binlerce yıldır yaşadığı bir coğrafyada bulunmuş olmaları, **Kürdistan'daki kültürel yaşamın köklü sürekliliğini** kanıtlamaktadır — bu miras, daha sonra kurulan imparatorluklardan binyıllar öncesine uzanır.

Zagros–Mezopotamya dünyasının kalbinden yükselen bu "gözetleyen göz" motifi, hem insanlığın tanrısal olanla ilk karşılaşmasının sembolü, hem de **Kürd halkının derin**

köklere sahip uygarlık mirasına dair sessiz ama güçlü bir tanıklık olarak varlığını sürdürmektedir.

Göz İdolleri

6.19 – Nîmrûd Sarayı

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:

Nimrud Sarayı – Irak, Nînewa Eyaleti, Musul yakınları.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:

Nîmrûd Sarayı – Güney Kürdistan, Nînewa Eyaleti, Nînewa kenti.

Tarih:

Yeni Asur Dönemi, M.Ö. 9.–7. yüzyıllar.

Antik çağda **Kalhu** olarak bilinen **Nîmrûd kenti**, **Yeni Asur İmparatorluğu'nun başlıca başkentlerinden biri** olup, Güney Kürdistan'da siyasî, sanatsal ve dinî yaşamın merkezlerinden birini oluşturuyordu. 19. yüzyılın ortalarında İngiliz arkeolog **Austen Henry Layard** tarafından kazılan alan, **Antik Yakındoğu'nun en görkemli mimari ve heykel eserlerini** gün yüzüne çıkarmıştır.

Nîmrûd'daki kraliyet sarayında ortaya çıkarılan **anıtsal taş kabartmalar**, kraliyet törenlerini, askerî seferleri, kutsal ritüelleri ve mitolojik yaratıkları betimlemekte; olağanüstü bir teknik ustalık ve anlatı zenginliği sergilemektedir. Bu kabartmalar, modern bilimin "Yeni Asur Sanatı" olarak adlandırdığı estetik anlayışın ölçütünü belirlemiş; **imparatorluk ideolojisinin ve kraliyet otoritesinin görsel temsilleri** olarak kabul edilmiştir.

Keşiflerin ardından, **birkaç ton ağırlığındaki birçok taş levha** Londra'ya taşınmış ve **British Museum**'da sergilenmeye başlanmıştır. Bu eserler bugün hâlâ müzenin en dikkat çekici koleksiyonlarından biridir. Ancak müze kataloglarında ve akademik kaynaklarda bu eserler **sürekli "Yeni Asur" sanatı** olarak tanıtılmakta, **Kürd–Zagros coğrafyasıyla olan bağı** tamamen göz ardı edilmektedir.

Oysa Nîmrûd, **Güney Kürdistan'ın tarihî sınırları** içinde yer almaktadır — binlerce yıldır **Zagros Dağları'nın yerli halklarının** yaşadığı, kültürel ve dilsel sürekliliğin açıkça gözlemlendiği bir bölgedir. Saray yalnızca bir imparatorluk yapısı olarak değil, aynı zamanda **yerel Kürd kültürel coğrafyasının** ürünü olarak değerlendirilmelidir. Modern tarih yazımı, Nîmrûd'u yalnızca imparatorluk bağlamında ele alarak bu **yerli kültürel temeli görünmez kılmaktadır.**

Bu tür seçici çerçevelemeler, **arkeolojik ve tarih yazımsal bir sahiplenme politikasının** örnekleridir. Antik Kürdistan'ın anıtları ve eserleri, kendi kökenlerinden koparılıp **işgalci güçlerin ulusal anlatılarına** dahil edilmekte; böylece tarihsel kimlikleri sistematik biçimde bastırılmaktadır.

Dolayısıyla **Nîmrûd Sarayı**, yalnızca bir Asur kraliyet kompleksi değildir — insanlık tarihinin en erken devlet biçimlerinin geliştiği **Zagros–Mezopotamya kültürel**

sürekliliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Onun **Kürd–Zagros kökeninin tanınması**, tarihsel dengeyi yeniden sağlar; Nîmrûd'u uygarlığın kenarında değil, **merkezinde** konumlandırır — erken imparatorluk sanatının gelişiminde belirleyici olmuş bir **sanatsal yenilik ve kültürel sentez odağı** olarak.

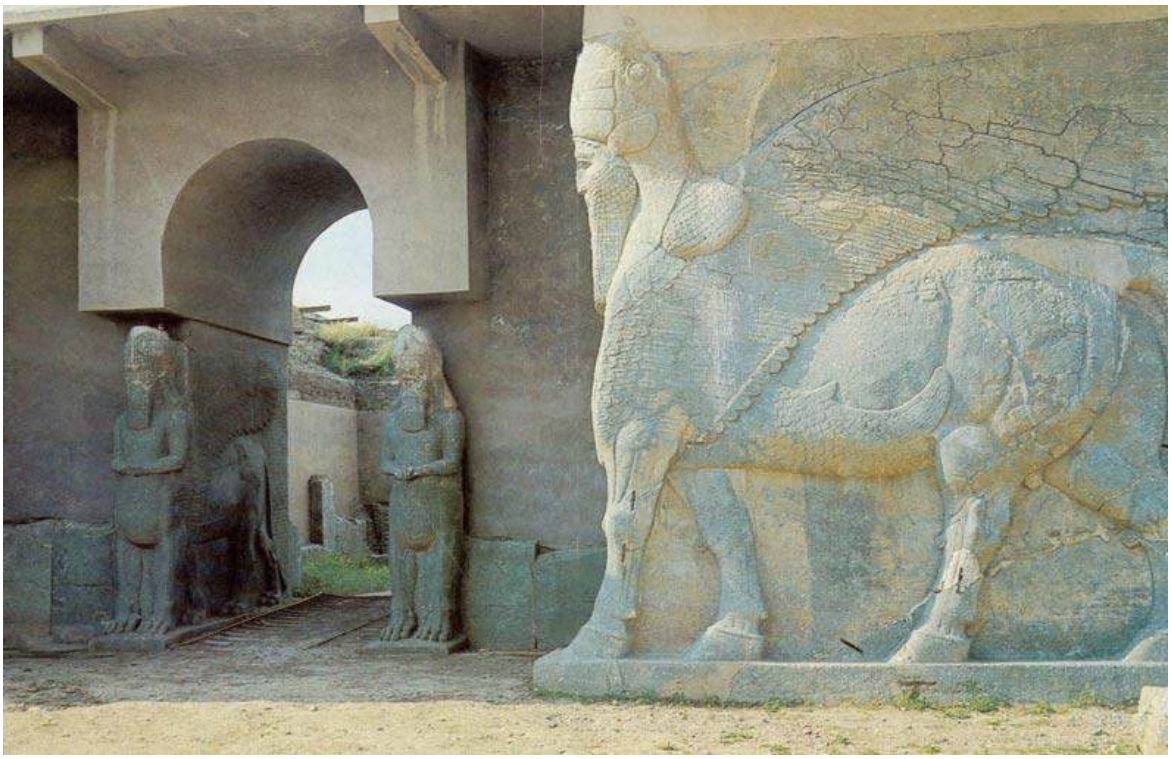

Nîmrûd Sarayı

6.20 – Xorsawa'nın Lamassusu

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:

Lamassu – Irak, Nînewa Eyaleti, Musul yakınları, Khorsabad.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:

Lamassu – Güney Kürdistan, Nînewa Eyaleti, Nînewa kenti, Xorsawa.

Tarih:

Yeni Asur Dönemi, Kral II. Sargon'un hükümdarlığı (M.Ö. 721–705).

Lamassu, yani **insan başlı, kanatlı boğa ya da aslan biçimindeki anıtsal koruyucu figür**, antik Mezopotamya sanatının ve ideolojisinin en tanınmış sembollerinden biridir. Bu devasa heykeller, sarayların ve tapınakların girişlerinde yer alır; hem mimarî hem de teolojik işlevler üstlenirdi. En iyi korunmuş örnekleri, Güney Kürdistan'ın tarihsel kalbinde yer alan **Xorsawa'daki (modern Khorsabad) II. Sargon Sarayı**'nda keşfedilmiştir.

Tek parça yekpare taş bloklardan yontulan Lamassular, **boğanın gücünü, kartalın çevikliğini ve insanın zekâsını** bir arada simgeler. Bu birleşim, **tanrısal koruma, kraliyet kudreti ve kozmik düzenin** ifadesiydi. Saray kapılarında yer alan bu heykeller, **kralın tanrılar tarafından meşrulaştırılmış otoritesini** ve **ülkenin koruyucusu olarak rolünü** sembolize ediyordu.

19 yüzyılın sonlarında Fransız ve Britanyalı arkeologlar tarafından yapılan kazılarda, Xorsawa'dan birçok Lamassu heykeli çıkarılmış ve Avrupa'ya taşınmıştır. Bugün bu eserler, **Londra'daki British Museum** ve **Paris'teki Louvre Müzesi** gibi kurumlarda sergilenmektedir. Ancak bu müzelerde Lamassular yalnızca **"Yeni Asur Sanatı'nın şaheserleri"** olarak tanıtılmakta; **Kürd coğrafyası ve kültürel kökeni** hiçbir biçimde anılmamaktadır.

Oysa Xorsawa bölgesi, **Zagros uygarlıklarının kültürel sürekliliğini sürdüren yerli Kürd topluluklarının yaşadığı** Nînewa il sınırları içinde yer almaktadır. Arkeolojik ve mitolojik veriler, bu bölgedeki eski inanç sistemlerinin, özellikle de **yenilenme ve ateş festivali olan Newroz'un en erken kutlamalarının**, aynı kültürel çevre içinde doğduğunu göstermektedir. Bu durum, Xorsawa'nın ve Lamassu geleneğinin **antik Kürdistan'ın ruhani mirasıyla** doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koyar.

Lamassu heykellerinin yerinden edilmesi ve **Kürd kimliğinden arındırılarak** başka uygarlıklara atfedilmesi, **kültürel gasbın ve tarihsel çarpıtmanın** sürekliliğini gözler önüne sermektedir. **Xorsawa'nın Kürd kimliğinin akademik ve müze anlatılarından silinmesi**, Kürd–Zagros uygarlıklarının maddi mirasının **emperyal ve milliyetçi anlatılara** dahil edilmesi amacını taşır.

Bu nedenle **Xorsawa Lamassusu**, yalnızca Asur devlet sanatının bir kalıntısı değildir; aynı zamanda **Kürd mirasının bastırılmasına tanıklık eden sessiz bir semboldür.** Onun tarihsel bağlamının Kürdistan'ın kültürel coğrafyası içinde yeniden tanınması, bu eserleri hem **antik heykel sanatının şaheserleri** hem de **bilinçli biçimde karartılmış bir uygarlığın kalıcı simgeleri** olarak hak ettiği yere iade eder.

Xorsawa'nın Lamassusu

6.21 – Gozan Heykelleri

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:

Tell Halaf Heykelleri – Suriye, Haseke Eyaleti.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:

Gozan Heykelleri – Batı Kürdistan (Rojava), Haseke Eyaleti, Haseke kenti, antik Gozan.

Tarih:

M.Ö. 10.–9. yüzyıllar.

Bugün **Tell Halaf** olarak bilinen antik yerleşim, tarihte **Bit Bahiani Aram krallığının başkenti Gozan** kentine karşılık gelir. **1911–1913** yılları arasında Alman arkeolog **Max von Oppenheim** tarafından yürütülen kazılar, kral **Kapara'nın sarayını** süsleyen olağanüstü bir **bazalt heykel, orthostat ve kabartma koleksiyonu**nu gün yüzüne çıkarmıştır.

Bu eserler, **Zagros–Kürd yüksek yaylalarının sanatsal üslubu ile Aram ikonografisinin özgün bir sentezini** yansıtır. Heykellerde yer alan **mitolojik figürler, koruyucu tanrılar ve törensel sahneler**, kuzey Mezopotamya'nın dağ ve ova uygarlıkları arasındaki **karşılıklı kültürel etkileşimin** somut ifadesidir. Gozan, bu dönemde yalnızca bir Aram devleti başkenti değil, aynı zamanda **Kürd–Zagros sanatsal ve teknolojik yeniliğinin** güçlü bir merkeziydi.

Kazılardan sonra eserlerin büyük bölümü Almanya'ya taşınmış, Berlin'deki **Pergamon Müzesi** ve **Neues Museum** koleksiyonlarına dâhil edilmiştir. Ancak müze kataloglarında ve akademik kaynaklarda bu eserler genellikle **"Aram sanatı"** veya **"Kuzey Mezopotamya kültürü"** olarak tanımlanmakta; Tell Halaf'ın **Batı Kürdistan (Rojava)** sınırları içinde bulunduğuna ya da çevresinin **tarih boyunca Kürd nüfusun yoğun yaşadığı bir bölge olduğuna** dair hiçbir atıf yapılmamaktadır.

Bu durum basit bir ihmal değil, **Kürd arkeolojik bağlamının sistematik biçimde silinmesini hedefleyen** daha geniş bir **kültürel ve etnografik asimilasyon politikasıdır.** Kürdistan genelindeki büyük arkeolojik keşiflerin yerli bağlamı, ya tarafsız görünen ifadelerle gizlenmekte ya da işgalci devletlerin ulusal anlatılarına uyacak şekilde yeniden adlandırılmaktadır. Bu tür uygulamalar, **Kürd coğrafyasının ve uygarlık mirasının erken Yakındoğu tarihindeki yerini görünmez kılmaktadır.**

Dolayısıyla **Gozan Heykelleri**, yalnızca antik bir sarayın kalıntıları değildir; **kaybolmuş bir kültürel coğrafyanın sessiz tanıklarıdır.** Bu eserler, **Kürd–Zagros** ve **Aram** dünyalarının kesiştiği, karşılıklı olarak birbirini beslediği bir uygarlık alanına ait olduklarını göstermektedir. Gerçek kökenlerinin tanınması, Gozan'ı "Kuzey Mezopotamya'nın kenarındaki" bir alan olarak değil, **Erken Demir Çağı**

Yakındoğusu'nun merkezî bir Kürd–Aram etkileşim ve yenilik sahası olarak yeniden konumlandırır.

Gozan Heykelleri

6.22 – Urartu Bronzları

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Urartu Bronzları – Türkiye, Wan (Van) Eyaleti, Toprakkale (antik Rusahinili).

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Urartu Bronzları – Kuzey Kürdistan, Wan (Van) Eyaleti, Wan kenti (antik Rusahinili).

Tarih:
M.Ö. 8.–7. yüzyıllar.

Antik **Urartu Krallığı'nın başlıca kraliyet merkezlerinden biri olan Toprakkale (antik Rusahinili)**, Kuzey Kürdistan'ın kalbinde, **Wan Gölü'ne ve Zagros sınırına** hâkim bir noktada yer alır. Burada gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, **Urartu dönemine ait olağanüstü bir bronz eser topluluğunu** gün yüzüne çıkarmıştır. Bu koleksiyon; **kalkanlar, sadaklar, törensel silahlar, kabartmalı levhalar, ritüel kaplar ve saray mobilyaları ile tapınak mimarisine ait süslemeleri** kapsamaktadır.

Teknik incelikleri ve karmaşık tasarımlarıyla tanınan bu bronz eserler, **mitolojik yaratıklar, kutsal semboller ve kraliyet ikonografisi** gibi motiflerle süslenmiştir. Eserler, Urartu devletinin **ideolojik ve sanatsal dünyasını** yansıtırken; aynı zamanda **Zagros–Ararat dağ uygarlıklarının erken 1. binyıldaki gelişmiş metal işçiliği ve estetik anlayışını** da gözler önüne serer.

Bu bronzların büyük bir kısmı **19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında** Kürdistan'dan çıkarılarak Avrupa'ya taşınmış; bugün büyük bölümü **British Museum**'da ve Almanya, Avusturya, Fransa gibi ülkelerdeki müzelerde sergilenmektedir. Ancak müze kataloglarında bu eserler genellikle **"Urartu, Doğu Anadolu"** kökenli olarak tanımlanmakta; bu tanımlama **coğrafi olarak yanıltıcı** olmasının yanı sıra, **eserin Kürd kökenini de gizlemektedir.**

Bu tür terminolojik ve kataloglama uygulamaları, **antik Zagros coğrafyasının kültürel kimliğini modern devlet anlatıları doğrultusunda yeniden şekillendirme sürecinin** bir parçasıdır. Eserleri **"Anadolu" ya da "Türk" mirası** olarak sınıflandırmak, hem

ulusal hem de uluslararası kurumlar tarafından — kasıtlı ya da bilinçsiz biçimde — **Kürdistan'ın yerli mirasının arkeolojik kayıtlardan silinmesine** yol açmaktadır.

Oysa **Urartu Bronzları**, **Zagros dağ krallıklarıyla Ararat ve Anadolu yaylaları arasındaki ortak kültürel sürekliliğin** somut kanıtıdır. İzole eserler değil; **Kürd–Zagros uygarlıklarının metalürji, sanat ve devlet geleneği üzerindeki belirleyici etkisini** gösteren tarihsel belgelerdir.

Bu bronzların **Kürd bağlamında yeniden tanınması**, yalnızca tarihî gerçeği iade etmekle kalmaz; aynı zamanda **Kürdistan'ı insan yaratıcılığı ve teknolojik yeniliğin kökensel merkezlerinden biri** olarak yeniden doğrular.

Urartu bronz sadak

Urartu bronz sadak

6.23 – Zewa’nın Fildişi ve Altın Eserleri

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:

Ziwiye’nin Fildişi ve Altın Eserleri – İran, Kürdistan Eyaleti, Sakız (Saqqez) yakınları.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Zewa'nın Fildişi ve Altın Eserleri – Doğu Kürdistan, Sna (Senendec) Eyaleti, Sakız kenti.

Tarih:
M.Ö. 7. yüzyıl.

Zewa (Ziwiye) hazinesi, **Antik Yakındoğu'nun en seçkin arkeolojik buluntularından biri** olarak kabul edilir ve **Med kültürel alanının somut yansımaları** arasında yer alır. Doğu Kürdistan'daki **Sakız kenti yakınlarında** keşfedilen bu olağanüstü koleksiyon, **altın süs eşyaları, fildişi levhalar ve ince işçilikli metal eserlerden** oluşmaktadır. Bu buluntular, **Demir Çağı Zagros toplumlarının sanatsal ve teknik ustalığını** açık biçimde ortaya koyar.

Eserlerdeki **karmaşık geometrik desenler, hayvan figürleri ve melez mitolojik yaratıklar**, hem **yerli Kürd–Zagros sanat geleneğini** hem de uzak bölgelerle kurulan kültürel ilişkiler aracılığıyla edinilen dış etkileri yansıtır. Bu **sanatsal çoğulculuk**, Med uygarlığının **kozmopolit karakterini** ve **Mezopotamya, Anadolu ve İran Platosu** arasında bir kültürel köprü rolü üstlendiğini göstermektedir.

Buna karşın, bölgenin açık biçimde **Kürd coğrafyası içinde yer almasına** ve eserlerin **Med dönemi sanat anlayışıyla doğrudan ilişkilendirilmesine** rağmen, modern İran akademisi **Ziwiye koleksiyonunu sıklıkla "İran sanatı", "Asur sanatı" veya "İskit sanatı"** gibi genel ve yanıltıcı kategoriler altında sınıflandırmaktadır. Bu tür tanımlamalar, bölgenin **yerel kültürel kimliğini silmekte** ve **yerli Kürd katkılarını** merkezî bir **Fars anlatısı** içinde görünmez kılmaktadır.

Bugün Ziwiye eserlerinin büyük bir bölümü **Paris'teki Louvre Müzesi** ve **New York'taki Metropolitan Museum of Art** gibi uluslararası kurumlara dağılmış durumdadır. Bu müzelerin resmî kataloglarında eserler neredeyse hiç **Kürd–Med kültürüyle ilişkilendirilmemekte**; çoğu kez "İran", "Anadolu" ya da "Mezopotamya" kökenli olarak sınıflandırılmakta; bazen ise kökenlerine yalnızca belirsiz ifadelerle değinilmektedir.

Bu **sistematik yanlış atıf** yalnızca bilimsel bir hata değil, aynı zamanda **kültürel ve politik bir çarpıtmadır.** Ziwiye'nin Doğu Kürdistan'ın merkezinde yer aldığı gerçeği göz ardı edilerek, bölgenin **Demir Çağı'ndaki sanatsal yenilik merkezi** olarak oynadığı rol bilinçli biçimde gölgede bırakılmıştır. Ziwiye'nin **Kürd–Med bağlamında yeniden değerlendirilmesi**, hem **coğrafî doğruluğu** hem de **Kürd halkının Antik Yakındoğu'nun estetik ve teknolojik temellerini şekillendirmedeki kurucu rolünü** yeniden ortaya koyar.

Ziwiye koleksiyonu, böylece **Kürd–Zagros dünyasının yaratıcı dinamizminin kalıcı bir tanığı** olarak varlığını sürdürür. Bu miras, **emperyal tarih yazımının dayattığı anlatılara meydan okuyarak**, **Kürdistan'ın insanlık sanat tarihinin en erken evrelerindeki yerini** yeniden doğrular.

Ördek ağızlı vazo, Zewa

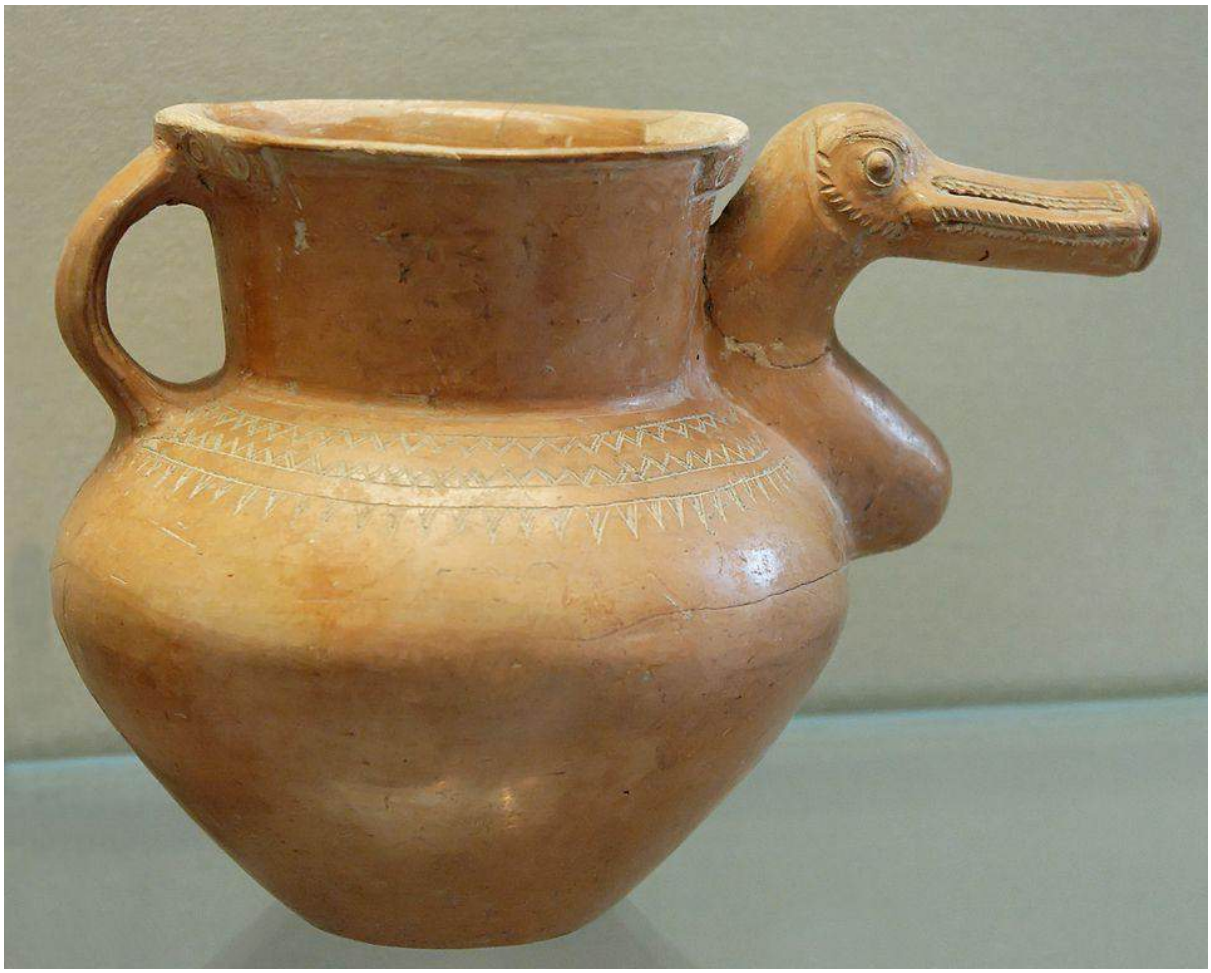

Duck-spout vase, Zewa

Zewa’dan Kanatlı Hayvan Tasvirli Altın Levhalar

Zewa’dan Aslan Figürlü Altın Vazo

6.24 – Daryas'ın Altın Kasesi

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Hasanlu'nun Altın Kasesi – İran, Batı Azerbaycan Eyaleti, Naghadeh bölgesi.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Daryas'ın Altın Kasesi – Doğu Kürdistan, Urmiya Eyaleti, Daryas kenti.

Tarih:
Geç Demir Çağı, yaklaşık M.Ö. 800.

Daryas'ın Altın Kasesi, **Antik Yakındoğu'nun Geç Demir Çağı dönemine ait en ünlü eserlerinden biri** olup, tamamen altından üretilmiş zarif işçiliğiyle dikkat çeker. Kase, **kozmolojik ve mitolojik sembollerle bezeli dairesel bir kompozisyona** sahiptir; kabartma (repoussé) tekniğiyle işlenmiş detaylı figürleri, **Doğu Kürdistan'ın erken dağ uygarlıklarının teknik ustalığını ve sembolik dilini** yansıtır.

Bilim insanları, kasenin betimlemelerini **doğa felsefesiyle iç içe geçmiş kozmik mitoloji sahneleri** olarak yorumlamaktadır. Bu tasvirler, **insan–doğa–tanrı ilişkisini** simgeleyen **Med ve Hurri–Kürd inanç dünyasının sanatsal bir ifadesi** niteliğindedir.

Her ne kadar Daryas bölgesi, **Urmiya'nın tarihsel Kürd toprakları** içinde yer alsa da, resmî İran arkeolojik ve akademik yayınları bu buluntuyu sistematik biçimde **"İran'ın kuzeybatı bölgesi"** veya **"Kuzey Azerbaycan"** kökenli olarak tanımlamaktadır. Bu terminoloji, eserin **Kürd–Zagros kültürel coğrafyasından bilinçli biçimde koparılması** ve **Fars ya da Azerî mirası** çerçevesine yeniden yerleştirilmesi amacını taşır.

Günümüzde kase, **Tahran'daki İran Ulusal Müzesi**'nde "Antik İran Sanatı"nın başyapıtlarından biri olarak sergilenmektedir. Ancak, eserle ilgili tanıtımlarda **Doğu Kürdistan'daki gerçek kökenine dair hiçbir atıf** bulunmaması, Kürdistan'daki önemli arkeolojik keşiflerin **siyasî ve tarih yazımsal amaçlarla yeniden tanımlanması** sürecinin bir parçasıdır.

Sanatsal ve teknolojik açıdan **Daryas'ın Altın Kasesi**, **Ahameniş İmparatorluğu'ndan birkaç yüzyıl önceye dayanan gelişmiş bir metal işçiliği geleneğini** temsil eder. Üzerinde tasvir edilen **tanrılar, mitolojik yaratıklar ve törensel sahneler**, **Med ve Hurri–Kürd dini dünyasının** insan, doğa ve kutsallık arasındaki döngüsel ilişkiyi betimleyen derin sembolizmini yansıtır.

Daryas kasesinin Kürd kimliğinden arındırılarak yeniden sınıflandırılması, Zagros bölgesindeki erken uygarlıkların coğrafyasını yeniden tanımlamaya yönelik daha geniş bir siyasî gündemin parçasıdır. Bu eserin **gerçek Kürd kökeninin tanınması**, yalnızca tarihsel doğruluğu yeniden kurmakla kalmaz; aynı zamanda **Doğu Kürdistan'ın antik dünyanın sanatsal, teknolojik ve ruhani yenilik merkezlerinden biri** olarak taşıdığı belirleyici rolü de yeniden teyit eder.

Daryas'ın Altın Kasesi

Daryas’ın Altın Kasesi

6.25 – İştar Kapısı ve Tören Yolu

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
İştar Kapısı ve Tören Yolu – Irak, Babil Eyaleti.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
İştar Kapısı ve Tören Yolu – Güney Kürdistan, Babil Eyaleti, Babil kenti.

Tarih:
II. Nebukadnezar dönemi, yaklaşık M.Ö. 575.

Med dönemindeki Kürd dilinde **“İştar”**, **iman, yaşam, sevgi ve kadınlık** anlamlarını çağrıştıran bir isimdi; bu da **kadınsı tanrısallık ve yenilenme** kavramlarıyla ilişkilendirilen derin bir ruhsal ve sembolik boyutu yansıtır.

İştar Kapısı ve ona bağlı **Tören Yolu**, antik Babil’in en görkemli mimari başarılarından ikisidir. Parlak mavi sırlı tuğlalarla inşa edilen ve **ejderhalar (mushḫuššu)** ile **boğaların**

kabartmalarıyla süslenen kapı, hem imparatorluk gücünün hem de tanrısal korumanın simgesi olarak **kutsal tanrıça İştar'a adanmış törensel bir giriş** işlevi görüyordu.

Mimari açıdan bu yapı kompleksi, **Yeni Babil döneminin anıtsal tasarımının zirvesini** temsil eder: estetik zarafet, dini sembolizm ve imparatorluk ideolojisinin kusursuz birleşimi. Parlak mavi cephe, ritmik hayvan figürleriyle birlikte, hem imparatorluğun kudretini hem de onun ilahi hamisini simgeleyen bir görsel kudret sahnesi oluşturuyordu. Kapının ötesine uzanan **Tören Yolu**, Akitu gibi büyük dini festivallerin kutsal güzergâhıydı ve kentin **ritüel yaşamını kozmik düzenle** birleştiriyordu.

20 yüzyılın başlarında, Alman arkeolog **Robert Koldewey** başkanlığındaki kazılar sırasında, kapı ve Tören Yolu'nun büyük bölümleri sökülerek Almanya'ya taşındı. Bu parçalar Berlin'de yeniden monte edilerek **Pergamon Müzesi**'nde sergilendi ve bugün hâlâ müzenin en tanınmış eserleri arasında yer almaktadır.

Ancak bu anıtın resmî olarak yalnızca "Babil" veya "Irak" sanatı olarak sınıflandırılması, onun **Kürd–Mezopotamya coğrafi ve kültürel bağlamını göz ardı etmektedir.** Babil kenti, **Güney Kürdistan'ın tarihî sınırları** içinde yer almakta olup, Arap ve sonraki imparatorluk varlıklarından yüzyıllar önce bölgede yaşayan **yerli Zagros ve Mezopotamya halklarının** kültürel mirasının bir parçasıydı.

Dolayısıyla **İştar Kapısı**, yalnızca antik mimarinin bir başyapıtı değil, aynı zamanda **kültürel el koyma ve tarihsel yanlış atıfların** sembolüdür. Yapının Avrupa'ya taşınması ve bugün hâlâ **Kürd kökeni belirtilmeden sergilenmesi**, Kürd mirasının coğrafi ve tarihsel gerçekliğinden sistematik biçimde koparılışını göstermektedir.

İştar Kapısı ve Tören Yolu'nun Kürd–Zagros kökenlerinin tanınması, bu anıtı kendi tarihsel sürekliliği içinde yeniden konumlandırır ve antik Yakındoğu'nun entelektüel ve sanatsal mirasını şekillendiren yerli kültürlerin sürekliliğini onurlandırır.

İştar Kapısı’nın Rekonstrüksiyonu

6.26 – Nibor Tabletleri

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Nippur Tabletleri – Irak, Al-Qadisiyyah Eyaleti, antik Nippur kenti.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Nibor Tabletleri – Güney Kürdistan, Nibor Eyaleti, Nibor kenti.

Tarih:
Sümer Dönemi, yaklaşık M.Ö. 3.–2. binyıllar.

Med dönemi Kürd dilinde **“Nibor”**, **“kutsal yer” veya “mukaddes şehir”** anlamına geliyordu; bu da kentin, bölgenin dini ve ruhsal yaşamındaki merkezî önemini yansıtır.

Antik **Nibor kenti**, Mezopotamya’nın başlıca dini ve entelektüel merkezlerinden biriydi. Binlerce yıl boyunca ibadet, idare ve bilginin odağı olarak hizmet etti. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, özellikle **Pennsylvania Üniversitesi Keşif Ekibi** tarafından yürütülen kazılarda **on binden fazla çivi yazılı tablet** ortaya çıkarıldı. Bu tabletler; idari, ekonomik, edebi ve teolojik konuları kapsayarak erken Mezopotamya toplumunun kültürel ve entelektüel yaşamına doğrudan bir pencere açar.

Ne var ki, modern arkeolojik ve müze kayıtları bu eserleri sürekli olarak “Sümer” veya “Akkad” kültürüne ait olarak sınıflandırır ve alanı Irak devletiyle ilişkilendirir. Oysa tarihsel veriler, Nibor’un **Zagros dağlık bölgesinin kültürel ve dilsel çevresi** içinde yer aldığını gösterir. Bu bölge, **Gutiler, Lulubiler ve Kassitler** gibi erken Kürdî halkların yaşadığı topraklardı; bu topluluklar Mezopotamya uygarlığının gelişimini derinden etkilemiştir.

Daha sonraki dönemlerde şehir, Zagros’un yüksek dağ halklarının –özellikle Gutilerin– yönetimine geçti ve böylece Nibor, **dağlık ve ovalık uygarlıklar arasındaki sürekli kültürel alışverişin** bir merkezi haline geldi. Ancak buna rağmen, Avrupa ve Amerika’daki birçok müze sergisi ve akademik katalog, bu tabletleri hâlâ dar bir “Sümer-Akkad” çerçevesi içinde sunmakta; böylece Zagros halklarının uygarlığın doğuşuna katkılarını görünmez kılmaktadır.

Nibor’da keşfedilen en dikkat çekici tabletlerden biri, **Mezopotamya Tufan Anlatısı’nın erken bir versiyonunu** içerir. Bu hikâye, **Gılgamış Destanı** ve **Tevrat’taki Nuh Tufanı** anlatısıyla yakın paralellikler taşır. Metin, tanrıların insanlığı büyük bir tufanla yok etmeye karar verişini ve **Utnapiştim** adlı dürüst bir adamın, ailesini ve tüm canlıları kurtarmak için bir gemi inşa edişini anlatır. Bu anlatı, **Kürd–Mezopotamya kültürel evreninde** kök salmış olup, insanlığın ahlaki ve kozmolojik bilinçlenmesinin en eski örneklerinden biridir.

Bugün Nibor tabletleri, eski edebiyat ve devlet yönetimi tarihinin şaheserleri olarak övülse de, bu eserleri üreten uygarlık ve coğrafya **Kürd kültürel mirasının genel tarih anlatısından dışlanmıştır.** Bu sessizlik, Kürdistan’ın uygarlığın doğuşundaki rolünün sistematik biçimde marjinalleştirilmesini ve onun maddi mirasının çevre imparatorluklara ve modern devletlere **siyasal yeniden atfını** açıkça ortaya koyar.

Nibor’dan Çivi Yazılı Tablet

6.27 – Zagros Aslanının Öldürülüşü

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Asur Aslan Avı Kabartması – Irak, Musul Bölgesi.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Assiran Tarafından Zagros Aslanının Öldürülüşü – Güney Kürdistan, Ninova Eyaleti, Ninova kenti.

Tarih:
Yeni Asur Dönemi, Asurbanipal'in hükümdarlığı (M.Ö. 7. yüzyıl).

Kral **Asurbanipal'in sarayından çıkarılan ünlü aslan avı kabartmaları**, antik Güney Kürdistan'daki Ninova harabelerinde 19. yüzyılın ortalarında keşfedilmiş olup, Yeni Asur sanatının en tanınmış örnekleri arasında yer alır. Bu taş paneller, kafeslerden salınan aslanların Asur kralıyla törensel bir dövüşte karşı karşıya geldiği sahneleri betimler. Bu sahneler, **kraliyet gücünü, ilahi onayı ve doğa üzerindeki hâkimiyeti** simgeler; Asur krallık ideolojisinin görsel temellerini oluşturur.

Günümüzde bu kabartmalar, **Britanya Müzesi'nde** sergilenmekte ve yalnızca "Yeni Asur sanatı başyapıtları" olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak Ninova'nın coğrafi ve kültürel bağlamı — tarihî Zagros–Kürd uygarlığının kalbinde yer aldığı gerçeği — resmî yorumlarda tamamen göz ardı edilir. O dönemde bölge nüfusunun büyük kısmı, **modern Kürdlerin ataları olan yerli Zagros halklarından** oluşmaktaydı; bu halkların kültürel ve dilsel varlığı, Asur İmparatorluğu'nun genişlemesinden çok önceye dayanır.

Bu bağlamın resmî olarak yok sayılması tesadüf değildir. Kabartmaların yalnızca "Asur" olarak sunulması, modern tarih yazımında Ninova'nın **Kürd coğrafi ve medeniyet kimliğini** siler; bölgeyi imparatorluk anlatılarına arka plan sağlayan edilgen bir sahneye indirger. Bu eserler, daha doğru bir tanımla **"Zagros Aslanının Öldürülüşü"** olarak anılmalıdır; çünkü bu sahneler, antik Kürdistan'ın kültürel tarihini biçimlendiren geniş çaplı yanlış atıfların simgesidir.

Sanatsal ve simgesel açıdan bu kabartmalar yalnızca kraliyet sporunu yüceltmez; aynı zamanda daha derin bir **siyasi mesaj** içerir: insanın doğa üzerindeki, imparatorluğun ise **Zagros'un yerli halkları üzerindeki egemenliği.** Aslanın vahşi, dizginlenmemiş bir düşman olarak resmedilmesi, dağ halklarının da benzer biçimde "itaat altına alınması gereken unsurlar" olarak ideolojik biçimde sunulmasına paraleldir. Böylece sanat, siyasal propaganda aracına dönüşür.

Bu eserlerin **Kürd–Zagros kökenine** dair hiçbir bilgi verilmeden sergilenmeye devam etmesi, tarihsel bir önyargının sürdürülmesine yol açmaktadır. Kabartmaların, tekil bir "Asur dehası"nın ürünü olarak değil, **çok-etnikli bir kültürel ortamın** yansıması olarak görülmesi, tarihsel doğruluğun yeniden tesis edilmesini sağlar. Böylelikle Ninova sanatı, Mezopotamya'nın dini ve sanatsal hayal gücünü şekillendiren **Zagros dağ kültürünün** geniş sürekliliği içinde hak ettiği yere yerleştirilir.

Bu açıdan bakıldığında, sözde "Asur Aslan Avı" kabartmaları yalnızca antik bir heykelcilik şaheseri değil, aynı zamanda **Kürdistan'ın erken Yakındoğu uygarlıklarının oluşumundaki rolünü** gölgeleyen uzun tarihli kültürel yeniden tanımlama ve silinme sürecinin sessiz tanıklarıdır.

Assiran Tarafından Zagros Aslanının Öldürülüşü

Assiran Tarafından Zagros Aslanının Öldürülüşü

Assiran Tarafından Zagros Aslanının Öldürülüşü

6.28 – Nînewa Çivi Yazılı Tableti ve Gılgamış Destanı

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Gılgamış Destanı Tableti – Irak, Musul Bölgesi.

Gerçek Kürd Adı ve Konumu:
Gılgamış Destanı Tableti – Güney Kürdistan, Nînewa Eyaleti, Nînewa kenti.

Tarih:
Yeni Asur Dönemi, M.Ö. 7. yüzyıl.

Yakın Doğu arkeolojisinin en önemli buluntularından biri olan **Gılgamış Destanı'na ait çivi yazılı tablet**, Güney Kürdistan'daki antik **Nînewa** kentinin kalıntılarında keşfedilmiştir. Bu tablet, Kral **Asurbanipal'in kraliyet kütüphanesinin** bir parçasıdır ve insanlık tarihinin bilinen en eski edebi eseri olarak kabul edilen **Gılgamış Destanı'nın** bölümlerini içerir.

Tablet, tanrıların insanlığı yok etmek için gönderdiği büyük bir **Tufan anlatısını** kaydeder; doğru bir adam olan **Utnapiştim'in**, ailesini ve tüm canlıları korumak için büyük bir gemi inşa edişini tasvir eder. Bu anlatının **Tevrat'taki Nuh Tufanı** hikâyesiyle gösterdiği benzerlik, onu karşılaştırmalı mitoloji ve erken edebiyat alanlarının en çarpıcı keşiflerinden biri hâline getirmiştir.

Metin ilk kez 1872 yılında tercüme edildiğinde, **Yaratılış Kitabı**'ndaki öyküyle olan benzerliği bilim dünyasında büyük yankı uyandırmış ve kutsal anlatıların kökenine dair Batı düşüncesini kökten değiştirmiştir. Aynı bölgedeki sonraki kazılar, Tufan hikâyesinin başka fragmanlarını da ortaya çıkarmış ve bu mitolojik anlatının köklerinin **Abrahamî geleneklerden en az bin yıl daha eski olan Kürd–Mezopotamya kültürel evrenine** dayandığını doğrulamıştır.

Tüm bu tarihsel ve kültürel öneme rağmen, müze sergileri ve resmî kataloglar — özellikle **Britanya Müzesi**'nde — Nînewa'nın **Güney Kürdistan sınırları içinde** bulunduğuna neredeyse hiç değinmez. Eser, genellikle "Irak" ya da "Asur" başlıkları altında sunulur ve böylece buluntunun yerli Kürd bağlamı tamamen silinir.

Yeni Asur döneminde Nînewa ve çevresindeki yerleşimlerin nüfusunun büyük bölümü, **modern Kürdlerin ataları olan yerli Zagros halklarından** oluşuyordu. Tarihsel ve dilbilimsel kanıtlar, **Newroz (ateş ve yenilenme bayramı)** geleneğinin ilk olarak bu bölgede kutlandığını, hem mevsimsel hem de ruhsal yeniden doğuşu simgelediğini göstermektedir. Bu kutlama, Kürd halkı arasında günümüze kadar yaşamaya devam eden kadim bir kültürel mirastır.

Dolayısıyla, Nînewa'da bulunan **Gılgamış Tableti**, yalnızca antik bir edebi metin değil, aynı zamanda **Kürd–Mezopotamya entelektüel ve mitolojik mirasının somut bir kanıtıdır.** Bu eserin Kürd kimliğinden arındırılarak farklı ulusal veya imparatorluk merkezli kategorilere dâhil edilmesi, insanlık uygarlığının temellerini oluşturan dil, mit ve sanat unsurlarının **orijinal Kürd bağlamından koparılıp** siyasallaştırılmış anlatılar içine yerleştirilmesinin tipik bir örneğidir.

Nînewa'dan Çivi Yazılı Tablet ve Gılgamış Destanı

Nînewa'dan Çivi Yazılı Tablet ve Gılgamış Destanı. Gilgameş, büyük tufandan nasıl sağ kaldığını ve tanrılar tarafından ölümsüzlükle ödüllendirildiğini anlatan Utnapişti ile karşılaşır.

6.29 – Çoğa Zanbil Zigguratu

İşgalci Otoritelerce Atfedilen İsim ve Konum:
Çoğa Zanbil Zigguratu – İran, Huzistan Eyaleti.

Gerçek Kürd–Elam Adı ve Konumu:
Çoğa Zanbil Zigguratu (veya Zigur) – Doğu Kürdistan, Xoristan Eyaleti, antik Sûsa (Şûş) kenti.

Tarih:
M.Ö. 13. yüzyıl.

M.Ö. 13. yüzyılda Kral **Untash-Napirişa** tarafından antik **Sûsa** kentinin yakınında inşa edilen **Çoğa Zanbil Zigguratu**, antik dünyanın en görkemli ve en iyi korunmuş dini yapılarından biridir. Yaklaşık yirmi yıllık bir süreçte tamamlanan bu anıtsal yapı, **Zagros'un merkezinde gelişmiş bir Elam–Kürd uygarlığının** kutsal ve idari merkezi olarak işlev görmüştür.

Mimari açıdan Çoğa Zanbil, **Elam ziggurat geleneğinin doruk noktasıdır.** Mezopotamya'daki basamaklı kule biçimini yerel yeniliklerle birleştirerek, beş katlı ve kademeli teraslardan oluşan bir tapınak kompleksi yaratmıştır. Pişmiş tuğladan inşa edilen bu terasların üzerinde **Elamca çivi yazılı adak yazıtları** yer alır. Bu yazıtlar, yapının **Elam panteonunun baş tanrısı İnşuşinak'a** adandığını bildirir ve Ahamenişlerden çok önce Zagros kalbinde işleyen gelişmiş bir rahiplik ve siyasal sistemin varlığına tanıklık eder.

Açıkça **Elam kökenli** ve **Kürd kültürel coğrafyası** içinde yer almasına rağmen, modern İran tarih yazımı Çoğa Zanbil'i ısrarla "Pers" mirası olarak sınıflandırmaktadır. Bu yeniden atıf, yapının özgün etnik ve dilsel bağlamını silmekte ve yerli bir anlatı yerine daha sonraki imparatorluk kimliğini yerleştirmektedir. Bu tutum, **antik Kürd–Elam toplumlarının maddi başarılarının "İranlı" bir kimlik altında eritilmesini** amaçlayan daha geniş bir kültürel ve tarih yazımsal sahiplenme modelini yansıtır.

Arkeolojik açıdan Çoğa Zanbil, **Ahameniş öncesi Kürdistan'ın teknolojik ve teolojik gelişmişliğine** dair güçlü kanıtlar sunar. Hidrolik sistemleri, törensel planlaması ve astronomik yönelimi, **Zagros dağ kültürlerine özgü çevresel uyum ve kutsal geometri bilgisini** ortaya koyar. Ur ve Dur-Kurigalzu gibi çağdaş Mezopotamya merkezleriyle karşılaştırıldığında, bu ziggurat imparatorluk şehir planlamasından ziyade **yerel, dağlık ve topluluk temelli bir kozmolojik geleneği** yansıtır.

Çoğa Zanbil'in ısrarla "Pers mirası" olarak sunulması hem kronolojik hem de kültürel gerçekliği çarpıtır. Onun **Elam–Kürd kökeninin** kabul edilmesi, bu anıtı Yakın Doğu'nun kültürel ve mimari temellerini şekillendiren yerli uygarlıklar zincirine yeniden dâhil eder. Kürdistan genelindeki birçok anıt gibi, Çoğa Zanbil de yalnızca bir arkeolojik kalıntı değil, **emperyal anlatıların ötesinde varlığını sürdüren kadim bir kimliğin yaşayan tanığıdır.**

Çoğa Zanbil Zigguratu

6.30 – Kürd Mirasının Silinmesi ve Sahiplenilmesi: Tarihsel ve Siyasal Bir Süreklilik

Önceki bölümlerde açıklanan sistematik politikalar ne rastlantısaldı ne de kendiliğinden ortaya çıktı. **Kürdistan'ın tüm coğrafyasında – ve günümüz sınırlarının çok ötesinde – Kürd halkının kültürel ve maddi mirası kasıtlı bir biçimde çarpıtılmış, yağmalanmış ve silinmiştir.** İran, Türkiye, Irak ve Suriye'deki egemen otoriteler, Kürd bölgelerinde ortaya çıkarılan arkeolojik buluntuları ve kültürel değerleri kendi ulusal miraslarının parçası olarak sunmuş, bunların Kürd kökenine dair her türlü atfı sistemli biçimde susturmuştur.

Londra, Paris, Berlin ve New York gibi büyük uluslararası müzelerde sergilenen eserler, **Kürdistan topraklarında** bulunmalarına rağmen genellikle "Asur", "İran", "Suriye" ya da "Mezopotamya" etiketleri altında sergilenmektedir. Bu tür yanlış sınıflandırmalar – ister kasıtlı ister politik olarak uygun görülsün – binlerce Kürd eserinin **gerçek kökenini gizlemiş** ve onları Kürd halkının yaşayan kültürel sürekliliğinden koparmıştır.

Tarihsel veriler, **Perslerin M.Ö. 10. yüzyıl civarında İran platosuna**, **Arapların M.S. 7. yüzyıldan sonra Mezopotamya ve Levant'a**, **Türklerin ise M.S. 11.–13. yüzyıllar arasında İran, Anadolu ve Ortadoğu'ya** yerleştiğini açıkça göstermektedir. Oysa bu topraklarda bulunan maddi ve mimari kalıntılar, bu göçlerden yüzyıllar, hatta binyıllar öncesine aittir. Buna rağmen hem işgalci devletler hem de büyük ölçüde uluslararası akademi, **bu geç gelen toplulukları** bölgedeki antik uygarlıkların "doğal mirasçıları" olarak tanımlamış, böylece **Kürdistan'ı bu kültürel başarıların gerçek beşiği olmaktan çıkarmıştır.**

Bu sistematik sahiplenme iki temel politik amacı hizmet etmiştir:

1. **Medler, Hurriler ve Mitanni gibi kadim Kürd uygarlıklarının görkemini** kullanarak Pers, Arap ve Türk devlet anlatılarına tarihsel ve ideolojik meşruiyet kazandırmak;
2. **Kürdlere tutarlı bir tarihsel kimlik tanımamak**, böylece modern çağda kültürel ve siyasal hak iddialarını zayıflatmak.

Sonuç olarak, **parçalanmış ve çarpıtılmış bir arkeolojik kayıt** ortaya çıkmıştır. Bugünün Kürd halkı, atalarının anıtlarına ve hazinelerine erişimden büyük ölçüde mahrum bırakılmıştır. Çoğu, bu miras üzerinde araştırma yapmaktan, koruma faaliyetlerinden ya da kültürel canlandırma çabalarından **idari veya siyasi yollarla engellenmektedir.**

Bilinen yeniden atıf örnekleri, toplam Kürd arkeolojik mirasının yalnızca küçük bir kısmını temsil etmektedir. Pek çok alan belgelenmemiş veya kasıtlı olarak kayıtlara geçirilmemiştir. Eserlerin büyük bir bölümü **yabancı tanımlarla kataloglanmış** ya da "Pers", "Arap", "Türk" veya "Azeri" gibi kimliklere atanmıştır. Bu uygulama, işgalci güçlerin hem **sahte bir tarihsel süreklilik** inşa etmelerine hem de Kürdistan üzerindeki modern politik hâkimiyetlerini meşrulaştırmalarına olanak sağlamıştır.

Silinme süreci yalnızca kavramsal değil, **fiziksel düzeyde de gerçekleşmiştir.** Sayısız Kürd eseri çalınmış, eritilmiş, kaçırılmış veya yok edilmiştir. Özellikle altın işçiliği ürünleri, çoğu zaman eritilip yeniden dökülerek "Pers" ya da başka imparatorluk hanedanlarının hazinesi olarak sunulmuştur. Bu eylemler, uluslararası kültürel miras ilkelerinin ihlalinden öte, **Kürd kimliğini tarih ve arkeoloji sahnesinden silmeye yönelik bilinçli bir girişimdir.**

Bu davranış, işgalci devletlerdeki daha derin bir tarihsel kaygıyı yansıtır: **Kendi ulusal geçmişlerini, Kürdlerin mirasını sahiplenerek kurma isteği.** Ancak Kürd halkı için mirasın geri kazanımı, yalnızca fiziksel eserlerin iadesi anlamına gelmez; bu, **tarihsel gerçeğin yeniden tesis edilmesi**, **kültürel sürekliliğin korunması** ve **kendi tarihini anlatma hakkının savunulmasıdır.**

Bu nedenle Kürd mirasının korunması iki tamamlayıcı düzeyde yürütülmelidir:

- **Akademik ve kurumsal düzeyde:** Belgeleme, araştırma ve Kürd kökeninin uluslararası düzeyde tanınması yoluyla;
- **Kültürel ve toplumsal düzeyde:** Kürd sözlü geleneklerinin, el sanatlarının ve toplumsal hafızasının yaşatılmasıyla.

Sonuçta, **Kürd kültürel mirasının yeniden sahiplenilmesi yalnızca bir arkeoloji meselesi değil, bir direniş eylemidir.** Bu, yüzyıllar süren gasplara karşı bir hak arayışıdır — Zagros'un anıtlarının, dillerinin ve sanatsal başarılarının, kaybolmuş imparatorlukların kalıntıları değil, **hala yaşayan, dönüşen ve hatırlayan bir uygarlığın** canlı tanıkları olduğunu yeniden ilan etmektir.

6.31 – Silinmiş İsimler ve Çalınmış Miras: Kürd Kimliğinin Kültürel ve Tarihsel Yeniden Atfedilmesi

Kürdistan'ın tarihi, yalnızca Zagros Dağları'nın kalbinde yaşamış halkların kaydı değildir; aynı zamanda **sistematik bir silme sürecinin tanıklığıdır.** Zagros'un yüksek dağlık kültürlerinde derin köklere sahip Kürd uygarlığı, antik çağlardan günümüze kadar **yağmalama, yeniden adlandırma ve sahiplenme** politikalarına maruz kalmıştır. Bu sahiplenme, tarihin tesadüfi bir ürünü değil, **Kürd yurdunu, onun doğal zenginliklerini ve tarihsel anlatısını denetim altına alma amacı güden bilinçli bir siyasal ve kültürel stratejidir.**

Kral Diyako (Deioces) tarafından M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında kurulan **Med İmparatorluğu**, Kürd atalarının soyuna bağlanan ilk kayıtlı devlettir. Medler, Zagros Dağları'ndan Anadolu platosuna uzanan geniş bir bölgeyi yönetmiş ve antik dünyanın en erken yönetim ve kentleşme sistemlerinden birini kurmuşlardır. Ancak modern tarih yazımında bu imparatorluk çoğu kez yalnızca **"Pers İmparatorluğu'nun öncülü"** olarak gösterilir. Bu yaklaşım, **Orta Asya'dan gelen Fars dilli toplulukların İran platosuna gelişinin, Medlerin siyasal ve kültürel kimliğinden yüzyıllar sonra** gerçekleştiği gerçeğini göz ardı eder. Buna rağmen, hâkim anlatılar ısrarla bölgenin "ilk uygarlık kurucuları" olarak Persleri öne çıkarır ve **Kürd temeli üzerine inşa edilen uygarlığın asıl sahipliğini siler.**

Bu kültürel yeniden atıf kalıbı sonraki yüzyıllarda da sürdü. **Sasani İmparatorluğu (M.S. 224–651)**, gücünü ve zenginliğini büyük ölçüde Zagros'un insan gücünden, coğrafyasından ve kaynaklarından elde etmesine rağmen, neredeyse evrensel biçimde

“Pers” olarak tanımlanır. Oysa Sasaniler döneminde **soylu ailelerin ve askeri sınıfların önemli bir bölümü Kürd kökenlidir.** Buna rağmen, resmî belgeler ve müze katalogları Kürd bölgelerindeki yazıtları ve eserleri hâlâ “Pers” veya “Asur” kaynaklarına atfeder, Kürd kimliğini tamamen dışarıda bırakır.

Kürd kolektif hafızasının en simgesel figürü olan **Kawa Asinger (Kawa Demirci)** bile bu tür bir çarpıtmaya uğramıştır. M.Ö. 700 dolaylarında Kawa, zalim bir hükümdara karşı büyük bir halk ayaklanmasına önderlik etmiş, bu özgürlük eylemi günümüzde **yenilenme bayramı Newroz** olarak kutlanmaktadır. Fakat Pers tarih yazımı, özellikle **Firdevsî’nin Şehname’si**, Kawa’yı tarihsel bir önder olmaktan çıkarıp **mitolojik bir Pers karakterine** dönüştürmüştür. Bu, edebi bir uyarlamadan öte, **Kürd ulusal sembolünün kasıtlı olarak kültürel yer değiştirmeye tabi tutulmasıdır.**

Bu **yeniden adlandırma stratejisi**, yalnızca tarihle sınırlı kalmamış, doğa dünyasına kadar uzanmıştır. **Zagros kaplanı**, Kürdler arasında **“Plingî Tînû” (Susuz Kaplan)** olarak bilinir, Kürd folklorunda gücün, dayanıklılığın ve dağların yenilmez ruhunun sembolüdür. Ancak uluslararası zooloji literatürü onu “Pers Kaplanı” olarak kayda geçirmiştir. Bu tür dilsel kaydırmalar önemsiz değildir; **bölgesel mirasın sahipliğini yeniden tanımlayan devlet merkezli anlatıları güçlendirir ve Kürd kültürel işaretlerini siler.**

Kürd **maddi ve manevi kültürü** aynı biçimde asimile edilmiştir. Osmanlı ordusu **Güney Kürdistan’daki Silêmanî’ye** girdiğinde karşılaştığı **Germewî hamam geleneğini** İstanbul’a taşımış, adını değiştirerek **“Türk Hamamı”** olarak dünya çapında tanıtmıştır. Benzer şekilde, **Kürd kebabı** “Türk kebabı”, **fermente yoğurt içeceği Do** “ayran” adını almış; Kürd kökenli pek çok yiyecek — peynir, süt ürünleri ve ekmek çeşitleri — uluslararası pazarlarda **Türk** veya **Fars** mutfağı adı altında satılmaktadır.

Kürd halıcılığı sanatı, kendine özgü bölgesel desenleri ve sembolik motifleriyle tanınmasına rağmen, uluslararası ticarette sistematik biçimde **“Pers halısı”** olarak pazarlanmaktadır. Zagros’ta geliştirilen **tarım ve sulama yenilikleri** yabancı kültürlere atfedilmiş; hatta **Kürd müziği, ezgileri ve çalgıları** bile “Türk”, “Azeri” veya “Fars” olarak yeniden sınıflandırılmıştır.

Kültürel silinmenin en yaygın araçlarından biri ise **coğrafyanın sistematik olarak yeniden adlandırılmasıdır.** Antik Kürd ve Med şehirleri olan **Zangiyan (Zencan), Qazwan (Kazvin), Tawrez (Tebriz), Ardewil (Erdebil), Ecbatan (Hemedan), Anşan (Şiraz), Tisfun (Bağdat), Nînewa (Musul), Alapo (Halep)** ve **Antakiya (Hatay)** gibi kentlerin tümü, **Farsça, Türkçe veya Arapça biçimlerle değiştirilmiş** adlara sahiptir. Kuşaklar boyunca süren bu uygulama, Kürdistan'ın coğrafyasını tarihsel ve kültürel köklerinden koparmış, onu işgalci güçlerin dayattığı kimliklerle yeniden şekillendirmiştir.

Bu süreç yalnızca isimlendirmeyle sınırlı değildir; **tarihsel bilinci de dönüştürür** ve dünyanın Kürdlerin insanlık uygarlığındaki rolünü nasıl algıladığını belirler. Antik Kürd hükümdarları "Pers" olarak etiketlendiğinde, yerli hayvan türleri ve sanat eserleri yabancı devletlerin adlarıyla anıldığında, Kürd yazıtları "anonim" olarak kataloglandığında, verilmek istenen mesaj açıktır: **Kürdlere kendi topraklarının tarihsel ve kültürel anlatısında yer yoktur.**

Yine de, **yüzyıllar süren bastırmaya rağmen toprak hâlâ tanıklık eder.** Med kaleleri dağlarda dimdik ayakta durur; antik şehirlerin taş duvarları, Pers, Arap ve Türk etkisinden yüzyıllar önceye tarihlenen yazıtları taşır; Kürd sözlü geleneği, yazılı kaynakların sustuğu yerlerde bile atalarının adlarını ve başarılarını korur. **Plingî Tînû** artık Zagros ormanlarında dolaşmasa da, **Kürd halkının kolektif hafızasında** yaşamaya devam eder — hiçbir imparatorluğun tamamen silemediği bir direnişin sembolü olarak.

Bu nedenle **Kürd tarihinin yeniden sahiplenilmesi** yalnızca akademik bir çaba değildir; aynı zamanda **kültürel koruma ve siyasal onaylama** eylemidir. Yerlerin özgün adlarının iadesi, anıtların yerli yaratıcılarının tanınması ve Kürd sanatının, mutfağının, müziğinin gerçek kimliğiyle yeniden yaşatılması, yüzyıllardır süren sahte anlatıların çözülmesi için zorunludur.

Kürd tarihi hâlâ fethedenlerin diliyle anlatıldıkça, Kürdler yanlış temsil edilmeye devam edecektir. Ancak kendi seslerini yeniden kazandıklarında, bu ses **dağlar kadar kalıcı**, **nehirler kadar zamansız** bir hakikati dile getirir: **Kürdistan'ın hikâyesi silinemez, çünkü o hâlâ yaşamaktadır.**

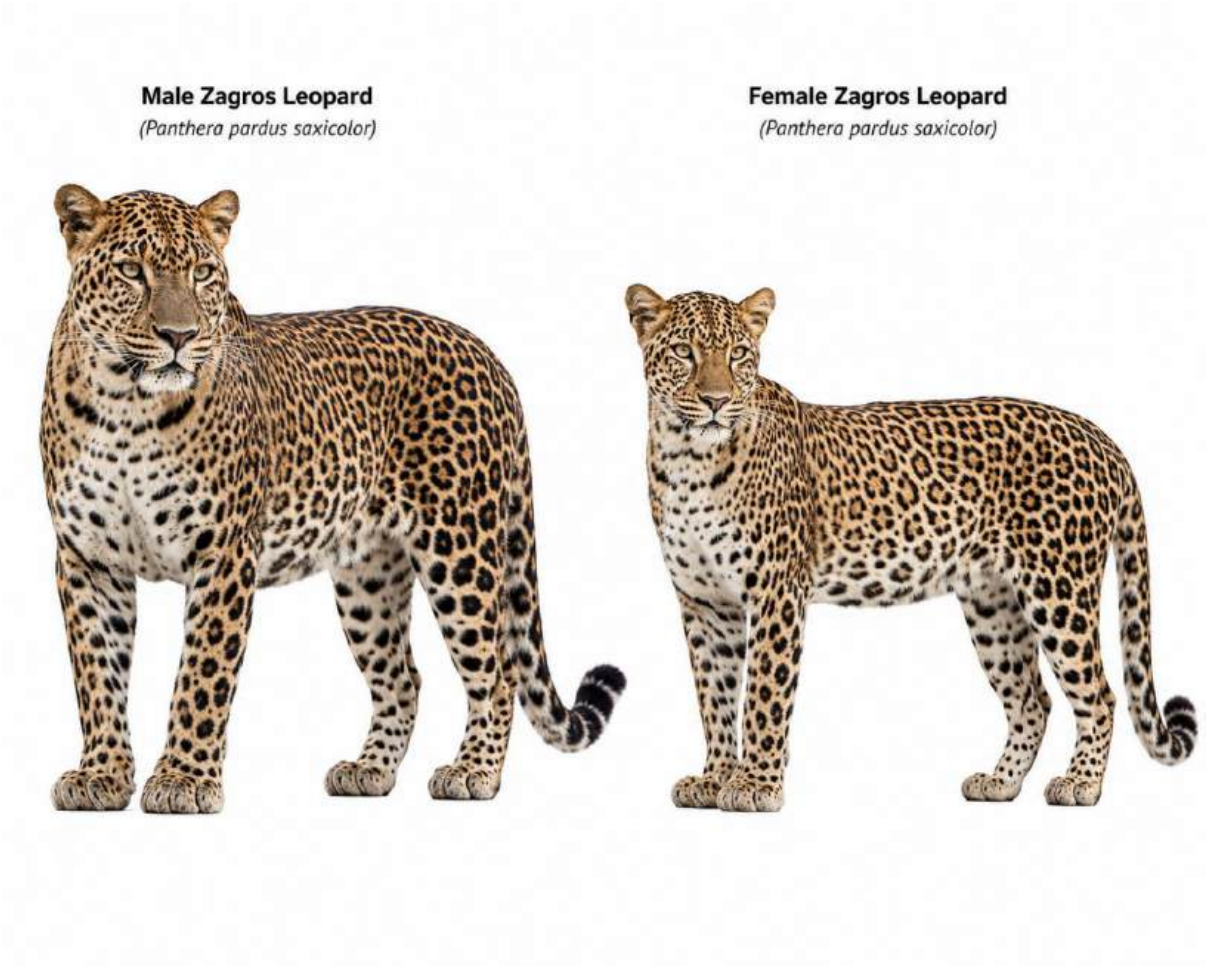

Zagros Leoparı, Kürdçede **«Pilingê Tînoo»** adıyla bilinmekte olup, Asya leoparının en büyük ve en güçlü alt türlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kürd yerel kültüründe bu leopara verilen **«Tînoo» (Susuz)** adı, bu hayvanın çoğunlukla nehir kaynaklarının yakınında ve Zagros Dağları'nın nemli dağlık bölgelerinde gözlemlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Yetişkin bir erkek birey genellikle **50–70 kg** ağırlığında olup (istisnai olarak çok iri erkekler **90–100 kg** ağırlığa ulaşabilir), kuyruğu dâhil toplam vücut uzunluğu **2,0–2,8 metre** arasında değişmektedir.

Yetişkin bir dişi birey ise genellikle **35–50 kg** ağırlığında olup (bazı bireylerde **60 kg**'a kadar ulaşabilir), kuyruğu dâhil toplam vücut uzunluğu **1,8–2,4 metre** arasındadır.

Doğal yaşam ortamında Zagros leoparlarının ortalama yaşam süresi **10–15 yıl** iken, uygun bakım ve beslenme koşullarının sağlandığı esaret altında bu süre **20–23 yıla** kadar ulaşabilmektedir.

Sonuç

Tarih boyunca **Kürd halkı**, birleşik ve bağımsız bir devlet kurma fırsatlarını trajik biçimde defalarca kaçırmıştır. İç bölünmeler ve ulusal birlik eksikliği, onları sürekli olarak dış güçlerin tahakkümüne ve sömürüsüne açık hâle getirmiştir. En büyük darbeler çoğu kez yabancı işgalcilerden değil, bizzat içeriden gelmiştir—Kürd önderlerinin, aşiretlerinin ve gruplarının ortak bir ulusal dava etrafında birleşememesinden.

Bunun sonucu olarak, **Kürdistan'ın bereketli toprakları, zengin kaynakları ve akarsuları** yüzyıllar boyunca işgalci rejimlerce sistematik biçimde yağmalanmıştır. Kürd kanı dökülmüş, Kürd evleri yakılıp yıkılmış, fakat bu sömürünün gerçek kazananları hep Kürdistan'ın düşmanları olmuştur. **Özgür ve birleşik bir Büyük Kürdistan hayali** defalarca ertelenmiş; toprakları talan edilmiş, halkı statüsüz, sessiz ve yoksul bırakılmıştır—21. yüzyıla gelindiğinde bile.

Modern tarihin hiçbir döneminde, tüm Kürdler ya da Kürd önderliğinin çoğunluğu işgale karşı yekpare bir direniş içinde olamamıştır. Birçokları yiğitçe direnirken, bazıları pasif kalmış, kimileri ise trajik biçimde zalimlerle işbirliği yapmıştır. Bu iç ihanetler, Kürd egemenliğinin ve onurunun erozyona uğramasında büyük rol oynamıştır. Kürd topraklarından çıkarılan zenginlikler—petrol, gaz, su, madenler ve tarımsal ürünler—yabancı rejimleri zenginleştirmiş, bu rejimler de söz konusu kaynakları Kürd halkının boyunduruk altında tutulmasını derinleştirmek için kullanmıştır.

Daha da acı olan, bugün pek çok Kürd'ün kendilerine dayatılmış kimliklerle övünmesidir. Türk, Fars, Arap veya Azeri kültürlerine asimilasyonun nesiller boyunca sürmesi, milyonları kendi **Kürd mirasından koparmıştır**. Kürd nüfusunun yarısından fazlası hâlen işgal altında yaşamaktadır ve çoğu, bilinçli ya da bilinçsiz biçimde, kendi ulusal çıkarlarına karşı hareket etmektedir.

Teknolojinin ilerlemesine ve insan haklarına dair küresel farkındalığın artmasına rağmen, **kültürel yok etme ve zorla asimilasyon kampanyası** hâlâ devam etmektedir. Halkın geniş kesimleri, baskı ya da kültürel manipülasyon yoluyla, köklerinden koparılmaktadır. Örneğin Türkiye'de, nüfusun %80'den fazlası etnik olarak Kürd kökenli

olmasına rağmen, %20'den daha azı bunu açıkça dile getirmektedir. Çoğu kendisini aşırı milliyetçi Türk olarak tanımlamakta, hatta kendi Kürd kökenine düşmanlık beslemektedir. Bu kimlikler, **sistematik Türkleştirme, baskı ve tarihsel inkâr** yoluyla inşa edilmiştir.

Bu **kimlik silme süreci**, 3.000 yılı aşkın bir süredir, bugünkü Türkmenistan, İran, Azerbaycan, Türkiye, Irak ve Suriye topraklarında devam etmiştir. Zengiyan (Zencan), Tawrez (Tebriz), Ardewel (Ardabil) ve Rebar (Reşt) gibi şehirlerde Kürdler **Azerileştirilmiş**; Hamedan, Şiraz ve Bûşehr'de **Farslaştırılmış**; Bağdat, Musul, Rakka ve Halep'te **Araplaştırılmıştır**. Bu bölgelerin çoğunda etnik Kürdler hâlâ çoğunluğu oluştursa da, yalnızca küçük bir kesim gerçek kökeninin farkındadır. (Bkz. Ek 8.)

Dinî ideolojiler, özellikle **Sünni ve Şii İslam**, işgalci rejimler tarafından Kürd milletini bölmek ve zayıflatmak için araçsallaştırılmıştır. 16. yüzyılda Ardewel'li (Ardabil) Kürd sûfîsi **Şeyh Safiüddin** tarafından temeli atılan On İki İmam Şiiliği, Safevî hanedanını doğurmuş; bu hanedan ironik biçimde kendi halkına karşı dönmüştür. Safevî yönetimi altında **Kürd kimliği bastırılmış, Kürd dili yasaklanmış**, yerine Fars ve Azeri kimlikleri zorla dayatılmıştır.

Kuzey Kürdistan'da—Hatay ve Osmaniye gibi bölgelerde—**Kürd dili 1991 yılına kadar resmen yasaklıydı** ve Türkçe zorunlu kılınmıştı. Anadolu'nun nüfusunun büyük çoğunluğu etnik olarak Kürd kökenli olmasına rağmen, devlet eliyle yürütülen nesiller boyu süren ideolojik indoktrinasyon sonucu, halkın çoğu artık kendini Türk olarak tanımlamaktadır.

Bu içselleştirilmiş baskı, kişisel kimliğe derinden işlemiştir. Tüm bir nesil, **Kürdlüğü saklanması ya da reddedilmesi gereken bir damga** olarak görmeye şartlandırılmıştır. Kürd şehirlerinin, kasabalarının, nehirlerinin ve dağlarının özgün isimleri resmî kayıtlardan ve toplumsal hafızadan silinmiştir. (Bkz. Ek 9.)

Ama şu sorulmalıdır: İnsan uygarlığının en eski izlerini barındıran topraklarda yaşayan bir milletin varlığı nasıl inkâr edilebilir? Nuh'un Gemisi'nin durduğuna inanılan dağın ve

Nuh Peygamber'in kabrinin bulunduğu bir yurt nasıl silinebilir? Böylesine kutsal bir coğrafyaya kök salmış bir ulus asla unutulmamalı, yok sayılmamalıdır. (Bkz. Ek 10.)

Dahası, binlerce yıldır sürekliliğini korumuş sosyal, kültürel, dilsel ve siyasî sistemlere sahip bir halkın **kimliği yokmuş gibi gösterilmesi** nasıl mümkün olabilir? Ortadoğu'nun en kadim ve en dirençli halklarından biri olan Kürdler, bu sürekliliği sözlü gelenek, kolektif hafıza ve tarihsel bilinçle korumuştur. Binlerce yıl boyunca adalet, yönetim, topluluk ve dil sistemlerini yaşatmış bir halk **statüsüz ya da köksüz** sayılamaz. (Bkz. Ek 11.)

Bu yalnızca akademik bir mesele değil, aynı zamanda **ahlakî bir zorunluluktur**. Bölgedeki halklar—özellikle zorla asimile edilenler—gerçek miraslarına uyanmak zorundadır. Irkçılığı, etno-milliyetçiliği ve tarihsel inkârı tüm biçimleriyle reddetmelidir. **Kürd kimliğinin yeniden canlanışı**, üstünlük değil; onur, hakikat ve adalet çağrısıdır.

Bugün kendini Türk, Azeri, Arap ya da Fars olarak tanımlayanlar, atalarının çoğunun bir zamanlar Kürd olduğunu kabul etmelidir. Kimlik özgürlüğünün temel bir insan hakkı olduğu çağımızda, **dilin, etnisitenin ve kültürün zorla bastırılması** artık kabul edilemez. Günümüz Türkiyeli, Fars ya da Arap nüfusunun büyük bölümünün **Kürd kökenlere sahip olduğunun kabulü**, bölünme değil; iyileşmenin başlangıcıdır.

Kimsenin mevcut dilini ya da kültürünü terk etmesine gerek yoktur. Önemli olan, ırkçılığın ve Kürdlere yönelik tarihsel düşmanlığın reddi; **saygı, birlikte yaşama ve ortak insanlık bilincinin** benimsenmesidir. Barışçıl ve işbirliğine dayalı bir gelecek, karşılıklı tanıma ve onur temelinde mümkündür ve elzemdir.

Büyük Kürdistan'ın güney bölgelerinde yaşayan Kürdler—Ekbatan (Hamedan), Malamir (Malayer), Burucird, Xorawa (Xurramabad), Şahr-e-Kürd, Susa (Şuştar), Anşan (Şiraz), Rey Şehr (Bûşehr) ve Yazd-e-Kürd—**geniş Kürd yurdunun bir parçası olduklarını kabul etmeli**, Elamî-Kürd miraslarını sahiplenmeli ve kendilerini köklerinden uzaklaştıran ırkçılığı reddetmelidir. Onların geleceği, daha geniş Kürd ulusuyla ve bölgedeki tüm halklarla birlik ve dayanışmadadır.

Aynı şekilde, İran'daki Farsça konuşan Tacikler de unutmamalıdır ki, yaklaşık 3.000 yıl önce ataları Orta Asya'dan Kürd topraklarına göç etmiştir. Dilleri, kültürleri ve uygarlıkları Kürd ortamında şekillenmiştir. Komşular olarak, bu ortak geçmişe saygı göstermeli, inkâr ya da şovenizm değil, karşılıklı anlayış geliştirmelidirler.

Bu durum, **Huzistan, Selahaddin, Ninova, Rakka, Bağdat, Basra ve Halep'te Araplaştırılan Kürdler** için de geçerlidir. Nesiller boyunca asimile edilmiş bu topluluklardan birçoğu bugün kendi Kürd kimliğine ve mirasına karşı tavır almış durumdadır. Ancak artık kabile üstünlüğü ve ırksal ideolojiler çağı geride kalmıştır. Bugün, **birlikte yaşam, küresel bilinç ve ortak insani değerler** çağındayız.

Bu bireyler için Kürd kimliğini yeniden keşfetmek bir geriye dönüş değil; **hakikate, onura ve birlikte yaşama doğru ileriye atılan bir adımdır**. Mevcut dillerini ya da kültürlerini terk etmelerine gerek yoktur. Önemli olan, tarihsel düşmanlıkların reddi; dayanışma, eşitlik ve karşılıklı saygının benimsenmesidir.

Geçmişin hakikatleriyle yüzleşmek ve ortak bir gelecek için çabalamakla, bu bölgenin halkları—Kürd ve Kürd olmayanlar—adil, özgür ve insanca bir toplum inşa edebilirler.

Son bir söz olarak şunu güçlü bir şekilde ilan etmek gerekir: **Birleşmiş Milletler artık Kürd halkının kendi kurumlarında temsil edilme hakkını resmen tanımalıdır. Kürdistan bayrağı diğer ulusların bayraklarıyla yan yana dalgalanmalıdır. Kürdistan haritası küresel ve dijital atlaslarda resmen yer almalıdır. Ve hepsinden önemlisi, Kürd ulusu bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanınmalıdır.**

Tarihin bu belirleyici anında, dünyanın vicdanı, 80 milyondan fazla Kürdün en temel haklarının sistematik biçimde inkârı karşısında artık sessiz kalamaz. **Tanıma, adalet ve onur** bir tercih değil, ahlakî bir zorunluluktur.

Bağımsız ve egemen bir Kürdistan'ın kimliği resmen tanınmadıkça, yalnızca Türk, Fars ve Arap devletleri huzursuz kalmayacak; aynı zamanda bölge geneli ve küresel toplum da gerçek barış, istikrar ve adaletten yoksun kalacaktır.

Ancak böyle bir tanımayla, insanlık, Kürd halkına karşı yüzyıllardır süren adaletsizlik ve tarihsel inkârın kefaretini ödemeye başlayabilir.

Ek 1

1	History of Mitanni Kingdom https://en.wikipedia.org/wiki/Mitanni
2	History of Lullubi Kingdom https://en.wikipedia.org/wiki/Lullubi
3	History of Gutian people https://en.wikipedia.org/wiki/Gutian_people

1. Hurrians (c. 3000–1200 BC)

- Location: The Hurrians lived in areas now part of modern–day Kürdistan, particularly in the upper reaches of the Tigris and Euphrates rivers.
- Rise to Power:
    - The Hurrians played an important role in the early history of the ancient Near East. They were contemporary with the Akkadian Empire and were known for their cultural influence.
    - Around 1500 BC, the Mitanni Kingdom, a Hurrian–speaking kingdom, emerged as a major power in the region, especially in northeastern Syria, southern Turkey, and parts of Mesopotamia.
- Major Historical Event:
    - The Mitanni Kingdom was one of the significant states of the Middle Bronze Age, often in conflict with the Hittites, Egyptians, and Assyrians.
    - It was known for its powerful rulers, such as Tushratta, and had a strong influence on the region's politics. The Hurrians also played a key role in spreading the use of horses in chariot warfare.

Decline and Fall:

    - By the 12th century BC, the Mitanni Kingdom collapsed due to the combined pressures from the Hittites, Assyrians, and other neighboring powers.
    - The Hurrians as a distinct group faded, but their influence persisted in the culture of their conquerors, especially in the Assyrian Empire.
- Legacy:
    - While the Hurrians disappeared as a distinct people, their contributions to the cultural and political landscapes of the ancient Near East were significant. Their language influenced the Assyrian and Aramean peoples.

2. Lullubi (c. 2300–2200 BC)

- Location: The Lullubi were an ancient people living in the Zagros Mountains, covering parts of modern–day northern Iraq and western Iran.
- Rise to Power:
    - The Lullubi people were contemporaneous with the Akkadian Empire and played a key role in the interactions between mountain peoples and the Mesopotamian civilizations.
    - They resisted the early Akkadian king Sargon of Akkad around 2300 BC but were eventually defeated by the Akkadian forces.
- Major Historical Event:
    - In the mid–23rd century BC, Sargon of Akkad invaded Lullubi territory, marking their defeat and eventual absorption into the Akkadian Empire.
- Decline and Fall:
    - After the fall of the Akkadian Empire around 2200 BC, the Lullubi likely fell under control of the Gutians (who briefly ruled Mesopotamia) or the Sumerians.
    - The region came under the control of the Assyrians in later centuries.
- Legacy:
    - The Lullubi, after their integration into larger empires, contributed culturally to the development of the Medes and Persians. Their legacy is

especially tied to the ethnic and cultural development of the Kürdish people.

3. Gutians (c. 2200–2100 BC)

- Location: The Gutians originated in the Zagros Mountains, in areas now part of modern Kürdistan (northern Iraq and Iran). They were known to have invaded and briefly ruled parts of Mesopotamia, including Akkad and Sumer.
- Rise to Power:
    - Around 2200 BC, the Gutians overthrew the Akkadian Empire, which had weakened due to internal conflict and external pressure. They briefly ruled over Sumer and Akkad.
    - The Gutians were often depicted as barbaric invaders by later sources, but they likely had their own cultural and political systems.
- Major Historical Event:
    - The Gutians are said to have sacked the Akkadian capital of Akkad, bringing an end to the Akkadian Empire around 2200 BC.
    - The Gutians' rule in Mesopotamia was marked by political instability, and they were seen as disruptors of the region's prosperity.
- Decline and Fall:
    - Around 2100 BC, the Sumerian king Ur–Nammu, of the Ur III Dynasty, expelled the Gutians from Sumer and Akkad, restoring Sumerian control over the region.
    - After their defeat, the Gutians retreated to the Zagros Mountains. It is believed that they eventually merged with other groups in the region, contributing to the rise of the Medes and Kürds.
- Legacy:
    - The Gutians left little trace of their own culture, but their brief rule contributed to the dynamics of Mesopotamian history. Some of their descendants likely formed part of the Medes and Persians.

Chronological Order of Events:

1. Hurrians (c. 3000–1200 BC)
    - Rise of the Mitanni Kingdom (1500–1300 BC).
    - Influence over Mesopotamian politics and eventual absorption by the Assyrians in the 12th century BC.
2. Lullubi (c. 2300–2200 BC)
    - Resisted Sargon of Akkad around 2300 BC.
    - Absorbed into the Akkadian Empire after their defeat.
    - Likely integrated into Sumerian or Assyrian rule after the fall of Akkad.
3. Gutians (c. 2200–2100 BC)
    - Overthrew the Akkadian Empire around 2200 BC.
    - Brief rule over Akkad and Sumer.
    - Expelled by Ur–Nammu around 2100 BC and retreated to the Zagros Mountains.

Ek 2

1	The Sassanids were Kurds not Persians https://www.kurdia.net/archives/5141?utm_source=chatgpt.com
2	the origins of the Kurds—myths, history, and modern politics https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.7560/309117-003/html?srsltid=AfmBOor1JHRwlOWVfu7TomMWM91DE-rA-Ovr-Z3hVM-4PCFutLrCYuM-&utm_source=chatgpt.com
3	The Origins and Appearance of the Kurds in https://www.academia.edu/98763429/The_Origins_and_Appearance_of_the_Kurds_in?utm_source=chatgpt.com

The Kurdish Origins of the Sassanid Dynasty: A Reexamination of Historical Evidence

Throughout history, the Sassanid Empire (224–651 AD) has been predominantly identified as a Persian dynasty. However, a closer examination of historical sources reveals compelling evidence supporting the Kurdish origins of the Sassanids. Contrary to traditional historical narratives, a wealth of documentation indicates that the Sassanids were of Kurdish descent. This article presents and analyzes various historical sources that substantiate this claim.

1. The Ancestry of Sasan and the Kurdish Connection

Sasan, the progenitor of the Sassanid dynasty, is believed to have originated from Kurdistan. Historical records indicate that he fled to Persia after a prophecy foretold that his descendants would rule Ariana. Notably, Sasan was not of Persian origin but instead traced his lineage to Bahman, son of Esfandyar, and the Kiani king Goshtasp. He was known to be a camel herder under a feudal lord. Furthermore, Dehkhoda's encyclopedia states that Ardashir's father, Papak, was a Kurdish shepherd.

Dr. Rashid Yasemi, a professor at the University of Tehran, asserts that Sasan belonged to the Kurdish Shwankara clan. Additionally, Papak's mother was from the Kurdish Bazrangi clan, whose homeland was in the Kurdish region of Fars Province. These details affirm that Ardashir I, the founder of the Sassanid dynasty, had Kurdish ancestry.

2. The Testimony of Ardavan IV and Parthian Sources

The Parthian king Ardavan IV, in his correspondence with Ardashir I, explicitly referred to him as a Kurd. Historical records preserved by Al–Tabari and Ibn al–Athir document a letter from Ardavan IV, in which he ridiculed Ardashir, stating: "You, Kurdish man who was raised in Kurdish tents, who authorized you to wear a crown?" This statement is a significant indication of Ardashir's Kurdish origins.

Similar sentiments were echoed by Bahram Chopin, the governor of Armenia and Azerbaijan during the Sassanid era, who insulted Khosrau II by calling him the "son of an adulteress raised in Kurdish tents." This further suggests that the Sassanid rulers were identified as Kurds even by their contemporaries.

3. The Kurdish Roots of the Shwankara Clan

The Shwankara clan, from which Sasan descended, later established a Kurdish emirate during the late Buyid dynasty. The historical record compiled by Eduard Karl Max von Zambauer identifies the Shwankara tribe as direct descendants of Ardashir Papak. This lineage further reinforces the notion that the Sassanids were of Kurdish origin.

4. The Kurdish Districts in Sassanid Cities

Several cities built by the Sassanids bore Kurdish names. The capital city of Mada'in included a district called "Kurdabad," meaning "A district built by the Kurds." The historical text The Dictionary of Countries by Yaqut al–Hamawi affirms this fact. Additionally, Ardashir I founded a city named "Buth Ardashir" near present–day Mosul for the Kurds.

Furthermore, Sassanid kings such as Qubad and Anushirwan built over thirty cities in Aran, including Malazkurd, whose name clearly denotes a Kurdish origin.

5. Linguistic and Cultural Evidence

The term "Khosrau," used by the Sassanid rulers, is derived from two Kurdish words: "khas" (good) and "rau" (conduct). This suggests that the title of Sassanid kings had

Kurdish linguistic roots. Unlike Persian, which lacks these words, Kurdish retains these meanings, reinforcing the claim that the Sassanids were of Kurdish descent.

Additionally, many Sassanid names bear Kurdish etymological connections. For instance:

- Yazdkurd combines "Yazd" (a deity reference) with "Kurd."
- Ardashir is derived from "Arda" (good) and "Sher" (lion), both words of Median–Kurdish origin.
- Fairooz or Peeroz means "blessed" in Kurdish.
- Hormizd is linked to the Sumerian deity Hormes, later adapted as Ahura Mazda.

These linguistic traces further highlight the Kurdish identity of the Sassanid rulers.

6. The Kurdish Influence on Sassanid Resistance

During the Arab–Islamic conquest, resistance against the invaders was primarily concentrated in Kurdish strongholds such as Sharazur, Mosul, Helwan, Nahavand, and Jalawla. The fierce defense of the Sassanid state in these areas underscores the strong Kurdish support for the dynasty, further indicating that the Sassanids were perceived as a Kurdish ruling house.

7. The Flag of Kawa and Sassanid Symbolism

The Sassanid imperial flag, known as the Kawyan Banner, was named after the Kurdish blacksmith Kawa, a legendary figure in Kurdish folklore. The reverence for Kawa among the Sassanids suggests a strong cultural affiliation with Kurdish identity.

8. Historical Testimonies of Nestorian and Other Scholars

A Nestorian Syrian historical text, The Little History, identifies the Sassanid general Hormazdān, cousin of Yazdkurd III and grandson of Ardashir Papak, as a descendant of the Median Kurds. Similarly, historian Parvaneh Pourshariati notes that Hormazdān was a resident of Media, further linking the Sassanids to the Medes, the ancestors of the Kurds.

9. The Sassanids and the Kurdish Language

Medieval scholar Masoud Muhammad asserts that the Kurdish Hawrami dialect is identical to the Pahlavi language, which was spoken by the Sassanids. He references The Lexicon in Measures of Non–Arabic Poetry, which praises both the Hawramani melody and Pahlavi verses, illustrating the linguistic continuity between the Sassanids and the Kurds.

10. The Fathlawi Dynasty and the Shwankara Kurdish Emirate

The Fathlawi family, ruling from 1155 to 1432 AD, belonged to the Kurdish Shwankara tribe and claimed descent from the Sassanid kings. The establishment of the Atabak of Shwankara Kurds in Persia during the Buyid period further substantiates the Kurdish heritage of the Sassanid dynasty.

The overwhelming historical, linguistic, and cultural evidence presented in this study strongly supports the assertion that the Sassanid dynasty was of Kurdish origin. The direct references by contemporaries, the linguistic structure of royal titles, the geographical and cultural footprints, and the resistance against Arab conquest all point to a Kurdish heritage for the Sassanid rulers.

This reevaluation challenges the traditional Persian–centric perspective on Sassanid history and calls for a more nuanced and inclusive approach to understanding the ethnic identity of one of the most significant dynasties of antiquity.

Here's a list of Sassanid kings mentioned in your text, along with their reign years, areas ruled, capitals, and languages used:

1. Ardashir I (r. 224–242 AD)
    - Ruled: Sassanid Empire (Kurdistan, Iran, Mesopotamia, parts of Central Asia)
    - Capital: Ctesiphon (current name Al–Mada'in)
    - Language: Kurdish
2. Khosrau II (r. 590–628 AD)

- Ruled: Sassanid Empire
- Capital: Ctesiphon
- Language: Kurdish

3. Yazdkurd III (r. 632–651 AD)
    - Ruled: Sassanid Empire (last Sassanid ruler)
    - Capital: Ctesiphon
    - Language: Kurdish
4. Qubad I (r. 488–531 AD)
    - Ruled: Sassanid Empire
    - Capital: Ctesiphon
    - Language: Kurdish
5. Anushirwan (Khosrau I) (r. 531–579 AD)
    - Ruled: Sassanid Empire
    - Capital: Ctesiphon
    - Language: Kurdish
6. Hormazdān (General, related to Yazdkurd III)
    - Role: Sassanid general, governor of Media
    - Ruled: Not a king but an influential Sassanid noble
    - Language: Kurdish
7. Here is a list of the Sassanian kings, their reign periods, and their capital cities:

King Name	**Reign (AD)**	**Capital City**
Ardashir I	224–242	Ctesiphon
Shapur I	242–270	Ctesiphon
Hormizd I	270–271	Ctesiphon
Bahram I	271–274	Ctesiphon
Bahram II	274–293	Ctesiphon
Bahram III	293	Ctesiphon
Narseh	293–302	Ctesiphon
Hormizd II	302–309	Ctesiphon

King Name	Reign (AD)	Capital City
Shapur II	309–379	Ctesiphon
Ardashir II	379–383	Ctesiphon
Shapur III	383–388	Ctesiphon
Bahram IV	388–399	Ctesiphon
Yazdegerd I	399–420	Ctesiphon
Bahram V (Gor)	420–438	Ctesiphon
Yazdegerd II	438–457	Ctesiphon
Hormizd III	457–459	Ctesiphon
Peroz I	459–484	Ctesiphon
Balash	484–488	Ctesiphon
Kavadh I (1st reign)	488–496	Ctesiphon
Djamasp	496–498	Ctesiphon
Kavadh I (2nd reign)	498–531	Ctesiphon
Khosrow I (Anushirvan)	531–579	Ctesiphon
Hormizd IV	579–590	Ctesiphon
Khosrow II (Parviz)	590, 591–628	Ctesiphon
Kavad II	628	Ctesiphon
Ardashir III	628–630	Ctesiphon
Shahrbaraz	630	Ctesiphon
Boran	630–631	Ctesiphon
Shapur V	631	Ctesiphon
Azarmidokht	631	Ctesiphon
Hormizd VI	631–632	Ctesiphon

King Name	Reign (AD)	Capital City
Yazdegerd III	632–651	Ctesiphon (later moved due to Rashidum Caliphate Arab invasion to Hilwan near Kirmashan, then moved to Istakhir near Perspolis). Yazdegerd III was killed after he was betrayed when refuge to Merv (in modern Turkmenistan)

Ek 3

1	Khurshadi dynasty https://en.wikipedia.org/wiki/Khorshidi_dynasty?utm_source=chatgpt.com
2	Safavid Lorestan https://en.wikipedia.org/wiki/Safavid_Lorestan?utm_source=chatgpt.com
3	Khurshadi dynasty https://en.wikipedia–on-ipfs.org/wiki/Khorshidi_dynasty?utm_source=chatgpt.com

The Khurshadi Dynasty ruled primarily from the 12th to the 14th centuries. The dates I initially mentioned earlier (1184–1598) are more accurate for their rule. The other dates you mentioned (1050–1250) might have been mistakenly referenced or confused with another dynasty or time period.

Here's a more precise breakdown of the Khurshadi Dynasty's rule:

Khurshadi Dynasty Timeline:

- Period: The Khurshadi Dynasty ruled from 1184 to 1598.
- Capital: The capital was Shiraz (in Fars).

List of Rulers of the Khurshadi Dynasty (1184–1598):

Ruler Name	**Reign Period**	**Key Areas Controlled**	**Capital**	**Fate**
Ata (Pasha) Begi Luri	1184–1211	Fars, Khuzestan, parts of southern Iran	Shiraz	Died or overthrown
Shujaddin Khorshadi	1211–1230	Shiraz, Fars, parts of western Iran	Shiraz	Died or overthrown
Badreddin Masoud	1230–1250	Shiraz, Khuzestan, Luristan	Shiraz	Died or overthrown

Ruler Name	Reign Period	Key Areas Controlled	Capital	Fate
Tajaddin Shai Kouri Khalil	1250–1275	Shiraz, Fars, Luristan, Khuzestan, Khorawa (Khorramabad)	Shiraz	Died or overthrown
Jamaleddin Khodr	1275–1290	Shiraz, parts of western Iran	Shiraz	Died or overthrown
Hosameddin Omar	1290–1315	Shiraz, Luristan, Khuzestan	Shiraz	Died or overthrown
Samsamaddin Mahmood	1315–1330	Shiraz, Khuzestan, parts of western Iran	Shiraz	Died or overthrown
Izzeddin Ahmed	1330–1350	Shiraz, Khuzestan, Fars	Shiraz	Died or overthrown
Hossein	1350–1370	Shiraz, Khuzestan, Luristan	Shiraz	Died or overthrown
Dowlath Khatun	1370–1390	Shiraz, Khuzestan, parts of western Iran	Shiraz	Died or overthrown
Izzeddin Shujaeddin Mohammad	1390–1410	Shiraz, Khuzestan, Fars	Shiraz	Died or overthrown
Izzeddin Sehham	1410–1425	Shiraz, Khuzestan, Fars	Shiraz	Died or overthrown
Sidi Ahmad	1425–1430	Shiraz, Khuzestan, Fars	Shiraz	Died or overthrown
Ata (Pasha) Begi Luri	1430–1440	Shiraz, parts of Khuzestan	Shiraz	Died or overthrown
Shujaddin Khorshadi	1440–1460	Shiraz, Khuzestan, Luristan, Fars	Shiraz	Died or overthrown
Badreddin Masoud	1460–1480	Shiraz, parts of Khuzestan, Fars	Shiraz	Died or overthrown

Ruler Name	Reign Period	Key Areas Controlled	Capital	Fate
Tajaddin Shai Kouri Khalil	1480–1500	Shiraz, parts of western Iran	Shiraz	Died or overthrown
Jamaleddin Khodr	1500–1520	Shiraz, parts of western Iran	Shiraz	Died or overthrown
Hosameddin Omar	1520–1540	Shiraz, Luristan, parts of Khuzestan	Shiraz	Died or overthrown
Samsamaddin Mahmood	1540–1560	Shiraz, Khuzestan, parts of western Iran	Shiraz	Died or overthrown
Izzeddin Ahmed	1560–1598	Shiraz, Khuzestan, Fars	Shiraz	Died or overthrown

- Khurshadi Dynasty ruled from 1184 to 1598, with Shiraz as their main capital.
- Their influence extended across regions like Khuzestan, Luristan, and Fars.
- They faced pressures from external powers like the Seljuks, Mongols, and Safavids during their reign.
- Shiraz remained central to their political and cultural influence.

Ek 4

1	History of Assyrian https://www.britannica.com/topic/Assyrian?utm_source=chatgpt.com
2	History of Syriac language https://en.wikipedia.org/wiki/Syriac_language?utm_source=chatgpt.com
3	History of Assyrian people https://en.wikipedia.org/wiki/Assyrian_people?utm_source=chatgpt.com
4	Transcript: The oldest cuisine in the world https://www.ft.com/content/dc28dd5e–1b7a-4113-a11a-32f55032d35e?utm_source=chatgpt.com

The Assyrians and the Syriacs (Suryanis) share a common ancient heritage, but they have distinctions in history, identity, and language.

1. Origins & Differences

- Assyrians: Descendants of the ancient Assyrian Empire (circa 2500 BC–612 BC), which was centered in Mesopotamia (modern–day Iraq, Syria, and parts of Turkey & Iran).
- Suryanis (Syriacs): This term often refers to Aramaic–speaking Christian communities, especially those from the Syriac Orthodox Church. Some consider themselves Assyrians, while others view their identity as separate.

2. Language Classification

Both groups speak dialects of Aramaic, which belongs to the Semitic language family, like Hebrew and Arabic.

- Ancient Assyrian Language: Akkadian (an East Semitic language, closer to Hebrew)
- Modern Assyrian/Syriac Language: Neo–Aramaic (descended from Aramaic, which replaced Akkadian)

3. Assyrian Kingdom & Kings

The Assyrian Empire was one of the most powerful ancient Mesopotamian civilizations. Key periods:

1. Old Assyrian Period (circa 2025–1364 BC)
    - Kings: Shamshi–Adad I (1813–1781 BC)
    - Early city–state dominance in Assur
2. Middle Assyrian Period (1363–912 BC)
    - Kings: Tukulti–Ninurta I (1243–1207 BC)
    - Expansion into Babylon and surrounding areas
3. Neo–Assyrian Empire (911–612 BC) (Peak of Power)
    - Kings: Ashurnasirpal II, Tiglath–Pileser III, Sargon II, Sennacherib, Esarhaddon, Ashurbanipal
    - Controlled Mesopotamia, Egypt, Levant, and Anatolia
    - Fall of Empire (612 BC): Defeated by a coalition of Babylonians, Medes, and Persians

4. What Happened to the Assyrian Rule?

- After 612 BC, the empire collapsed, and the Assyrians were ruled by the Babylonians, Persians, Greeks, and later Romans, Arabs, and Ottomans.
- They retained their culture and language but were persecuted over time.

5. Modern Assyrian/Suryani Population & Locations

Today, Assyrians/Syriacs live mainly in:

- Iraq (Nineveh Plains, Baghdad, Hawler (Erbil))
- Syria (Hasakah, Aleppo, Damascus)
- Turkey (Mardin, Midyat, Tur Abdin)
- Iran (Wirme (Urmia), Tehran)
- Diaspora: USA, Sweden, Germany, Australia

Current Population –in 2025: Estimated 3–5 million worldwide, mostly in diaspora due to conflicts in the Middle East.

Ek 5

1	Languages of the World https://www.ethnologue.com/
2	Catalogue of languages and families https://glottolog.org/
3	The World Atlas of Language Structures (WALS) https://wals.info/
4	Catalogue of languages of the world https://docs.ropensci.org/lingtypology/reference/glottolog.html
5	A Guide to the World's Languages: Volume I, Classification 1st Edition by Merritt Ruhlen (Author)– Publisher ： Stanford University Press (1 Jun. 1987)

The classification of languages into families, as listed above, is based on widely accepted linguistic research from sources such as:

1. Ethnologue: Languages of the World (published by SIL International) – One of the most comprehensive linguistic databases.
2. The World Atlas of Language Structures (WALS) – Published by the Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
3. Glottolog – A database maintained by the Max Planck Institute for the Science of Human History.
4. Lyle Campbell's "Historical Linguistics: An Introduction" – A well–known textbook on linguistic classification.
5. George L. Trager and Joseph Greenberg's work on language families – Greenberg, in particular, classified African and Native American languages into major families.
6. Merritt Ruhlen's "A Guide to the World's Languages" – A continuation of Joseph Greenberg's work.

Most of these classifications originate from Sir William Jones (18th century), Franz Bopp (19th century), and August Schleicher (19th century) for Indo–European languages.

Other families, like Afro–Asiatic and Niger–Congo, were systematically categorized in the 20th century by scholars like Joseph Greenberg.

Here's a classification of all national languages of the world under their respective language families:

1. Indo–European Family

- Germanic Branch
    - English (USA, UK, Canada, Australia, etc.)
    - German (Germany, Austria, Switzerland)
    - Dutch (Netherlands, Belgium)
    - Swedish (Sweden)
    - Danish (Denmark)
    - Norwegian (Norway)
    - Icelandic (Iceland)
- Romance Branch
    - Spanish (Spain, Mexico, Argentina, etc.)
    - Portuguese (Portugal, Brazil, etc.)
    - French (France, Canada, Belgium, etc.)
    - Italian (Italy, San Marino, Vatican City)
    - Romanian (Romania, Moldova)
- Slavic Branch
    - Russian (Russia, Belarus, Kazakhstan, etc.)
    - Polish (Poland)
    - Ukrainian (Ukraine)
    - Czech (Czech Republic)
    - Slovak (Slovakia)
    - Bulgarian (Bulgaria)
    - Serbian (Serbia, Bosnia, Montenegro)
    - Croatian (Croatia)
    - Slovenian (Slovenia)
    - Macedonian (North Macedonia)

    - Belarusian (Belarus)

Indo–Iranian Branch

    - Hindi (India)
    - Urdu (Pakistan)
    - Bengali (Bangladesh)
    - Punjabi (Pakistan, India)
    - Persian (Iran, Afghanistan [Dari], Tajikistan [Tajik])
    - Pashto (Afghanistan, Pakistan)
    - Kurdish (Iraq, Iran, Turkey, Syria)
    - Nepali (Nepal)
    - Sinhala (Sri Lanka)
- Celtic Branch
    - Irish (Ireland)
- Baltic Branch
    - Lithuanian (Lithuania)
    - Latvian (Latvia)

2. Uralic Family

- Finnish (Finland)
- Hungarian (Hungary)
- Estonian (Estonia)

3. Turkic Family

- Turkish (Turkey)
- Azerbaijani (Azerbaijan)
- Uzbek (Uzbekistan)

- Kazakh (Kazakhstan)
- Turkmen (Turkmenistan)
- Kyrgyz (Kyrgyzstan)
- Tatar (Russia)

4. Afro–Asiatic Family

- Semitic Branch
    - Arabic (many countries in the Middle East & North Africa)
    - Hebrew (Israel)
    - Amharic (Ethiopia)
    - Tigrinya (Eritrea)
- Berber Branch
    - Tamazight (Morocco, Algeria)

5. Sino–Tibetan Family

- Sinitic Branch
    - Mandarin Chinese (China, Taiwan, Singapore)
    - Cantonese (Hong Kong, Macau)
- Tibeto–Burman Branch
    - Burmese (Myanmar)

6. Dravidian Family

- Tamil (Sri Lanka, India)

7. Japonic Family

- Japanese (Japan)

8. Koreanic Family

- Korean (South Korea, North Korea)

9. Austroasiatic Family

- Khmer (Cambodia)
- Vietnamese (Vietnam)

10. Austronesian Family

- Filipino (Philippines)
- Malay/Indonesian (Malaysia, Indonesia, Brunei)
- Malagasy (Madagascar)

11. Niger–Congo Family

- Swahili (Tanzania, Kenya, Uganda, etc.)
- Zulu (South Africa)
- Xhosa (South Africa)
- Yoruba (Nigeria)
- Igbo (Nigeria)
- Shona (Zimbabwe)

12. Nilo–Saharan Family

- Dinka (South Sudan)
- Luo (Kenya, Uganda)

13. Eskimo–Aleut Family

- Greenlandic (Greenland)

Ek 6

1	Ethnologue https://www.ethnologue.com/subgroup/21/

- Indo–European 455
- Indo–Iranian 312
- **Iranian**

  Western 68

  - Northwestern 51

    Kurdish 4

    - Kurdish, Central ckb, a language of Iraq
    - Kurdish, Northern kmr, a language of Turkey
    - Kurdish, Southern sdh, a language of Iran
    - Laki lki, a language of Iran

    Talysh 16

    - Alviri–Vidari avd, a language of Iran
    - Eshtehardi esh, a language of Iran
    - Gozarkhani goz, a language of Iran
    - Harzani hrz, a language of Iran
    - Kabatei xkp, a language of Iran
    - Kajali xkj, a language of Iran
    - Karingani kgn, a language of Iran
    - Kho'ini xkc, a language of Iran
    - Koresh–e Rostam okh, a language of Iran
    - Maraghei vmh, a language of Iran
    - Razajerdi rat, a language of Iran
    - Rudbari rdb, a language of Iran
    - Shahrudi shm, a language of Iran
    - Takestani tks, a language of Iran
    - Talysh tly, a language of Azerbaijan

- Taromi, Upper tov, a language of Iran

Zaza–Gorani 6

- Bajelani bjm, a language of Iraq
- Gurani hac, a language of Iran
- Kakayi sdf, a language of Iraq
- Shabak sdb, a language of Iraq
- Zazaki, Northern kiu, a language of Turkey
- Zazaki, Southern diq, a language of Turkey

Southwestern 17

- Fars 2

Luri 4

- Bakhtiâri bqi, a language of Iran
- Kumzari zum, a language of Oman
- Luri, Northern lrc, a language of Iran
- Luri, Southern luz, a language of Iran

Persian 9

Tat 2

- Judeo–Tat jdt, a language of Russian Federation
- Tat, Muslim ttt, a language of Azerbaijan

Ek 7

1	Kurdish and Persian: Dialects or Separate Languages? https://www.ijsshr.in/v6i4/29.php?utm_source=chatgpt.com

Analysis of Kurdish as an Independent Language from Farsi

1. Historical and Ethnic Origins

Kurdish and Farsi (Persian) have distinct historical origins, tracing back to different ancient civilizations.

- Kurdish Origins: The Kurdish people trace their ancestry to the Medes, Gutians, Hurrians, and Lullubi, all of whom inhabited the Zagros Mountains and surrounding regions long before the migration of Indo–Iranian peoples into the area.
- Farsi Origins: The Persian (Farsi) language is largely associated with the Tajik, Aryan, and Indo–Iranian groups, which migrated to the Iranian plateau around 1000 BC, significantly later than the civilizations from which Kurds descend.

This distinction in ancestry and historical settlement suggests that Kurdish is not a derivative of Farsi but rather an independent linguistic and ethnic entity with deep roots predating Persian influences.

2. Linguistic Classification and Distinctions

A. Kurdish Belongs to a Different Language Category

Most linguistic classifications group Kurdish under the Iranian branch of the Indo–European language family, but this categorization is misleading because it does not acknowledge its pre–Iranian roots. A better classification would be:

- Kurdish as a distinct language family with its own dialects, including:
    - Kurmanji
    - Sorani

- Ilami
- Gorani

Farsi, on the other hand, is part of the Indo–Iranian group, which includes:

- Persian (Farsi, Dari, Tajik)
- Pashto

By placing Kurdish under a different classification, it correctly reflects its deep–rooted connection to ancient Mesopotamian and Zagros civilizations rather than to the later Indo–Iranian migrations.

B. Lexical and Grammatical Differences

A comparison of Kurdish and Farsi demonstrates their linguistic separation:

Feature	**Kurdish (Kurmanji)**	**Persian (Farsi)**
Pronouns	Ez (I), Te (You)	Man (I), To (You)
Verb Structure	Inflected for tense/aspect	Use of auxiliary verbs
Sentence Structure	SVO (Subject–Verb– Object)	SOV (Subject–Verb– Object)
Vocabulary	Retains purely Kurdish which are Med Goti Lulu words	Heavy Sanskrit and Arabic influence

Example Sentences:

1. Kurdish: Ez diçim malê. (I go home.)
2. Farsi: Man be xane miravam. (I to home go.)

Kurdish language uses SVO structure but Farsi language uses SOV structure and their morphology and vocabulary are different enough to treat them as separate languages.

3. The Need for a New Linguistic Category

Current linguistic institutions incorrectly categorize Kurdish as a subset of Persian or Iranian languages. However, given its:

- Distinct historical origins
- Separate grammatical structure
- Unique vocabulary
- Pre–roots

It is necessary to recognize Medo-Zagros-Hurrian as a separate linguistic family. Kurdish should not be considered a dialect of Farsi but rather a distinct language in its own right.

4. Call for International Linguistic Recognition

- Linguistic institutions such as UNESCO, SIL International, and the International Linguistics Association must revise their classification to acknowledge Kurdish as a separate entity from Farsi.
- Educational systems should not treat Kurdish as a derivative of Persian but should recognize its independent status.
- Political and cultural policies in Iran, Iraq, Syria, and Turkey must respect Kurdish linguistic rights and promote its use in education, media, and governance.

Kurdish is not a dialect of Farsi; it is a distinct language with a unique historical, linguistic, and cultural heritage. Recognizing this distinction is essential for linguistic accuracy, cultural identity, and international recognition of the Kurdish people and their language.

Ek 8

2022 yılında yayımlanan küresel genetik bilim verilerine göre, etnik köken temelli nüfus oranları, günümüzde “Türkiye” olarak bilinen ülkenin mevcut sakinlerinin çoğunluğunun aslında Kürd kökenli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarihin Gerçeklerinin Ortaya Çıkarılması

Girê Navrast (Türkçede *Göbekli Tepe* olarak bilinir), “Göbek Tepesi” ya da “Merkez Höyük” anlamına gelir. Bu yer, Kuzey Kürdistan’da, antik Urfa (Edessa) kenti yakınlarında bulunan Neolitik dönemden kalma bir arkeolojik alandır. 1963 yılında keşfedilen bu alan, insanlık tarihindeki en eski ritüel ve topluluk mimarisi merkezlerinden birini temsil etmektedir.

Küresel ölçekte taşıdığı büyük öneme rağmen, yürütülen kazı ve araştırmalar sınırlı ve yüzeysel kalmış; çalışmalar, bağımsız uluslararası araştırmaların ve Kürd bilim insanlarının katılımının sistematik biçimde engellendiği Türk devletinin denetimi altında sürdürülmüştür. Alanın kapsamlı biçimde kazılmaması ve Türk ulusal anlatısı çerçevesinde sunulması, bu merkezin gerçek kültürel ve uygarlık bağlamının —Kürd-Zagros dünyasının tarihöncesi mirasına dayanan köklerinin— tam olarak anlaşılmasını engellemiştir.

Girê Navrast uygarlığı yaklaşık olarak MÖ 9500–8000 yıllarına tarihlenmektedir ve bu dönem, tarım devriminden çok önceki **Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ**'a denk gelmektedir. Bu kadim kutsal alan, devasa yekpare taş sütunlardan inşa edilmiş geniş dairesel yapılarıyla dikkat çeker. Sütunların birçoğu, insan figürleriyle ve üsluplaştırılmış yabani hayvan kabartmalarıyla süslenmiştir. Bu yapılar, yeryüzünde bilinen en eski **megalitik anıtlar** arasında yer alarak, insanlığın yerleşik hayata geçen en erken topluluklarının **inanç dünyası, simgeselliği ve toplumsal örgütlenmesi** hakkında eşsiz bir bakış sunmaktadır.

İnsanlık tarihinin en görkemli arkeolojik keşiflerinden biri olarak kabul edilen **Girê Navrast**, uygarlığın kökenlerine dair geleneksel anlatıları sorgular niteliktedir; çünkü burada görüldüğü üzere **dini ve topluluk temelli ifade biçimleri**, tarım ve kentleşmeden önce ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte, **Kürdistan halkı** —bu kutsal alanın üzerinde bulunduğu kadim toprakların gerçek mirasçıları— bu keşiften neredeyse hiçbir fayda sağlamamaktadır. **Yabancı idare** altında yürütülen bilimsel çalışmalar, sistematik biçimde yönlendirilmekte; alanın **kültürel kimliği çarpıtılmakta** ve maddi zenginliği **sömürülmektedir**. Böylece, insanlığın ortak mirası olması gereken Girê Navrast, **işgal altında sessizleştirilen**, **kültürel olarak susturulmuş** ve **ticari olarak yağmalanmış** bir gerçek olarak kalmaya devam etmektedir. Bu durum, dünyanın en eski **ruhsal beşiğinin**, günümüzde dahi nasıl bastırılmakta olduğunun çarpıcı bir sembolüdür.

Bu görüntü, **Girê Navrast**'a —diğer adıyla "Göbek Tepesi" ya da "Merkez Höyük"e— aittir.

Hiç kuşku yoktur ki, **Türk makamları** bugüne dek bu arkeolojik hazinenin gerçek niteliğini **gizlemek ve çarpıtmak için ellerinden gelen her şeyi yapmış** ve bunu yapmaya da **devam edeceklerdir**. Görünen amaç, bu kadim uygarlığın **bilgi birikiminin ve tarihsel öneminin** ya hiç tanınmamasını ya da **kasıtlı olarak yanlış tanıtılmasını** sağlamaktır.

Ek 9

Aşağıdaki haritada, günümüz Kürdistan eyaletlerinin adları Kürdçe olarak yazılmıştır. Açıkça görülmektedir ki bu harita, günümüzde Kürdistan olarak tanınan bölgenin tek haritasını temsil etmektedir — yalnızca Kürdler ve Kürdistan'ın işgalcileri tarafından değil, aynı zamanda dünya genelinde de kabul edilmektedir. Nitekim Baku (Baxo), Ardewel (Ardabil), Rebar (Reşt), Tawrez (Tebriz), Zangiyan (Zencan), Qezwan (Kazvin), Anshan (Şiraz), Rojhelat (Merkezi), Malamir (Malayir), Ecbatana (Hemedan), Luristan (Luristan), Kewegle (Kohgiluye ve Boyer-Rahmat), Baxtiyari, Şehr-e-Kürd, Rey Shar (Buşehr), Khoristan (Huzistan), Yazd Kürd, Nineveh (Musil), Raqqa (Rakka) ve Alapo (Halep) gibi eyaletler — günümüzde bile — hâlen Kürdçe konuşan topluluklara ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölgeler, kuşkusuz Büyük Kürdistan'ın ayrılmaz parçalarıdır.

Karşılaştırmalı Tablo: İşgalcilerin Verdikleri İsimler ve Özgün Kürdçe İsimler

İşgalci Tarafından Dayatılan İsim	Özgün Kürdçe İsim + Latin Transliterasyonu
Baku	باخۆ — Baxo
Batı Azerbaycan (Urmia)	ورمێ — Urmê
Doğu Azerbaycan (Tabriz)	تەورێز — Tewrêz
Zanjan	زەنگیان — Zengiyan
Qazvin	قەزوان — Qezwan
Gilan	ڕێبار — Rêbar
Markazi (Merkezi İran)	ڕۆژهەڵات — Rojhelat
Kordistan (İran)	سنه، ئەردەڵان — Sne, Ardalan
Kirmashan	کرماشان — Kirmaşan
Huzistan	خۆرستان — Xoristan
Fars	شاری کورد، شوانکارەی کوردی — Şarî Kurd, Şwankarey Kurdî
Khorramabad	خۆرئاوا — Xorawa
Hemedan	ئیکباتان — Eqbatan
Chaharmahal ve Bakhtiari	بەختیاری — Baxtiyarî
Kohgiluyeh ve Boyer-Rahmat	کێوەگڵە — Kewegle
Bushehr	ڕێی شار، گەناوە — Rêy Şar, Genawe
Musul	نەینەوا — Neynawa
Bağdat	تیسفون — Tîsfon
Basra	خەراپە — Xerapê
Halep	ئاڵاپۆ — Alapo
Hatay	ئانتی یۆج — Antiyoc
Osmaniye	باخچە — Baxçe

İşgalci Tarafından Dayatılan İsim	Özgün Kürdçe İsim + Latin Transliterasyonu
Elazığ	خارپیت — Xarpêt
Adıyaman	سەمیسات — Semîsat
Ağrı	ئاگری — Agrî
Bingöl	چەولیک — Çewlîk
Bitlis	بێدلیس — Bêdlês
Dersim (Tunceli)	دەرسیم — Dersim
Diyarbakır	ئامەد — Amed
Erzincan	ئەرزەنگان — Erzingan
Erzurum	ئەرزروم — Erzerom
Gaziantep	دلۆک — Dilok
Hakkâri	جولەمەرگ — Colemêrg
Kars	قەرس — Qers
Iğdır	ریندک — Rîndik
Malatya	مەلەتی — Meletî
Mardin	مێردین — Mêrdîn
Siirt	سێرت — Sêrt
Şanlıurfa	ڕیها — Riha
Şırnak	شرنەخ — Şirnex
Van	وان — Wan
Batman	ئێلۆ — Êlû
Muş	موش — Mûş
Ardahan	ئارتا — Arta
Bayburt	بایبورت — Bayburt
Artvin	ئەرتڤین — Artvîn

Ek 10

Nuh ve Gemisinin Hikâyesi

Nuh'un mezarı, bugün Kuzey Kürdistan'da, Şırnak il sınırları içerisinde bulunan Cizre kentinde yer almaktadır. Nuh'un tarihî kalesinin yakınında, ziyaretgâh işlevi gören küçük bir cami inşa edilmiştir.

Mezar yaklaşık 9 metre uzunluğunda ve 1,5 metre genişliğindedir. Antik dönemlerden beri Cizre halkı ve çevre köyler, buranın Peygamber Nuh'un son istirahat yeri olduğuna inanmaktadır. Rivayete göre büyük tufandan sonra Nuh, Cizre'ye yerleşmiş ve hayatının geri kalanını burada geçirmiştir. Bazı Kürd sözlü gelenekleri ve kadim anlatılara göre, Nuh'un gemisi yaşamı sırasında Qizre yakınlarındaki Cûdî Dağları'na oturmuştur. Gemiden indikten sonra Nuh'un Cûdî Dağı yakınında bir şehir kurduğu ve buraya "Cizre" adını verdiği, bu ismin de "ada" anlamına geldiği — yani sularla çevrili bir yeri işaret ettiği — rivayet edilmektedir.

Bu sebeple Cizre, yerel halk inanışında kutsal bir şehir olarak görülmekte ve bazen "Peygamberler Şehri" olarak anılmaktadır. Şehir, Nuh'un gemisinin durduğu yer olarak kutsal metinlerde zikredilen Cûdî Dağı'na oldukça yakın bir konumda bulunmaktadır. Örneğin Kur'an-ı Kerim'in Hûd Suresi (11:44) şöyle der: "... ve gemi el-Cûdî'ye oturdu ..."

Pek çok araştırmacı ve yerel halk, bu ifadenin Ararat Dağı'na değil Cûdî Dağı'na atıf olduğunu düşünmektedir. Ancak, buranın gerçekten Nuh'un mezarı olduğuna dair kesin bir arkeolojik kanıt bulunmamaktadır ve arkeologlar bu yeri öncelikli bir araştırma alanı olarak ele almamışlardır. Buna rağmen, yüzyıllardır bu mekân kutsal sayılmış ve Yahudi, Hristiyan ve İslami gelenekten gelen coğrafyacı ve seyyahlar tarafından eserlerinde zikredilmiştir.

Günümüzde bu alan, yerel halk ve Kürd ziyaretçiler için bir ziyaretgâh olmaya devam etmektedir. Mezarın olağanüstü uzunluğu sembolik olarak yorumlanmakta; Nuh'un büyük boyu ve 900 yıl yaşadığına dair yaygın inancı temsil ettiği düşünülmektedir.

Kuzey Kürdistan’da, Cizre Kentinde Peygamber Nuh’un Mezarı

Bu mezar, dünyadaki en büyük turistik cazibe merkezlerinden biri olarak küresel ölçekte tanıtılabilirdi. Ancak, Kürdistan’da bulunduğu için, Nuh’un kendisi bile — bir Kürd olarak — destekten ve tanınmadan mahrum bırakılmaktadır.

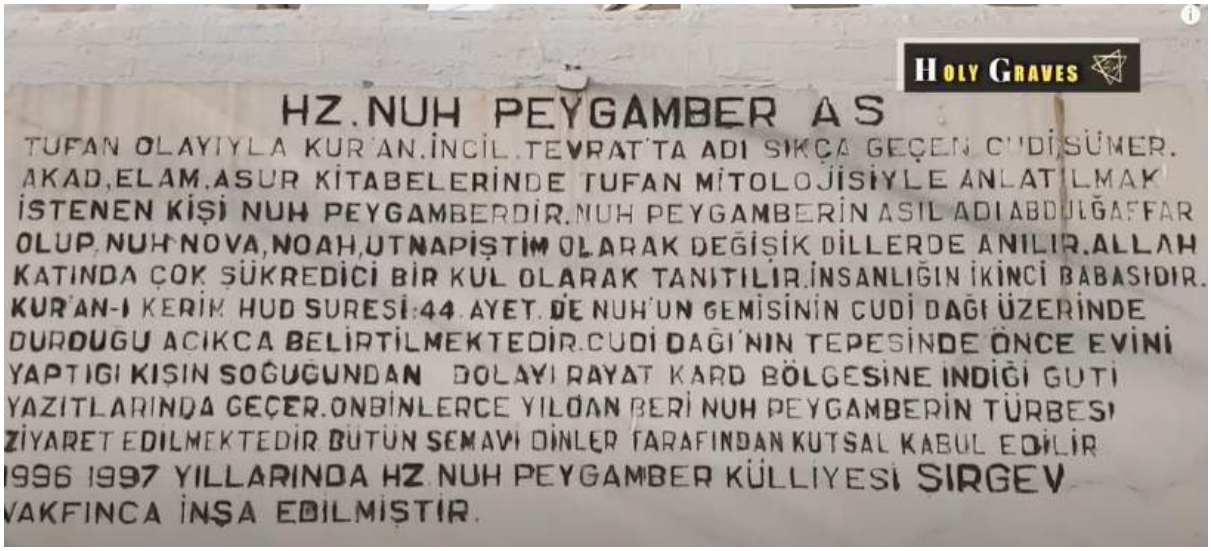

Cizre halkına göre, Nuh'un türbesinin üzerindeki orijinal kitabe kadim Kürdçe ile yazılmış ve taş bir levhaya kazınmıştı. Ancak Türk makamları bu Kürdçe metni kaldırarak yerine Türkçe bir yazıt yerleştirmiştir. Silinen Kürdçe metin şu şekildedir:

Peygamber Nuh

Büyük Tufan'ın hikâyesi Kur'an-ı Kerim'de, İncil'de ve Tevrat'ta birçok kez zikredilmektedir. Nuh'un peygamber olarak kıssası ayrıca Akadca, Elamca ve Asurca metinlerde de kaydedilmiştir. Peygamber Nuh'un asıl adı 'Abdul-Gaffar' olup, çeşitli dillerde Nuh, Nova, Noy veya Utnapiştim olarak anılmaktadır. Tanrı, Peygamber Nuh'u derinden şükreden bir kul olarak övmüştür. O, insanlığın ikinci babası kabul edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in Hûd Suresi 44. ayetinde, Nuh'un gemisinin Cûdî Dağı'na oturduğu açıkça belirtilmektedir. Kadim Cûdî bölgesine ait yazılarda, Nuh'un önce Cûdî Dağı'nın yamacında bir ev inşa ettiği, daha sonra sert hava koşulları nedeniyle Ararat ve Cûdî ovalarına doğru taşındığı aktarılmaktadır.

Binlerce yıldır Peygamber Nuh'un türbesi, tüm tektanrılı dinlerin mensupları tarafından ziyaret edilmekte ve kutsal sayılmaktadır.

Mevcut Türkçe kitabe, 1996–1997 yıllarında "Peygamber Nuh Mirası Sergiv Derneği" tarafından yerleştirilmiştir.

Yukarıdaki görüntü, Cûdî Dağı'ndan alınmış olup, Nuh'un Gemisi'ni ölçü ve orantı açısından temsilen çerçevelemektedir.

Ek 11

Kürd Mitolojisi

Kürd Mitolojisi — ya da Kürd Folkloru ve Kozmogonisi — Kürd ulusunun ruhuna ve kadim tarihine kök salmış inançların, efsanelerin, sanatların ve anlatıların bir bütünüdür. Genel anlamda, Kürd mitolojisi; Kürdlerin hayatta kalma mücadelesi verdikleri, yaşamı yaratma arayışında oldukları, dünyanın görkemini keşfettikleri, doğanın bereketine saygı gösterdikleri ve felaketleri ile tarihî şahsiyetleri yücelttikleri bir zamana dönüşü temsil eder.

Kürd mitolojisi, geçmiş kuşaklardan günümüze sözlü olarak aktarılagelen bir inançlar ve efsaneler bütünüdür. Bu anlatılar çoğunlukla kutsal semboller, doğanın güçlü rolü ve cinler, şeytanlar ve mitolojik ruhlar gibi iyilik ve kötülük güçleri arasındaki mücadeleyi içerir.

Burada üç Kürd mitolojik öyküsüne örnek verilmiştir:

1. Yılan Kraliçe (Şai Maran)
Doğal bir varlık — yarı kadın, yarı yılan. Yılan Kraliçe mitolojisi, hayal gücünü, sezgiyi ve Kürd kadınlarının manevi derinliğini simgeler. Özellikle Kuzey Kürdistan'da bu hikâye kadınlar arasında hâlâ yaşamaktadır ve sanat, illüstrasyon ve diğer yaratıcı çalışmalarda canlı bir biçimde tasvir edilmektedir. Bölgeden bağımsız olarak bu mit, evrensel biçimde Kürdler ve Kürdistan ile ilişkilendirilmektedir.

Yılan Kraliçe (Şai Maran)

2. Dêw ve Qelmesê

Dêw'ler (iblisler), çoğu zaman doğanın yıkıcı güçlerinin simgesidir. Qelmesê ise garip, mistik varlıklar olup, yüceliği, muazzam gücü ve dayanıklılığı temsil eder.

Dêw, Kürd folklorunda yaygın biçimde karşılaşılan mitolojik bir yaratıktır. Genellikle doğaüstü bir varlık olarak, kötülüğün, korkunun ve baskının sembolü şeklinde tasvir edilir. Ancak bazı anlatılarda dêw, iyi niyetli, yardımsever ve kahraman bir figür olarak — hatta zayıfların dostu, zalimlerin düşmanı bir müttefik olarak — karşımıza çıkar.

Bu nedenle dêw etrafında şekillenen mitlerde ikili bir tasvir söz konusudur: iyilik ve kötülük, bilgelik ve cehalet, baskı ve özgürlük karşılaştırılır ve yeniden hayal edilir. Karşıt güçler arasındaki bu denge, Kürd mitolojik anlatılarının ayırt edici bir özelliğidir.

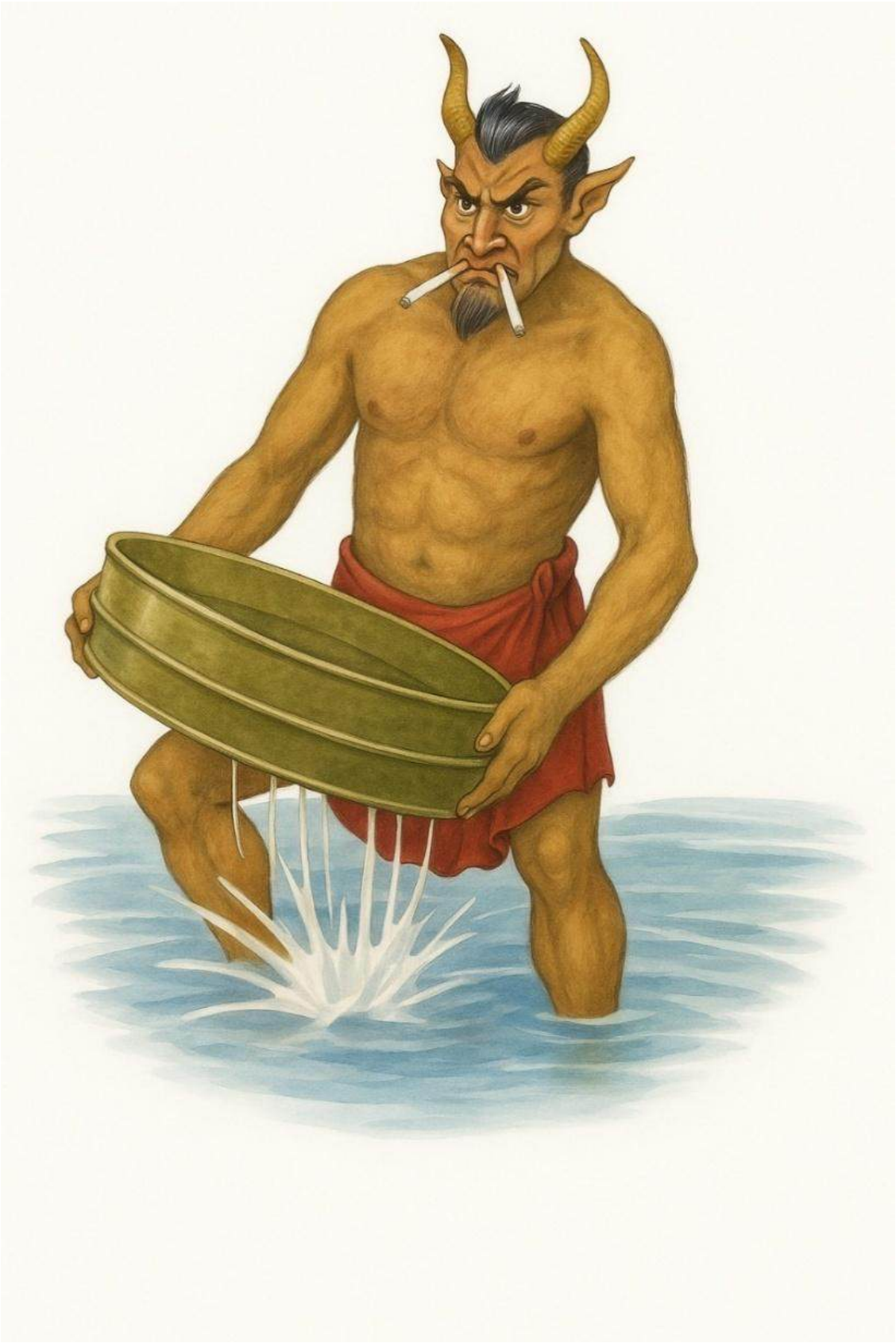

İblis (**Dêw)**

İblis (Dêw)

3. Nemrud

“Nemrud ” ya da “Nimrod”, öyküsü MÖ 2000’lere kadar uzanan yarı-mitolojik bir kraldır. Onun hikâyesi Mezopotamya folklorunda, İncil’de, Kur’an-ı Kerim’de ve Kürd sözlü geleneğinde yer alır — özellikle Kuzey Kürdistan’da hâlen iyi bilinen bir figürdür. Kürdistan’da onun adını taşıyan birçok yer bulunmaktadır.

Kuzey Kürdistan’da bulunan Nemrud Dağı, Kahta kentine yaklaşık 40 kilometre, Adıyaman’a ise 8 kilometre uzaklıktadır. Tarihsel olarak bu bölge, Kommagene Krallığı ve I. Antiokhos Theos (MÖ 1. yüzyıl) ile ilişkilidir. Dağ, insan figürlerinden oluşan yüzlerce görkemli taş heykelle kaplıdır. Bu heykellerin onlarcası Türk makamları tarafından yağmalanmış ve dünyanın dört bir yanındaki müzelere satılmıştır — ve her zamanki gibi Türkiye, Kürdistan’ın kültürel mirasını talan etmekte tereddüt göstermemiştir.

İncil’in Tekvin 10:8–12 bölümü, Nimrod’u yeryüzündeki ilk güçlü kral ve Peygamber Nuh’un soyundan gelen kudretli bir avcı olarak tanımlar.
İslam geleneğinde ise o, Peygamber İbrahim’e karşı çıkan zalim bir kral olarak tasvir edilir. Rivayete göre İbrahim, Urfa kentinden gelmiş ve Nemrud ’un dağın tepesine diktiği putları yıkmıştır. Bu eylem, modern Türkiye’nin tarihe yaklaşımında da sembolik olarak yankılanmaktadır — tarihi yıkmak ve hâkimiyet altına almak.

Kur’an-ı Kerim, Bakara Suresi 2:258’de bu karşılaşmadan bahseder:
“Allah kendisine mülk verdi diye İbrahim ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi? İbrahim, ‘Benim Rabbim diriltir ve öldürür’ dedi. O, ‘Ben de diriltir ve öldürürüm’ dedi. İbrahim, ‘Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir; sen de onu batıdan getir’ dedi. Bunun üzerine kâfir şaşırıp kaldı. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”

Kürd folklorunda Nemrud , putperest, meydan okuyan bir hükümdar olarak anlatılır. Rivayete göre İbrahim’i ateşe atarak yakmaya çalışmış, fakat İbrahim ilahi bir mucize ile kurtulmuştur.

Kürdistan’da Nemrud ’un adını taşıyan başlıca yerler şunlardır:

• **Nemrud Dağı** – Qaxte (Kahta)’ya 40 km, Adıyaman’a 8 km uzaklıkta, Kuzey Kürdistan’da.

Nemrud ’a Atfedilen Başlıca Yerler

• **Nemrud Dağı** – Kuzey Kürdistan’da, Kahta’ya 40 km, Adıyaman’a 8 km uzaklıktadır.

• **Nemrud ’un Nefesi Gölü (Demê Namrud)** – Tatvan’a 13 km, Bitlis’e 30 km mesafede, Van Gölü’nün güney yaylalarında, Kuzey Kürdistan’da yer almaktadır.

• **Nemrud Harabeleri** – Antik Asur dönemine tarihlenir ve Güney Kürdistan’da, Musul’un yaklaşık 30 km kuzeydoğusunda bulunur.

• **Nemrud Tepesi** – Güney Kürdistan’da, Hacîawa kasabası yakınında yer almaktadır.

Rivayete göre, Nemrud ; antik Sümer’in kalbinde bulunan Babil, Uruk (Erch), Akkad ve Kalneh kentlerinde hüküm sürmüştür. Dinsel açıdan ise Enlil, İştar, Marduk ve güneş tanrılarına taptığına inanılmaktadır.

Nemrud Gölü, tatlı suyu ile bilinen ve 12 kilometrelik bir çevreye sahip olan bu göl, Kuzey Kürdistan'da Tatvan kentinin 13-kilometre uzağında yer almaktadır.

Kaynakça

Kürd Kaynakları

ئەبوو حەنیفەی دینەوەری (٨٨٨) مێژووی شارستانەکان و پادشا
Ebû Henîfey Dînewerî (888) Mêjûyê Şarestanekan û Padîşah
ئەبوو حەنیفەی دینەوەری (٨٩٠) أنساب الأكراد– نەسەبی کوردان
Ebû Henîfey Dînewerî (890) Ensab al-Ekrad – Nesebî Kurdan
بابا تاهیر عوریان هەمەدانی (١٠٠٠) دووبەیتەکانی بابا تاهیر
Baba Tahîr ûryan Hemedanî (1000) Dubeytekani Baba Tahîr
ئەولیایی چەلەبی (١٦٤٠) سیاحەتنامە (اولیای چلبی سیاحتنامەسی)
Ewliya Çelebî (1640) Seyahatname (Ewliya Çelebî Seyahatnamesî)
عەلی تەرمەخی (١٦٥٠) سینتاکس و وشەکاری کوردی (سەرفی کوردی)
Elî Termexî (1650) Syntax û Weşekarîy Kurdî (Serfî Kurdî)
مەستورەی ئەردەڵان (١٨٤٠) مێژووی ئەردەڵان
Mestûrey Erdelan (1840) Mêjûyê Erdelan
مەلا مەحمود بایەزیدی (١٨٥٠) کورد و عەجەم
Mela Mehmûd Bayezidî (1850) Kurd û Ecem
مەلا مەحمود بایەزیدی (١٨٥٧) مێژووی نوێی کوردستان
Mela Mehmûd Bayezidî (1857) Mêjûy Nwey Kurdistan
شەرەفخانی بتڵیسی (١٥٩٧) شەرەفنامە، مێژووی کوردستان
Şerefxanê Bîtlîsî (1597) Şerefname, Mêjûyê Kurdistan
شێخ محەمەد مەردۆخی (١٩٢٥) مێژووی کورد و کوردستان
Şêx Mehemmed Merdoxî (1925) Mêjûy Kurd û Kurdistan
محەمەد ئەمین زەکی (١٩٣٧) خولاسەیەکی تاریخی کورد و کوردستان
Mehemmed Emîn Zekî (1937) Xulasayekî Tarîxîy Kurd û Kurdistan
شەرەفخانی بتڵیسی (١٥٩٧) شەرەفنامە، مێژووی ماڵەمیرانی کوردستان. وەرگێران لە فارسیەوە بۆ کوردی، هەژار موکریانی (١٩٧٢)
Şerefxanê Bîtlîsî (1597) Şerefname, Mêjûyê Malemîranî Kurdistan. Wergêran le farsîyew bo Kurdî, Hejar Mokrîyanî (1972)
نەوشیروان مستەفا ئەمین (٢٠٠٥) کورد و عەجەم، مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران
Newşîrwan Mistefa Emîn (2005) Kurd û Ecem, Mêjûyê Siyasîy Kurdakanî Êran

دوکتور جەمال ڕشید، دوکتور فەوزی ڕشید (٢٠١١) مێژووی کۆنی کورد. وەرگێران لە عەرەبیەوە، ملکۆ کەلاری Dr. Cemal Reşîd, Dr. Fewezî Reşîd (2011) Mêjûyê Konîy Kurd. Wergîran le Erebiyew, Melko Kelarî
سۆران حەمەڕەش (٢٠١٣) کورد کێیە؟ Soran Heme Reş (2013) Kurd kêye?

Farsça Kaynaklar

ابن‌خلدون (۱۳۸۵) تاریخ ایران باستان
فرانسوا دوک (۱۳۹۵) تاریخ پارتیان (پارتیان)
پیتر براون (۱۳۷۰) تاریخ ساسانیان
جواد مشکور (۱۳٤۸) تاریخ سامانیان
حسن امین (۱۳٦٤) تاریخ عباسیان
جان پرکینز (۱۳۸۳) تاریخ مغولان و تاثیر آنها بر ایران
سیدمحمود محدث (۱۳۷۵) تاریخ ایران در دوره صفویان
کریم کشاورز (۱۳۸۷) تاریخ ایران در دوران قاجاریه
عزیزالله علیخانی (۱۳٦۳) نقش ایران در تاریخ دنیای اسلام
باباجان غفوروف (۱۳۹۸) تاجیکان (تاریخ قدیم و قرون وسطی)
روشن رحمانی و فرانک دوانلو (۱۳۸۰) تاریخ گردآوری، نشر و پژوهش افسانه‌های مردم فارسی‌زبان (تاجیکستان، افغانستان، ایران)
اسماعیل حقی اوزوون چارشلی (۱۳۸۰–۱۳۸۸) تاریخ عثمانی (۴ جلدی)
علی‌اصغر شعر دوست (نامشخص) تاریخ ادبیات نوین تاجیکستان

رحیم مسلف (نامشخص) تاریخ تاجیکان

نماز حاتم (نامشخص) تاریخ تاجیکان ورارود (از دهه ۱۸۶۰ تا ۱۹۲۴)

دکتر صاحب‌نظر مرادی (چاپ دوم، تابستان ۱۴۰۳) تاریخ تاجیکان خراسان؛ تاریخ، فرهنگ و سرنوشت (دوره سه‌جلدی)

دکتر غلامعلی ادریسیان (۲۰۱٦) کورد کوردستان در هزاره‌های ماقبل تاریخ و عهد باستان

Arapça Kaynaklar

ابن أبي شيبة (٧٣٣) مسند ابن أبي شيبة

محمد بن الحسن الشيباني (٨٠٠) الفقه الشافعي (في شرح السيرة النبوية)

أبو جعفر محمد بن جرير الطبري(٩١٥) تاريخ الأمم والملوك (الطبري)

کوردیّکی تاتی شاری ئامول بووه و له به‌غدا ئه‌م په‌رتووکه‌ی نووسیووه.

علي بن محمد بن محمد بن عبد الكريم بن الأثير الجزري(١٢٣١) الكامل في التاريخ

کوردیّکی شاری جزیری باکووری کوردستان بووه و له مووسڵ ئه‌م په‌رتووکه‌ی نووسیووه.

صلاح الدين الصفدي (١٣٤٩) الوافي بالوفيات

ابن خلدون (١٤٠٧) مقدمة ابن خلدون

جلال الدين السيوطي (١٥١٦) الدر المنثور في التفسير بالمأثور

د. عبد الرحمن بدوي (١٩٧٢) الفكر الفارسي في العصر الإسلامي

أحمد باشا اليازجي (١٨٨٢) تاريخ تركيا

إدوارد ج. براون (١٩٢٤) تاريخ الأدب الفارسي

محمد عبد الله دراز (١٩٤٩) الإسلام والتاريخ في العراق

عمر رضا كحالة (١٩٥٣) تاريخ إيران في العصر الإسلامي

فوزي النشار (١٩٦٧) أثر الفتوحات الإسلامية على الحضارات القديمة (مصر، العراق، إيران)

قاسم محمد عباس (١٩٧٣) تاريخ الأكراد في الشرق الأوسط

إحسان عباس (١٩٧٥) تاريخ الأدب الكردي
محمد سعيد رمضان البوطي (١٩٧٨) الإسلام في بلاد فارس (إيران)
محمود شاكر (١٩٧٨) الحضارة الإسلامية في إيران والعراق
علي عبد الله صالح (١٩٨٠) تاريخ الأكراد في التاريخ الإسلامي
كمال مظهر العكيدي (١٩٨٢) مؤرخو العراق القديم
عبد القادر زاهر (١٩٨٣) العراق وسوريا في العصور الإسلامية المبكرة
جان باتيست ڤيرمو (١٩٨٥) الآشوريون: دراسة في التاريخ والحضارة
إبراهيم الأنصاري (١٩٨٧) الآشوريون في بلاد الرافدين: دراسة تاريخية
صلاح الدين الجابري (١٩٩٠) الإسلام في العراق: من الفتح الإسلامي إلى الدولة العباسية
أندريه لاكوست (١٩٩١) تاريخ تركيا الحديثة: من السلطنة العثمانية إلى الجمهورية التركية
سامي محمد مصلح (١٩٩٢) تاريخ إيران في العصر الساساني
إحسان عباس (١٩٩٤) تاريخ الأدب الكردي
جورج أكرم فارس (١٩٩٤) تاريخ الأكراد في القرون الوسطى
د. نجيب مكسيموس (١٩٩٥) تاريخ العراق القديم: من السومريين إلى الآشوريين
جورج إسحاق (١٩٩٦) تاريخ سوريا الحديث: من الاستعمار الفرنسي إلى الاستقلال
عادل زكريا (١٩٩٨) تاريخ الساسانيين وتحولاتهم السياسية
ياسين إبراهيم العلي (٢٠٠٥) دور إيران في تكوين الفكر الإسلامي

İngilizce Kaynaklar

📚 Kitaplar

1. Herodotus. (440 B.C.). *The Histories*.

   ➤ One of the earliest historical accounts describing the peoples, cultures, and political events of the ancient Near East, including references to the Medes and surrounding regions.

2. Xenophon. (399 B.C.). *Anabasis*.

   ➤ A firsthand account of the march of the Ten Thousand through regions inhabited by ancient Kurdish tribes and peoples.

3. Xenophon. (c. 370 B.C.). *Cyropaedia* (*The Education of Cyrus*).

   ➤ A historical and philosophical work describing the life, leadership, and empire-building of Cyrus the Great and the early Persian Empire.

4. Strabo. (20 B.C.–20 A.D.). *Geographica*.

   ➤ A major geographical and historical work documenting the peoples, regions, and cultures of the ancient world, including Kurdistan and surrounding territories.

5. Pliny the Elder. (77 A.D.). *Natural History*.

   ➤ An encyclopedic Roman work containing geographical, ethnographic, and historical information about ancient peoples and regions.

6. Ptolemy. (150 A.D.). *The Geography*.

   ➤ A foundational geographical text mapping ancient regions and settlements across the Near East and surrounding areas.

7. Movses Khorenatsi. (5th Century A.D.). *History of Armenia*.

   ➤ An important Armenian historical chronicle containing references to neighboring peoples and regional political developments.

8. Al-Masudi. (10th Century A.D.). *The Meadows of Gold*.

   ➤ An influential Islamic-era historical and geographical work mentioning Kurdish populations and regional dynamics.

9. Sharaf Khan Bidlisi. (1597 A.D.). *Sharafnameh*.

   ➤ One of the most important classical Kurdish historical works documenting Kurdish dynasties, emirates, and political history.

10. Kessler, K. (1889). *Mani: A Study on the Founder of Manichaeism*. Berlin: Reimer.

    ➤ A seminal academic work on the religious figure Mani and his impact.

11. King, L. W. (1915). *A History of Babylon, from the Foundation of the Monarchy to the Persian Conquest*. London: Chatto & Windus.

    ➤ An early yet foundational account of Babylonian civilization.

12. Mostofi, A. (1945). *Administrative and Social History of the Qajar Period*. Tehran: Soroush Press.

➤ Chronicles the bureaucratic and social developments during the Qajar dynasty in Iran.

13. Culican, W. (1965). *The Medes and Persians (Ancient Peoples and Places)*. London: Thames & Hudson.

    ➤ Traces the origins and contributions of the Medes and early Persians.

14. Piotrovsky, B. (1969). *The Ancient Civilization of Urartu*. London: Barrie & Rockliff.

    ➤ An archaeological and historical overview of the Urartian civilization in eastern Anatolia.

15. Entessar, N. (1992). *Kurdish Ethnonationalism*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

    ➤ A political science perspective on Kurdish identity and nationalism.

16. Hassanpour, A. (1992). *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918–1985*. San Francisco: Mellen Research University Press.

    ➤ A study of how language has been used in Kurdish national identity and politics.

17. Izady, M. R. (1992). *The Kurds: A Concise Handbook*. Washington D.C.: Taylor & Francis.

    ➤ Covers history, language, religion, and culture of the Kurds with maps and charts.

18. van Bruinessen, M. (1992). *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*. London: Zed Books.

    ➤ An anthropological and sociopolitical exploration of Kurdish tribal society.

19. Laçiner, S., & Bal, İ. (2004). *The Ideological and Historical Roots of Kurdist Movements in Turkey: Ethnicity, Demography, Politics*. Ankara: USAK.

    ➤ Explores the historical and ideological context of Kurdish movements in Turkey.

20. McDowall, D. (2004). *A Modern History of the Kurds* (3rd ed.). London: I.B. Tauris.

    ➤ One of the most comprehensive books on Kurdish history from the 19th to early 21st century.

21. Yildiz, K. (2004). *The Kurds in Iraq: The Past, Present and Future*. London: Pluto Press.

    ➤ Offers a detailed account of Kurdish autonomy and Kurdish-Iraqi relations.

22. Natali, D. (2005). *The Kurds and the State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey, and Iran*. Syracuse: Syracuse University Press.

➤ Focuses on Kurdish identity and the relationship with surrounding states.

23. Romano, D. (2006). *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

➤ An academic analysis of the Kurdish national movement using political theory.

24. Sarkhosh Curtis, V. (2007). *The Age of the Parthians (The Idea of Iran)*. London: I.B. Tauris.

➤ Covers the culture, administration, and military of the Parthian Empire within broader Iranian history.

25. Aigle, D. (2011). *Iran under the Mongols: Ilkhanid Administrators and Persian Notables in Fars*. Leiden: Brill.

➤ A detailed examination of Mongol rule in Iran and its Persian bureaucratic structure.

26. Álvarez–Mon, J., & Garrison, M. B. (2011). *Elam and Persia*. Winona Lake, IN: Eisenbrauns.

➤ Scholarly contributions on the continuity and connections between the Elamite and Persian civilizations.

27. Gunter, M. M. (2011). *The Kurds: A Modern History*. Princeton: Markus Wiener Publishers.

➤ Focuses on recent Kurdish political movements and the geopolitics of the region.

28. Daryaee, T. (2013). *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire (International Library of Iranian Studies)*. London: I.B. Tauris.

➤ A comprehensive study of Sasanian political, cultural, and social structures.

29. Bengio, O. (2014). *The Kurds of Iraq: Building a State within a State*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

➤ Examines the evolution of Kurdish autonomy in post–Saddam Iraq.

30. Waters, M. (2014). *Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE*. Madison: University of Wisconsin Press.

➤ A thorough yet accessible history of the Achaemenid Empire and its impact.

31. Bryce, T. (2018). *Warriors of Anatolia: A Concise History of the Hittites*. London: I.B. Tauris.

➤ A readable overview of the Hittite civilization and its influence on the ancient Near East.

32. Hourly History. (2022). *Mitanni Empire: A History from Beginning to End (Ancient Civilizations)*.

➤ A brief introduction to the rise and fall of the Mitanni kingdom.

33. Frahm, E. (2023). *Assyria: The Rise and Fall of the World's First Empire*. New York: Basic Books.

➤ A recent and accessible history of ancient Assyria's power and influence.

34. Evliyā Çelebi. (1670). *Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa, in the Seventeenth Century* (J. von Hammer, Trans., 1834).

➤ A historical travel narrative offering early accounts of regions including Kurdistan.

35. Evliyā Çelebi. (1670/2023). *Book of Travels* (K. Kreiser, Trans.).

➤ Modern English translation of Çelebi's accounts of 17th-century Middle East and Kurdish regions.

Web Kaynakları

- Council on Foreign Relations. (n.d.). *Timeline: The Kurds' Long Struggle With Statelessness*.
  Retrieved from https://www.cfr.org/timeline/kurds-long-struggle-statelessness

  ➤ Outlines key historical events in Kurdish statelessness.
- Encyclopaedia Britannica. (n.d.). *Elam*.
  Retrieved from https://www.britannica.com/place/Elam

  ➤ Information on ancient Elamite civilization relevant to early Kurdish history.
- Encyclopaedia Britannica. (n.d.). *History of Mesopotamia*.
  Retrieved from https://www.britannica.com/place/Mesopotamia-historical-region-

Asia

➤ Comprehensive history of Mesopotamia, a region central to Kurdish origins.

- Getty Museum. (n.d.). *Mesopotamia: Civilization Begins*. Retrieved from https://www.getty.edu/art/exhibitions/mesopotamia/explore.html

  ➤ Exploration of Mesopotamian artifacts and culture.

- Harvard Museums of the Ancient Near East. (n.d.). *Teacher Resources for Mesopotamian Monuments*. Retrieved from https://hmane.harvard.edu/teacher-resources-mesopotamian-monuments

  ➤ Educational tools focused on Mesopotamian civilization.

- Khan Academy. (n.d.). *Ancient Mesopotamian Civilizations*. Retrieved from https://www.khanacademy.org/humanities/world-history/world-history-beginnings/ancient-mesopotamia/a/mesopotamia-article

  ➤ Introductory resource on Mesopotamian history.

- Kurdistan Memory Programme. (n.d.). *History of the Kurds*. Retrieved from https://kurdistanmemoryprogramme.com/history-of-the-kurds/

  ➤ Multimedia documentation of Kurdish history and heritage.

- National Geographic Education. (n.d.). *Mesopotamia*. Retrieved from https://education.nationalgeographic.org/resource/resource-library-mesopotamia/

  ➤ Overview of Mesopotamian civilization and geography.

- Short History. (n.d.). *The Term Persia and Medes Empire*. Retrieved from https://www.shorthistory.org/ancient-civilizations/mesopotamia/persian-empire/the-term-persia-and-medes-empire/

  ➤ Details the historical context of Medes and Persia, connected to Kurdish ancestry.

- TeachersFirst. (n.d.). *Ancient Mesopotamian Civilizations Resources*. Retrieved from https://www.teachersfirst.com/spectopics/mesopotamian.cfm

  ➤ Educational content for teaching Mesopotamian civilizations.

- The Kurdish Project. (n.d.). *Learn About Kurdish History*.
  Retrieved from https://thekurdishproject.org/history-and-culture/kurdish-history/
  ➤ User-friendly overview of Kurdish historical developments.
- University of Cambridge, Department of Archaeology. (n.d.). *Online Resources for Mesopotamia*.
  Retrieved from https://www.arch.cam.ac.uk/about-us/mesopotamia/online-resources-for-mesopotamia
  ➤ Academic resources on Mesopotamian archaeology.
- World History Encyclopedia. (n.d.). *Map of the Akkadian Empire*.
  Retrieved from https://www.worldhistory.org/image/160/map-of-the-akkadian-empire/
  ➤ Visual representation of the Akkadian Empire's expanse.

Dünya Geniş Ama Biz Hâlâ Susuz

Sular derin akar, biz yine susuz,
Sesimiz kısık, adımız ters tutulmuş.
Babandır mı yeryüzünün şahibl,
Bir hâlkın doğum hakkını alip gidebilsin mi?

Nehirler akar, okyanuslar parlar,
Bızse başkasmın düşünde birer gôlge.
Niçin yas tutmazsın, niçin yüz çevirirsin,
Kadim kôkler silinip giderken?

Bahçelerde çiçekler rengârenk açar,
Her çiçek konusur, kimisi karanlığá batar,
Her can bir gölge, her yürek bir alev,
Her ses hak eder kendi adını soylemeyi.

Bu çiçekleri eline al,
Ve bizimle yürü bu toprakta.
Gónüller birleşsin, hakikat kanatlansın,
Çünkü Kürdistan hâlâ ışığı sahiplenir.

BEKLENENDEN DAH
ERKEN GELECEK